

U.I. INOYATOV, G.N. AHMADJONOVA

BUDJET

VA BUDJET TIZIMI

5
1-58

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI

O'RTA MAXSUS, KASB-HUNAR TA'LIMI MARKAZI

U.I. Inoyatov, G.N. Ahmadjonova

BUDJET VA BUDJET TIZIMI

Kasb-hunar kollejlari uchun o'quv qo'llanma

*Prezident qo'liga topshirildi
2008*

REPUBLIKANONASI
TRIALI 749

TOSHKENT—2006

Taqrizchilar:

Alimardonov M.I. — iqtisod fanlari doktori, professor,

Yoʻldoshev Z.Y. — iqtisod fanlari doktori, professor.

U.I. Inoyatov, G.N. Ahmadjonova.

Budjet va budjet tizimi. Oʻquv qoʻllanma. T.: OʻMKHTM,
«Turon-Iqbol» nashriyoti, 2006. — 304 bet.

«Budjet va budjet tizimi» oʻquv qoʻllanmasida davlat budjeti tuzilmasi, uning mohiyati funksiyalari, prinsiplari va boshqa kategoriyalar bilan munosabatlari bayon etilgan. Uning bugungi bozor sharoitidagi holati, toʻgʻri va oqilona tashkil etilishi va makroiqtisodiy barqarorligi xoʻjalik subyektlarining iqtisodiy faoliyatiga va mamlakatning iqtisodiy yuksalishiga taʼsir etadi.

Mazkur oʻquv qoʻllanma Oʻzbekiston Respublikasi davlat budjeti, budjetdan tashqari fondlar, mahalliy budjetlarni oʻz ichiga oluvchi budjet tizimi va uning tashkiliy-huquqiy asoslarini chuqur oʻrganish imkonini beradi. Qoʻllanma yakunida berilgan ilovalarda budjet tizimiga oid barcha maʼlumotlar berilgan boʻlib, u xoʻjalik subyektlarining budjet bilan oʻzaro munosabatlarini yoʻlga qoʻyishda, budjet tashkiloti rahbarlari masʼulligini oshirishga xizmat qiladi.

Qoʻllanma ijtimoiy-iqtisodiy oʻquv yurtlari talabalari, oʻqituvchilari va mutaxassislariga moʻljallangan.

1992-yildan boshlab O'zbekiston Respublikasida mustaqil budjetni tuzish va uning ijrosini amalga oshirish amaliyoti boshlanadi.

KIRISH

Jamiyatda davlat vujudga kelishi bilan birga unga yuklatilgan vazifalarni bajarish uchun turli sarf-xarajatlarni amalga oshirish ehtiyoji tug'iladi. Moliya tizimi asosini davlat budjeti tashkil etadi. U bir tomondan resurslarning hal qiluvchi qismini o'zida jamlaydi, ikkinchi tomondan barcha moliya bo'g'inlari va muassasalarning o'zaro aloqadorligini ta'minlaydi. Buni amalga oshirish va hisob-kitoblarni to'g'ri olib borish mexanizmlaridan biri **davlat moliyasi** tashkil etilib, u orqali umumdavlat ehtiyojlari bo'lgan tashqi siyosat, mudofaa, huquq-tartibot va davlat hamda boshqaruv idoralarini saqlash xarajatlariga, maorif va sog'liqni saqlash sohalariga davlat budjetidan mablag'lar ajratilib kelinmoqda.

Ma'lumki, iqtisodiy rivojlanish jarayonida turli xil o'zaro bog'liq aloqalar pul mablag'lari vositasida amalga oshiriladi. Pul vositasida takror ishlab chiqarishning bir bosqichdan ikkinchisiga o'tiladi hamda ma'lum bir maqsadga qaratilgan ijtimoiy jamg'arma vujudga keladi. Bu jamg'armalar o'z navbatida iqtisodiy rivojlanishning uzluksiz davom etishiga va kengaytirilishiga yo'naltiriladi.

O'zbekiston Respublikasi «Budjet tizimi to'g'risida»gi qonunning 9-moddasiga asosan Davlat budjeti, Respublika budjeti hamda Qoraqalpog'iston Respublikasi budjeti va mahalliy budjetlarni o'z ichiga oladi. Shuningdek, Davlat budjeti tarkibida davlat maqsadli jamg'armalari jamlanadi.

Agar O'zbekiston Respublikasi davlat budjeti, jumladan mahalliy budjetlar daromadlarining umumiy manbalari va xarajatlari yo'nalishlarini ko'rsatib o'tadigan bo'lsak, ular quyidagicha: Davlat budjetini tayyorlash, ko'rib chiqish va qabul qilish jarayoni. Bu jarayon bosqichlari «Budjet tizimi to'g'risida»gi qonunning bandlariga muvofiq amalga oshirilardi. Vazirlar Mahkamasining 1999-yil 3-sentabrdagi 414-sonli Qaroriga muvofiq, Davlat budjeti hisobiga mablag' bilan ta'minlanadigan tarmoqlarda iqtisodiy islohotlarni

chuqurlashtirish, budjet tashkilotlarini mablag' bilan ta'minlash mexanizmini takomillashtirish, budjet mablag'laridan samarali va aniq foydalanish va mablag' bilan ta'minlashning yangi tartibini joriy etdi. Unda budjet mablag'laridan tejab, samarali va aniq foydalanish, budjet intizomini mustahkamlash, budjet tashkiloti rahbarining mustaqilligini kengaytirish va mas'uliyatini oshirish, mablag' bilan ta'minlash mexanizmini soddalashtirish va joy-joyiga taqsimlash, budjet tashkiloti xodimlari mehnatini rag'batlantirish, ular faoliyati samaradorligini oshirish va kadrlarning o'rnashib qolishi uchun shart-sharoitlar yaratish nazarda tutiladi.

Davlat budjetining to'g'ri va oqilona tashkil etilishi, nafaqat mamlakat makroiqtisodiy barqarorligini ta'minlashga xizmat qiladi, balki xo'jalik subyektlarining iqtisodiy faoliyatiga har tomonlama ta'sir etish orqali mamlakatning iqtisodiy yuksalishiga olib keladi.

XXI asrning dastlabki yillaridanoq insoniyat hayoti va faoliyatining barcha sohalarida ulkan ijobiy o'zgarishlar sodir bo'lmoqda.

Dunyodagi yetakchi davlatlar iqtisodiyotining insonparvarligi ijtimoiy resurslarni maorif va intellektual ehtiyojlarni qondirish foydasiga qayta taqsimlashga yo'naltirilganligi bilan xarakterlanadi.

Endilikda bizni yalpi ichki mahsulot o'rtacha yillik o'sish sur'atining 4—4,5 foizda bo'lishi qoniqtirmaydi. Yalpi ichki mahsulot tarkibida budjet daromadlarining ulushi 2002-yilda 26 foizni, 2003-yilda 24 foizni, 2004-yilda 21 foizni tashkil etgan.

Kelajakda, ya'ni 2010-yilga kelib, Yalpi ichki mahsulot o'rtacha yillik o'sish sur'atini 6—8 foizga yetkazish mo'ljallanmoqda. 2010-yilgacha Yalpi ichki mahsulotning tarkibi ham o'zgarib, uning daromadlar tarkibidagi ish haqining ulushi hozirgi 35 foizdan 60—65 foizga o'sishi oqibatida aholi turmush darajasining ancha yaxshilanishi ko'zda tutilmoqda va aholini ijtimoiy qo'llab-quvvatlashga ajratiladigan mablag'lar salmog'i yanada oshirilib, 47,5 foizga yetkazish rejalashtirilgan.

Mazkur o'quv qo'llanmada davlat budjetining iqtisodiy mohiyati, yangi iqtisodiy sharoitlarda uning iqtisodiyotga ta'siri, vazifalari, budjet tizimi va tarkibiy tuzilishi, davlat moliyasi tizimi, uning bog'inlari, ular o'rtasidagi o'zaro munosabatlar, davlat budjeti daromadlari manbalari, xarajat turlari va yo'nalishlariga aniq urg'u berilib o'tilgan, shuningdek, «Budjet tizimi to'g'risida»gi qonun, Vazirlar Mahkamasining qarorlari, iqtisodiy qonun va tariflardan foydalanilgan.

Ushbu o'quv qo'llanma respublikamizdagi ijtimoiy-iqtisodiy yo'nalishdagi O'rta maxsus kasb-hunar kollejlari o'qituvchi hamda o'quvchilariga mo'ljallangan.

1-bob
**«BUDJET TIZIMI» KURSINING PREDMETI,
MAZMUNI VA VAZIFALARI**

**1.1. FANNING PREDMETI, MAZMUNI
VA VAZIFALARI**

Xalq manfaatlariga mos tushadigan mustaqil iqtisodiy siyosat har qanday davlatning erkin rivojlanishida majburiy shart hisoblanadi. Aynan shunday siyosatni izchillik bilan amalga oshira borish, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A. Karimov ta'kidlab o'tgani-dek, davlatchiligimizning mustaqilligi, qaror topishi va yanada taraqqiy etishida hal qiluvchi omildir. Jamiyat a'zolarining manfaatlarini qondirishga mo'ljallangan bozor iqtisodiyotini qurish — bu siyosatning o'zagini tashkil etadi. Davlatning bunday siyosatini amalga oshirishiga imkon beradigan qurol, dastaklardan biri — Davlat budjetidir.

Shunday qilib, «Budjet tizimi» fani budjet, uning bo'g'inlari, tuzilmalarini o'rganadi. *Budjet tizimi* — turli darajadagi budjetlar va budjet mablag'lari oluvchilar yig'indisini, ularni tashkil etishni va tuzish prinsiplarini, shuningdek budjet jarayonida paydo bo'ladigan, ular o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni ifodalaydi. «Budjet tizimi» fani iqtisodiy fan bo'lib, moliyaviy va iqtisodiy qonunlar qatorida amal qiladi, obyektiv va subyektiv zaruriyatlar haqida tushuncha beradi. Fan budjet tizimining boshqa iqtisodiy kategoriyalar bilan munosabatlarini ham o'rganadi. «Budjet tizimi» fanining mazmuni O'zbekiston Respublikasi davlat budjeti pul resurslarining markazlashgan fondlari asosan soliqlar yordamida jamlanishi hamda davlat tomonidan o'z funktsiya va vazifalarini amalga oshirish uchun foydalanishini, davlat budjeti qonun kuchiga ega ekanligi va uni Oliy Majlis tasdiqlashini ifodalaydi. Budjetning daromad va xarajatlari tarkibida davlatning ichki va tashqi siyosati mujassamlanadi. Bunday tizim davlatning iqtisodiy siyosatini amalga oshirishda asosiy dastaklardan biri ekanligini ifodalab beradi. Budjet tizimi respublikadagi barcha budjetlarning jamlamasi. U davlatning siyosiy va iqtisodiy tizimlariga, respublikaning ma'muriy bo'linishiga asoslanadi. Budjet tizimining ijtimoiy-iqtisodiy va tashkiliy tamoyillari, tuzilishi, unda birlashib ketadigan budjetlarning aloqadorligini respublika budjeti belgilaydi. Bu «Budjet tizimi» kursining asosiy vazifalarini ifodalaydi.

1.2. FANNING BOSHQA FANLAR BILAN BOG'LIQLIGI

Ushbu kurs orqali mamlakat budjeti tuzilishi, budjet tizimi, uning daromadlari, budjet tizimi bo'g'ini, budjet normativlari, budjet loyihasi, uning bosqichlari, «Budjet tizimi to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi qonuni, O'zbekiston Respublikasi makroiqtisodiy ko'rsatkichlarining asosiy parametrlari, moliyaviy nazorat kabi masalalarni yangidan o'zlashtirishga imkon beradi. «Budjet tizimi» fanini yanada chuqurroq o'rganishga bevosita quyidagi bir qator fanlar ko'maklashadi:

- O'zbekiston soliq tizimi;
- soliq va soliqqa tortish;
- korxonalar moliyasi;
- pul muomalasi va kredit;
- mikroiqtisodiyot;
- iqtisodiy tahlil;
- iqtisodiyot asoslari;
- moliya bozori va birja ishi.

Fanga taalluqli bilimlarni chuqurroq egallash, tizimning yanada mukammal jihatlarini o'rganishga, budjetning bir butun tizim ekanligi, uning istiqbolini belgilash, uslubiyati va uyushtirilishining yagonaliligini yuqorida sanab o'tilgan fanlarga bog'liqligini kafolatlaydi.

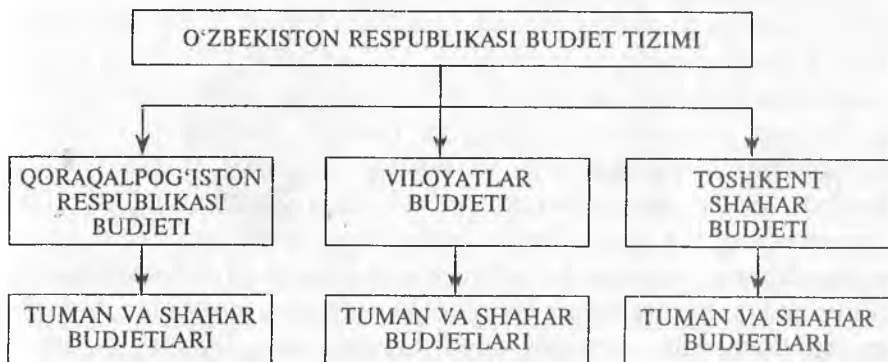
1.3. O'ZBEKISTONDA BUDJET TIZIMINING SHAKLLANISHI

Sobiq Ittifoq tarkibida bo'lgan barcha respublikalar cho'zilib ketgan iqtisodiy tanglikda qoldilar. Birdaniga boshlangan pulning qadrsizlanishi, ilgari qaror topgan xo'jalik aloqalarining izdan chiqib ketishi, yagona bo'lib ketgan moliya, pul, kredit tizimining barbod bo'lishi natijasida O'zbekiston iqtisodiyoti og'ir ahvolga tushib qoldi. Ana shunday sharoitda mamlakatning moliyaviy ahvolini sog'lomlashtirish choralarini o'ylab topish tadbirlari davlatning asosiy hal qilinishi kerak bo'lgan vazifasi hisoblanadi. Davlatning moliya siyosati makroiqtisodiy siyosat bo'lib, iqtisodiy siyosatning tarkibiy qismi hisoblanadi. 2000-yilning 14-dekabrida Oliy Majlis sessiyasida qabul qilingan «Budjet tizimi to'g'risida»gi qonun O'zbekiston Respublikasi davlat moliya siyosatining aniq maqsadga yo'naltirilgan

dasturi hisoblanadi. Shunday qilib, 2000-yilning yanvaridan e'tiboran «Budjet tizimi to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi qonuni joriy etildi va mamlakatning yagona budjet tizimi shakllandi. Amaldagi Qonun VII bob, 43 ta moddadan iborat. Qonunda budjet tavsifi hisobiga olish — budjet hujjatlari va budjet jarayoni tuzilishi yagonaligi, budjetning ma'muriy-hududiy tuzulishiga muvofiqligi turli darajadagi budjetlarning o'zaro bog'liqligi, daromad manbalari va xarajat yo'nalishlari, ularni rejalashtirish, budjetdan ajratiladigan mablag' doirasida sarflanishi, barcha darajadagi budjetlarning mustaqilligini bayon etadi.

Qonunning mantiqiy va amaliy davomi sifatida esa O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2000-yil 31-dekabrda 490-sonli qarori, 2002-yil 30-dekabrda 455-sonli qarori, 2003-yil 25-dekabrda 567-sonli qarori, 2004-yil 15-dekabrda qabul qilgan 547-sonli qarori va 2004-yil 28-dekabrda 610-sonli qarori Respublikaning makroiqtisodiy ko'rsatkichlarining asosiy parametrlari va ularning bajarilishini nazorat qilishni kuchaytirish chora-tadbirlari to'g'risidagi qarorlardan iborat qonunlarga asoslanuvchi tizimni keng qo'llashda asosiy me'yoriy hujjatlar hisoblanadi.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI BUDJET TIZIMI

Davlat budjeti moliyaviy kategoriya bo'lib, u 4 ta funksiyani bajaradi:

- 1) yalpi ichki mahsulot qiymatini qayta taqsimlash;
- 2) nazorat;
- 3) iqtisodiyotni boshqarish;
- 4) ijtimoiy.

Yalpi ichki mahsulotni qayta taqsimlash funksiyasi — milliy daromad, tovar — pul munosabatlari sharoitini asosan pul ko‘rinishida hisob-kitob qilishdir. Avvalo, u ishlab chiqarish sohasidagi ishchilarning daromadlari va ijtimoiy talablarini qondirishga mo‘ljallangan jamiyatning sof daromadi ko‘rinishida bo‘ladi. Taqsimot davlatning ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy maqsadlari asosida amalga oshiriladi. Turli mamlakatlarda davlat budjeti orqali mamlakat yalpi ichki mahsulotining 30 foizidan 60 foizigacha bo‘lgan qismi taqsimlanadi va qayta taqsimlanadi. O‘zbekiston Respublikasida Davlat budjeti 2000-yilda Yalpi ichki mahsulotning 29,1 foizini qayta taqsimlashni ko‘zda tutadi. Davlat budjetining asosiy daromadlari tarkibini 2005-yil uchun 1-ilovadagi jadvaldan ko‘rish mumkin.

Yalpi ichki mahsulot qayta taqsimoti quyidagi obyektlar o‘rtasida amalga oshiriladi:

- Ishlab chiqarish va noishlabchiqarish sohalari o‘rtasida;
- Iqtisodiy hududlar o‘rtasida;
- Davlat bilan aholi o‘rtasida.

✓ ***Ijtimoiy ishlab chiqarish va noishlabchiqarish sohalari o‘rtasidagi taqsimot.*** Milliy daromad, asosan, ishlab chiqarish sohasida hamda tijorat asosida faoliyat yuritayotgan noishlabchiqarish sohasida (tijorat boshqarmalari, aloqa, transport va boshqalar) shakllanadi. Davlatning iqtisodiy rivojlanishini ta‘minlash uchun noishlabchiqarish sohasiga xarajatlar qilinadi. Sog‘liqni saqlash, o‘sib kelayotgan yosh avlodni o‘qitish va tarbiyalash, xalq xo‘jaligi tarmoqlari uchun mutaxassis kadrlarni tayyorlash, to‘la va qisman mehnat qobiliyatini yo‘qotgan fuqarolarni moddiy ta‘minlash, mamlakat mudofaa qobiliyatini mustahkamlash va boshqa xarajatlar markazlashgan tartibda (davlat miqyosida) amalga oshiriladi. Shuning uchun milliy daromadning bir qismi Davlat budjetining xarajatlari tizimi orqali milliy daromad vujudga keltirilmaydigan sohada qayta taqsimlanadi. Shuningdek, budjet orqali Yalpi ichki mahsulot tarmoqlar, birlashmalar, korxonalar o‘rtasida qayta taqsimlanadi. Bunday zaruriyat asosan, mamlakatni iqtisodiy va ijtimoiy rivojlantirish rejasidan kelib chiqadi. Chunki, tarmoqlarning, birlashmalarining va korxonalarining texnikaviy rivojlanish darajasi, quvvati, fondlar bilan ta‘minlanganlik darajasi tabiiyki har xil. Bundan tashqari, aniqlangan tabiiy boyliklarning notekis joylashganligini baholash tizimi katta ahamiyatga egadir. Bunday taqsimot tarmoqlar, birlashmalar, korxonalarining ishlab chiqarish ko‘lamini kengaytirish, shuningdek, ushbu tarmoq-

larda xarajatlarning har doim ham ularning shaxsiy daromadlari va jamg'armalariga mos tushavermasligi bilan izohlanadi.

✓ **Iqtisodiy hududlar o'rtasidagi taqsimot.** Tabiiy va mehnat resurslarining mamlakat miqyosida notekis taqsimlanganligi ayrim hududlarga davlat tomonidan maxsus iqtisodiy va ijtimoiy yordam ko'rsatish zaruratini keltirib chiqaradi. Bunda markazlashgan davlat daromadlaridan, xususan, Davlat budjetidan mahalliy budjetlarga transfertlar (subvensiya, dotatsiya) va budjet ssudalari ajratiladi. Masalan, Orol bo'yi mintaqasidagi ekologik va ijtimoiy vaziyatni yaxshilash maqsadida Davlat budjetidan turli transfertlarning ajratilishi va hokazo.

Davlat va aholi o'rtasidagi taqsimot. Aholidan olinadigan soliqlar yordamida davlat orqali milliy daromadning ma'lum qismini qayta taqsimlash amalga oshiriladi. Bunda kengaytirilgan takror ishlab chiqarish zaruriyatlarini va boshqa umumdavlat talablarini qondirish maqsadida aholi daromadlarini ma'lum qismi (ulushi)ning shaxsiy mulkchilikdan umumiylikka o'tishi sodir bo'ladi. Odatda, bunday daromadlar budjet jami daromadlarining 10—14 foizini tashkil qiladi. Bundan tashqari, davlat soliqlar va yig'imlar tizimi orqali turli qatlamdagi aholining real daromadlarini tartibga soladi. Aholining alohida tabaqalariga har xil qulayliklar hozirlash uchun sarflanadigan mablag'larni to'plash soliq va yig'imlar yordamida amalga oshiriladi.

Davlatning iqtisodiyotning rivojlanish davrida ma'lum iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy vazifalarni hal qilishiga qarab Milliy daromadning Davlat budjeti orqali taqsimlanayotgan qismi doimo o'zgarib turadi.

Davlat budjetining milliy daromadini taqsimlash va qayta taqsimlashdagi yetakchiligi bozor iqtisodiyoti sharoitida yana ham ortmoqda. Chunki, xarajatlarni to'g'ri yo'naltirilishi iqtisodiyotning tez sur'atlarda rivojlantirishni ta'minlaydi, bu esa aholining turmush darajasini oshiradi. Budjet mablag'larini oqilona yo'nalishlarda sarflanishi ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini jadallashtiradi, ilmiy texnika yutuqlarini hayotga joriy qilish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Nazorat funksiyasi. Nazorat funksiyasi yordamida turli xil xo'jalik subyektlaridan davlat ixtiyoriga tushayotgan markazlashgan moliyaviy resurslarni davlat ehtiyojlarining manfaatiga mos tushishi haqida «xabar» beradi. Nazorat funksiyasining asosini budjet mablag'larining budjet daromadlarining mos ko'rsatkichlari va aniq maqsadli xarajatlardagi harakatini aks ettirish tashkil etadi. Daromadlar va xarajatlar balansi shaklidagi Davlat budjeti umumdavlat moliyaviy nazoratining asosiy quroli hisoblanadi. Nazorat funksiyasi budjetni davlat pul

mablag'i fondini tashkil etish va undan foydalanishda iqtisodiyotning tarkibiy bo'g'inlaridan kelib chiqadigan iqtisodiy jarayonlarini o'zida aks ettirishi bilan amalga oshiriladi. Shuningdek, budget ko'rsatkichlarini kuzatish orqali iqtisodiy va ijtimoiy jarayonlarning borishini, ko'zda tutilgan rejadan amaldagi chetga chiqishlarni kuzatib, hukumat operativ qarorlar qabul qilishi mumkin bo'ladi.

Iqtisodiyotni boshqarish funksiyasi. Milliy daromadning davlat ixtiyoridagi hajmining ortishi, iqtisodiyotni davlat tomonidan tartibga solish imkoniyatini beradi. Bugungi kunga kelib bozor iqtisodiyoti munosabatlari rivojlangan mamlakatlarda davlatning iqtisodiyotga aralashuv xarajatlari budget xarajatlarining umumiy summasining 20—25 foizini tashkil etmoqda.

Bozor iqtisodiyotiga asoslangan boshqaruv sharoitida, asosiy ishlab chiqarish kuchlari xususiyashtirilgan bo'ladi, bu esa, Davlat budgetini iqtisodiy sohaga ta'sirini chegaralaydi. Lekin shunday iqtisodiy tarmoqlar, korxonalar ham mavjudki, ularni budget tomonidan moliyalashtirish, pirovardida, mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ta'minlaydi. Bu korxonalar iqtisodiyotda muhim o'rin tutadi va ushbu korxonalarsiz iqtisodiyotda oqsoqlanish yuzaga kelib qolishi mumkin. Bunday korxonalarga og'ir sanoat tarmoqlari, qishloq xo'jaligidagi korxonalar, transport korxonalari, temir yo'l tizimi, aloqa, ishlab chiqarish korxonalari va boshqalarni misol qilish mumkin. Davlat ba'zi korxonalarni budgetdan moliyalashtirish orqali, bu korxonalar mahsulotlarini chet el korxonalari mahsulotlariga nisbatan raqobatbardoshligini oshiradi. Ushbu xarajatlarning barchasi budgetda iqtisodiyot xarajatlari sifatida aks ettiriladi.

Milliy daromadning davlat ixtiyoridagi hajmining ortishi, iqtisodiyotni davlat tomonidan tartibga solish imkoniyatini beradi. Birinchi jahon urushi yillarida Yevropa mamlakatlarida ilk bor davlat tomonidan markazlashgan tartibda xomashyo, material, oziq-ovqat sotib olinishi va ularni harbiy ehtiyojlar uchun taqsimlanishi bilan budget orqali tartibga solish amalga oshirildi. Urush tugashi bilan davlat tomonidan iqtisodiyotni tartibga solish tadbirlari ma'lum miqdorda susayib qoldi va faqat 1923—1933-yillardagi iqtisodiy inqiroz davrida bu faoliyat yana davom ettirildi. Ingliz iqtisodchisi J. Keyns va uning ko'p sonli izdoshlari tomonidan davlat moliyasini ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarni tartibga solishning asosiy quroli sifatida foydalanish zarurligi haqidagi maslahatlari ko'pgina g'arb hukumat doiralari tomonidan keng foydalanildi.

Budjet mexanizmlari orqali iqtisodiyotni tartibga solish davlat ixtiyoriga kelib tushadigan pul mablag'larini manyovrlashtirish orqali amalga oshiriladi. Bunday manyovrlashtirishga, budjetni amalga oshirishda daromadlarning, xarajatlarining aniq turlari bilan birlashtiril-maganligi, ya'ni davlat ixtiyoriga kelib tushadigan mablag'larning umumlashtirilishi va turli xil yo'nalishlarga ishlatish mumkinligi imkon beradi.

Ko'pgina iqtisodchi olimlarning fikricha, davlatni iqtisodiyotga aralashishi iqtisodiy rivojlanishda muhim omillardan biri bo'lib hisoblanadi. Iqtisodiy sohaga ajratilgan budjet mablag'lari ichida markazlashgan investitsiyalarni moliyalashtirish xarajatlari muhim rol o'ynaydi va katta salmoqni egallaydi. Bu turdagi xarajatlarni sarflashdan ko'zlangan asosiy maqsad — iqtisodiy o'sishning talab hajmiga va ichki bozorni shakllantirishga ta'sir o'tkazishdan iborat. AQShning sobiq moliya vaziri U.Sayman fikricha, davlatning iqtisodiy o'sishiga iqtisodiy-siyosiy va ijtimoiy omillardan hech biri markazlashgan investitsiyachalik ta'sir ko'rsata olmaydi. Markazlashgan investitsiyani moliyalashtirishning asosiy kapitalning kengaytirish va yangilash, kapital yig'imiga ta'sir o'tkazish kabi o'z xususiyatlari mavjud. Ko'pgina iqtisodiy jihatdan rivojlangan mamlakatlar tajribasi shundan guvohlik beradiki, ular iqtisodiy inqiroz davrida o'z mablag'larini shunday sohalarga safarbar etganlarki, natijada bu sohalarda butun bir iqtisodiyotning ko'tarilishiga olib kelgan. Ilmiy izlanish, murakkab texnologik tuzilishga hamda boshqarishga asoslangan sohalarni bunday sohalarda sifatida keltirish mumkin. Mazkur sohalarning o'ziga xos xususiyati shundaki, bu sohalarga oldindan katta miqdorda xarajatlar qilishga to'g'ri keladi va bu xarajatlar ancha uzoq muddatlarda o'zini oqlashi mumkin. Bunday ishlarga, ko'pgina hollarda, davlatdan boshqa subyektlar mablag'lar ajratmaydi, albatta.

Davlat korxonalarining salmog'i yuqori bo'lgan davlatlarda (Buyuk Britaniya, Fransiya, Italiya, Avstriya) budjet mablag'larining ko'pgina qismi davlat korxonalariga sarflanadi. Bunday korxonalariga metallurgiya, issiqlik energiya sohalari, transport, aloqa va atom energetikasini kiritish mumkin. Ushbu sohalarda boshqa sohalarning rivojlanishi uchun zaruriy asos bo'lib hisoblanadi. Iqtisodiy rivojlanish tajribasi shuni ko'rsatadiki, budjetdan iqtisodiy sohani moliyalashtirish inqiroz davrida keng tus oladi.

Davlatning iqtisodiyotga aralashuvining asosiy yo'nalishlaridan biri ilmiy-texnikaviy rivojlanishga ko'maklashuvidir. Bu sohaning rivojlanishi ko'pgina iqtisodiy va ijtimoiy muammolarni hal qilishda

yordam beradi va iqtisodiyotda muhim o'zgarishlarga olib keladi. Yangi sohalarning paydo bo'lishini, iqtisodiy samaradorlikning o'sishini, sohalararo bandlikning to'g'ri taqsimlanishini, moddiy va nomoddiy ishlab chiqarish o'rtasidagi munosabatning kuchayishini ta'minlaydi.

Iqtisodiy sohani rivojlantirish uchun sarflanadigan xarajatlar ichida ishlab chiqarish va ijtimoiy soha infratuzilmalarini moliyalashtirish ham salmoqli o'ringa ega. Moddiy ishlab chiqarish infratuzilmasiga barcha turdagi transport tashkilotlari va transportsozlik sohalari (avtoyo'llar, portlar, aerodromlar), aloqa tizimi (telefon, telegraf), elektr, gaz, suv inshootlari va boshqalar kiradi. Ijtimoiy infratuzilmaga meditsina va o'quv muassasalari, sport va madaniy tadbirlar kiradi. Rivojlangan mamlakatlarda ijtimoiy infratuzilmaga eng ko'p mablag' ajratadigan davlatlar qatoriga AQSh, Germaniya, Yaponiya kiradi. Bunga misol sifatida AQShda yo'l qurilishi uchun budjetdan sezilarli darajada yirik ajratmalar qilinishini ko'rsatish mumkin.

Yuqorida keltirilgan xarajatlar umumiy xususiyatga ega bo'lsa-da, alohida olingan davlatda ushbu xarajatlarni moliyalashtirish davlat siyosatidan kelib chiqadi. Masalan, Fransiya hukumati kichik va o'rta biznesda faoliyat yurituvchi korxonalariga budjetdan bevosita mablag' ajratadi. Ko'pchilik davlatlarda esa ushbu maqsadda davlat kreditidan foydalaniladi. Kreditlar Davlat budjetidan davlat korxonalari, mahalliy o'z-o'zini boshqarish organlari, hamda xususiy sektorga beriladi. Budjetdan beriladigan kredit uzoq muddatli xarakterga ega bo'lib, bank kreditiga nisbatan imtiyozlilik darajasi yuqori bo'ladi.

Ko'pgina mamlakatlarda, jumladan, Buyuk Britaniyada ham budjet xarajatlari tarkibida xalq xo'jaligi sohalarining mahsulotlarini eksport qilishni ko'paytirish va uni rag'batlantirishga qaratilgan xarajat turlari mavjud.

Iqtisodiy xarajatlardan yana biri ekologik muammolarni bartaraf etish, atrof-muhit va tabiat resurslarini saqlash uchun qilinayotgan xarajatlardir. Bu turdagi xarajatlarni budjetdan moliyalashtirishda AQSh oldingi o'rinlarda turadi.

Iqtisodiy xarajatlarning muhim ko'rinishlaridan biri subsidiyalar hisoblanadi. Subsidiyalar davlat yordamiga muhtoj bo'lgan alohida xo'jalik va tarmoqlarga beriladi. Agar davlatning o'z korxonalariga, infratuzilmaga, ilmiy izlanishlarga yo'naltirilgan xarajatlari iqtisodiyotga bilvosita ta'sir o'tkazsa, subsidiyalar to'g'ridan-to'g'ri ta'sir o'tkazadi. Subsidiyalar turli xil ko'rinishda bo'ladi: zararni qoplash

uchun (dotatsiyalar), eksportni sug'urtalash, narxlarning muvozanatini ushlab turish xarajatlari va boshqalar.

Iqtisodiy soha xarajatlariga Davlat budgetidan mahalliy hokimiyatlarga beriladigan subsidiyalarni ham qo'shish mumkin. Bunday subsidiyalar rivojlangan mamlakatlarda mahalliy budget daromadlarining 20—25 foizini tashkil qiladi. Bu turdagi yordamni ajratish bo'yicha Buyuk Britaniya, AQSh, Fransiya davlatlari oldingi o'rinlarda turadi.

Ijtimoiy funksiya. Bugungi kunda jamiyat ishlab chiqarishi rivojlanishining asosiy harakatlantiruvchi kuchi sifatida inson omiliga asosiy e'tibor berilar ekan, bu o'z-o'zidan ijtimoiy xarajatlarni ortishini shart qilib qo'yimoqda.

Ijtimoiy xizmatlar ko'rsatishning ayrim elementlari XIX asrda burjuaziya davlatlarida yuzaga kelgan. XX asrning birinchi yarmiga kelib ijtimoiy funksiyalar, asosan, davlat qo'liga o'ta boshladi. Bu jarayon ayniqsa, 1950-yillarga kelib keng quloq yoydi. Barcha xorijiy mamlakatlarda ijtimoiy xarajatlarning Yalpi ichki mahsulot va Milliy daromadagi ulushining o'sishi kuzatilmoqda. G'arbiy Yevropa mamlakatlari budgetlarida ijtimoiy xarajatlarning umumiy hajmi o'rtacha budget xarajatlari 1950-yillarda 18 foizdan 1960-yillarda 20 foizga ortdi, 1990-yillarga kelib esa, ushbu ko'rsatkich 30—35 foizni tashkil etgan.

Jamiyatda noishlabchiqarish sohalarini mablag' bilan ta'minlash, ya'ni moliyalashtirish budget orqali amalga oshiriladi. Maktabgacha tarbiya muassasalari, barcha turdagi maktablar, oliy va o'rta maxsus ta'lim muassasalari, sog'liqni saqlash va sport muassasalari barcha mamlakatlarda bevosita budget bilan aloqador muassasadir. Bundan tashqari, budgetdan moliyalashtiriladigan organlarga davlat boshqaruv organlari, sud, prokuratura, ilmiy tekshirish muassasalari va mamlakat mudofaasi kiradi.

O'zbekiston Respublikasida ijtimoiy-madaniy tadbir xarajatlari tarkibida maorif sohasiga qilinadigan xarajatlar salmoqli o'rinni egallaydi. Umumta'lim va maxsus maktablarda islohotlarni amalga oshirish uchun respublikamiz rahbariyati alohida e'tibor bermiqda. Xalq ta'limi xodimlarining ish haqi darajasini oshirish dasturi amalga oshirilmoqda.

Mustaqillikka erishilgandan so'ng, O'zbekistonda oliy va o'rta maxsus ta'lim tizimini qayta qurish natijasida oliy o'quv yurti binolarini kapital ta'mirlash xarajatlari miqdori, o'quv binolari yotoqxonasi jihozlash, o'quvchilar va talabalar o'rtasida ommaviy-

madaniy sport ishlarini va boshqa tadbirlarni amalga oshirish xarajatlari miqdori o'sdi.

Sog'liqni saqlash va jismoniy tarbiya muassasalariga ham katta e'tibor berilmoqda. Bu muassasalarga yo'naltirilgan xarajatlar 1997-yilda ijtimoiy madaniy tadbir xarajatlari tarkibida 29,6 foizni, 1998-yilda 28,5 foizni va 1999-yilda 26 foizni tashkil etgan.

Shifoxonalarni, ambulatoriya-poliklinikalarni, zamonaviy diagnostika markazlarini va meditsina boshqaruv muassasalarini qurishga, yangi uskunalari bilan jihozlashga katta mablag' ajratilmoqda.

Iqtisodiyotning to'g'ri nisbatda rivojlanishida, mamlakat aholisi ehtiyojlarini talab darajasida qondirishda, turmush tarzini ko'tarishda ilmiy texnika taraqqiyotini joriy etishda, fan va madaniyatni rivojlantirishda, mamlakat mudofaasini saqlashda budjetning ahamiyati ortmoqda.

O'zbekistan Respublikasining bozor munosabatlariga o'tishida davlat xarajatlari o'zgarib bormoqda va buning asosiy sababi mulkka bo'lgan munosabatlarning o'zgarishidir.

Davlat budjetining davlat moliyasi tarkibida tutgan o'rnini, bajaradigan vazifasini bilishdan oldin, qisqacha moliya tizimi, uning tarkibida davlat moliyasining o'rni hususida ham to'xtalamiz.

Ma'lumki, moliya jamiyat miqyosidagi markazlashgan va markazlashmagan fondlarni shakllantirish va foydalanish bilan bog'liq iqtisodiy — pulli munosabatlarni ifodalaydi. Ammo, bu munosabatlar moliya tizimining turli bo'g'inlarida turlicha ko'rinishda aks etadi. Moliya tizimining har bir bo'g'ini o'zining ma'lum xususiyatlariga ega, o'ziga xos bo'lgan funksiyalarni bajaradi va takror ishlab chiqarish jarayoniga turlicha ta'sir ko'rsatadi. Xuddi shunday, korxonalar moliyasi moddiy ishlab chiqarish jarayoniga ta'sir ko'rsatar ekan, u korxonada ichida va xo'jaliklararo taqsimlanadigan Yalpi ichki mahsulotning shakllanishida ishtirok etadi. Davlat budjeti orqali resurslar davlatning asosiy markazlashgan fondida to'planadi va uning xo'jalik sohalari, iqtisodiy hududlar, aholining alohida ijtimoiy tabaqalari orasida qayta taqsimlanishi sodir bo'ladi. Budjetdan tashqari fondlar aniq maqsadli bo'ladi. Shunday qilib, moliya tizimi — davlatning, korxonalarining pul mablag'lari fondini tashkil etish, taqsimlash va foydalanishning shakl va usullaridir.

Davlat moliyasi davlatni kerakli iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy funksiyalarini bajarish uchun pul mablag'lari bilan ta'minlashga qaratilgan moliya tizimining muhim bo'g'inidir.

Davlat moliya tizimi quyidagi bo'g'inlardan tashkil topgan:

- davlat budjet tizimi;
- davlat krediti va mahalliy organlarning krediti;
- budjetdan tashqari maxsus fondlar;
- davlat korxonalari.

Davlat budjeti — davlat moliyasining yetakchi bo‘g‘ini sifatida davlat va hududiy (mintaqa va mahalliy) o‘z-o‘zini boshqaruvchi organlarning maqsad va vazifalarini moliyaviy jihatdan ta‘minlashga mo‘ljallangan markazlashgan pul fondlarining tashkil topishi va ishlatilishini ifodalaydi.

Davlatning o‘z funksiyalarini bajarishida moliyaning rolini, o‘sib borishining obyektiv ko‘rsatkichi rivojlangan va dinamik asosda rivojlanayotgan mamlakatlar Davlat budjetining kengayishidir. Masalan, AQShda Davlat budjeti 1950-yildan 1985-yilgacha joriy baholarda 20 martadan ko‘proq, Buyuk Britaniyada 40 marta, Germaniyada 20 marta, Fransiyada 30 marta kengaygan.

Yuqorida aytib o‘tilganidek, Davlat budjetidan harbiy maqsadlar uchun, iqtisodiyotga aralashuv, davlat boshqaruv apparatini saqlash xarajati, ijtimoiy xarajatlar, rivojlanayotgan mamlakatlarga subsidiya va kreditlar kabi asosiy xarajat turlari amalga oshiriladi.

Davlat budjeti moliya tizimining qolgan barcha bo‘g‘inlariga — mahalliy hukumat organlariga, hukumatning maxsus fondlariga, davlat korxonalariga subsidiya va kreditlar berish orqali ta‘sir qiladi.

Hududiy budjetlar (mahalliy) — hududiy moliyaning asosiy tashkil etuvchisi hisoblanadi. Hududiy budjetlarning daromadlari, asosan, mahalliy soliq va yig‘imlar, soliqsiz daromadlar, yuqori turuvchi budjet tashkilotidan olinadigan ajratmalardan tashkil topadi. O‘zbekiston Respublikasining «Budjet tizimi to‘g‘risida»gi qonunida mahalliy budjetlarga quyidagicha ta‘rif berilgan:

Mahalliy budjet — Davlat budjetining tegishli viloyat, tuman, shahar pul mablag‘lari jamg‘armasining tashkil etuvchi bir qismi bo‘lib, unda daromadlar manbalari va ulardan tushumlar miqdori, shuningdek, moliya yili mobaynida aniq maqsadlar uchun ajratiladigan mablag‘lar sarfi yo‘nalishlari va miqdori nazarda tutiladi. Masalaga yanada chuqurroq yondoshgan holda rivojlangan mamlakatlardagi ahvolga nazar tashlaydigan bo‘lsak, u holda federatsiya a‘zolarining daromadlari masalasi turli mamlakatlarda turlicha hal etilishining guvohi bo‘lamiz. Masalan, AQShda shtatlar budjetiga asosan egri soliqlar, birinchi navbatda sotishdan olinadigan soliqlar birlashtirilgan. Germaniyada esa, asosiy to‘g‘ri soliqlar hisoblangan — aholining daromadidan olinadigan va korxonalar foydasidan olinadigan fond

solig'ı 50:50 nisbatda federal va Yerlar budjetlariga birlashtirilgan. Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, mamlakatning rivojlanish darajasining ortishi bilan davlat daromadlari tarkibidagi mahalliy organlar daromadlarining salmog'ı ortib boradi. Masalan, Portugaliyada Yalpi ichki mahsulotga nisbatan bu ko'rsatkich 3 foizni tashkil etsa, Norvegiyada 15, Shvetsiyada 31 foizni tashkil etadi. Har bir mamlakatda mahalliy budjetlar tomonidan qilinadigan xarajatlar mamlakatda olib borilayotgan moliya siyosatidan kelib chiqadi. Xususan, Finlandiya, Germaniya, Norvegiya, Fransiya kabi Yevropa mamlakatlarida budjetning bu bo'g'ini tomonidan markazlashgan budjetga nisbatan ko'p xarajat amalga oshiriladi.

1996-yilda Rossiya Federatsiyasida 26 mingdan ortiq hududiy budjet bo'lgan va ularning jamlangan budjetdagi salmog'ı 48 foizni tashkil etgan.

Mahalliy budjet mablag'lari ekspluatatsiya va investitsiya xarajatlari bo'linadi. Shundan kelib chiqqan holda joriy va kapital xarajatlar budjeti tuziladi.

O'zbekiston Respublikasi budjet tizimining muhim tarkibiy qismi mahalliy budjetlardan iborat. Ular o'z faoliyatini amalga oshirish uchun davlat hokimiyatining har bir mahalliy organi tasarrufida real moliyaviy negiz barpo etadi. Mahalliy budjetlar tizimi mahalliy ehtiyojlarni to'laroq hisobga olish va ularni davlatning markazlashtirilgan tartibda amalga oshiradigan tadbirlar bilan solishtirish imkonini beradi. Mahalliy budjetlardan uy-joy, maishiy xo'jalik va obodonlashtirish, ta'lim hamda sog'liqni saqlash muassasalari, ijtimoiy ta'minotga doir tadbirlar va boshqalar moliyalashtiriladi. Yangicha iqtisodiy munosabatlarning shakllanishga va mahalliy budjetlar vakolatlarining oshirilishi bilan O'zbekiston Respublikasida budjetlararo munosabatlarni tartibga solish masalalarini takomillashtirish dolzarbliigi ortmoqda.

Davlat moliyasining tarkibiy qismi bo'lgan davlat krediti — bir tomondan davlat, ikkinchi tomondan jismoniy va huquqiy shaxslar o'rtasidagi kredit munosabatlarini aks ettiradi. Bu munosabatlarda davlat va mahalliy boshqaruv organlari ko'pchilik hollarda qarzdor sifatida ishtirok etadi. Davlat va mahalliy zayomlar budjet taqchil bo'lganda, ya'ni odatiy daromadlar davlat xarajatlarini qoplashga yetmay qolganda emissiya qilinadi.

Ikkinchi Jahon urushidan keyin ilg'or chet el mamlakatlari yirik harbiy xarajatlar hisobiga uzluksiz ravishda budjet taqchilligiga duchor bo'lib kelmoqda.

AQShda budjet taqchilligining tez sur'atlar bilan qisqarishi va 1999-yildan boshlab budjetda ijobiy qoldiq kutilishga qaramasdan, davlat qarzi miqdorining o'sishi davom etmoqda. 1997-yilga kelib federal hukumat qarzlari 5370 mlrd. dollarni, 1998-yilda 5544 mlrd. dollarni tashkil qilgan va u 1999-yilda 5738 mlrd. dollar, 2003-yilga kelib 6336 mlrd. dollarga yetishi kutilmoqda. Federal qarzlarning bunday o'sishini qarzlarning umumiy summasi tarkibidagi yirik foiz to'lovlarining mavjudligi hamda yirik harbiy xarajatlarning mavjudligi bilan tushuntirish mumkin. Shuningdek, shtatlar va mahalliy hukumat organlari qarzlarning hajmi sezilarli ravishda qolmoqda. Shunday qilib, AQShda federal hukumati va shtatlar hukumati, munitsipalitet har yili yirik to'lovlar to'layotgan davlat qarzlari yechimini kutayotgan asosiy moliyaviy masalalardan biri bo'lib qolmoqda.

O'zbekiston Respublikasida davlat krediti bilan bog'liq munosabatlar «Budjet tizimi to'g'risida»gi qonun va hukumatning boshqa yo'riqnomalari bilan muvofiqlashtiriladi.

Davlat moliyasi tarkibida alohida o'rinni egallaydigan budjetdan tashqari maqsadli fondlar tegishli hukumat organlarining budjetiga bog'liq bo'lmaydi va ko'pchilik mamlakatlarda mustaqil yuridik shaxs huquqiga ega dirlar. Budjetdan tashqari maqsadli fondlar hukumat organlari qabul qilgan qonun doirasida tashkil etiladi. Budjetdan tashqari maqsadli fondlar — umumdavlat moliyasining muhim bo'g'ini bo'lib, ularning faoliyati qat'iy belgilangan, manbalarni tashkil etish yo'llari ko'rsatilgan, pul fondlari bilan foydalanish yo'llarining tartibi aniqlab berilgan bo'lib, davlat hukumatining yuqori organlarini tegishli aklari asosida o'z faoliyatini amalga oshiradilar.

O'zbekiston Respublikasida budjetdan tashqari maqsadli fondlarning tashkiliy tuzilishiga ko'ra jamlangan budjetga qo'shiladigan va jamlangan budjetga qo'shilmaydigan fondlarga ajratish mumkin. Funktsional jihatiga ko'ra va boshqaruv darajasiga ko'ra budjetdan tashqari maqsadli fondlarni iqtisodiy yoki ijtimoiy fondlarga bo'lish mumkin. Boshqaruv darajasiga qarab esa umumdavlat, respublika va hududiy fondlarga bo'lish mumkin.

O'zgarishga boy iqtisodiy sharoit, ko'pincha, moliyaviy resurslarni qayta taqsimlanishida boshqaruv qarorlarini tez qabul qilish saqlab qolmoqda.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, Davlat budjeti davlatning asosiy moliyaviy quroli sifatida umumdavlat xarajatlarini moliyalashtiradi.

nazorat qilinadi, budjetdan tashqari maqsadli fondlar qonun chiqaruvchi organlar tomonidan bevosita nazorat qilinmaydi. Bu ham budjetdan tashqari maqsadli fondlarni iqtisodiy sharoitga operativ moslashishini tezlashtiradi.

Budjetdan tashqari maqsadli fondlarni tashkil etilishining muvofiqligini ta'minlovchi yana bir muhim omil — budjet taqchilligidir. Xarajatlarni daromaddan o'sib ketishi kuchayishiga moliyaviy resurelarni faqat qidirib topishda emas, balki korxonalar, tashkilotlar va aholidan tushgan mablag'larni qayta guruhlanishini ham talab etadi. Va nihoyat, xo'jalikning va xususiylashtirishning ko'p qirrali shakllari, budjet bilan bir qatorda jamiyatda pul mablag'larni qayta taqsimlashning yangi usullarini qo'llash zaruriyatini keltirib chiqaradi.

Prof. L.A.Drabozinaning fikricha, budjetdan tashqari maqsadli fondlar — jamiyatning ayrim mablag'larini moliyalashtirish va kompleks ravishda operativ mustaqillik asosida sarflash uchun, davlat orqali jalb qilinadigan moliyaviy resurslarni qayta taqsimlash va foydalanish usulidir.

O'zbekiston Respublikasining «Budjet tizimi to'g'risida»gi qonunida davlat maqsadli fondlariga quyidagicha ta'rif berilgan:

«Davlat maqsadli fondlari — Davlat budjeti tarkibida jamlantiriladigan fondlar, ularning har biri uchun qonun hujjatlari bilan belgilangan mablag'lar manbalari, har bir manbadan mablag' tushishi me'yorlari va shartlari, shuningdek, shu mablag'lardan foydalanilishi mumkin bo'lgan yo'nalishlaridir».

O'zbekiston Respublikasida budjetdan tashqari maqsadli fondlarni tashkil etish huquqiga respublika va mahalliy organlar ega. Respublika darajasida tashkil etilgan budjetdan tashqari fondlar, odatda mahalliy hukumat organlari ixtiyoriga bir qismini ajratish bilan tavsiflanadi. Bu respublika va mahalliy budjetdan tashqari maqsadli fondlarga tushadigan tushumlarning ulushini aniqlash yo'li bilan amalga oshiriladi.

Mahalliy manbalar evaziga mahalliy darajada o'z budjetidan tashqari maqsadli fondlar tashkil etiladi. Ularning ichida mahallani rivojlantirish fondini, kam ta'minlangan aholi qatlamlarini, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash fondlarini, tabiat muhofazasi bo'yicha fondlarni va hoshqalaganda enh mumkin. Budjetdan tashqari maqsadli fondlar

Ikkinchi Jahon urushidan keyin ilg'or chet el mamlakatlari yirik harbiy xarajatlar hisobiga uzluksiz ravishda budjet taqchilligiga duchor bo'lib kelmoqda.

uchun qonun bilan belgilangan ma'lum huquqlarga va majburiyatlarga ega.

Budjetdan tashqari maqsadli fondlar yordamida quyidagi vazifalar amalga oshiriladi:

- korxonalariga kreditlar, subsidiyalar berish, moliyalashtirish yo'llari bilan ishlab chiqarish jarayoniga ta'sir ko'rsatiladi;
- ijtimoiy infratuzilmani moliyalashtirish, subsidiya, nafaqa va turli xil transfertlar berish yo'li bilan aholiga ijtimoiy xizmat ko'rsatiladi;
- chet el davlatlariga, xorijiy hamkorlarga qarzlar berish va boshqalar.

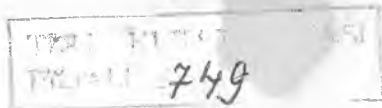
2002-yilda O'zbekiston Respublikasida budjetdan tashqari maqsadli fondlar orqali jamlangan budjetning 26 foizi yoki 630229,8 mln. so'm miqdorida daromad to'plash va xarajat qilish rejalashtirilgan.

Umuman, budjetdan tashqari maqsadli fondlar iqtisodiyotni barqarorlashtirishning dastlabki belgilari desak mubolag'a bo'lmaydi. Bozor iqtisodiyotiga o'tish sharoitida bu fondlarni ham ijtimoiy, ham iqtisodiy ahamiyati katta.

Ikkinchi Jahon urushidan keyin (1946—1950-yillarda) g'arbiy Yevropa mamlakatlarida temir yo'l, havo transporti, energiya sohalari va boshqa bir qator sohalarning davlat ixtiyoriga o'tkazilishi natijasida davlat korxonalarining davlat moliyasi tarkibidagi salmog'i sezilarli darajada o'sdi. Texnik jihatdan bu sohalar qoloq va raqobatga dosh bera olmaydigan sohalar sanalardi. Ularni qayta jihozlash ulkan mablag'larni talab qilardi va bu xarajatlar Davlat budjetidan moliyalashtirilardi. Bu sohalarning yangilanishi va ilg'or texnika bilan ta'minlanishiga qaramasdan moliyaviy jihatdan past samarali yoki zarar bilan ishlovchi korxonalar hisoblanadi. Buning asosiy sababi — ular ishlab chiqarayotgan mahsulotlarga nisbatan pasaytirilgan narxlar siyosatining qo'llanishidir. O'tgan asrning 80-yillariga kelib, rivojlangan mamlakatlarning boshqaruv doiralari tomonidan yuritilayotgan yangi iqtisodiy va moliyaviy siyosatga ko'ra, ko'pgina davlat ixtiyoridagi korxonalar xususiylashtirildi va buning natijasida davlat mulki miqdori keskin qisqardi.

O'zbekiston Respublikasida yuritilayotgan iqtisodiy siyosatga ko'ra, davlat umumxalq manfaatlarini ko'zlagan holda energiya, aholi transporti, harbiy sanoat va shu kabi ustuvor sohalarni o'z qo'lida saqlab qolmoqda.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, Davlat budjeti davlatning asosiy moliyaviy quroli sifatida umumdavlat xarajatlarini moliyalashtiradi.

Davlat budjeti moliya tizimida davlat moliyasi tarkibiga kiritilib, jamiyat iqtisodiy hayotida uning ahamiyati davlat moliyasining — budjetdan tashqari maxsus fondlar, davlat krediti, davlat korxonalarining moliyasiga nisbatan ancha yuqoriligi kuzatiladi. Davlat budjetining oldiga qoʻygan asosiy vazifalari, uning iqtisodiy va ijtimoiy hayotga aralashuv darajasi hamda mamlakat rivojlanganining u yoki bu bosqichida turganligiga qarab belgilanadi. Mustaqillik yillarida Oʻzbekiston Respublikasi budjet tizimi oʻzining shakllanish bosqichini boshdan kechirdi. Davlat budjeti jamiyatdagi mavjud moliyaviy resurslarni davlat ixtiyorida markazlashtirish va undan iqtisodiyotning turli sohalarini dotatsion moliyalashtirish kabi vazifalardan asta-sekinlik bilan ozod etmoqda. Iqtisodiyotning erkinlashuvi sharoitida Davlat budjeti iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishda davlatning asosiy moliyaviy quroli sifatida yirik investitsion loyihalarni moliyalashtirish, ishlab chiqarish quvvatlarini yangilash, yangi ish oʻrinlarini barpo qilish va aholining ijtimoiy himoyasini taʼminlashdagi roli ortmoqda.

OʻZBEKISTON RESPUBLIKASI DAVLAT BUDJETINING DAROMADLARI REJASI

	Koʻrsatkichlar	Daromadlar, mln.soʻm	Foiz hisobida	
			Jamlangan budjetga nisbatan	Davlat budjetiga nisbatan
	Jamlangan budjet	4730862,1	100,0	X
	Shu jumladan: Davlat budjeti	3310854,0	70,0	100,0
	1. Toʻgʻri soliqlar	865830,2	X	26,2
1.1.	Huquqiy shaxslarning daromadi (foydasi)ga solinadigan soliq	209331,4	X	6,3
1.2.	Savdo va umumiy ovqatlanish korxonalarining yalpi daromadiga solinadigan soliq	66992,0	X	2,0
1.3.	Soddalashtirilgan soliq solish tizimini qoʻllovchi mikrofirma va kichik korxonalardan olinadigan yagona soliq	80722,0	X	2,4
1.4.	Jismoniy shaxslarning daromadiga solinadigan soliq	465641,1	X	14,1
1.5.	Tadbirkorlik faoliyati bilan shugʻullanuvchi huquqiy va jismoniy shaxslarning daromadiga solinadigan belgilangan soliq	43143,7	X	1,3

	Ko'rsatkichlar	Daromadlar, mln.so'm	Foiz hisobida	
			Jamlangan budjetga nisbatan	Davlat budjetiga nisbatan
	2. Egri soliqlar	1627909,5	X	49,1
2.1.	Qo'shilgan qiymat solig'i	748938,2	X	22,6
2.2.	Aksiz solig'i	692628,9	X	20,9
2.3.	Bojxona boji	66139,8	X	2,0
2.4.	Jismoniy shaxslardan olinadigan yagona boj to'lovi	56869,3	X	1,7
2.5.	Transport vositalari uchun benzin, dizel yonilg'isi, gaz iste'mol qiladigan jismoniy shaxslardan olinadigan soliqlar	63333,3	X	1,9
	3. Resurs to'lovlari va mol-mulk solig'i	629770,4	X	19,0
3.1.	Mol-mulk solig'i	109664,8	X	3,3
3.2.	Yer solig'i	87411,9	X	2,6
3.3.	Yer osti boyliklaridan foydalanganlik uchun soliq	333867,7	X	10,1
3.4.	Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq	13298,0	X	0,4
3.5.	Ekologiya solig'i	86128,0	X	2,6
	4. Ijtimoiy infratuzilmani obodonlashtirish va rivojlantirish uchun soliq	52169,4	X	1,6
	5. Boshqa daromadlar	13574,5	X	4,1
II	Moliya Vazirligi huzuridagi budjetdan tashqari maktab ta'limi fondi	146007,0	3,1	X
III	Davlat maqsadli fondlari daromadi (Moliya Vazirligi huzuridagi budjetdan tashqari pensiya fondi, Moliya Vazirligi huzuridagi respublika yo'l fondi, bandlikka ko'maklashish davlat fondi, davlat mulk qo'mitasining maxsus hisob raqamidagi mablag'lar)	1274001	26,9	X

DAVLAT BUDJETINING IQTISODIY MOHIYATI

2.1. DAVLAT BUDJETINING IQTISODIY MAZMUNI VA MOHIYATI

Davlat budjeti iqtisodiy va ijtimoiy sohaning rivojlanishiga davlat tomonidan ta'sir o'tkazishning muhim vositasi hisoblanadi. Jamiyatning iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyoti budjet mablag'laridan samarali va maqsadli foydalanishga bog'liqdir.

Budjet — bu davlat va mahalliy o'z-o'zini boshqarish vazifalari va funksiyalarini moliyaviy ta'minlash uchun mo'ljallangan pul mablag'lari jamg'armalarini to'plash va odilona sarflash shaklidir. Uning mazmun mohiyati quyidagicha ta'riflanadi:

1) Davlat budjeti — davlat pul mablag'larining, shu jumladan davlat maqsadli jamg'armalari mablag'larining markazlashtirilgan jamg'armasi bo'lib, unda daromad manbalari va ulardan tushumlar miqdori, shunigdek moliya yili davomida aniq maqsadlar uchun ajratiladigan mablag'lar sarfi yo'nalishlari va miqdori nazarda tutiladi.

2) U iqtisodiy kategoriya hisoblanib, uning asosida moddiylashgan ishlab chiqarish yotadi. Davlat o'z vazifa va funksiyalarini bajarishiga, o'z iqtisodiy va ijtimoiy siyosatini amalga oshiruvchi qurol — davlat budjetidir.

3) Budjet iqtisodiyotiga, ishlab chiqarish jarayoniga, xo'jalik hayotiga davlat tomonidan ta'sir o'tkazish vositasidir, u davlat iste'molining moliyaviy asosi sifatida namoyon bo'ladi hamda davlat tomonidan ijtimoiy manyovrlash uchun foydalaniladi.

4) Davlat budjeti pul resurslarining markazlashgan fondlari bo'lib, ular asosan soliqlar va to'lovlar hisobidan jamlanadi, shakllanadi.

5) Davlat budjeti qonun kuchiga ega bo'lib, respublika Oliy Majlisi tomonidan tasdiqlanadi.

6) Davlat budjetining daromadlar va xarajatlar tarkibida davlatning ichki va tashqi siyosati mujassamlanadi, ijtimoiy va iqtisodiy jarayonlar, o'zaro bog'lanadigan markaziy bo'g'in hisoblanadi.

7) O'z iqtisodiy mohiyatiga ko'ra davlat budjeti — iqtisodiyot, ijtimoiy-madaniy tadbirlar, mudofaa va davlat boshqaruvi ehtiyojlarini moliyalashga mo'ljallangan budjet fondlarini shakllantirish

hamda ulardan foydalanishda, budjetning bosh funksiyasida davlat yashab turishga moddiy sharoit yaratish, ishlab chiqarish munosabatlarini takror ishlab chiqarishni ta'minlash uchun milliy daromadni qayta taqsimlashdan iboratdir.

8) Davlat budjeti — davlat ehtiyojlarini qondirishga xizmat qiluvchi pul resurslarini shakllantirish bilan bog'liq jamiyat boyligining bir qismi bo'lib, bu munosabatlar subyektlari davlat korxonalari, birlashmalari, tashkilotlari, muassasalari va fuqarolar hisoblanadi.

9) Davlat budjeti moliya tizimining asosi, moliyaviy qonunlar tizimida yetakchi bo'g'in, u davlatning moliyaviy rejasi hisoblanadi.

Davlat budjeti o'z moliyaviy rejasida quyidagi vazifalarini bajaradi:

- budjet jamg'armasini tashkil qilish;
- xarajatlarni budjet mablag'laridan moliyalashtirish;
- budjet siyosatini yuritish.

— Budjet jamg'armalarini tashkil qilish — qonun hujjatlarida belgilangan soliqlar, yig'imlar, bojlar va boshqa majburiy to'lovlardan davlatning moliyaviy va boshqa aktivlarini joylashtirish, foydalanishga berish va sotishdan olingan daromadlardan, qonun hujjatlariga muvofiq meros olish, hadya qilish huquqi bo'yicha davlat mulkiga o'tgan pul mablag'lari hisobidan, yuridik va jismoniy shaxslar, shuningdek chet el davlatlaridan kelgan qaytarilmaydigan pul tushumlari hisobidan, rezident — yuridik shaxslarga va chet el davlatlariga berilgan budjet ssudalarini qaytarish hisobiga tushadigan to'lov va qonun hujjatlarida taqiqlanmagan boshqa daromadlarini o'z ichiga oladi;

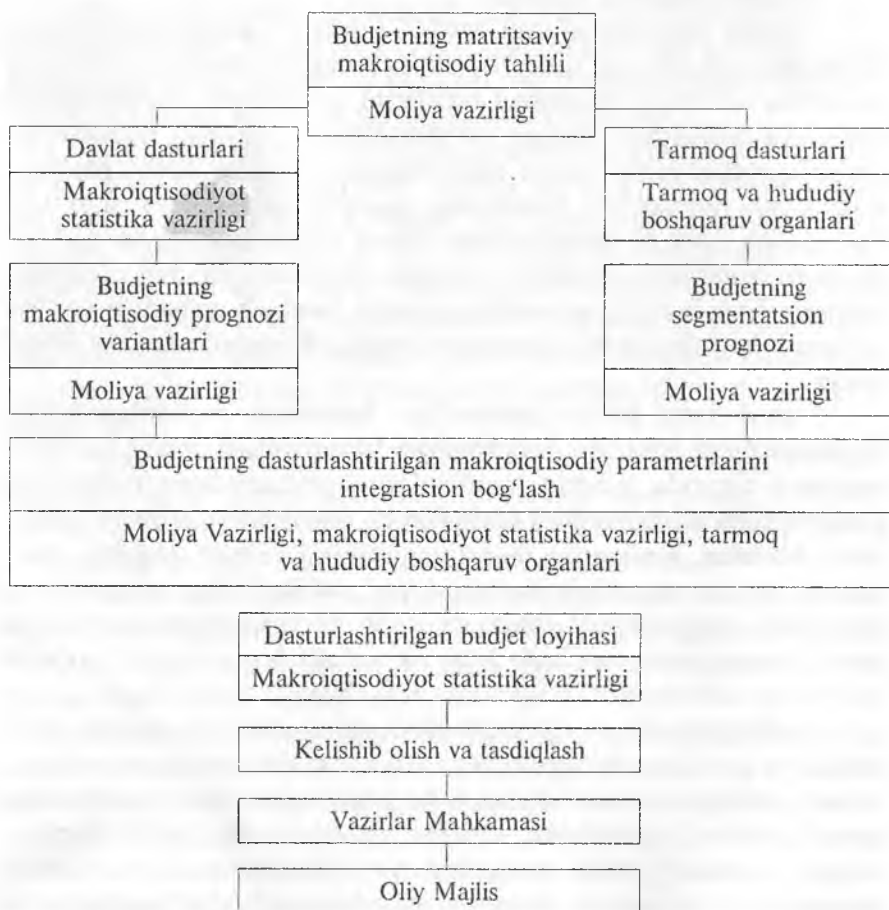
— xarajatlarni budjet mablag'lari hisobidan moliyalashtirish-markazlashgan resurslar umumdavlat ahamiyatiga molik bo'lgan, umuman olganda jamiyat manfaatlarini ifodalaydigan tadbirlarni (halq xo'jaligi ahamiyatidagi qurilishlarni, eng muhim ijtimoiy tadbirlarni, mudofaa, boshqaruv, davlatning tashqi iqtisodiy aloqalari, davlatning moddiy va moliyaviy zaxiralarni) mablag' bilan ta'minlashga ishlatiladi. Iqtisodiyotda makroiqtisodiy mutanasiblikni saqlash va ayrim tarmoqlarni, noishlabchiqarish sohalarini, va ayrim xo'jalik yurituvchi subyektlarni budjetdan moliyalashni talab etadi;

— budjet siyosati — iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish, iqtisodiyotni yanada erkinlashtirish, inflatsiya darajasini pasaytirish, iqtisodiyotning real sektorlariga soliq yukini asta-sekin pasaytirishni nazarda tutuvchi qattiq soliq — budjet siyosatini olib borish, markazlashgan investitsiyalarni budjetdan moliyalashtirishni qisqartirish, xususi investitsiyalarni ko'paytirish hisobiga budjet xarajatlarini

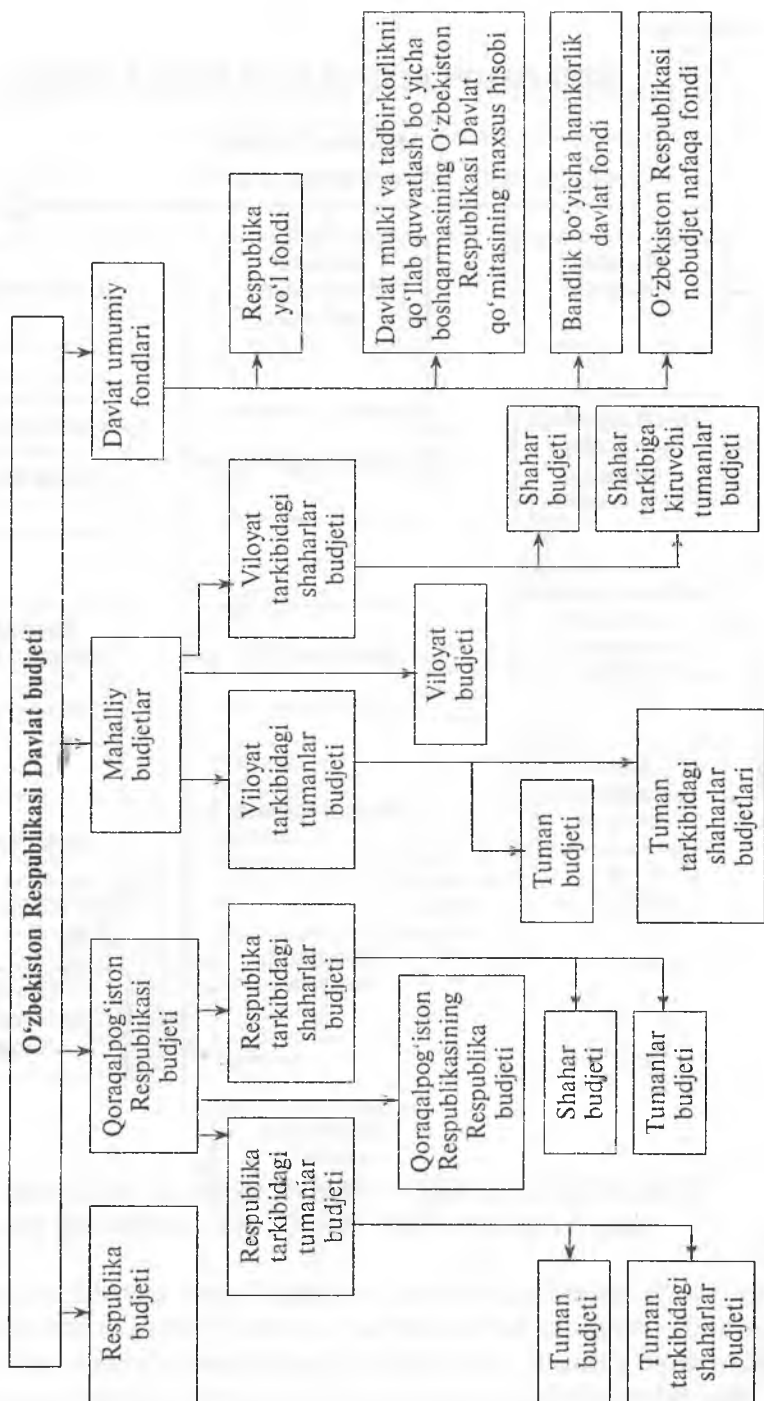
maqbullashtirish, budjet mablag'laridan maqsadli va oqilona foydalanish, davlat budjeti taqchilligini cheklangan darajasiga rioya etish, mahalliy budjetlar rolini, mustaqilligini va mas'uliyatini oshirish, mahalliy darajadagi budjetlar ijrosida fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarining rolini oshirish va mustahkamlash, davomat maqsadli jamg'armalari mablag'laridan va budjet muassasalarining budjetdan tashqari daromadlaridan qonuniy va maqsadli foydalanishni ta'minlaydi.

1-chizma

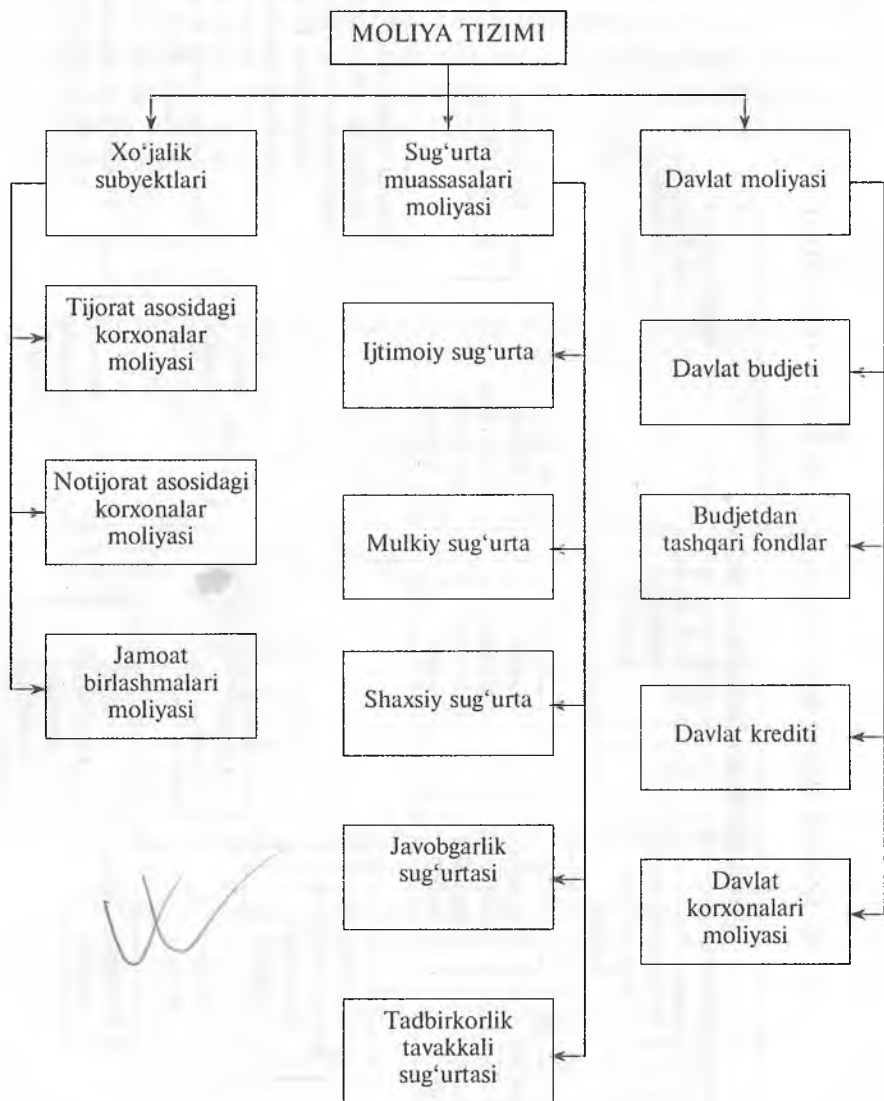
O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING REJALASHTIRILADIGAN BUDJETNI TASHKIL QILISH CHIZMASI

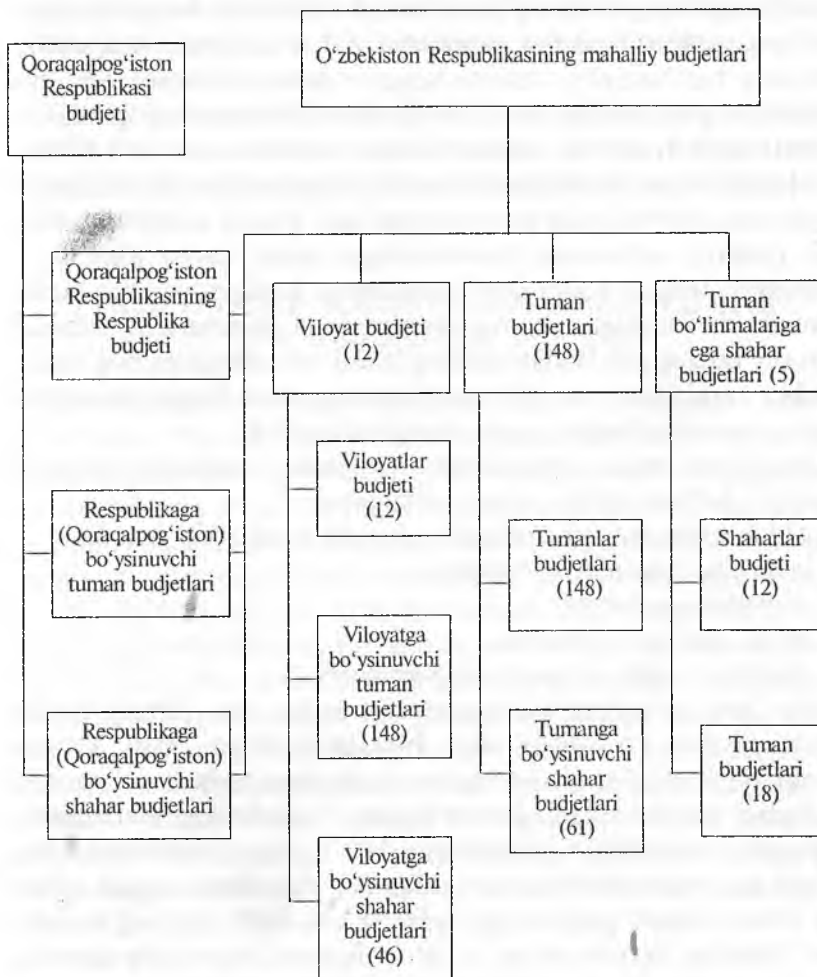
O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI DAVLAT BUDJETI TUZILMASI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI MOLIYA TIZIMI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI MAHALLIY BUDJETLARI

2.2. DAVLAT BUDJETINING BOSHQA IQTISODIY KATEGORIYALAR BILAN MUNOSABATLARI

Davlat budjetining bosh funksiyasi davlatning budjet siyosatini amalga oshirishga moddiy sharoit yaratish ishlab chiqarish munosabatlari, takror ishlab chiqarishni ta'minlash uchun milliy daromadni qayta taqsimlashdan iboratdir. Budjet iqtisodiy kategoriya bo'lgan-

ligi uchun uning asosida moddiy ishlab chiqarish yotadi. Mamlakat yalpi ichki mahsulotining 30—35% budget daromadlari tashkil etadi. O'zbekiston Respublikasining budjeti bir bo'g'indir. Tashkiliy jihatdan budjetning bir bo'g'inligi budjet istiqbolini belgilash uslubiyati va uyushtirilishining yagonaligini kafolatlaydi. Respublika budjetining bir butunligi tufayli yagona markazlashgan fond pul resurslarini o'z tasarrufiga oladi. Bu fond budjet tizimining qandaydir faqat bitta bo'g'in sifatida taqdim etilishi mumkin emas va u O'zbekiston Respublikasi davlat budjetida birlashadigan barcha budjetlarning yig'indisi ko'rinishida namoyon bo'ladi. Davlat budjeti iqtisodiyot va ijtimoiy sohasining rivojlanishiga davlat tomonidan ta'sir o'tkazishning muhim vositasi bo'lib qolarkan, jamiyat hayotiga budjet ta'sirini shakl va usullarini ham o'zgartirmoqda. Jamiyatning iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyoti budjet mablag'larini yo'naltirishga bog'liqdir.

Budjet xarajatlari aniq ko'rinishlarining butun rang-barangligi muayyan xususiyatlariga qarab tabaqalashtiriladi.

Mablag'larni taqsimlashda davlatning ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy maqsadlari ko'zda tutilib, ular quyidagicha:

- ishlab chiqarish va noishlabchiqarish sohalari o'rtasida;
- iqtisodiy regionlar o'rtasida;
- viloyatlar o'rtasida;
- mulk shakllari o'rtasida;
- davlat va aholi o'rtasida taqsimlanadi.

Budjet boshqa iqtisodiy kategoriyalar: soliq, narx, kredit, foyda, tannarx, qiymat ko'rinishi bilan birgalikda ta'sir etadi. O'zaro bog'liqlik darajasi, ular o'rtasidagi moliyaviy munosabatlarni yuritadi va moliyaviy nazorat qiladi. Davlat budjeti — davlatning markazlashtirilgan pul munosabatlari yig'indisidir. Har qanday davlat budjetining mohiyati shu mamlakatda ishlab chiqarish vositalariga egalik qilish, davlat funksiyalarini ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy yo'l bilan bog'lashdan iborat. Shuning uchun takror ishlab chiqarish jarayonida ularning vazifasi, ijtimoiy yo'nalishi, ishlab chiqarish tarmoqlari faoliyati qaysi maqsadga qaratilgani hisobga olinadi. Bozor munosabatlariga o'tish bilan budjet mablag'lari taqsimlashdagi ustuvor yo'nalishlar ichida davlatning ijtimoiy funksiyasi kuchayadi. O'zbekiston mustaqil deb elon qilinganidan keyin ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyoti yo'li, ya'ni jamiyat a'zolarining muhtoj tabaqalarini ijtimoiy qo'llab-quvvatlashni kuchaytirish yo'li tanlanadi. Ijtimoiy soha tarmoqlari — xalq maorifi, madaniyat, tibbiy xizmat, jismoniy tarbiya, jumladan, bolalar sportiga budjet mablag'laridan ajratma yildan yilga ko'pay-

moqda. Masalan, aynan ijtimoiy sohani moliyalashtirishga jami budjet xarajatlarining 2002-yilda 30,2%, 2003-yilda 29,2%, 2004-yilda 35,5% mablag' i ajratilgan. Bozor munosabatlari mustahkamlanishi va kengayib borishi barobarida moddiy ishlab chiqarish tarmoqlarini mablag' bilan taminlash uchun ajratilgan mablag'lar salmog' i kamayib boradi.

Dastlabki bosqichda bunday ulush ma'lum vaqtgacha katta bo'lib turishi mumkin, chunki iqtisodiyotdagi tanglik holatini yengish uchun davlat tomonidan bu sohaga ancha-muncha mablag' sarflash talab etiladi.

2.3. DAVLAT BUDJETINING DAROMADLAR VA XARAJATLAR BALANSI

Davlat budjeti — davlatning markazlashgan pul munosabatlarining yig'indisidir. Davlat budjeti pul munosabatlaridan iborat bo'lib, bu munosabatlar milliy daromad xususiy va milliy boylikni qayta taqsimlash jarayonida davlat hamda korxonalar, tashkilotlar, muassasalar va aholi o'rtasida kelib chiqadi. Davlat budjetining mohiyati eng avvalo uning taqsimlash va nazorat qilish funksiyalari orqali namoyon bo'ladi. Budjetning o'zi obyektiv bo'lgani kabi davlat budjeti funksiyalari ham obyektivdir. Biroq unga xos bo'lgan xususiyatlar budjet mexanizmida o'z aksini topadi. Bunday mexanizm muayyan ijtimoiy-iqtisodiy vazifalarni hal etishga qaratilgan aniq yo'nalishni ifoda etadi hamda davlatning budjet siyosatini amalga oshirishda ta'sir ko'rsatuvchi vosita hisoblanadi. Davlat budjeti daromadlar va harakatlar balansi shaklida tuziladi. Mamlakat budjet fondi manbalari, ularni shakllantirish va foydalanish yo'nalishlarini ifoda etadi. Davlat budjeti moliyaviy kategoriya bo'lib, 4 ta funksiyani bajaradi:

- yalpi ichki mahsulotni qayta taqsimlash;
- nazorat;
- iqtisodiyotni boshqarish;
- ijtimoiy.

Avvalo «budjet» so'zining asl manosi nima? «Budjet» so'zining tarjimasini yo'q. Bu so'z ingliz tilidan kelib chiqib, «g'azna» degan ma'noni anglatadi. Budjet XVII asrning ikkinchi yarmida Fransiyada, XIX asrning ikkinchi yarmida Yevropa mamlakatlarida paydo bo'lgan va XX asrdan deyarli hamma mamlakatlarda budjet kategoriyasidan foydalanilgan. Budjet to'g'risidagi qonun birinchi marta 1896-yil Angliyada qabul qilingan. Markaziy Osiyoda birinchi budjet 1868-

yil Turkiston general-gubernatorligining budjeti sifatida tuzilgan. Inqilobdan keyin tashkil topgan Buxoro va Xorazm Respublikalari alohida budjetlarga ega bo'lishgan. 1924-yili sovet ittifoqining birinchi Konstitutsiyasi qabul qilingan va respublikamizning dastlabki budjeti tuzilgan. 1991-yilgacha O'zbekiston Respublikasi sobiq ittifoq budjeti tarkibida amal qilgan. Ma'lumki sobiq ittifoq budjeti uch pog'onadan iborat tashkiliy tuzilishga ega bo'lib, unda O'zbekiston Respublikasining budjeti o'zining hajmi bo'yicha beshinchi o'rinni egallagan. 1992-yildan boshlab O'zbekiston Respublikasida Mustaqil budjetni tuzish va uning ijrosini amalga oshirish amaliyoti qo'llanila boshladi. Bularning hammasi davlatning zaruriy xususiyati sanaluvchi budjet va budjet jarayonida o'z aksini topmasligini hisobga olgan holda budjetga oid huquqiy munosabatlarning takomillash-tirishda ilk qadamlar tashlandi. U davlatning qo'lida markazlashtiril-gan pul fondlarini tashkil etish va davlat siyosatini amalga oshirish bilan bog'liq pul munosabatlarini bildiradi.

O'zbekiston mustaqil bo'lganidan so'ng o'z ezgu maqsadlarini ro'yobga chiqarishda budjetning ahamiyati katta bo'lmoqda. Davlatning muhim vazifalarini bajarishda yalpi ishchi mahsulotning 30—36% davlat budjetida jamg'ariladi va yil davomida sarflanadi. Budjetning daromad va xarajat qismlari mustaqil mezonlardir. Ularning har biri o'ziga xos belgilarga ega. Masalan, daromadlar davlat faoliyatining moliya bazasi bo'lib xizmat qiladi, xarajatlar esa umumdavlat talab-ehtiyojlarini qondirishga yo'naltiriladi. Davlat budjetini shakllantirish jarayonida muayyan pul muomalasi paydo bo'ldiki, korxonalar, tashkilotlar va aholi to'laydigan soliqlar hamda soliqqa kirmaydigan hamda turli ko'rinishdagi to'lovlar ana shunday muomala shakli sifatida yuzaga keladi. Budjet daromadlari ma'lum darajada xo'jalik yuritish tizimlari va usullariga va hal etilayotgan vazifalarga bog'liq bo'ldi. Masalan, xo'jalik yuritishning mamuriy-buyruqbozlik usullari sharoitida, ya'ni deyarli barcha ishlab chiqarish vositalari davlat qo'lida bo'lgani turli-tuman to'lovlarni budjet hisobi-ga undirish tizimi qattiq markazlashgan edi va amalda foyda butunlay tortib olindi. Iqtisodiyot bozor munosabatlariga o'tish bilan budjet-ning daromad tushumlari soliqlar va soliqqa kirmaydigan to'lovlar yordamida safarbar qilishga ehtiyoj tug'ildi. Bizning mamlakatimizda budjet daromadlarining asosiy qismini soliqlar tashkil etadi. 2003-yilda 75%i, 2004-yilda 74%i soliqli daromadlar hissasiga to'g'ri kelgan. Shu yerda mamlakatimiz Prezidenti I.A.Karimovning

«O‘zbekiston buyuk kelajak sari» kitobidagi quyidagi jummalarni keltirish o‘rinli:

«Soliq siyosatining vazifasi — bir tomondan budget daromadining barqaror safarbarligini taminlashdan, ikkinchi tomondan — korxonalarni respublika uchun zarur bo‘lgan mahsulotlar ishlab chiqarishini ko‘paytirishga rag‘batlantirishdan iborat».

Bugungi kunda davlat budgetiga tushayotgan soliqlar ichida egri soliqlar katta ahamiyatga ega. Uning hissasi jami budgetga kelayotgan daromadlarga nisbatan 40,0% yoki 2004-yilgi ma‘lumotlarga ko‘ra 43,0% tashkil etmoqda. To‘g‘ri soliqlar esa 20%ni tashkil etadi. Davlat budgeti daromadlarining 25—26%ini maqsadli fond daromadlari tashkil etadi. Bulardan kelib chiqadigan dastlabki xulosa soliq siyosati moliyaviy siyosatining tarkibiy qismi ekanligidir.

Davlat xarajatlarining kattagina qismida ijtimoiy ma‘noda bir qadar nochor tabaqalarning manfaatlarini qondirishga, respublika aholisining turmush darajasida zarur muvozanatning saqlanib turishi ko‘zda tutilgan. Iqtisodiyotning bozor munosabatlariga o‘tishi budgetning ijtimoiy yo‘naltirilgan xarajatlarni ko‘paytirish, fuqarolarni ijtimoiy himoya qilishni kuchaytirish hamda keng ko‘lamli ijtimoiy dasturlarni mablag‘ bilan taminlash manbalari bilan oqilona uyg‘unlashib borishini nazarda tutadi. Davlatning ijtimoiy sohani rivojlantirishiga fuqarolar o‘zini-o‘zi boshqaruv organlari faoliyatini yanada takomillastirib borishiga yo‘naltirilgan xarajatlari faqatgina ijtimoiy emas, balki iqtisodiy ahamiyat ham kasb etadi, chunki jamiyatning iqtisodiy salohiyatini oshirishga yordam beradi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida budgetdan mablag‘ sarflashdan butunlay voz kechishning iloji yo‘q, chunki iqtisodiyotning davlat sektori saqlanib turadi, u esa davlatning investitsiya dasturini ishlab chiqarish va amalga oshirishni, kapital sarflarning tarmoq va hududiy tuzilishlarini izga solib turishni talab etadi.

Davlat budgeti mablag‘larining bir qismi mamlakatning mudofaa qobiliyatini qo‘llab quvvatlashga, boshqaruvni amalga oshirishga sarflanadi. Davlat budgetining daromadlari va xarajatlari bir-biri bilan o‘zaro bog‘liqdir, ular bir-biriga tasir etib turadi. Budget xarajatlari kelib tushadigan budget daromadlarining hajmiga qarab qattiq cheklanadi. Shuning uchun ham budget xarajatlarining muddat va hajmlarini kelib tushadigan daromadlarning muddat va hajmlariga muvofiq qilib belgilash juda muhimdir.

3-bob

BUDJET DAROMADLARI TARKIBI

3.1. DAVLAT BUDJETI DAROMADLARI TUZILMASI

Davlat budjetining iqtisodiy tushunchasi, umumjamiyat miqyosida markazlashgan, davlat ishtirokida to'plangan va sarflanadigan moliyaviy resurslarni anglatadi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 122-moddasida shunday deyilgan: «O'zbekiston Respublikasi Davlat budjeti o'z ichiga Respublika budjetini, Qoraqalpog'iston Respublikasi budjetini va mahalliy budjetlarni oladi. Davlat tomonidan budjet hisobidan moliyaviy ta'minlash deganda, tegishli darajadagi davlat va mahalliy hokimiyat idoralari faoliyatini ta'minlovchi, ular oldiga siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik vazifalarni bajarish imkonini beruvchi markazlashtirilgan pul mablag'lari fondi tushuniladi. Budjetning daromadlar va xarajatlar qo'llashi bilan bog'liq jarayonlar O'zbekiston Respublikasining «Budjet tizimi to'g'risida» gi qonuniga ko'ra muvofiqlashtiriladi.

Soliq solish muammolari istalgan mamlakatning davlat siyosatida doimo yetakchi o'rinni egallaydi. Soliq solishning mohiyati, vazifalari, qoidalari, miqdorlari va bazasining hozirgi tizimi har bir davlat xususiyatlariga hos bo'lgan va muayyan davrda bajariladigan o'ziga xos vazifalariga ega bo'lgan tarixiy tajribaga asoslanadi. Shu tariqa keyingi 10 yil ichida soliq solishning rolini idrok etishda fundamental siljish yuz berdi. Soliq tizimining rolini ancha toraytirish kerakligi — u asosan budjetning daromad qismini bajarishga xizmat qilishi lozimligi belgilandi.

Akademik hamda xalqaro institutlar bugungi kunda soliq solish bozordagi talab va taklif manzarasini buzadi.

Soliq siyosatining asosiy vazifasi esa xazinaga yetarlicha mablag'larni jalb etib, ayni vaqtda hamroh bo'luvchi buzishlarni imkoni boricha kamaytiradigan tizimni ishlab chiqishdan iborat degan fikrni¹ qo'llab quvvatlamoqda. Boshqacha aytganda soliq tizimi iqtisodiy, neytral bo'lishi kerak.

Rivojlanayotgan mamalatlarda soliq islohoti nazariyasi va amaliyoti (Ehtisham Ahmad va Nikolas Shtern). Soliq va bojxona xabarlari ma'lumotlari. 2005-yil 20-iyun, № 26.

Budjet daromadlari soliqlar, to'lovlar va soliqsiz manbalardan shakllanadi. Soliqlardan olinadigan daromadning asosiy manbalari — yangidan yaratilgan qiymati va uning dastlabki qayta taqsimlanishi natijasida olingan daromadlardir.

Soliqlar yuridik va jismoniy shaxslardan undiriladigan majburiy to'lovlar hisoblanada, u milliy daromadning xo'jalik yurituvchi subyektlar va aholidan umumdavlat ehtiyojlari uchun undiriladigan qismi hisoblanadi. Soliqlar rivojlangan tovar ishlab chiqarishning muhim kategoriyasi bo'lib, yuritilayotgan moliyaviy siyosatning tarkibiy qismi hisoblanadi. Moliyaviy siyosatning hayotga tatbiq etilishi ko'p jihatdan soliq siyosatining muvaffaqiyatiga bog'liq. Bu borada I.A.Karimov o'zining «O'zbekiston: milliy istiqloq, iqtisod, siyosat, mafkura» asarida shunday fikr bildirgan: «Mustaqil moliyaviy siyosatni Respublikaning budjet tizimini mustahkamlash, budjet daromadlarini to'ldirishni ta'minlaydigan va amaliy faoliyatini rag'batlantiradigan izchil soliq siyosatini o'tkazish yo'li bilan shakllantirish mo'ljallanmoqda».

Yuqorida bildirilgan fikrlar shuni tasdiqlamoqdaki moliyaviy siyosatni amalga oshirish soliq siyosati oldiga quyidagi muhim vazifalarni bajarishni qo'ymoqda:

- respublikaning budjet tizimini mustahkamlash;
- budjet daromadlarini to'ldirishni ta'minlash;
- amaliy faollikni rag'batlantirish.

Agar yuritilayotgan soliq siyosati ana shu uch vazifani bajarish imkonini bersa, uni sira ikkilanmasdan izchil soliq siyosati deyish va u mustaqil moliyaviy siyosatni shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega deb qayd etish mumkin.

Undirish shakllariga ko'ra soliqlar to'g'ri va egri soliq'larga bo'linadi. Vazirlar Mahkamasining 567-sonli qaroriga ko'ra undiriladigan

I. To'g'ri soliqlar:

- *yuridik shaxslardan daromad solig'i;*
- *umumiy ovqatlanish va savdo korxonalaridan yalpi daromad solig'i;*
- *kichik korxonalar va mikrofirmalardan soddalashtirilgan usuldagi yagona soliq;*
- *jismoniy shaxslardan daromad solig'i;*
- *tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanuvchi yuridik va jismoniy shaxslardan qat'iy soliqlar;*

II. Egri soliqlar:

- *QQS;*
- *aksiz solig'i;*
- *bojxona boji;*

— chet davlatlardan tovarlar olib keluvchi jismoniy shahslar uchun yagona boj to'lovi.

— jismoniy shahslar transport vositalari uchun gaz, dizel yonilg'i va benzin is'temoli solig'i.

Respublikamiz bozor iqtisodiyoti sharoitida soliqlarning tub mohiyatini angladi va unga munosabat o'zgardi.

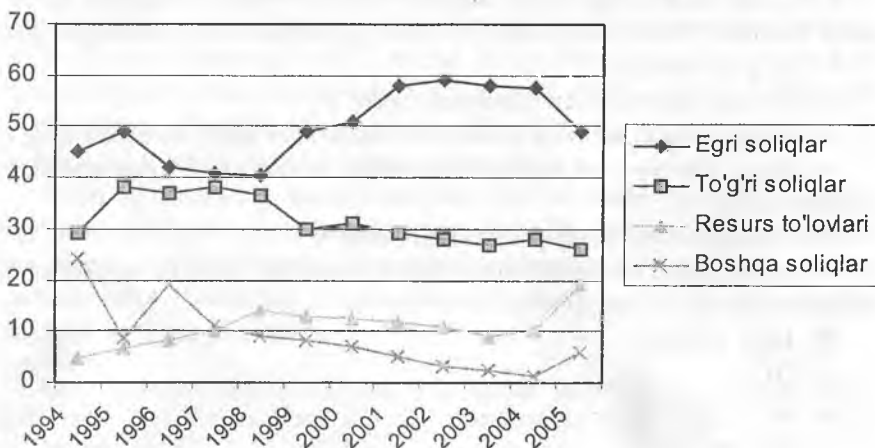
Soliqlar iqtisodiyotni davlat tomonidan tartibga soluvchi vosita va davlat daromadlarini vujudga keltiruvchi bosh manba darajasiga ko'tarildi.

Chunonchi, to'g'ri soliqlar jismoniy va yuridik shaxslarning daromadlarini bevosita kamaytiradi, chunki bu soliqlar korxonadan, kapitalidan, ko'chmas mulkidan, yeridan, tabiiy resurslaridan, jismoniy shaxslarning ish haqidano undiriladi va soliqqa tortish obyekti hisoblanadi. Egri soliqlar bo'yicha soliqqa tortish obyekti bo'lib tovar sotishdan va ko'rsatilgan xizmatlar doirasida olingan pul aylanmasi hisoblanadi. Undan davlat budjetiga tushgan ulush 2002-yilda 83,8%, 2003-yilda 86,0%, 2004-yilda 85,7% ni tashkil etgan.

Resurs to'lovlarining joriy qilinishi budjetga tushumlar manbalarini kengaytirish imkoniyatini yaratuvchi soliq turlarini ko'paytirdi, yuqori bo'lmagan soliq stavkalari joriy qilindi. Resurs to'lovlari va mol-mulk solig'ining daromadlardagi solishtirma hissasi 2002-yilda 10,7% ni, 2003-yilda 9,1%ni, 2004-yilda 9,9%ni tashkil etadi.

1-diagramma

1994-2004-YILLAR DAVOMIDA O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
BUDJET DAROMADLARI TUZILMASI
(tuzilma foizlarda belgilangan)

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «2004-yil makroiqtisodiy ko‘rsatkichlarining asosiy parametrlari va ularning bajarilishini nazorat qilishni kuchaytirish chora-tadbirlari to‘g‘ri-sida»gi 547-sonli qarorida iqtisodiyotning real sektoriga soliq yukini asta-sekin pasaytirishni nazarda tutuvchi qattiq soliq — budjet siyosatini olib borish, shu jumladan markazlashtirigan investitsiyalarni budjetdan moliyalashni qisqartirish va tegishli ravishda iqtisodiyotga xususiy investitsiyalar ulushini ko‘paytirish hisobiga budjet xarajatlarini maqbullashtirish nazarda tutilgan.

Buning uchun davlat budjetining solikli daromadlarini ko‘rib chiqamiz.

3.2. BUDJETNING SOLIQLI DAROMADLARI

O‘z tarkibiga ko‘ra daromadlar ikki guruhga bo‘linadi:

- huquqiy shaxslarning daromadlari;
- jismoniy shaxslarning daromadlari.

Budjetning solikli daromadlarida huquqiy shaxslar to‘laydigan daromad (foyda) solig‘i moliya yilida daromad (foyda) olgan korxonalar va tashkilotlardan undiriladi. Daromad solig‘i to‘g‘ri soliq hisoblanib, u huquqiy shaxs daromadi (foydasini) ning bir qismi hisoblanadi va qat‘iy tartibda umumdavlat budjetiga olinadi. U 1992-yil yanvaridan amal qila boshlagan, soliq stavkasi 12% ni tashkil qilib, budjet daromadlarida uning hissasi 17,6% ga teng bo‘lgan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «O‘zbekiston Respublikasida soliqning rag‘batlantiruvchilik rolini kuchaytirishning asosiy yo‘nalishlari to‘g‘risida»gi farmoni bilan pasayuvchi va ko‘payuvchi koeffitsiyentlari bo‘lgan foyda solig‘i joriy qilindi. 1996-yildan hozirgi yilga qadar huquqiy shaxslar daromadi solig‘i stavkasi pasayish an‘anasiga ega. U 1997-yilda 37%, 2000-yilda 26%, 2002-yilda 24%, 2003-yilda 20%, 2004-yilda 18% ni tashkil etdi. Bu ularni rag‘batlantirishga qaratilgan davlat siyosatidir, unda soliq stavkalarini pasaytirish hisobiga korxonalarda ularni kengaytirish va o‘z kapitalini o‘stirish imkoniyatlari paydo bo‘ladi. Bu bilan budjet daromadlarida daromad solig‘i solishtirma hissasining pasayishini ko‘rish mumkin.

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI DAROMADLARI:
BUDJET DAROMADLARIDA HUQUQIY SHAXSLARDAN
DAROMAD SOLIG‘I TARKIBI (foizlarda)**

Daromad turi	yillar	1999	2000	2001	2002	2003	2004
	jami	100	100	100	100	100	100
Daromad (foyda) solig‘i	TNM	16,4	13,5	10,5	9,3	8,6	7,0

Yuqoridagi 1-jadvaldan ko‘rinib turibdiki, bevosita soliqlarning umumiy daromoddagi salmog‘i kamaygan. Daromad solig‘ini hisoblab chiqarish va budjetga to‘lash tartibi O‘zbekiston Respublikasi moliya vazirligi va Davlat soliq qo‘mitasi yo‘riqnomalarida berib boriladi.

Budjetning solikli daromadlari tarkibiga jismoniy shaxslar to‘laydigan daromad solig‘i ham kiradi.

Respublikamizda bu soliq turi 1995-yil 15-yanvarda qabul qilingan «O‘zbekiston Respublikasi fuqaroloridan, ajnabiy fuqarolardan va fuqaroligi bo‘lmagan shaxslardan olinadigan daromad solig‘i to‘g‘risida»gi Qonunga muvofiq 1999-yili 15-martdan amalga kiritilgan. Moliya yilida ma‘lum daromadga ega bo‘lgan jismoniy shaxslar soliq to‘lovchilar hisoblanadi. Soliqqa tortish obyekt bo‘lib ish haqi, foizli va foizsiz qo‘shimchalar hisoblanadi. Jismoniy shaxslarning daromad solig‘i 2000-yildan boshlab umumiy yillik daromad asosida hisoblanmoqda.

Jismoniy shaxslardan daromad solig‘ini undirish mexanizmi jami manbalardan olingan daromadlarga soliq solinishini nazarda tutadi. Natijada, budjetga tishumlar aholidan olinadigan daromad solig‘i hissasiga o‘sdi va 2002-yil 12,1% ni, 2003-yil 13,1% ni, 2004-yil 13,0%ni tashkil qildi (O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 547-sonli qarori, 2-ilovasi).

**2005-YILNING IYUN OYI UCHUN JISMONIY SHAXSLAR
DAROMADIDAN OLINADIGAN SOLIQ HISOB-KITOB**

Soliq solinadigan daromad miqdori	Soliq summasi
$(5 \times 41790) = 208950$ so‘mgacha	Daromad summasining 13 foizi
208951 so‘mdan $(10 \times 41790) = 417900$ so‘mgacha	$27163,5 + 208950$ so‘mdan ortiq summaning 21 foizi
41790 so‘m va undan yuqori	$71043 + 417900$ so‘mdan ortiq summaning 30 foizi

Yanvar—iyun oylari uchun eng kam ish haqining jami miqdori — 41790 so‘m (6530 + 6530 + 6530 + 7835 + 7835).

1-misol. Korxonada xodimiga iyun oyi uchun 100000 so‘m ish haqi hisoblab yozilgan.

Yanvar—iyun oylari uchun jami daromad — 520000 so‘mni tashkil etadi (80000 + 80000 + 80000 + 80000 + 100000 + 100000). Yanvar—may oylari uchun daromaddan 81858,5 so‘m soliq ushlangan.

Xodimning ish haqidan iyun oyi uchun daromad solig‘i quyidagi tartibda ushlanadi:

1. Yanvar—iyun oylari uchun soliq summasi (520000 so‘m daromad) aniqlanadi:

$71043 + (520000 - 417900) \times 30\% = 101673$ so‘m (yanvar—iyun oylari uchun soliq summasi).

2. Iyun oyi uchun daromaddan ushlanadigan soliq summasi aniqlanadi:

$101673 - 81858,5 = 19814,5$ so‘m.

3. Shaxsiy jamg‘arib boriladigan pensiya hisobvarag‘iga ish haqidan 1 foiz miqdorida majburiy ushlanmalar summasi yanvar—iyun oylari uchun 5200 so‘mni tashkil etadi, yanvar—may oylari uchun 4200 so‘m ushlangan, iyun oyi uchun 1000 so‘m (5200 -- 4200) ushlanishi kerak.

4. Iyun oyi uchun 18814,5 so‘m (19814,5 - 1000) miqdorida daromad solig‘i o‘tkaziladi.

2-misol. Soliq kodeksi 59-moddasining 2-bandiga muvofiq imtiyozga ega bo‘lgan (masalan, vaqtincha Afg‘oniston Respublikasida bo‘lgan qo‘shinlarning cheklangan kontingenti tarkibida xizmat o‘tgan harbiy xizmatchilar uchun nazarda tutilgan) korxonada xodimiga iyun oyi uchun 100000 so‘m ish haqi hisoblab yozilgan. Uning yanvar—iyun oylari uchun jami daromadi 520000 so‘mni (80000 + 80000 + 80000 + 80000 + 100000 + 100000) tashkil etadi.

Imtiyoz huquqiga ega bo‘lgan fuqarolarning jami daromadidan, Soliq kodeksi 59-moddasining 2-bandiga muvofiq, har oyda eng kam ish haqi miqdorining 4 baravariga teng daromad summasi chiqarib tashlanishi hisobga olganda, uning yanvar—iyun oylari uchun soliq solinmaydigan jami daromadi $4 \times (6530 + 6530 + 6530 + 6530 + 7835 + 7835) = 167160$ so‘mni tashkil etadi. Yanvar—may oylari uchun daromaddan 46095,8 so‘m soliq ushlangan.

Imtiyozga ega bo‘lgan xodimning yanvar—iyun oylari uchun ish haqidan daromad solig‘i quyidagi tartibda ushlanadi:

1. Soliq solinadigan daromad aniqlanadi:

$520000 - 167160 = 352840$ so'm (soliq solinadigan daromad).

2. Yanvar-may oylari uchun $46095,8$ so'm miqdorida daromad solig'i ushlangan.

3. Yanvar—iyun oylari uchun soliq summasi aniqlanadi:

$27163,5 + (352840 - 208950) \times 21\% = 57380,4$ so'm.

4. Iyun oyi uchun ushlanadigan soliq summasi aniqlanadi:

$57380,4 - 46095,8 = 11284,6$ so'm.

5. Shaxsiy jamg'arib boriladigan pensiya hisobvarag'iga yanvar—iyun oylari uchu ish haqidan (uning soliq solinadigan qismidan) 1% miqdorida majburiy ushlanmalar $3528,4$ so'mni tashkil etadi, yanvar—may oylari uchun $2841,8$ so'm ushlangan, tegishlicha, iyun oyida $686,6$ so'm ushlanadi.

Iyun oyi uchun o'tkaziladigan daromad solig'i summasi 10598 so'mga teng ($11284,6 - 686,6$).

3-misol. Xodimga iyun oyi uchun 100000 so'm miqdorida ish haqi hisoblab yozilgan. Yubiley sanasi munosabati bilan mart oyida unga qiymati 100000 so'm bo'lgan qimmatbaho sovg'a berildi. Soliq kodeksi 58-moddasining «l» bandiga ko'ra yuridik shaxslardan qimmatbaho sovg'a olgan jismoniy shaxslar daromad solig' bo'yicha imtiyoz huquqiga egalar (soliq solinadigan jami daromaddan eng kam ish miqdorining 6 baravariga teng summa, ya'ni mazkur holatda $7835 \times 6 = 47010$ so'm chiqarib tashlanadi).

Yanvar—iyun oylari uchun jami daromad 620000 so'mni ($80000 + 80000 + 80000 + 80000 + 100000 + 100000$) tashkil etadi. Yanvar—may oylari uchun $100104,5$ so'm soliq ushlangan.

Xodim ish haqidan iyun oyi uchun daromad solig'i quyidagi tartibda ushlanadi:

1. Soliq solinadigan daromad:

$620000 - 47010 = 572990$ so'mga teng.

2. Yanvar—iyun oylari uchun soliq summasi $(572990 - 417900) \times 30\% = 117570$ so'm (yanvar—iyun oylari uchun soliq summasi).

3. Iyun oyi uchun daromaddan ushlanadigan soliq summasi aniqlanadi:

$117570 - 100104,5 = 17465,5$ so'm.

4. Shaxsiy jamg'arib boriladigan pensiya hisobvarag'iga yanvar—iyun oylari uchun daromad solig'i solinadigan ish haqidan 1% miqdorida majburiy ushlanmalar summasi $5729,9$ so'mni tashkil etadi. Yanvar—may oylari uchun $4808,2$ so'm ushlangan, iyun oyida $921,7$ so'm ($17465,5 - 921,7$) miqdorida daromad solig'i o'tkaziladi.

Qo‘shilgan qiymat solig‘i (Qo‘shimcha qiymat solig‘i) — tovar ishlab chiqarish (ish bajarish, xizmatlar ko‘rsatish), ularni sotish, O‘zbekiston Respublikasi hududiga tovarlar (ish, xizmatlar) olib kirishda qo‘shilgan qiymatning bir qismini budjetga to‘lash shaklidir. Qo‘shilgan qiymat solig‘i ishlab chiqarilgan mahsulot (tovar, ish, xizmatlar) bahosi bilan uni ishlab chiqarish uchun sarflangan xomashyo, materiallar va boshqa xarajatlar bahosi o‘rtasidagi farqdir. Qo‘shilgan qiymat solig‘i 1992-yilgacha oborot solig‘i deb yuritilgan va soliqqa tortishning murakkab shakli hisoblanadi. Qo‘shilgan qiymat solig‘ining asosiy to‘lovchilari korxonalar va tashkilotlar hisoblanadi. Qo‘shilgan qiymat solig‘i egri soliqlar tarkibiga kiradi, soliq yuki asosan iste‘molchi zimmasiga tushadi. Qo‘shilgan qiymat solig‘i mahsulot sotuvchi tomonidan iste‘molchi (xaridor)ga realizatsiya qiladigan mahsulot narxiga kiritiladi. Mahsulot ishlab chiqariladigan korxonalarda hisob-kitoblarni soddalashtirish maqsadida, tovar realizatsiyasi bo‘yicha jami tovar aylanmasi soliq solish obyektini hisoblanadi. Realizatsiyasi bo‘yicha soliq solinadigan oborot miqdori realizatsiya qilinadigan tovarlar qiymati asosida, amaldagi sharxlar va tariflardan kelib chiqib, aksiz solig‘ini hisobga olgan holda ularga qo‘shilgan qiymat solig‘ini kiritmasdan belgilanadi.

1998-yildan qo‘shilgan qiymat solig‘i stavkasi 20% qilib belgilandi. Agar tahlil qilib ko‘rsak uning budjet daromadlaridagi hissasi 2002-yilda 28,6%, 2003-yilda 27,8%, 2004-yilda 23,1%ni tashkil etmoqda. Qo‘shilgan qiymat solig‘ining o‘ziga xos afzalligi quyidagilardan iborat:

- 1) yangi qiymat yaratishda to‘lovchilar doirasining kengligi va katta iqtisodiy ahamiyatga ega ekanligi;
- 2) soliqni hisoblash to‘lovchi uchun ham, undiruvchi soliq idorasi uchun ham soddalar va qulay ekanligi;
- 3) davlat daromadlarining shakllanishida barqaror manba ekanligidir.

Budjet daromadlarida aksiz solig‘i o‘z ahamiyatiga ega. Ushbu soliq turi 1995-yil birinchi marta qabul qilingan «Korxonalar, birlashmalar va tashkilotlar to‘laydigan soliqlar to‘g‘risida»gi qonunga ko‘ra 1992-yil yanvaridan respublika iqtisodiyotining bozor iqtisodiyotiga o‘tishi bilan bog‘liq islohotlarni amalga oshirish maqsadida joriy qilingan.

Aksiz — tovar va xizmatlar narxiga ustama tarzida undiriladi, uni oxirgi iste‘molchi to‘laydi. Aksizlar egri soliq hisoblanib, ayrim turdagi korxonalarining atrof-muhitga zararli oqibatlarini keltirib

chiqarish bilan bog'liq xarajatlarni qoplash va ishlab chiqarishni qo'llab-quvvatlash maqsadida 1992-yildan boshlab joriy qilingan.

Aksiz solig'i summasi sof daromadning bir qismi bo'lib, qo'shilgan qiymat solig'ini undirish bazasidan hisoblanadi.

Aksiz solig'i hisoblanadigan tovarlar ro'yhati va foiz stavkalari O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi.

Aksiz solig'i hisoblanadigan tovarlar ro'yhati:

1) alkogol mahsulotlari;

2) tamaki mahsulotlari;

3) o'simlik yog'i;

4) guruch va yormalar;

5) xo'jalik sovuni;

6) oltin buyumlar;

7) paxta tolasi;

8) kumushdan ishlangan oshxona buyumlari;

9) neft va gaz kondensati;

10) «O'ZDAEWOO» Qo'shma korxonasida ishlab chiqarilgan avtomobillar;

11) gilamlar.

O'zlari ishlab chiqargan tovarlarni realizatsiya qiluvchi barcha mulkchilik shaklidagi korxonalar va tashkilotlar aksiz solig'i to'lovchilar hisoblanadi. Soliq obyektini bo'lib, respublikada ishlab chiqarilgan va aksiz to'lanadigan tovarlar uchun ularning qo'shilgan qiymat solig'i hisobga olinmagan holdagi qiymati hisoblanadi.

Chetdan keltirilgan va aksiz to'lanadigan tovarlar uchun belgilangan boj qiymati soliq solish obyektini hisoblanadi.

Aksiz solig'i summasining hisob-kitobi uchun quyidagi formula bo'yicha shartnomaviy narx aniqlanadi:

$$O_q = \frac{C \cdot 100}{100 - A}$$

Bu yerda: O-shartnomaviy narx, unga qo'shilgan qiymat solig'isiz aksiz solig'i ham kiradi. C-korxonaning hisob-kitob narxi, A-aksiz solig'i stavkasi.

Aksiz soliqlari bo'yicha budjetga kelib tushgan tushumlarning jami daromadlardagi hissasi 2002-yilda 26,9%ga, 2003-yilda 27,6%ga, 2004-yilda 28,7% bajarildi. Ma'lumotlardan shuni xulosa qilish mumkin. Aksizlar tovar qiymati bilan ham uni ishlab chiqarishga ketgan sarf-xarajatlarga bilan ham bog'liq emas. Bu soliq davlat yuritayotgan soliq siyosatiga qarab belgilanadi.

**DAVLAT BUDJETIGA YO'NALTIRILGAN SOLIQLI
DAROMADLAR TURLARI**

Daromad turlari	Yillar									
	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Jami daromadlar (%da)	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
To'g'ri	37,0	37,6	36,6	30,0	31,0	28,2	27,0	26,7	26,1	26,2
Egri	39,0	41,0	42,0	51,0	52,3	57,2	57,0	59,2	57,2	49,1
Resurs to'lov	6,0	9,7	13,0	13,5	12,0	10,0	11,0	9,1	11,3	19
Ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish va obyekt solig'i	0,8	0,4	—	—	—	—	1,2	2,0	1,9	1,6
Boshqa daromadlar	17,2	11,3	8,4	5,7	4,7	4,6	3,8	3,0	3,5	4,1

Misol:

Korxonaning hisob-kitobi bo'yicha mahsulot narxi 620 so'm. Aksiz solig'i stavkasi 65%. Qo'shilgan qiymat solig'isiz shartnoma-
viy narx quyidagi formula bilan hisoblanadi.

$$O = \frac{C \cdot 100}{100 - A} = \frac{620 \cdot 100}{100 - 65} = \frac{62000}{35} = 1771,4 \text{ so'm.}$$

Aksiz solig'i summasi: $\frac{1771,4 \cdot 65}{100}$ yoki (3 satr - 4 satr) = 1151,4 so'm.

Uni fo'mula bilan topsa ham bo'ladi, $C = \frac{O \cdot A}{100}$
bu yerda C — aksiz solig'i summasi.

Aksiz solig'i hisob-kitobi 4-jadvalda keltirilgan me'yoriy hujjat
asosida budjetga o'tkaziladi.

4-jadval

№	Shartnomaviy narxlarda yuklab jo'natilgan tovarlar qiymati (QQS)			Aksizlar	Aksizlarni qayta hisoblash yakuni			
	Aksiz tovar nomi	Jami	Shu jumladan soliq solinadigan oborot		Soliq solinadigan oborot % stavka	Budjetga to'lanadigan aksiz solig'i hisoblab yoziladi; 3-ustun - 4-ustun	10 kunlik to'lovlar bilan to'langan summa	Summani hisoblash talab qilinadi
1	2	3	4	5	6	7	8	9
				100		Aksiz solig'i to'lagan xom-ashyo yoki mahsulot bo'yicha	Aksiz markalari bo'yicha	Budjet bilan hisob-kitob saldosi. Kamaytirish (-) Qo'shmicha to'lashga (O)

Tahlillar asosida budjetlar daromadlari tuzilmasida (3- jadvalga qarang) o'zgarishlarni ko'rish mumkin. Siz ham tahlil qilishga harakat qiling.

Masalan, to'g'ri soliqlar 1994—1998-yillarda oshib borgan va 30%dan 36%gacha ko'tarilgan yoki 66% gacha oshgan va uning eng yuqori nuqtasi 1995-yilda 39% bo'lgan. 2000—2004-yildan soliq tushumlari 31%dan 27%ga pasayganini ko'rish mumkin. Umumiy tushunchalarda to'g'ri soliqlar hissasi ortgan 2003-yilda 618,0 mlrd., 2004-yil 714,1 mlrd. so'mga yoki 96,1 mlrd so'mga oshgan. Bizga ma'lumki, yuridik shaxslar foydasidan to'lanadigan daromad solig'i 2001-yil 26%ga, 2002-yil 24%ga, 2003-yil 20%ga, 2004-yil 18%ga pasaygan.

1996-yildan boshlab egri soliqlarning tushumlari nisbatidagi o'zgarishlar ham soliq tushumlaridagi rivojlanish dinamikasini ko'paytiradi. Yillarga nazar tashlasak, egri soliqlarning hissasi 1996-2004-yillarda 39%dan 58,8%ga ko'tarilishi yangi soliqlar — qo'shilgan qiymat solig'i va aksiz solig'ining joriy qilinishidir. Bu ishlab chiqaruvchilarni va ishlab chiqarishni rag'batlantirishga, budjetni esa egri soliqlar (bilvosita soliqlar) yordamida shakllantirishga qaratilgan soliq siyosati deb qarash mumkin.

Navbatdagi budjetning solikli daromadlar turiga resurs uchun to'lovlar kiradi. Resurs uchun to'lovlar tarkibiga quyidagi soliq turlari kiradi:

- mol-mulk solig'i;
- yer solig'i;
- ekologiya solig'i;
- yer osti resurslaridan foydalanganlik uchun soliq;
- suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq.

Mol-mulk solig'i 1992-yildan yuridik shaxslar balansidagi mol-mulk qiymatidan, 1995-yildan mol-mulkka ega bo'lgan jismoniy shaxslardan mahalliy soliqlar va yig'implar sifatida undirila boshlandi.

Mazkur soliq 1998-yil 1-yanvardan amalga kiritilgan O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksining VI bo'limiga va O'zbekiston Respublikasi Adliya Vazirligi tomonidan 1997-yil 26-dekabrda 38-son bilan ro'yxatga olingan. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi va Davlat Soliq qo'mitasining 1997-yil 10-noyabrda 34G'97-90-sonli «Korxonalar mol-mulkidan soliqni hisoblash va budjetga to'lov tartibi to'g'risida»gi, 2002-yil 11-martdagi 1107-sonli yo'riqnomasiga muvofiq, jismoniy shaxslar esa O'zbekiston Respublikasi Moliya

vazirligi va Davlat Soliq qo‘mitasining 1997-yil 25-dekabr 45G‘114-son «Jismoniy shaxslar mol-mulkiga solinadigan soliqni hisoblash va to‘lash tartibi to‘g‘risida»gi yo‘riqnomalarda batafsil bayon etilgan.

Soliq solinadigan mol-mulkka ega bolgan yuridik shaxslar korxonalar mol-mulkiga solinadigan soliqni to‘lovchlar hisoblanadi.

Korxonalar balansida turgan asosiy vositalarning bunga lizing shartnomasi asosida xarid qilingan vositalar va nomoddiy korxonalar mol-mulkiga 2003-yilda 3% li, 2004-yilda esa 3,5% li stavkalar bo‘yicha soliq undirilishi belgilandi.

Agar korxonalar keltirilgan stanok, vosita va jihozlarni me‘yoriy muddatlarda o‘rnatmasalar yoki foydalanmasalar, belgilangan stavka 2 barovarga oshiriladi. Davlat budjeti mablag‘lari hisobiga moliyalashtiriladigan notijorat tashkilotlar hamda xarajatlarni qoplash uchun tasdiqlangan smetalar darajasida budjetdan dotatsiya oladigan korxonalar mol-mulk to‘lovidan ozod etiladilar. Hisob-kitoblar soliq summalarining o‘sib boruvchi yakun bilan chorak va yil uchun balanslarda taqdim etiladi. Joriy korxonalarining qayta baholangan qiymati soliq solish obyekti hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Makroiqtisodiyot va istiqbolni belgilash vazirligi tasdiqlagan tartibga ko‘ra, mulkchilik shaklidan qat‘i nazar, barcha xo‘jalik subyektlari har yili 1-yanvar holatiga harakatdagi asosiy vositalarning joriy narxlarini bo‘yicha qayta baholashni o‘tkazadilar.

Mol-mulkning qayta baholangan qiymatidan budjetga joriy to‘lovlar to‘g‘risida quyidagi ilovaga ko‘ra ma‘lumot beriladi.

200_ yil 1 yanvar holatiga 1-ilova¹

№	Ko‘rsatkichlar nomi	Bo‘nak to‘lovlari 200_yil	Shu jumladan, choraklar bo‘yicha			
			I	II	III	IV
1.	Mol-mulkning balans qiymati					
2.	Soliq stavkasi (foizda)					
3.	To‘lanadigan mol-mulk solig‘i summasi					

¹ O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2001-yil 31-dekabrda 490-sonli qarori.

Mol-mulk solig'ı hisob-kitobi

bo'yicha

(chorak, yarim yil, 9 oy, yil uchun to'ldiriladi)

No	Ko'rsatkichlar	To'lovchi ma'lumotlari bo'yicha	Soliq inspeksiyasi ma'lumotlari bo'yicha
1.	Jami mol-mulkning qayta baholan-gan qiymati		
2.	Hisobot davrida soliqdan ozod etil-gan mol-mulk qiymati		
3.	Hisobot davrida soliq solinadigan mol-mulk qiymati		
4.	Soliq stavkasi		
5.	Soliq summasi		
6.	Muddatida o'rnatilmagan va foyda-lanilmagan uskunaning qiymati		
7.	Ikki baravarlik stavka bo'yicha soliq summasi		
8.	Hisobot davrida to'lanadigan soliq summasi		
9.	Hisobot davri uchun soliq hisobot yozildi		
10.	Muddat bo'yicha qo'shimcha to'-lashga		
11.	Kamaytirishga		

Taqdim etish uchun belgilangan muddat: (chorak, villik)

Korxonalarining mol-mulkiga soliqni hisoblash va budjetga o'tkazish moliya vazirligi va davlat soliq qo'mitasining 1997-yil 26-dekabr-dagi 38-sonli «Korxonalar mol-mulki solig'ini hisoblab chiqarish va budjetga to'lash tartibi to'g'risida» gi yo'riqnomasi orqali amalga oshiriladi. Mol-mulkka qaratilgan soliq stavkalari Vazirlar Mahkamasi tomanidan belgilanadi.

Jismoniy shaxslar o'zlariga tegishli uy-joylari, kvartiralar, chorbog' uylar, garaj va imoratlar, bino-inshootlarning notarial tasdiqlangan qiymati soliq solish obyekti hisoblanadi. Jismoniy shaxslarga tegishli mol-mulk uchun soliq stavkalarini O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi belgilaydi.

JISMONIY SHAXSLAR UCHUN MOL-MULK SOLIQ'I STAVKASI

Soliq solinadigan mol-mulk	O'lchov birligi	Soliq solinadigan mol					
		2000	2001	2002	2003	2004	2005
Uy-joylar, kvartira, chorbog'lar, garajlar, imorat, bino va inshootlar							
Jumladan: 1998-yil 1-yanvardan boshlab							
a) Qayta baholangan mol-mulk qiymatidan	%	0,2		0,4	0,5	0,5	0,5
b) Qayta baholanmagan mol-mulk qiymatidan	%	3,0		5,8	7,0	7,0	7,0

Izoh: Ma'lumotlar O'zbekiston Respublikasi budjet parametrlaridan olingan.

Yer solig'i. «Yer solig'i to'g'risida» gi Qonun 1993-yil 6-mayda qabul qilingan. Qonunga ko'ra korxonalar, tashkilotlar hamda fuqarolar yerdan foydalanganlik uchun yer maydonining hajmiga qarab, qat'iy to'lov sifatida belgilanadi. Yer solig'i korxonalar, tashkilot va fuqarolar uchun 1994-yil 1-yanvardan, qishloq xo'jalik korxonalariga uchun 1995-yil 1-yanvardan joriy etildi. 1999-yil qishloq xo'jalik korxonalariga soliq solish tizimini tubdan o'zgartirish maqsadida, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Qishloq xo'jalik tovar ishlab chiqaruvchilari uchun yagona yer solig'ini joriy etish to'g'risida»gi 1998-yil 10-oktabrdagi farmoni bilan 1999-yilning 1-yanvaridan boshlab yagona yer solig'i joriy etildi. Yer solig'i mahalliy soliq hisoblanadi va 100% mahalliy budjet daromadiga kiritiladi. O'z mulkida, foydalanishida yer uchastkalariga ega bo'lgan yuridik va jismoniy shaxslar yer solig'i to'lovchilari hisoblanadi. Soliq solish obyektini qonun hujjatlari bilan belgilangan tartibda mulk qilib olingan, unga egalik qilish, foydalanish huquqi o'tgan yer uchastkalari hisoblanadi. Yer solig'i stavkalari O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi va Davlat Soliq qo'mitasi tomonidan belgilangan tartibda soliq to'lovchilarga yetkaziladi.

Naqd pul shaklida uchastka inspektorlari orqali amalga oshiriladi. Yuridik shaxslar naqd pulsiz quyidagicha hisob raqamiga va har yili 1-yanvargacha bo'lgan holatga qarab hisoblab chiqadilar.

Hisob-kitoblar yer uchastkasi joylashgan hududdagi soliq organiga joriy yilning 1-fevraligacha taqdim etiladi. Yillik to'lov miqdori har chorakda teng hissada chorak ikkinchi oyining 15-sanasiga qadar

to'lovni amalga oshiriladi. Qishloq xo'jalik korxonalari yagona yer solig'ini bir yilda bir marta ya'ni hisobot yilining 15-dekabrigacha to'laydilar.

6-jadval

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI VAZIRLAR MAHKAMASI
QARORLARIDA BELGILAB QO'YILGAN 1997—2004-YILDA
TOSHKENT SHAHRIDA JOYLASHGAN KORXONA VA
TASHKILOTLAR TASARRUFIDAGI IGA YER UCHUN SOLIQ
STAVKALARI (ming so'm hisobida):

Zonalar	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
1.	154,0	307,9	400,3	480,3	600,4	720,5	864,6	1296,0
2.	158,0	307,1	412,3	494,7	618,4	742,0	890,5	1335,0
3.	265,0	520,1	688,5	826,2	1032,8	1239,0	1487,2	2230,0
4.	397,0	794,4	1030,3	1239,4	1549,2	1859,0	2230,8	3346,0
5.	472,0	944,1	1227,3	1482,8	1840,4	2209,0	2651,0	3976,0
6.	660,3	1320,8	1747,0	2660,4	2574	3090,5	3708,6	5563,0
7.	792,4	1585,0	2080,4	2472,4	3090,5	3708,6	4450,3	6675,0
8.	927,1	1854,0	2410,6	2892,7	3615,9	4339,0	5206,9	7810,0
9.	1067,0	2114,0	2748,1	3297,8	4122,2	4946,7	5936,0	8904,0
10.	1184,0	2368,0	3078,0	3695,0	4616,9	5540,3	6648,4	9972
11.	1314,0	2628,0	3416,5	4099,8	5124,8	6149,7	7379,7	11069,0
12.	1444,0	2891,0	3758,2	4549,8	5637,2	6744,7	8117,6	12176,0
13.	1576,0	3151,0	4096,5	4915,7	6144,6	7373,6	8848,3	13272,0
14.	1681,1	3362,0	4371,0	5245,1	6556,4	7867,7	9441,3	14161,0

Ma'lumotlardan ko'rinib turibdiki, yuridik shaxslar korxonaga joylashgan hududlar ya'ni zonalar bilan aniqlanib, belgilangan stavkalar orqali soliq summasi hisob-kitob qilinadi. Masalan, Korxonaga 5-zonaga tegishli hududda joylashgan. Yer maydoni 33 sotixni tashkil etadi. Ma'lumotlar shuni ko'rsatmoqdaki, 5-zonada lga uchun soliq 2003-yilda 2651033 so'm qilib belgilangan.

$$1 \text{ sotix} = \frac{2651,0}{100} = 26,51 \text{ ming so'm}$$

Demak, 1 sotix uchun yer solig'i 26,51 ming so'mga teng ekan. Endi 33 sotix uchun qancha miqdorda yer solig'i to'lanishi kerak?
 $26,51 \cdot 33 = 874,83$ ming so'm.

Korxonaga bir yilda 874830 so'm, chorak uchun 218707 so'm yer solig'ini budjetga o'tkazadi.

Yer solig'ini hisoblab chiqarish va budjetga to'lash 1998-yil 5-fevraldagi 404-sonli «Yer solig'ini hisoblab chiqarish va to'lash tartibi to'g'risida»gi yo'riqnomaga ko'ra amalga oshiriladi.

Tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, atrof-muhitni muhofaza qilishning ishonchli tizimini yaratish va keng miqyosli tadbirlarni moliyalash maqsadida O'zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligi va Davlat Soliq Qo'mitasining 1997-yil 26-dekabrda 48G'97-115-sonli «Ekologiya solig'ini hisoblash va to'lash tartibi to'g'risida»gi yo'riqnomasi joriy etilgan. Soliq to'lovchilar respublika hududida mahsulot ishlab chiqaradigan, ishlar bajaradigan va xizmatlar ko'rsatadigan yuridik shaxslar hisoblanadi. Savdo va umumiy ovqatlanish korxonalari ta'minot-tayyorlov tashkilotlari uchun-muomala xarajatlari, xalq xo'jaligining boshqa tarmoq korxonalari uchun mehnat(ishlar, xizmatlar)ning ishlab chiqarish tannarxi soliq solish obyekti hisoblanadi va **bir foizli** stavka bo'yicha hisoblanadi. «Nuro-niy» jamg'armasi va umumiy ishchilar sonining kamida 50%i nogiron bo'lgan yuridik shaxslar ekologiya solig'ini to'lashdan ozod etiladi. Ekologiya solig'i bo'yicha choraklik va yillik moliyaviy hisobotlar belgilangan muddatlarda taqdim etiladi.

3-ilova

EKOLOGIYA SOLIG'INI BUDJETGA TO'LASH TARTIBI

uchun ekologiya solig'i summasi hisob-kitobi

t/r	Ko'rsatkichlar	O'lchov birligi	Summa
1	Hisobot davri uchun mahsulotning haqiqiy ishlab chiqarish tannarxi	so'm	
2	Belgilangan soliq stavkasi (1-satr × 2-satr = 100)	%	
3	Hisobot davri uchun hisoblangan soliq summasi (1-satr × 2-satr)	so'm	
4	Oldingi davrlar uchun hisoblangan soliq summasi	so'm	
5	Budjetga to'lanadigan soliq summasi (3-satr - 4-satr)	so'm	

O'zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligi va Davlat Soliq qo'mitasi 1997-yil 28-noyabrda 38G'97—100-sonli «Suv resurslaridan foydalanganligi uchun soliqni hisoblash va to'lash tartibi to'g'risida»gi yo'riqnomasiga asosan o'z faoliyatida suvdan foydalanuvchi yuridik shaxslar suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqni to'lovchilar hisoblanadi.

Faoliyati jarayonida bevosita suvdan foydalanuvchi yuridik shaxslar, ya'ni ishlab chiqarish ehtiyojlari uchun yer osti va yer usti manbalaridan foydalanilgan suv resurslari hajmi soliq solish obyekti hisoblanadi. Soliq stavkasini Vazirlar Mahkamasi belgilaydi.

7-jadval

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA SUV RESURSLARIDAN FOYDALANGANLIK UCHUN SOLIQ STAVKALARI HISOBI
(ko'rsatkichlar har 1kub metr uchun, tiyinda)

Tarmoq turlari	Yer usti manbalaridan olingan suv resurslari hajmi	Yer osti manbalaridan olingan suv resurslari hajmi
Sanoat korxonalari	94,6	121,6
Elektr stansiyalari	27,0	40,6
Kommunal xizmat ko'rsatish korxonalari	52,2	67,6
Iqtisodiyotning boshqa tarmoqlari korxonalari	94,6	121,6

4-ilova

uchun suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq summasi hisob-kitobi

T/r	Ko'rsatkichlar	O'chov birligi	Hajmi		Hajmi
			Yer usti manbalari	Yer osti manbalari	
1	Hisobot davri uchun olingan suvning umumiy hajmi	kub.m			
2	Soliq solinadigan bazadan chiqarib tashlanadigan suv hajmi	kub.m			
3	Soliq solinadigan suv hajmi, hisobot davri uchun imtiyozlar chegirib tashlanadi (1-satr – 2-satr)	kub.m			
4	Soliq stavkalari	tiyin			
5	Hisobot davri uchun to'lanadigan soliq summasi	so'm			
6	Hisobot davri uchun ilgari hisoblab yozilgan summa	so'm			
7	Hisobot davri uchun soliq summasi bilan ilgari hisoblab yozilgan to'lovchilar o'rtasidagi saldo	so'm			

Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq har oyda, hisobot oyidan keyingi oying 15-kuniga qadar, haqiqatda olingan suv hajmidan kelib chiqib to'lanadi.

8-jadval

2005-YILDA O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI MOLIIYA VAZIRLIGI
HUZURUDAGI RESPUBLIKA YO'L FONDI DAROMADLARI

№	Ko'rsatkichlar	Mln.so'm	Foiz hisoblanadi
	Daromadlar:	172221,0	100,0
1.	Avtomobil yo'llaridan foydalanuvchilarning majburiy ajratmalari	149619,5	86,9
1.1.	Shu jumladan: Korxonalar xo'jalik va tashkilotlarni sotilgan mahsulot hajmi (ish, xizmat) QQS va aksiz chiqarilgan tushumidan ajratma	114543,5	66,5
1.2	Tayyorlov, vositachi ta'minot-sotish tashkilotlarini tovar aylanmasidan (QQS chiqarilgan), savdo va umumiy ovqatlanish korxonalarini tovar aylanmasidan, ulgurji va chakana dorixona tashkilotlari-yalpi daromadidan ajratma markaziy	28557,8	16,6
1.3.	Banklarni (Davlat bankidan tashqari), straxovaniya kompaniyalari, videosalonlar, auksion, kazino, o'yin avtomatlarini ekspluatatsiya qilish, umumiy kontsert-tomosha tadbirlarini o'tqazuvchilar daromadidan ajratma	6518,2	3,8
2.	Avtotransport korxonalarini QQS chiqarilgan mahsulotni sotish (ish, xizmat)dan olingan tushumdan ajratma	2999,8	1,7
3.	O'zbekiston Respublikasi IIV organlari ro'y-xatga olishida sotib olingan, vaqtincha olib kelinadigan avtotransport vositalarini qiymatidan egalari (foydalanuvchilar) to'laydigan yig'imlar	12206,3	7,0
3.1.	Yengil avtomobillar	9303,4	5,4
3.2.	Boshqa avtotransport vositalari, yuk tashuvchi, avtobus va maxsus mashinalar	2902,9	1,6
4.	O'zbekiston Respublikasi hududlariga chet el va qo'shni davlatlarning avtotransport vositalari kirib kelishidan olinadigan to'lov	7395,4	4,4

4-bob

BUDJET XARAJATLARI TARKIBI

4.1. BUDJET XARAJATLARI TARKIBI VA XARAJAT MODDALARI

Budjet xarajatlari yoʻnalishi sohasiga qarab moddiy va nomoddiy sohalarga sarflanadi. Budjet xarajatlari davlat ixtiyorida boʻlganligi uchun, har yili ularning turlari oʻzgarib turadi. Budjetning xarajatlar qismini asosan iqtisodiy xarajatlar egallaydi. Iqtisodiy xarajatlar oʻz tarkibiga koʻra ikki qismga boʻlinadi:

1. Xalq xoʻjaligi tarmoqlarini moliyalashtirish xarajatlari.
2. Markazlashgan investitsiyalarni moliyalashtirish xarajatlari.

Xalq xoʻjaligi tarmoqlarini moliyalashtirish xarajatlariga kam daromad koʻruvchi, lekin davlat miqyosida zarur boʻlgan Davlat belgilagan narxlar oʻrtasidagi farqlarni qoplashga sarflanadi. Bunday tarmoqlarga misol qilib, koʻmir qazib olish va ishlab chiqarish sanoati, qishloq xoʻjalik korxonalari, avtotransport tashkilotlari va boshqalar kiradi. Iqtisodiyotning ushbu alohida tarmoqlarini qoʻllab-quvvatlashga 2004-yilda budjetdan 286,6 mlrd. soʻm, shundan agrosanoat kompleksiga 223,7 mlrd.soʻm (jumladan suv xoʻjaligiga 186,6 mlrd. soʻm) ajratildi.

Markazlashgan investitsiyalarni moliyalashtirish xarajatlariga yangi korxonalarni qurish va ishga tushirish uchun moʻljallangan mablagʻlar kiradi. Iqtisodiy xarajatlarga budjetdan taxminan 20—25 foiz miqdoridagi mablagʻlar sarflanadi. Budjet xarajatlari moddiy ishlab chiqarish sohasiga rejalashtirilganda bu sohaning oʻziga tegishli mablagʻlari hisobga olinadi va yetishmagan qismigagina budjetdan Davlatning iqtisodiy-ijtimoiy rivojlanish dasturiga binoan mablagʻlar ajratiladi. Ijtimoiy xarajatlar asosan, ijtimoiy madaniy tadbirlariga va aholini ijtimoiy himoya qilish xarajatlariga boʻlinadi. Bu yoʻnalishdagi xarajatlar nomoddiy sohaga moʻljallangan mablagʻlar hisoblanadi. Budjetning taxminan 50 foiz xarajati aynan shu xarajatlarni moliyalashtirishga sarflanadi. Bu xarajatlarga: maorif, sogʻliqni saqlash, madaniyat va fan hamda boshqa xarajatlarni sanab oʻtish mumkin.

Budjet korxonalari tarkibida yana bir guruh xarajatlar — boshqaruv organlarini saqlash xarajatlari ham rejalashtiriladi. Bu guruh xarajatlariga mudofaa, ichki ishlar vazirligi, milliy havfsizlik xizmati, Vazirlar Mahkamasining rezerv fondi koʻzda tutiladi. Bundan koʻrinib turibdiki, budjet xarajatlari 7 ta guruhga boʻlinadi:

- ijtimoiy soha va aholiga ijtimoiy yordam berish xarajatlari;
- iqtisodiyot xarajatlari;
- markazlashgan investitsiyalarni moliyalashtirish xarajatlari;
- davlat hokimiyati organlari, boshqaruv va Adliya organlari xarajatlari;
- fuqarolarni oʻz-oʻzini boshqarish organlari xarajatlari;
- Vazirlar Mahkamasining rezerv fondiga xarajatlar;
- boshqa xarajatlar.

2005-moliya yilida Oʻzbekiston Respublikasi Davlat budjetidan yuqorida qayd etilgan xarajatlarga jami 4884115,2 mln. soʻm sarf etish rejalashtirilgan. Shundan, 146007,0 mln. soʻm yoki jami xarajatlarning 3 foizi Moliya Vazirligi huzuridagi maktab taʼlimini budjetdan tashqari fond xarajatlarini, 1274001,1 mln. soʻm yoki jamlangan budjetga nisbatan 26 foizini Davlat maqsadli fond xarajatlari tashkil etadi.

Davlat budjeti xarajatlarida 2004-yil maʼlumotlariga koʻra ijtimoiy soha xarajatlariga 900,0 mlrd. soʻm sarflanib, 37,9 foizni tashkil etgan. Shuningdek, aholini moddiy qoʻllab-quvvatlash va turmush farovonligini oshirish bilan bogʻliq xarajatlarga 199,7 mlrd. soʻm yoʻnaltirilgan.

Dastlabki maʼlumotlarga koʻra, Qoraqalpogʻiston Respublikasi budjeti va mahalliy budjetlar daromadlari 100,8 foizga, xarajatlari esa 100,7 foizga bajarilgan. Alohida taʼkidlash lozimki, 2003-yil budjet ijrosi jarayonida turli budjetlardan koʻzda tutilmagan qoʻshimcha tadbirlarga hokimliklarning qarorlariga asosan erkin qoldiq mablagʻlari hisobidan 7,2 mlrd. soʻm va yil davomida daromadlarning rejaga nisbatan ortiqcha bajarilgan qismi hisobidan 12,8 mlrd. soʻm moliyalashtirildi.

Bu joylardagi mahalliy hokimliklarning rolini mustahkamlashga hamda hududni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishda katta ahamiyatga egadir. 2004-yilda Davlat budjeti daromadlari 2621,3 mlrd.soʻmga yoki yalpi ichki mahsulotga nisbatan 21,9 foiz, xarajatlari 2743,2 mlrd. soʻm yoki yalpi ichki mahsulotga nisbatan 22,9 foiz, budjet taqchiligi esa 121,9 mlrd.soʻm yoki yalpi ichki mahsulotga nisbatan 1,0 foiz miqdorida belgilangan. Shuningdek, Respublika

budgeti daromadlari Davlat budgeti daromadlarining 56,7 foizini, mahalliy budget esa 43,3 foizini tashkil etmoqda.

Bundan tashqari, respublika budgeti xarajatlari davlat budgeti xarajatlariga nisbatan 48 foiz, va mahalliy budget esa 52 foiz miqdorida ko'zda tutilgan. Xarajatlarning yo'nalishlari bo'yicha esa, ijtimoiy soha va aholini ijtimoiy qo'llab-quvvatlash xarajatlarining hisyasi 47,6 foiz, iqtisodiyot xarajatlari 13,4 foiz, markazlashtirilgan investitsiyalar 10,9 foiz, boshqa xarajatlar 24,0 foiz, davlat hokimiyati va boshqaruv organlarini saqlash xarajatlari 1,96 foiz, Vazirlar Mahkamasining zaxira fondi 1,5 foiz va o'z-o'zini boshqarish idoralari saqlash xarajatlari 0,6 foizni tashkil etgan.

Budget siyosatining xarajatlaridagi asosiy yo'nalishlari quyidagicha belgilangan:

1. Budget xarajatlarining ijtimoiy yo'naltirilishini kuchaytirish. Ya'ni, budget xarajatlari hissasini ijtimoiy soha va aholini qo'llab-quvvatlash yo'nalishi bo'yicha oshirish. Shuningdek, bolalar, mehribonlik va qariyalar uylariga belgilangan tartibda bepul kiyim-kechaklar berish, sifatli oziq-ovqatlar bilan ta'minlashni amalga oshirish. Shuningdek, kadrlar tayyorlash milliy dasturini amalga oshirishni davom ettirish, ta'lim muassasalarini moddiy-texnika bazasini mustahkamlash, pedagogik va injener-pedagog xodimlarni tayyorlash, qayta tayyorlash hamda sog'liqni saqlash tizimining II bosqichini amalga oshirish.

2. Budget xarajatlarining samaradorligini oshirish va maqbullashtirish. 2004-yil budgetida boshqaruv apparatini saqlash xarajatlarini moliyalashtirishni qisqartirish, shuningdek bir-birini takrorlaydigan boshqaruv tuzilmalarini birlashtirish yoki bartaraf etish, bo'sh qolgan mablag'larni esa tashkilot xodimlarini rag'batlantirish hamda moddiy-texnika bazasini rivojlantirishga yo'naltirish ko'zda tutilgan.

3. Davlat markazlashgan investitsiyalarini ustuvor yo'nalishlarga jamlash. Investitsiya xarajatlari 2004-yilda yaratilishi ko'zda tutilgan yalpi ichki mahsulotda 2,4 foizni tashkil etmoqda.

Xarajat:

- kadrlar tayyorlash milliy dasturi doirasida akademik litseylar va kollejlarni qurish va qayta ta'mirlashga;
- qishloq aholisini toza ichimlik suvi va tabiiy gaz bilan ta'minlashga;
- melioratsiya, qishloq xo'jalik yerlarini o'zlashtirish va qayta ta'mirlashga;

- transport infratuzilmasi va kommunikatsiyasini rivojlantirish va kengaytirishga;

- shahar va tumanlarda joylashgan 1991-yilgacha qurilgan uy-joylarni kapital ta'mirlashga yo'naltiriladi.

4. Budjetlararo munosabatlarni takomillashtirish. 2004-yil davlat budjetida ayniqsa, hududlarni bosqichma-bosqich dotatsiyadan chiqarishga katta e'tibor berilgan. 2003-yilgacha respublikamizda 8 ta hudud dotatsiya oluvchi hisoblangan bo'lsa, 2004-yil budjetida Samarqand va Sirdaryo viloyatlari dotatsiya oluvchi hududlardan chiqarildi.

O'tgan yillarda mahalliy budjetlarga respublika budjetidan subvensiya mablag'lari ajratilmagan bo'lsa, 2004-yilda 8 ta hudud markazlashgan investitsiyalarni moliyalashtirish uchun subvensiya va 6 ta hududning dotatsiya olishi rejalashtirilgan.

2004-yil uchun tasdiqlangan Qoraqalpog'iston Respublikasi budjeti va mahalliy budjetlarida:

- daromadlarning tasdiqlangan rejasi 2003-yilga nisbatan 109 foizga, 2002-yilga nisbatan esa 134,6 foizga ko'paygan;

- xarajatlarning tasdiqlangan rejasi esa 2004-yilda 2003-yilga nisbatan 109,9 foizga, 2002-yilga nisbatan esa 138,3 foizga ko'paygan.

2004-yil uchun tasdiqlangan Qoraqalpog'iston Respublikasi budjeti va mahalliy budjetlari daromadlarini manbalar bo'yicha ko'radigan bo'lsak, 2004-yilda 2003-yilga nisbatan qo'shimcha qiyamat solig'i 103,4 foizga, yuridik shaxslar mol-mulki solig'i 135,8 foizga, jismoniy shaxslar mol-mulk solig'i 124,5 foizga, mahalliy soliqlar va yig'imlar 221 foizga, benzin iste'mol qilganligi solig'i 234 foizga, davlat boji 158 foizga, suv resurslaridan foydalanganlik solig'i 170 foizga, ekologiya solig'i 125 foizga va aksiz solig'i 134 foizga ko'p undirilishi prognoz qilingan.

Davlat budjetining xarajatlarida ijtimoiy soha va aholini ijtimoiy qo'llab-quvvatlashga ajratiladigan mablag'lar salmog'i yanada oshirilib, 47,5 foizga yetkazish rejalashtirilgan.

2004-yil budjetida maorif sohasiga ajratilgan mablag'lar 2003-yilga nisbatan 114,7 foizga, 2002-yilga nisbatan 141,7 foizga, sog'liqni saqlash sohasiga ajratilgan mablag'lar esa 2003-yilga nisbatan 117,9 foizga, 2002-yilga nisbatan esa 148,4 foizga, ijtimoiy himoyaga 2003-yilga nisbatan 113,7 foizga va 2002-yilga nisbatan esa 148,4 foizga ko'p mablag'lar ajratilishi rejalashtirilgan.

Shuningdek, umumta'lim maktablari va maktabgacha tarbiya muassasalarini kapital ta'mirlash va jihozlash uchun xarajatlarni

2004-yil budjetida 2003-yilga nisbatan 1,8 barobarga oshirish, bunda mablag'larni tasdiqlanadigan manzilli ro'yxatlar doirasida isitish va suv bilan ta'minlash tizimlarini ta'mirlashga jalb qilishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Bundan tashqari, umumta'lim maktablariga darsliklar sotib olishga mablag'lar ajratish 2004-yilda 2003-yilga nisbatan 148 foizga, mebel sotib olish xarajatlari 141 foizga, kapital ta'mirlashga mablag'lar ajratish 232,6 foizga, maktablar uchun kompyuterlar sotib olishga mablag'lar ajratish 135 foizga ko'paytirish ko'zda tutilgan.

2004-yil Davlat budjeti joriy yilning kutilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy natijalari va kelgusi yil uchun Prezidentimiz tomonidan yalpi ichki mahsulotning o'sish sur'atlarini yanada oshirish, yillik o'rtacha inflatsiya darajasini 5—6 foizdan oshmasligini ta'minlash, aholi turmush farovonligini oshirish, investitsion faoliyatni rag'batlantirish, shuningdek qishloq xo'jaligi tarmog'i, xususiylashtirish, kommunal xo'jalik va boshqaruv organlari sohalarida islohotlarni yanada chuqurlashtirish hamda milliy iqtisodiyotning eksport salohiyatini kengaytirishga erishish kabi bir qator belgilab berilgan vazifalarni amalga oshirilishini ta'minlash nuqtayi nazaridan ishlab chiqilgan.

Qat'iy pul-kredit siyosatini amalga oshirish, joriy operatsiyalar bo'yicha milliy valuta ayirboshlanishini ta'minlagan holda pul tizimi barqarorligini va milliy valuta qadrini yanada mustahkamlashga alohida e'tibor berilgan.

DAVLAT BUDJETIDAN MOLIALASHTIRILADIGAN TASHKILOTLAR NOMI VA BOB RAQAMLARI

Bob	Nomi
1	O'zbekiston Davlat kosmik tadqiqotlar agentligi «O'zbekkosmos»
2	O'zbekiston mashinasozlik korxonolari uyushmasi «O'zmashsanoat»
3	O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi katta va alohida muhim suv xo'jaligi obyektlarining texnik holatini hamda bexatar ishlashini nazorat qilish davlat inspeksiyasi (Davsuvxo'jaliknazorat)
4	Navoiy kon-metallurgiya kombinati
5	Olmaliq kon-metallurgiya kombinati
6	«O'zbekneftgaz» milliy xolding kompaniyasi
7	«O'zqurilishmateriallari» aksionerlik kompaniyasi huzuridagi kompleks tog'-geologiya ekspeditsiyasi

8	«O‘zbekiston Havo yo‘llari» milliy aviakompaniyasi
9	O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi
10	O‘zbekiston Respublikasi Prokuraturasi
11	O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi
12	O‘zbekiston Respublikasi Oliy xo‘jalik sudi
13	O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudi
14	O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi
15	O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti devonining ishlar boshqarmasi
16	O‘zbekiston Respublikasi markaziy saylov komissiyasi
17	Qoraqalpog‘iston Respublikasi Vazirlar Kengashi
18	Viloyat, shahar, tuman hokimiyatlari
19	O‘zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligi
20	O‘zbekiston Respublikasi Tashqi iqtisodiy aloqalar vazirligi
21	O‘zbekiston Respublikasi Davlat mulkini boshqarish va tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash davlat qo‘mitasi
22	«O‘zbekiston temir yo‘llari» davlat-aksionerlik kompaniyasi
23	O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi din ishlari qo‘mitasi
24	O‘zbekiston Respublikasi Inson huquqlari Milliy markazi
25	YUNESKO ishlari bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi milliy komissiyasi
26	O‘zbekiston Respublikasi Xotin-qizlar qo‘mitasi
27	Respublika «Ma’naviyat va Ma’rifat» jamoatchilik markazi
28	O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligining O‘rta, maxsus, kasb-hunar ta’lim markazi
29	O‘zbekiston Respublikasi sanoatda va konchilikda ishlarning bexatar olib borilishini nazorat qilish davlat qo‘mitasi
30	O‘zbekiston Yevropa ittifoqi komissiyasining texnikaviy yordamini muvofiqlashtirish byurosi
31	«Sog‘lom avlod uchun» hukumatga qarashli bo‘lmagan xalqaro xayriya jang‘armasi
32	O‘zbekiston Respublikasi Monopoliyadan chiqarish va raqobatni rivojlantirish davlat qo‘mitasi

33	«Davlat belgisi» Davlat ishlab chiqarish birlashmasi
34	O'zbekiston avtomobilsozlik korxonalari uyushmasi «O'zavtosanoat»
35	«V.P.Chkalov nomidagi Toshkent aviatsiya ishlab chiqarish birlashmasi» davlat ishlab chiqarish birlashmasi
36	«O'zbekiston metallurgiya kombinati» aksionerlik ishlab chiqarish birlashmasi
37	O'zbekiston Respublikasi pensiya jamg'armasi
38	O'zbekiston kimyo sanoati korxonalari uyushmasi «O'zkimyosanoat»
39	O'zbekiston Respublikasi Davlat mulki qo'mitasi huzuridagi qimmatli qo'g'ozlar bozori faoliyatini muvofiqlashtirish va nazorat qilish markazi
40	O'zbekiston Respublikasi baynalmilal madaniyat markazi
41	Qoraqalpog'iston Respublikasi Jo'qorg'i Kenesi
42	O'zbekiston radioelektronika, elektrotexnika va asbobsozlik sanoati korxonalari uyushmasi «O'zeltexsanoat»
43	O'zbekiston Respublikasi fanlar akademiyasi
44	Jahon iqtisodi va diplomatiya universiteti
45	O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Davlat test markazi
46	O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat va jamiyat qurilishi akademiyasi
47	Sog'liqni saqlash vazirligi huzuridagi tibbiy-sanitariya birlashmasi
48	«Ijtimoiy fikr» jamoatchilik fikrini o'rganish markazi
49	«Oila» Respublika ilmiy amaliy markazi
50	O'zbekiston Respublikasi Davlat geologiya va mineral resurslar qo'mitasi
51	O'zbekiston badiiy akademiyasi
52	«O'zdonmahsulot» davlat-aksionerlik korporatsiyasi
53	O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Davlat don inspeksiyasi
54	O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi
55	Dori-darmon davlat-aksionerlik uyushmasi
56	O'zbekiston Respublikasi Madaniyat va sport ishlari vazirligi
57	«O'zmevasabzavotuzumsanoat-xolding» kompaniyasi

58	O'zbekiston Yengilsanoat mollari ishlab chiqarish davlat uyushmasi «O'zbekiyengilsanoat»
59	O'zbekiston farmatsevtika sanoati davlat-aksionerlik konserni «O'zfarm-sanoat»
60	Yog'-moy va tamaki sanoati korxonalari uyushmasi «Yog'moytamaki-sanoat»
61	«O'zqishloqxo'jalikkimyo» davlat-aksionerlik kompaniyasi
62	Qandolatchilik, choy va pivo-alkogolsiz ichimliklar sanoati korxonalari uyushmasi «Oziqovqatsanoat»
63	O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi
64	O'zbekiston montaj va maxsus qurilish ishlari uyushmasi
65	O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi Huzuridagi Bosh arxiv bosh-qarmasi
66	Iqtisodiy tadqiqotlar markazi
67	V. A. Bugayev nomidagi O'rta Osiyo ilmiy tadqiqot gidrometeorologiya instituti
68	O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi strategik va mintaqalararo tadqiqot instituti
69	Markaziy osiyo tadqiqotlari xalqaro instituti
70	O'zbekiston Respublikasi «Pilla-xolding» xolding kompaniyasi huzuridagi O'zbekiston pillachilik ilmiy-tadqiqot instituti
71	«O'zbeknavo» birlashmasi
72	«O'zqishloqxo'jalikmash-xolding» xolding kompaniyasi
73	O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi
74	O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi huzuridagi amaldagi qonun hujjatlari monitoringi instituti
75	O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi
76	«O'zbaliq» davlat-aksionerlik korporatsiyasi
77	«O'zqurilishmateriallari» aksiyadorlik kompaniyasi
78	O'zbekiston pochta va telekommunikatsiyalar agentligi
79	O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi
80	O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi

81	O'zbekiston Respublikasi Yer resurslari davlat qo'mitasi
82	O'zbekiston Respublikasi Qishloq va suv xo'jaligi vazirligi
83	«Obi-hayot» aksionerlik investitsiya kompaniyasi
84	O'zbekiston Respublikasi makroiqtisodiyot va statistika vazirligi huzuridagi iqtisodiy nochor korxonalar qo'mitasi
85	O'zbekiston Respublikasi sanoat va aholi qurilishi davlat korporatsiyasi
86	O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi kimyo va o'simliklarni himoya qilish davlat komissiyasi
87	«O'zbeksavdo» aksiyadorlik kompaniyasi
88	«O'zbekbirlashuv» aksiyadorlik kompaniyasi
89	Ko'mir qazib olish va sotish aksionerlik birlashmasi
90	O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi, moliya organlari, davlat sug'urta organlari
91	O'zbekiston Respublikasi Davlat Soliq qo'mitasi
92	«Maxsusqotishma» respublika tashkiloti
93	O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi soliq-budjet siyosati markazi
94	O'zbekiston Respublikasi Qizilqum nodir metallar va oltin davlat konserni «Qizilqumnodirmetalloltin»
95	O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi axborot-hisoblash markazi
96	«O'zbekenergo» davlat-aksionerlik kompaniyasi
97	O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining hukumat aloqasi xizmati
98	O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki
99	Respublika aksionerlik-tijorat sanoat-qurilish banki
100	O'zbekiston davlat-aksionerlik uy-joy jamg'arma banki
101	O'zbekiston Respublikasi davlat-tijorat Xalq banki
102	O'zbekiston avtomobil va daryo transporti agentligi
103	O'zbekiston Respublikasi Tashqi iqtisodiy faoliyat milliy banki
104	O'zbekiston aholiga maishiy xizmat ko'rsatish korxonasi va tashkilotlarining respublika birlashmasi

105	Aksioner, tijorat va kooperativ bank
106	O'zbekiston oltin qazib olish va olmosga ishlov berish korxonalari uyushmasi «O'zolmosoltin»
107	«O'zkommunxizmat» O'zbek agentligi
108	Toshkent shahar yo'lovchilar tashish transporti korxonalari davlat uyushmasi «Toshshaharyo'lovchitrans»
109	«Mahalliy sanoat» davlat korporatsiyasi
110	Paxta loyahasini amalga oshirish agentligi
111	O'zbekiston Davlat transport qurilishi korxonalari uyushmasi «O'zbektrans-qurilish»
112	Orolni saqlab qolish xalqaro jamg'armasi
113	O'zbekiston avtomobil yo'llari qurish va foydalanish davlat-aksionerlik konserni «O'zavtoyo'l»
114	Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashining «Orolbo'yi» birlashmasi
115	O'zbekiston Respublikasi Buxoro viloyati hokimining «Orolbo'yi» birlashgan direksiyasi
116	O'zbekiston Respublikasi Navoiy viloyati xokimi huzuridagi «Orolbo'yi» obyektlarini qurish bo'yicha birlashgan direksiyasi
117	O'zbekiston Respublikasi Xorazm viloyati hokimiyatining «Orolbo'yi» yagona direksiyasi
118	«Amudaryo» havzasi suv xo'jaligi birlashmasi
119	«Sirdaryo» havzasi suv xo'jaligi birlashmasi
120	O'zbekiston Go'sht-sut sanoati davlat-aksionerlik uyushmasi «O'zgo'sht-sutsanoati»
121	«O'rta Osiyo Trans» davlat-aksionerlik kompaniyasi
122	«O'zeksposentr» Respublika savdo-ko'rgazma markazi
123	O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi sudyalarni tanlash va lavozimlarga tavsiya etish bo'yicha oliy malaka komissiyasi kotibiyati
124	O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi huzuridagi sudlar faoliyatini tashkiliy, moddiy texnika jihatidan va moliyaviy ta'minlash departamenti
125	O'zbekiston Respublikasi Davlat Arxitektura va qurilish qo'mitasi
126	«Toshkentqurilish» Toshkent davlat-aksionerlik qurilish korporatsiyasi

81	O'zbekiston Respublikasi Yer resurslari davlat qo'mitasi
82	O'zbekiston Respublikasi Qishloq va suv xo'jaligi vazirligi
83	«Obi-hayot» aksionerlik investitsiya kompaniyasi
84	O'zbekiston Respublikasi makroiqtisodiyot va statistika vazirligi huzuridagi iqtisodiy nochor korxonalar qo'mitasi
85	O'zbekiston Respublikasi sanoat va aholi qurilishi davlat korporatsiyasi
86	O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi kimyo va o'simliklarni himoya qilish davlat komissiyasi
87	«O'zbeksavdo» aksiyadorlik kompaniyasi
88	«O'zbekbirlashuv» aksiyadorlik kompaniyasi
89	Ko'mir qazib olish va sotish aksionerlik birlashmasi
90	O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi, moliya organlari, davlat sug'urta organlari
91	O'zbekiston Respublikasi Davlat Soliq qo'mitasi
92	«Maxsusqotishma» respublika tashkiloti
93	O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi soliq-budjet siyosati markazi
94	O'zbekiston Respublikasi Qizilqum nodir metallar va oltin davlat konserni «Qizilqumnodirmetalloltin»
95	O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi axborot-hisoblash markazi
96	«O'zbekenergo» davlat-aksionerlik kompaniyasi
97	O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining hukumat aloqasi xizmati
98	O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki
99	Respublika aksionerlik-tijorat sanoat-qurilish banki
100	O'zbekiston davlat-aksionerlik uy-joy jamg'arma banki
101	O'zbekiston Respublikasi davlat-tijorat Xalq banki
102	O'zbekiston avtomobil va daryo transporti agentligi
103	O'zbekiston Respublikasi Tashqi iqtisodiy faoliyat milliy banki
104	O'zbekiston aholiga maishiy xizmat ko'rsatish korxonasi va tashkilotlarining respublika birlashmasi

105	Aksioner, tijorat va kooperativ bank
106	O'zbekiston oltin qazib olish va olmosga ishlov berish korxonalari uyushmasi «O'zolmosoltin»
107	«O'zkommunxizmat» O'zbek agentligi
108	Toshkent shahar yo'lovchilar tashish transporti korxonalari davlat uyushmasi «Toshshaharyo'lovchitrans»
109	«Mahalliy sanoat» davlat korporatsiyasi
110	Paxta loyihasini amalga oshirish agentligi
111	O'zbekiston Davlat transport qurilishi korxonalari uyushmasi «O'zbektrans-qurilish»
112	Orolni saqlab qolish xalqaro jamg'armasi
113	O'zbekiston avtomobil yo'llari qurish va foydalanish davlat-aksionerlik konserni «O'zavtoyo'l»
114	Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashining «Orolbo'yi» birlashmasi
115	O'zbekiston Respublikasi Buxoro viloyati hokimining «Orolbo'yi» birlashgan direksiyasi
116	O'zbekiston Respublikasi Navoiy viloyati xokimi huzuridagi «Orolbo'yi» obyektlarini qurish bo'yicha birlashgan direksiyasi
117	O'zbekiston Respublikasi Xorazm viloyati hokimiyatining «Orolbo'yi» yagona direksiyasi
118	«Amudaryo» havzasi suv xo'jaligi birlashmasi
119	«Sirdaryo» havzasi suv xo'jaligi birlashmasi
120	O'zbekiston Go'sht-sut sanoati davlat-aksionerlik uyushmasi «O'zgo'sht-sutsanoati»
121	«O'rta Osiyo Trans» davlat-aksionerlik kompaniyasi
122	«O'zeksposentr» Respublika savdo-ko'rgazma markazi
123	O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi sudyalarni tanlash va lavozimlarga tavsiya etish bo'yicha oliy malaka komissiyasi kotibiyati
124	O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi huzuridagi sudlar faoliyatini tashkiliy, moddiy texnika jihatidan va moliyaviy ta'minlash departamenti
125	O'zbekiston Respublikasi Davlat Arxitektura va qurilish qo'mitasi
126	«Toshkentqurilish» Toshkent davlat-aksionerlik qurilish korporatsiyasi

127	O'zbekiston Mualliflik huquqini himoya qilish respublika agentligi
128	O'zbekiston Milliy axborot agentligi
129	O'zbekiston Matbuot va axborot agentligi
130	O'zbekiston Respublikasi Davlat Jismoniy tarbiya va sport qo'mitasi
131	«O'zbekkino» Davlat Aksionerlik kompaniyasi
132	O'zbekiston Davlat Teleradioeshittirish kompaniyasi
133	O'zbekiston ulgurji va birja savdosi bo'yicha respublika aksionerlik uyushmasi
134	O'zbekiston Respublikasi Fan va texnika Davlat qo'mitasi
135	O'zbekiston Respublikasi Makroiqtisod va statistika vazirligi
136	O'zbekiston Respublikasi Qishloq va suv xo'jaligi vazirligi huzuridagi o'rmon xo'jaligi Bosh boshqarmasi
137	O'zbekiston Respublikasi Tabiatni muhofaza qilish Davlat qo'mitasi
138	O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi adabiyot, san'at va me'morchilik sohasida Davlat mukofotlari qo'mitasi
139	O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi
140	O'zbekiston Bastakorlari uyushmasi
141	«Taffakur» jurnali
142	O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Bayram va yubiley tadbirlarini o'tkazish direksiyasi
143	Toshkent shahar Hokimiyati huzuridagi Bayram va yubiley tadbirlarini o'tkazish direksiyasi
144	O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Standartlash, metrologiya va sertifikatsiyalash O'zbekiston Davlat markazi (O'zdav-standart)
145	O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Geodeziya, kartografiya va davlat kadastri bosh boshqarmasi
146	O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi qoshidagi Toshkent Islom universiteti
147	O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Gidrometeorologiya bosh boshqarmasi
148	O'zbekiston Respublikasi Qishloq va suv xo'jaligi vazirligi (suv xo'jaligi)
149	O'zbekiston Suv xo'jaligi qurilishi davlat konserni

150	O'zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligi
151	O'zbekiston Respublikasi Milliy xavfsizlik xizmati
152	O'zbekiston Respublikasi Davlat chegaralarini qo'riqlash qo'mitasi
153	O'zbekiston Respublikasi Favqulodda vaziyatlar vazirligi
154	O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Davlat moddiy xazinalari bosh boshqarmasi
155	O'zbekiston Respublikasi mudofaasiga ko'maklashuvchi «Vatanparvar» tashkiloti
156	Maxsus baza
157	O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi
158	O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligining jazoni ijro etish Bosh boshqarmasi
159	O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligining moddiy-texnika va harbiy ta'minot boshqarmasi
160	O'zbekiston Respublikasi Davlat Bojxona qo'mitasi
161	O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi gimmatbaho metallar va qimmatbaho toshlar qo'mitasi
162	O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Narkotik moddalarni nazorat qilish milliy axborot-tahlil markazi
163	O'zbekiston Respublikasi Qishloq va suv xo'jaligi vazirligi huzuridagi O'zbek qishloq xo'jaligi ilmiy-ishlab chiqarish markazi
164	Boshqa vazirliklar va tashkilotlar, boshqarma va bo'limlar

Mahalliy moliya — bu mahalliy ahamiyatga molik vazifalarni hal qilish uchun resurslarni shakllantirish, taqsimlash, foydalanish yuzasidan paydo bo'ladigan ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar yig'indisidir. 1-namunaviy hisobot shaklida mavjud tushumlarni moliya yili mobaynida aniq maqsadlar uchun ajratiladigan mablag'lar sarfi yo'nalishlari va miqdori nazarda tutiladi.

**MAHALLIY BUDJETDAN MABLAG' OLUVCHI TASHKILOTLAR
NOMI VA BO'LIM RAQAMLARI**

№	Budjetdan mablag' oluvchilarning nomi	Bo'lim	Paragraf	Xarajatlar hammasi	Shu jumladan choraklar bo'yicha			
					I	II	III	IV
1	Obodonlashtirish boshqarmasi	100	80,81					
2	Xalq ta'limi bo'limi	200	1,2,3,9,16, 23,27,76,78					
3	Madaniyat va om-maviy axborot vosi-talari	201	33,36,39,76					
4	Hududiy tibbiyot birlashmasi	203	1,3,14,76					
5	Davlat sanitariya — epidemiologiya nazorati markazi	203	14					
6	Hokimiyat	214	1					
7	Fuqarolar o'z-o'zini boshqaruv organi: Aholini ijtimoiy himoya qilish.	215 207	18 14					
8	Ijtimoiy ta'minot bo'limi	214	9					
9	16 yoshgacha bolalari bo'lgan onalarga oylik nafaqa	250	4					
10	Ishlamaydigan onalarga bolasi 2 yoshga to'lgunga qadar uni parvarish uchun to'lanadigan nafaqa	250	5					
11	Kam ta'minlangan oilalarga moddiy yordam	250	6					
12	Mudofaa bo'limi	322	17,172,175, 179					
13	Jismoniy tarbiya	204						
14	Boshqa sarf-xarajatlardan	222	9,11,18, 199					

4.2. XALQ XO'JALIGINI MOLİYALASHTIRISH XARAJATLARI

Budjet mablag'laridan samarali foydalanish va hisob-kitobni to'g'ri olib borish, mablag'larning maqsadli yo'naltirilganligi joylarda budjet intizomini qay ahvoldaligiga bog'liq.

Sobiq sotsialistik rejalashtirish davrida moddiy ishlab chiqarish davlat mulki bo'lib, u to'laligicha davlat ixtiyorida bo'lgan. Bozor iqtisodiyotiga o'tishda esa moddiy ishlab chiqarish boshqa turdagi mulkdorlar mulkiga aylandi, shuning uchun uni davlat budjeti xarajatlarida moliyalashtirish kamaytiriladi yoki butunlay to'xtatiladi.

Moliya tizimida korxonalarining moliyasi boshlang'ich qism bo'lib hisoblanadi, chunki u moddiy ishlab chiqarish sohasida jamiyatni ichki moddiy boyligini yaratadi va boshlang'ich mulk jamg'armalari qayta taqsimlash yo'li bilan markazlashtirilgan pul jamg'armasiga tushadi va budjet tizimi daromadlarining asosiy qismini tashkil etadi.

Mamlakatimiz bozor iqtisodiga o'tishi munosabati bilan korxonalariga budjet mablag'larini ajratish sezilarli darajada kamaydi. Shu bois ularning moliyaviy mablag'lari asosan bank kreditlari va o'zlarining mablag'lari hisobiga shakllanmoqda. Natijada davlat budjeti xarajatlarining asosiy qismi iqtisodiyotda kapital qo'yilmalar, investitsiya va davlat korxonalariga ajratmalar shaklida yo'naltirilmoqda.

Bunday tartibda moddiy ishlab chiqarishga budjet mablag'i ajratilishida davlat mulkini xususiylashtirish va ko'p ukladli iqtisodiyotni yaratish siyosatini amalga oshirish maqsadi bilan birga quyidagi sabablar ham ta'sir etadi.

1) bozor iqtisodiyotiga o'tishning birinchi davrida O'zbekiston moddiy ishlab chiqarishni moliyalashtirishni saqlab turdi, ikkinchi davrida esa, moliyalashtirish siyosati faqat kreditlash va investitsiya siyosatiga o'tish bilan tavsiflanadi.

2) davlat ishlab chiqarishga qiladigan markazlashtirilgan xarajatlarni va korxonalarni xususiylashtirish hisobiga sarflaydigan mablag'larni qisqartiradi.

3) avvalgi oziq-ovqat va sanoat mahsulotlariga qo'yilgan baholar hamda qiymatlarning farqini qoplashga beradigan dotatsiya bekor qilinadi.

4) budjet mablag'larini xarajat qilishda iqtisodni rivojlantirishga aloqador bo'lmagan xarajatlarni chiqarib tashlash va budjet mablag'larining maqsadga muvofiq xarajat qilinishi ustidan nazoratni kuchaytiradi.

Hozirgi kunda kapital qo'yilmalarga qilinayotgan xarajatlar maqsadli dasturlarni moliyalashtirishga yo'naltirilib, xalq xo'jaligining asosiy tarmoqlarini rivojlantirishga sarflanmoqda. Ya'ni, O'zbekistonning ba'zi bir hududlarini elektrlashtirish, tibbiyot sanoati, transport, aloqa, agrosanoat kompleksi, kon sanoati va boshqa tarmoqlarni rivojlantirish uchun yo'naltirilmoqda.

Budjetdan atrof-muhitni muhofaza qilish ishlariga mablag' ajratiladi: bularga davlat tomonidan ekologik nazorat olib borish, korxonalar va milliy parklarni tashkil etish, ularni saqlash hamda maqsadli dasturni amalga oshirish (Orolni saqlash) uchun qilinishi kerak bo'lgan ishlarni misol qilib keltirish mumkin.

Turar-joy kommunal xo'jaligi va kommunikatsiya hozirgi davrda aholi turmushida eng asosiy tarmoqlaridan biri bo'lib xizmat qiladi.

Aholi asosan turar-joy, ichimlik suvi, gaz, kanalizatsiya, issiqlik, shahar transporti, aloqa va boshqa xizmat turlari bilan ta'minlangan bo'lishi zarur.

Turar-joy kommunal xo'jalik tarmog'i — turar-joy; suv-kanalizatsiya xo'jaligi; issiqlik-energetika xo'jaligi; shahar yo'lovchi transporti; telefon-telegraf va aloqa tarmoqlari; mehmonxonalar; aholi punktlarini obodonlashtirish tarmoqlarini o'z ichiga oladi. Turarjoy kommunal xo'jaligi tarmoqlarini budjet mablag'idan moliyalashtirish va ta'minlash bir xil emas.

Budjet mablag'idan ko'kalamzorlashtirish, yoritish va aholi yashaydigan joylarni tozalash tarmoqlari to'la ta'minlanadi.

Oqava suv — kanalizatsiya xo'jaligi esa budjet mablag'idan faqat kapital qo'yilmalar uchun moliyalashtiriladi.

Shahar yo'lovchi transporti hamda kommunal xo'jaliklari esa budjetdan dotatsiya olishlari mumkin.

Kommunal xo'jaligi tarmoqlarining bosh vazifasi iqtisodiy ishlarni yaxshilash, ya'ni barcha mablag'larning ishlatilish samaradorligini oshirish va ishlatish xarajatlarning oshish sur'atini kamaytirishdan iboratdir.

Bu tarmoqlarda o'tkazilayotgan islohotlar — budjet mablag'lardan dotatsiya berishni yo'qotish va aholiga ko'rsatiladigan xizmatlarning tarifini ko'rsatishda aholining iqtisodiy sharoitiga qarab, asoslangan me'yorni hisobga olgan holda amalga oshirish lozim bo'ladi.

Islohotlarning boshlang'ich davrida qishloqqa agrar va iqtisodiy munosabatlarni isloh qilishning huquqiy asoslarini yaratish tashkiliy-tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish kabi masalalarga katta e'tibor berilgan bo'lsa, bugungi kunda qishloq xo'jaligini moliyalashtirish

va kredit bilan ta'minlashni takomillashtirish masalasi oldingi o'rinlardan biriga chiqmoqda. Ma'lumki, qishloq xo'jaligini kreditlash tijorat moliyaviy institutlar nuqtayi nazaridan kelib chiqib, boshqa tarmoqlar bilan solishtirilganda, ancha qiyin jarayon hisoblanadi.

Bunga asosiy sabablar:

- ushbu tarmoqda bir ishlab chiqarish siklining uzunligi;
- foyda darajasining nisbatan pastligi;
- natijalarning tabiat sharoitlariga bog'liqligi;
- qishloq xo'jalik mahsulotlari narxlarining o'zgaruvchanligidir.

Shularni inobatga olib, mustaqillikning dastlabki yillarida, qishloq xo'jaligi korxonalarining moliyaviy ahvoli yomonlashganligi va kreditga layoqati pasaygan sharoitda, kelgusi hosil hisobidan yetkazib beriladigan mahsulotlar uchun tayyorlov korxonalarini tomonidan bo'naklash orqali qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtiruvchilar xarajatlarini moliyalashtirish mexanizmi barpo qilindi.

Bo'nak mablag'lari qishloq xo'jalik korxonalarini tomonidan tayyorlov korxonalariga yetkazib berilishi mo'ljallangan mahsulot qiymatining 50 foizigacha miqdorini tashkil qilib, qishloq xo'jalikda ishlab chiqarishni va xizmat ko'rsatuvchi tarmoqlarning ishlab chiqarish potensialini ushlab turish va rivojlantirishda muhim moliyaviy omil vazifasini bajarib kelmoqda.

Hukumatimiz tomonidan qishloqda haqiqiy mulkdorlar sinfini shakllantirish yo'lida olib borilayotgan siyosat natijasida, fermer xo'jaliklari soni o'sib bormoqda. Shu bilan birgalikda ularni amaldagi bo'naklash mexanizmiga muvofiq moliyalashtirish jarayonida quyidagi muammolar vujudga keldi.

Birinchidan, bo'nak mablag'lari barcha qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilarga bir vaqtning o'zida va unifikatsiyalashtirilgan maqsadlar uchun ajratilishi natijasida, ayrim xo'jaliklar (ayniqsa, fermer xo'jaliklari)ning texnologik xususiyatlari va ehtiyojlari inobatga olinmagani oqibatida ajratilgan mablag'larning ayrim qismi ishlatilmay qoldi.

Ikkinchidan, fermerlar o'z xo'jaliklarining moliyaviy oqimini mustaqil belgilab borish imkoniyatiga ega bo'lmasligi ularda haqiqiy mulkdorlik hissini to'liq shakllanishiga salbiy ta'sir ko'rsatdi.

Uchinchidan, fermer xo'jaliklari soni keskin oshib borishi natijasida, ajratilayotgan mablag'larini tayyorlov korxonalarini tomonidan har bir xo'jalikka o'z vaqtida yetkazib berishda qiyinchiliklar vujudga keldi.

To'rtinchidan, qishloq joylarda bank amaliyotlari, ayniqsa kredit operatsiyalari sekinlik bilan rivojlandi.

Beshinchidan, qishloq xo'jaligiga xizmat ko'rsatuvchi korxonalar orasida raqobat tegishli darajada rivojlanmadi.

Shularni inobatga olib, tashkil etilgan fermer xo'jaliklarining mulkdor sifatida faoliyat ko'rsatishlarida erkinlik yaratish va ishlab chiqarishning iqtisodiy natijalarida ularning moddiy manfaatdorliklarini oshirish maqsadida Vazirlar Mahkamasining maxsus qarori qabul qilindi va unga ko'ra 2003-yil hosilidan boshlab Buxoro, Farg'ona, Namangan va Xorazm viloyatlarida amaldagi tayyorlov korxonalarini orqali bo'nak berish mexanizmi o'rniga fermer xo'jaliklarining davlat ehtiyojlari uchun sotiladigan paxta xomahyosi va g'alla yetishtirish bo'yicha xarajatlarni ularga xizmat ko'rsatuvchi tijorat banklari orqali to'g'ridan-to'g'ri kreditlash mexanizmi sinov tariqida joriy qilindi.

2003-yilda jamg'arma tomonidan jami 17223,0 mln. so'm mablag' ajratilgan bo'lib, shundan 15371,8 mln. so'mi paxta hosilini yetishtirish uchun va 1851,3 mln. so'mi g'alla hosili uchun ajratilgan.

Yangi mexanizm joriy etilishi o'z navbatida ushbu maqsadlarga yo'naltirilgan davlat mablag'larini iqtisod qilishga olib keldi. Jumladan 2003-yil paxta hosilini yetishtirish uchun kontraktatsiya shartnomalarini tuzishga 4 ta viloyat fermer xo'jaliklariga har tonnasiga qarab transh 32 mlrd. 945,3 mln. so'mlik (42%) xarajatlar, fermer xo'jaliklarining o'z mablag'lari hisobidan 1 mlrd. 911,6 mln. so'm tejab qolindi.

Tatbiq etilayotgan yangi mexanizmning afzalligi shundaki, xarajatlarning ayrim turlari bo'yicha to'lovlarga ehtiyoji bo'lmagan fermerlarga mazkur mablag'larni texnologik kartalarda belgilangan boshqa xarajatlarni qoplash uchun, masalan o'z traktoriga ega bo'lgan fermerga «Mashina-traktor» parklari ko'rsatadigan xizmatlar uchun belgilangan mablag'larni yonilg'i-moylash materiallari yoki mineral o'g'itlar sotib olish maqsadlariga yo'naltirishga ruxsat etiladi. Bunda, uzoq masofada joylashgan fermer xo'jaliklarining transh mablag'larini yo'naltirish uchun har oyda bir necha marta bankka kelishlariga ehtiyoj qolmaydi va ularning ixtiyoriga qarab mavsumiy to'lovlarni har oyda bir marta o'tkazilishi mumkin bo'ladi.

Yil davomida ajratilgan imtiyozli kreditlar fermer xo'jaliklari yetishtirib topshirgan paxta va g'alla hosili uchun kelib tushgan mablag'lari hisobidan to'liq qoplangach, qolgan mablag'lar fermerlar

tomonidan mustaqil ravishda ehtiyojlariga muvofiq sarflanishi mumkin.

Joriy qilingan mexanizmning yana bir afzalligi shundaki, u tijorat banklarining ajratgan kreditlarini o'z vaqtida qaytarilishida mas'uliyatni va manfaatdorligini yanada oshiradi va moliyalashtirishning amaldagi tartibi sharoitlaridagi tayyorlov korxonalarini tomonidan ajratilgan bo'nak mablag'larining bir qismi xo'jaliklar tomonidan mahsulot yetkazib berish bilan bog'liq xarajatlarni davlat tomonidan qoplash mexanizmi joriy qilinishi belgilab qo'yildi.

Vazirlar Mahkamasining tegishli qaroriga asosan 2004-yil hosilidan boshlab Andijon, Jizzax, Navoiy, Samarqand viloyatlarida joylashgan fermer xo'jaliklariga davlat ehtiyojlari uchun xarid qilingan qishloq xo'jalik mahsulotlarini moliyalashtirish uchun tijorat banklari tomonidan kredit berish mexanizmiga o'tkazilishi belgilandi.

Neft va gaz sanoatining korxonalarini, tog'-kon metallurgiya korxonalarini va boshqa shu kabi korxonalar atrof-muhitga sezilarli darajada zarar yetkazadilar. Ularning o'z faoliyatlarini zararlilik darajasini pasaytirish maqsadida sarflayotgan xarajatlari noabarqaror va yetarli emas. Shu munosabat bilan mazkur korxonalariga nisbatan ekologiya solig'i stavkalarini oshirish natijasida soliq tushumlari summasini ko'paytirishni maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

Har bir soliq tizimi iqtisodiyotning rivojlanish darajasini, hukumat tomonidan olib borilayotgan moliyaviy siyosatning strategiyasini aks ettiradi. Quyidagi tamoyillarga amal qilinganda uning samaradorligiga erishish mumkin:

- xo'jalikni yurgizish subyektlari va fuqarolar ijtimoiy guruhlari, mulkchilik shaklidan qat'i nazar, ularning olayotgan daromadlariga mos ravishda soliq solishning tengligiga asoslanganlik;

- ishlab chiqarishni kengaytirish, uning samaradorligini oshirish orqali budjet daromadlarining turg'un asosi shakllanishini ta'minlovchi soliqlarning xazinaga oid va rag'batlantiruvchi vazifalarini oqilona birga qo'shib olib borish;

- budjetga mablag' tushadigan manbalarni kengaytirish, soliq solishda uncha yuqori bo'lmagan stavkalar o'rnatish imkoniyatini beruvchi soliqlarning turlarini yaratishga erishish va, ayniqsa, obyektlarga ko'p martalab soliq solish va ularning miqdori baland bo'lishiga yo'l qo'ymasdan barcha soliqlar o'rtasida yaqindan aloqadorlikni ta'minlash hamda soliqlar darajasi baland bo'lishi iqtisodiy rag'batlantirishga to'sqinlik qilishini e'tirof etish.

4.3. MAORIF XARAJATLARI

XXI asrda qaysi mamlakat eng o'qimishli bo'lsa, ilm-fan va ta'lim sohasiga ko'proq e'tibor berib, o'zining kadrlar salohiyatini mustahkamlab, mamlakatning tabiiy resurslarini juda chegaralagan holatda ham oqilona, samarali ishlatib foydalana oladigan bo'lsa, u barqaror, boy va qudratli davlatlar qatoridan joy oladi.

Xalq ta'limi xarajatlari maorif xarajatlari tarkibiga kiritilib, bularga quyidagilar kiradi:

1. Maktabgacha yoshdagi bolalar muassasalari.
2. Maktablar-bolalarni maktabga tayyorlash muassasalari.
3. Maktablar boshlang'ich, to'liqsiz o'rta va o'rta.
4. Maxsus maktablar.
5. Kitoblar sotib olish.
6. Maktab internatlar.
7. Maxsus rejimdagi internat maktablar.
8. Bolalar bilan ishlovchi maktabdan tashqarii muassasalar va tadbirlar.
9. Bolalar uylari.
10. Kechki (smenali) va sirtqi o'rta umumta'lim maktablari
11. Xalq ta'limi bo'yicha metodik ishlar, texnikaviy tashviqot va boshqa tadbirlar.
12. Xalq ta'limi vazirligi tizimidagi hunar texnika bilim yurtlari.
13. Akademik litseylar.

Xalq ta'limi o'z ichiga umumta'lim maktablar, maktab-internat, bog'chalar, maktabdan tashqari ta'lim muassasalari, bolalar uylarini oladi, bu muassasalar budjet tashkilotlari bo'lib, budjetdan moliyalashtiriladi.

Xalq ta'limi xarajatlarini hisoblashda shu sohaning asosiy ko'rsatkichlari katta ahamiyatga ega. Bularga quyidagilar kiradi:

1. O'quvchilarning o'rtacha yillik soni.
2. Sinflarning o'rtacha yillik soni.
3. Sinf to'liqligi.
4. Haftalik ish yuklamasi.
5. Pedstavka soni.
6. Bog'cha bolalarining o'rtacha yillik soni.
7. 1 bolani bir yilda bog'chaga qatnash kunlari.

Bu ko'rsatkichlar maxsus formula yoki hisoblash asosida topiladi. Masalan: bog'chadagi bolalarning yil boshidagi soni 400 ta, yil oxiridagi soni 420 ta.

$$\text{O'rtacha yillik soni} = (400+420)/2=410.$$

Ish haqi xarajatlari xalq ta'limi xarajatlari bo'lib, o'z ichiga quyidagilarni oladi:

- pedagogik xodimlarning ish haqi;
- ma'muriy rahbarlar ish haqi;
- o'quv yordamchilarining ish haqi;

Pedagogik xodimlarning ish haqi ikki xil bo'ladi:

- asosiy ish haqi;
- qo'shimcha ish haqi;

O'qutuvchining asosiy ish haqini hisoblashda, uning kategoriyasi stavkasi, haftalik darslar soni asos bo'lib xizmat qiladi.

Qo'shimcha ish haqi o'qituvchining sinf rahbarligi, to'garak rahbarligi, daftar tekshirish haqi, unvoni va ilmiy darajasi uchun to'lovlar asosida hisoblanadi.

Ma'muriy-rahbar xodimlar ish haqini hisoblashda maktabdagi bolalar soni asosdir.

Umumta'lim maktab xarajatlari smeta asosida hisoblanadi. Bu xarajatlar xilma-xil moddalardan iborat bo'lib, quyidagi xarajatlar guruhlariga bo'linadi:

1-guruh. Ish haqi va unga tenglashtirilgan to'lovlar.

2-guruh. Ish beruvchilarga ajratmalar.

3-guruh. Kapital qo'yilmalar.

4-guruh. Boshqa xarajatlar.

Bu moddalar budjet me'yorlari asosida rejalashtiriladi.

Ta'lim vazirligining maxsus qaroriga asosan maktab-internat, bolalar uylari, maxsus maktab-internatlar tashkil etilgan. Guruh to'liqligi 5—6—7dan 20—30 gacha bo'ladi. Ularda 2 ta smeta tuziladi:

- o'qish xarajatlari;
- yashash xarajatlari.

Bu tashkilotlarda maktabga nisbatan o'z xususiyatlari bor bo'lib, ular faoliyati bilan bog'liqdir. Bunday tashkilotlarda oziq-ovqat xarajatlari ancha katta bo'lib, xarajatlar ichida tarbiya birinchi o'rinni egallaydi.

Maktabgacha tarbiya tashkilotlari ham smeta asosida hisoblanadi. Bog'chalar 9, 12, 24 soatlik ish olib boradilar. Bolalar 2 guruhga bo'linadi:

- yasli guruhi — 1—3 yosh;
- bog'cha guruhi — 3—7 yosh.

Ish haqi 2 xil ish haqini o'z ichiga oladi:

- asosiy faoliyati bo'yicha ish haqi;
- ta'til kunlar uchun haq.

Ta'til kunlari: mudira, tarbiyachi, musiqa xodimlarga 36 kun belgilangan. Bog'cha xodimlari ish haqi ham yagona tarif asosida hisoblanadi. Bunda razryad, koeffitsiyent, stavkalar soni asos bo'lib xizmat qiladi.

Xalq ta'limi xarajatlari yig'ma smetasi quyidagi usullar orqali rejalashtiriladi:

- yakka smetalar yig'indisi;
- o'rtacha ko'rsatkichlar asosida hisoblash;
- yiriklashtirilgan ko'rsatkichlar asosida hisoblash.

Tashkilotlar xarajatlari asosan quyidagi manba hisobidan moliyalashtiriladi:

- budget mablag'lari;
- o'z mablag'lari;
- homiylar mablag'lari.

Lekin budget mablag'lari eng asosiy bo'lib, xarajatlarning asosiy qismi moliyalashtiriladi.

➤ Mutaxassis kadr tayyorlashda institutlarning ahamiyati katta. Asosiy ko'rsatkichlar ichida talabalarning o'rtacha yillik soni xarajatlari hisoblashda asos bo'lib xizmat qiladi. Bu ko'rsatkichni hisoblashda quyidagilarga e'tibor beriladi:

- yil boshidagi soni;
- qabul qiluvchilar soni;
- safdan chiquvchilar soni;
- kursda qoluvchilar soni;
- boshqa institutdan kelganlar soni;
- yil oxiridagi soni.

Oxirgi ma'lumot bo'yicha har bir o'qituvchiga 8—11 tadan talaba soni to'g'ri keladi. Shu ko'rsatkich asosida shtat ro'yxatlari tuziladi.

Institut xodimlari ish haqini hisoblash, o'ziga xos xususiyatga ega. Professor-o'qituvchilar razryadi aniqlanadi. Razryad asosan ular olgan reyting asosida belgilanishi kerak. Reytingda — o'qituvchining ilmiy darajasi, ilmiy ishlari, tarbiyachilik faoliyati, tashabbuskorligi, jamoatchiligi hisobga olinishi kerak. U yozgan maqola va suhbatlari ham hisobga olinadi. Qo'shimcha ish haqlari: kafedra mudirligi, dekanligi kabi faoliyatlari uchun beriladi.

O'рта maxsus o'quv yurtlari ichida texnikum alohida ahamiyatga ega. Kollej xarajatlari ichida ish haqi stipendiya xarajatlari asosiy o'rinlarda turadi. Ish haqi bir soatga nisbatan belgilangan bo'lib, soatlar hajmiga asosan hisoblanadi. Qo'shimcha darsga o'tish, kuratorlik, daftar tekshirish — qo'shimcha ish haqlardir. Stipendiya hajmini hisoblashda talabalarning o'rtacha yillik soni, stipendiya-larning bir oylik miqdoriga e'tibor beriladi.

Yuqori ma'lumotli madaniyatli hamda professional jihatdan yetuk shaxsgina iqtisodiy erkin bo'lishi, demokratik va tub iqtisodiy o'zgarishlarning ishonchli tayanchi bo'lishi mumkin. Ushbu haqiqatni tushunish xalqning ma'naviy va madaniy hayotini yaxshilash, ta'lim-tarbiyaning butun tizimini yaxshilash jarayonining zahirida yotishi darkor. Shu sababli ham mamlakatimizda xalq ta'limini isloh qilishga va kerakli mablag'lar bilan ta'minlab turishga katta e'tibor berilmoqda.

Milliy qadriyatlarini toptalgan xalqimizning milliy tiklanish yo'li yuqori savodxonlik, yuksak madaniyat orqali o'tadi. Shuning uchun ham ma'lumot darajasi, professional tayyorgarlik darajasi XXI asr arafasida bizning ijtimoiy rivojlanishimizning o'lchovi bo'lmog'i kerak. Bunday yo'l tutilsa sarflangan mablag'lar vaqti kelib eng ko'p foyda beradi. Ya'ni, jahon tajribasidan ma'lumki, ta'lim sohaga bir so'm sarflansa u uch barobar bo'lib qaytib keladi. Lekin, buning uchun ma'lum bir davr kerak. Bozor iqtisodiyoti sharoitida xususiy firmalar va ishbilarmonlar bu sohaga pul sarflashmaydi. Bunday sharoitda xalq ta'limi tizimini moliyalashtirish davlatning markaziy pul fondi bo'lgan davlat budjeti zimmasiga tushadi. Budjetdan mablag' ajratilishi xalq ta'limini umumdavlat ahamiyatiga egaligidadir.

Ma'lumki, xalq ta'limi tizimi juda katta bo'lib u o'z ichiga umumta'lim maktablari, bog'cha, maktab-internat, bolalar uylari, maxsus maktab-internatlar, musiqa va sport maktablari, o'quvchi uylari, yosh texniklar, tabiatshunoslar stansiyalari, o'yin-avtomat xonalarini o'z ichiga oladi. Xalq ta'limi tizimida umumta'lim maktablari muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki yoshlar o'z bilimlarining poydevorini umumta'lim maktablarida olishadi. Yoshlarning umumta'lim maktablarida bilim olishlari uchun asos O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 41-moddasi bo'lib hisoblanadi. Ya'ni, har kim bilim olish huquqiga ega. Bepul umumiy ta'lim olish davlat tomonidan kafolatlanadi. Maktab ishlari davlat nazoratidadir.

Respublikamizda umumiy ta'lim 12 yillik bo'lib, shundan 1—9 sinflarda o'qish majburiy, keyingi 3 yil o'qish esa ixtiyoriydir. Umumiy o'rta ta'lim bosqichlari quyidagicha

— boshlang'ich ta'lim (1—4-sinflar);

— umumiy o'rta ta'lim (1—9-sinflar).

Boshlang'ich ta'lim umumiy o'rta ta'lim olish uchun zarur bo'lgan savodxonlik, bilim va ko'nikma asoslarini shakllantirishga qaratilgandir. Maktabning 1-sinfiga 6—7 yoshdan qabul qilinadi.

Umumiy o'rta ta'lim bilimlarning zarur hajmini beradi, tashkilotchilik qobiliyati va amaliy tajriba ko'nikmalarini rivojlantiradi, dastlabki tarzda kasbga yo'naltirishga va ta'limning navbatdagi bosqichini tanlashga yordam beradi.

Bolalarning qobiliyati iste'dodini rivojlantirish uchun ihtisoslashtirilgan maktablar tashkil etilmoqda. O'rta ta'lim doirasidagi aniq fanlarning chuqurlashtirilgan tarzda o'qitilishi ularning o'ziga xos farqlovchi jihatdir. Ayrim fanlarning chuqurlashtirilgan tarzda o'qitilishi ta'lim berishning dastlabki yillaridanoq yo'nalishga qarab u yoki bu kasbga, masalan, EHM lar uchun operatorlikka o'rgatish imkonini beradi. Bunday maxsus maktablarni tugatgandan so'ng Oliy o'quv yurtiga kirish uchun bo'lajak kasb va unga oid ba'zi boshlang'ich bilimlar haqida aniq-ravshan tasavvurlarga ega bo'linadi.

Bunday maxsus o'quv muassasalaridan O'zbekiston mustaqillikka erishgandan joriy qilina boshlangan litsey va gimnaziyalar xalq ta'limi tazimini isloh qilishdagi muhim qadam bo'ldi. 1991-yilda O'zbekistonda 11 ta litsey va 10 ta gimnaziya ishlagan bo'lsa, keyingi yiliyoq ularning soni mos ravishda 31 va 24 taga yetdi.

1996-yilga kelib esa Respublikamizda 190 ta litsey va 107 ta gimnaziya faoliyat ko'rsatdi.

O'zbekistonda 8400 ta umumta'lim maktablari bo'lib, ularda 4 mln. 743,7 ming o'quvchi, 370,7 ming o'qituvchi xizmat qilmoqda. Bu ko'rsatkichlar yildan yilga oshib bormoqda. Shu asosda ta'lim sohasiga budjetdan mablag' ajratish oshib bormoqda. Xalq ta'limi umumxarajatlarining 95 foizi budjetdan moliyalashtiriladi, lekin shunday bo'lishiga qaramasdan umumta'lim maktablaridagi moddiy texnik baza zamon talablariga javob bermaydi. Maktablarning asosiy o'quv binosi ta'mirtalab bo'lib qolgan. O'quv vositalari eskirib bo'lgan, EHM lar zamon talablariga javob bermaydi. Mamlakat jami

ijtimoiy mahsulotining 5—6 foizigina shu sohaga sarflanyapti. Xorijda esa bu raqam 18—20 foizni tashkil etadi.

Davlat budjetidan ta'lim sohasiga ko'proq mablag' ajratish uchun budjet daromadlari ko'p bo'lishi kerak. Daromadlarning asosiy qismini esa soliqlar tashkil etadi. Bundan ko'rinib turibdiki, soliqlar oshirilsagina daromadlar oshadi (mavjud vaziyatda). Soliqlarning oshishi esa umumxalq xo'jaligining rivojlanish sur'atlarini sekinlashtiradi. Bu esa mamlakatning keyingi rivojlanishi uchun salbiy ta'sir qiladi. Mamlakat aholisi kambag'al bo'lsa va ishlab chiqarish tarmog'i qoloq bo'lsa, o'z navbatida budjet ham kambag'al bo'ladi. Shu sababli hozirgi mavjud sharoitda noishlabchiqarish tarmoqlariga kam xarajat qilinmoqda. Ko'p mablag' sarflashning iloji ham yo'q. Umumta'lim maktablaridagi ortiqcha shtatlar qisqartirildi. Misol uchun, farroshlar shtati tugatilib endilikda o'quvchilarning o'zi xonalarni tozalashmoqda.

Biroq, shunday sharoitda ham mamlakatimizda umumta'limga katta e'tibor berilmoqda. Bu hukumatning mazkur tizim xodimlarini ijtimoiy muhofaza qilish dasturini og'ishmay amalga oshiriyotganida aniq ravshan ko'zga tashlanadi. Binobarin, birgina 1993-yilda xalq ta'limi xodimlari ish haqini oshirish to'g'risidagi 6 ta farmoni qabul qilindi. Pedagogning har oylik ish haqi uning darajasini hisobga olgan holda tabaqalashtirildi.

Umuman olganda esa davlat budjetidan umumta'lim tarmog'ini moliyalashtirish smeta rejasi asosida olib boriladi.

Smeta — moliyaviy rejaning bir turi bo'lib, moliyalashtirish uchun asosiy hujjatdir. Smeta asosida moliyalashtirish:

birinchidan, tadbirlarni to'la hajmda moliyalashtirish imkonini beradi,

ikkinchidan, moliyalashtirish muddatlariga rioya etishga majbur qiladi,

uchinchidan, iqtisodiy tejamkorlikka rioya etishga majbur qiladi.

Umumta'lim xarajatlarini smeta asosida moliyalashtirish bir qancha o'ziga xos xususiyatlarga ega. Bunda avval rejaga amal qilinadi. Rejaga amal qilish uchun esa yuqori tashkilot tomonidan tasdiqlangan smeta hujjat bo'lishi kerak. Shundan so'ng budjet mablag'lari o'tgan muddat ichida rejaning bajarilishiga qarab beriladi. Agar o'tgan muddat ichida mablag'lar ortib qolgan bo'lsa, bu yilga mablag'lar kamroq beriladi. Agar smeta asosida berilgan mablag' xarajatlar uchun yetarli bo'lmasa, uni ko'paytirishga harakat qilinadi.

Smeta asosida rejalashtirishning xususiyatlaridan yana kam chiqim qilib ko'p samara olishga erishish, aniq qo'yilgan maqsadlar uchun mablag' ajratiladi hamda iqtisodiy tejamkorlikka rioya qilinadi.

Xarajatlarni smeta asosida rejalashtirish umumta'lim maktablaridan, litsey va gimnaziyalardan boshlanadi. Tashkilot rahbari o'z shart-sharoitlarini, yangi yil rejaları va maqsadlari asosida hamda o'tgan yilgi bajarilgan hisobotlarni chamalab yangi yil uchun xarajatlar smetasini tuzadi. Tuzilgan smeta moliya organlari tomonidan tekshirib qabul qilinadi va moliya organining boshlig'i muhr va qo'l qo'yib tasdiqlaydi. Tasdiqlangan smeta umumta'lim sohalarini budjetdan mablag' olish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Smeta 3 qismdan iborat bo'ladi:

- 1) xarajatlarning yig'ma smetasi;
- 2) tashkilotning asosiy ko'rsatkichlari;
- 3) har bir xarajat moddasining hisob-kitobi.

Respublikamiz ta'lim tizimini isloh qilishda «Ta'lim to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasining qonunining qabul qilinishi asos bo'ldi (1997-yil 29-avgust). Jumladan, bu qonunning 31-moddasida shunday deyilgan: «Davlat ta'lim muassasalarini moliyalash respublika va mahalliy budjetlar mablag'lari, shuningdek tashqari mablag'lar hisobidan amalga oshiriladi».

Bu qonunga binoan ta'limni rivojlantirish uchun chet el va o'z mamlakatimizning yuridik va jismoniy shaxslarining badallari hisobiga ta'limni rivojlantirish fondlari tuzilishi mumkin.

Respublikamiz mustaqillikka erishgandan so'ng ayniqsa ta'lim sohasiga jiddiy e'tibor berilmoqda. Buning sababi esa, aniq, ya'ni iqtisodiy jihatdan ilg'or davlat bo'lish uchun yetuk bilimli, intiluvchan yosh kadrlarga ega bo'lish darkor. Prezidentimiz I.Karimov aytganidek: «Kadrlar masalasini hal etmas ekanmiz, sa'y-harakatlarimiz kutilgan natijalarni berishi, hayotimiz, ma'naviyatimiz o'zgarishi qiyin kechadi. Demak, zamonaviy ta'lim-tarbiya tizimini isloh qilish, zamon talablariga mos kadrlar tayyorlash ishlarini yo'lga qo'yish faoliyatimizning bosh yo'nalishi bo'lmog'i darkor.

Chunki, bizning xalqimiz iste'dod va iqqidor jihatdan hech kimdan kam emas. Unga ma'rifatning ravon yo'llari ochib berilsa, jahonda o'ziga yarasha obro'li o'rinni egallay oladi». Quyuda biz, tuman obodonlashtirish bo'limlari namunaviy xarajatlar smetasini ilova qilamiz:

BUDJET TASHKILOTLARI XARAJATLAR SMETASI
(tuman obodonlashtirish bo'limi misolida)

Tashkilot: *tuman obodonlashriish bo'limi.*

To'liq manzil: _____

Individual (umumiy) _____

Budjet: *mahalliy.*

Moddalar nomi	xarajatlar turi	obyekt	kichik obyekt	2004-yil		2005-yil					
				kiritilgan o'zgarishlarning hisobi bilan tasdiqlangan	ga bajarilgan (haqiqatda sarflangan)	tashkilot tomonidan hisoblangan	Tasdiqlangan				
							JAMI	I	II	III	IV
Xarajatlarning I guruhi — ish haqi va unga tenglashtirilgan to'lovlar											
Isg haqi — jami	01	1	00	3443	3836	4909	4909	997	997	1457	1458
Stipendiyalar	03										
Ishlaydigan onalarga bolasi 2 yoshga to'lgunga qadar oylik nafaqa	03	4	20	-	-	250	250	50	51	75	74
I-guruh boyicha jami xarajatlar				3443	3836	5159	5159	1047	1048	1532	1532
Xarajatlarning II guruhi — ish beruvchilarning ajratmalari											
Ish beruvchilarning ajratmalari — jami	01	2	00	1137	1265	1522	1522	309	309	451	453
Xarajatlarning III guruhi — boshqa xarajatlar											
Boshqa xarajatlar — jami				13724	27572	18049	18049	4512	4512	4512	4513
Jami:				18304	32673	24730	24730	5868	5869	6495	6498
Xarajatlar: Budjet mablag'lari hisobiga				18304	32673	24730	24730	5868	5869	6495	6498

Bo'lim: 100

Bob: 110

Paragraf: 40—81

Kadrlar tayorlash xarajatlarini moliyalashtirishning o'ziga xos xususiyatlari. Mavjud ta'lim-tarbiya tizimini tubdan isloh qilish, uni zamon talablari darajasiga ko'tarish, milliy kadrlar tayyorlashning yangi tizimini barpo etish, kelajak uchun barkamol avlodni tarbiyalash ishlari davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylandi.

Hozirgi paytda maktabgacha tarbiya muassasalarining soni 6899 ta bo'lib, ularga 631 ming nafar bola qatnaydi. Bu respublikadagi bolalarning 19,9 foizini tashkil etmoqda. Keyingi 5 yilda maktabgacha tarbiya muassasalariga jalb etilgan bolalarning soni 3 foizgacha oshdi.

Maktabgacha tarbiya muassasalariga qatnamaydigan balalarni maktabga tayyorlash uchun mahallalarda jamoatchilik markazlari, maktablar qoshida tayyorlov guruhleri, savodxonlik markazlari, maktab-bog'cha majmualari va boshqa turdagi 21399 ta noan'ana-viy ta'lim muassasalari tashkil etildi.

Maktablarning 1-sinf o'quvchilari, mehribonlik uylari va maxsus maktablar o'quvchilari darsliklar bilan bepul ta'minlanmoqda, kam ta'minlangan oilalarning II—XI sinf o'quvchilari uchun maktablardagi kutubxona jamg'armasini o'quv adabiyotlari bilan to'ldirish maqsadida 2003-yilda budjetdan 7,6 mlrd.so'm mablag' ajratildi.

Ota-onalarga qulaylik yaratish maqsadida o'quvchilarni darsliklar bilan ta'minlashning ijara tizimi ishlab chiqilib, hayotga tatbiq etilmoqda.

2001-yilda tajriba tariqasida 14 tumandagi 575 ta maktabning II—VIII sinflari 39 nomdagi kitoblar bilan ta'minlandi. Ushbu maqsadlar uchun 1 mlrd. so'm mablag' sarflandi. 2002-yilda 214 shahar va tumanlarda 8640 ta maktabning IX sinf o'quvchilari uchun 10 ta nomdagi kitoblar ijaraga berildi. Ushbu maqsadlar uchun 4,8 mlrd. so'm mablag' sarflandi. 2003-yilda esa 214 ta shahar va tumandagi 9692 ta maktabda IV—V sinf o'quvchilariga 2,7 mlrd. so'mlik kitoblar ijaraga berildi.

Respublika hukumati tomonidan 2003-yilda kompyuter texnikasi xarid qilish uchun 2000-yildagiga nisbatan 2,2 barobar, darsliklar chop etish uchun 4 barobar, kapital ta'mirlash ishlari uchun 14 barobar, o'quv mebellari bilan ta'mirlash uchun 11 barobar ko'p mablag' ajratildi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Aholining ijtimoiy himoya qilishga qaratilgan 1997-yil 20-avgust 409-sonli hamda 2002-yil 25-yanvar 33-sonli qarorlariga muvofiq 2002-yilda 625,5 ming nafar 1-sinf o'quvchilariga 12 nomdagi o'quv qurollari,

430,1 ming nafar kam ta'minlangan oila farzandlariga (I—IX sinf) qishki kiyim-bosh tarqatildi. Ushbu maqsadlar uchun Respublika budjetidan 10,1 mlrd.so'm mablag' ajratildi.

2003-yilda ham 1-sinfga keladigan 624 mingdan ziyod o'quvchilarga 12 nomdagi o'quv qurollari va 492,7 ming nafar kam ta'minlangan oila farzandlariga qishki kiyim-bosh uchun 13,8 mlrd.so'm mablag' ajratildi.

Maktablarda kompyuter texnikasiga bo'lgan ehtiyoji ham yildan-yilga qondirib borilmoqda. Jumladan 2000-yilda 83 sinf komplekt, 2001-yilda 128 sinf komplekt kompyuter texnikasi bilan ta'minlangan bo'lsa, bu yil budjet hisobidan 280 sinf komplekt kompyuter texnikasi maktablarga o'rnatildi. AQSh va O'zbekiston hukumatlararo kelishuviga asosan Amerika Rivojlantirish agentligi tomonidan (USAID) 102 ta sinf komplekt eng zamonaviy kompyuter texnikasi maktablarga o'rnatildi.

Amerika Qo'shma Shtatlari Davlat departamentining Xalqaro ilmiy tadqiqotlar va olimlarning malakasini oshirish Kengashi (IREX) tomonidan «O'zbekiston maktablariga — internet» loyihasi bo'yicha 247 ta maktab konkursda ishtirok etdi. Ulardan 31 tasi o'tgan yilning dekabr oyida Internet tarmog'iga ulandi. 24 ta maktab esa 2004-yil iyul oyida ulanishi belgilab qo'yildi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2003-yil 19-fevralidagi «Ta'lim sektorini rivojlantirish dasturi loyihasini Osiyo taraqqiyot banki ishtirokida amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi 92-sonli qarori ijrosini ta'minlash maqsadida 2003-yilda maktablarda 4,78 mlrd. so'mlik kapital ta'mirlash ishlari bajarildi.

Shuningdek, ko'plab xorijlik ishbilarmonlar, elchixonalar ta'lim muassasalariga beg'araz yordam bermoqda. Ayniqsa, Yaponiya elchixonasining tashabbusi bilan 90 dan ortiq kichik loyihalar asosida maktablarga grantlar ajratildi.

Ta'lim muassasalariga homiylik yordamini ko'rsatish salmog'i ham yildan-yilga ortib bormoqda. Jumladan, 2001-yilda 803,1 mln. so'm, 2002-yilda 8253,5 mln. so'm, homiylik yordami ko'rsatilgan bo'lsa 2003-yilda bu ko'rsatkich 6676,0 mln. so'mni tashkil etdi.

Sarmoyadan tashqari mablag' topish bo'yicha ham bir qator ishlar amalga oshirildi. 2001-yilda budjetdan tashqari 803,1 mln. so'm mablag' topishga erishildi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining II chaqiriq XIII sessiyasida ta'kidlanganidek, 2004-yil davlat budjetida maorif soha-

sga 753,4 mlrd. so'm yoki davlat budjetining 27,5 foizi miqdorida mablag' ajratildi. Shundan darsliklar nashr etish uchun 9,6 mlrd. so'm, 1-sinf o'quvchilariga 12 nomdagi o'quv qurollari hamda kam ta'minlangan oilalarning 1—9 sinf o'quvchilariga issiq kiyim-bosh uchun 15,2 mlrd. so'm mablag' ajratildi.

Umumta'lim maktablari va maktabgacha tarbiya muassasalarini kapital ta'mirlash, ularni o'quv mebel, sport va boshqa anjomlar bilan jihozlash uchun 2003- yilga qaraganda 1,5 baravar, ya'ni 18,8 mlrd. so'm mablag' ajratish ko'zda tutildi.

Qoraqalpog'iston Respublikasi Juqorg'i Kengashi, viloyatlar va Toshkent shahar hokimliklari tomonidan umumiy o'rta ta'lim maktablarining moddiy-texnika bazasini rivojlantirish bo'yicha 2001—2005-yillarga mo'ljallangan Dasturlari qabul qilindi.

Ushbu dasturga muvofiq, 2001—2003-yillarda 26302 o'quvchiga mo'ljallangan o'ringa ega 91 ta avariya holatidagi maktablar o'rniga hamda qurilishi tugallanmagan maktablar hisobiga yangi maktab binolari va qo'shimcha sinf xonalari qurib bitkazildi. 686 ta maktab gazlashtirildi, 1032 ta maktabga ichimlik suvi tortildi, 730 ta maktab telefonlashtirildi. Shu yillarda mavjud maktablarda yaroqsiz holga kelib qolgan 160410 ta o'quvchilar partasi, 12384 ta sinf doskasi va boshqa o'quv mebellari yangilandi.

Ta'lim muassasalariga homiylik qilish, o'z mablag'lari hisobiga yangi maktablar hamda sport sog'lomlashtirish majmuasi qurish an'anaga aylandi.

Umumta'lim sohasining asosiy ko'rsatkichlariga quyidagilar kiradi:

Umumta'lim maktablarida;

a) sinflarning bir yillik o'rtacha soni;

b) o'quvchilarning bir yillik o'rtacha soni;

$$S_o = S_b \cdot 8 + S_o \cdot 4 : 12.$$

Bu yerda:

S_o — sinf va o'quvchilarning o'rtacha yillik soni;

S_b — yil boshidagi o'quvchilar soni;

S_o — yil ohiridagi o'quvchilar soni;

8 (1-yanvardan 1-sentabrgacha);

4 (1-sentabrdan 31-dekabrgacha).

Internat shaklidagi uylar (bolalar uylari, maktab internatlar, maxsus maktab internatlar)da ham asosiy ko'rsatkichlar umumta'lim maktablaridagidek bo'ladi.

Umumta'lim maktablarida va maktab internatlarda sinf to'liqligi quyidagicha bo'ladi:

I—IV sinflarda 30 tadan o'quvchi;

V—IX sinflarda 25 tadan o'quvchi;

X—XI sinflarda 30 tadan o'quvchi belgilangan.

Maxsus maktab internatlarda sinf to'liqligi 5, 7, 9 tadan bola bo'lishi mumkin.

Umumta'lim maktab xarajatlar smetasi moddalarini hisoblash

Umumta'lim maktablari yangi o'quv yili arafasida o'zlarining xarajatlar smetasini hisoblab, uni yuqori tashkilotga taqdim qilishadi. Ular bu smetani ko'rib chiqib, uni to'g'ri deb hisoblashsa tasdiqlashadi yoki ayrim o'zgartirishlar kiritib tasdiqlashadi. Shundan so'ng shu smeta bo'yicha umumta'lim maktabiga mablag'lar ajratila boshlanadi. Smetada ko'rsatilgan mablag'lar birdan berilmaydi, balki 4 ta chorakka bo'linib bo'nak asosida beriladi. Budget jarayonining barcha bosqichlarida budget intizomiga rioya qilinishi, budget mablag'larining belgilangan maqsadlarga, tasdiqlangan budgetlar va smetalar doirasida sarflanishi ustidan doimiy nazorat va monitoringini qonunda belgilangan tartibda mazmunli va sifatli olib borish mahalliy hukumat organlarining asosiy vazifasi bo'lishi kerak.

O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi istiqbollari

O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi markazi «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»ni bajarish bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorlarida belgilangan vazifalarni — yangi turdagi 3 yillik ta'lim muassasalarini tashkil qilish, ta'lim tizimini tubdan yangilash, davlat ta'lim standartlarini yaratish, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy qilish, akademik litsey va kasb-hunar kollejlari-ning moddiy texnika bazasini yaratish hamda xalqaro aloqalarni rivojlantirish borasida o'tgan davrda qator tadbirlarni amalga oshirdi. Jumladan, 1998—2003-yillar mobaynida respublikada 35445 o'quvchi o'rniga mo'ljallangan 526 ta kasb-hunar kollejlari qurildi va rekonstruksiya qilish yo'li bilan foydalanishga qabul qilindi. Shu jumladan, 77,1 ming o'quvchi o'rniga mo'ljallangan 117 ta obyekt

yangi qurilish hisobiga foydalanishga topshirildi. Bu ishlarga respublika budjetidan 506,8 mlrd. soʻm kapital mablagʻ sarflandi.

Yaponiya hukumati krediti hisobiga jihozlanadigan qishloq xoʻjaligi yoʻnalishidagi 50 ta kasb-hunar kollejarini oʻquv binolari va ustaxonalaridagi kamchiliklarni toʻliq bartaraf etish hamda oʻquv xoʻjaliklaridagi mini ferma va mini sexlar loyihalarini tayyorlash hamda ularning qurilishini amalga oshirish uchun 2003-yil qurilishlar roʻyxatida 6,25 mlrd. soʻm kapital mablagʻlarni oʻzlashtirishi rejalashtirilgan edi. Ularning loyiha-smeta hujjatlari «Oʻz-qishloqloyiha» instituti tomonidan ishlab chiqilib, qurilish ishlari olib borildi. Bu obyektlarda 4,58 mlrd. soʻmlik qurilish-montaj ishlari bajarilib, kapital mablagʻ oʻzlashtirishi yillik limitga nisbatan 68%ni tashkil etdi.

2003-yil yakunlariga koʻra 4825 oʻquvchi oʻrniga moʻljallangan 6 ta akademik litsey va 81310 oʻquvchi oʻrniga moʻljallangan 123 ta kasb-hunar kolleji foydalanishga topshirildi. 2002-yilning shu davrida 124 ta obyekt, yaʼni 7 ta akademik litsey va 117 ta kasb-hunar kollejlari foydalanishga topshirildi.

1998—2003-yillar mobaynida akademik litsey va kasb-hunar kollejlari moddiy-texnika bazasini mustahkamlash maqsadida 26,4 mlrd. soʻmlik mebellar, oʻquv-laboratoriya va texnik jihozlar bilan taʼminlandi. Hozirgi kunda akademik litsey va kasb-hunar kollejlari-ning qurilish-smeta narxiga kiradigan oʻquv jihozlari (mebel) bilan taʼminlanishi 90 foiz, qurilish smeta narxiga kirmaydigan oʻquv-laboratoriya jihozlari, texnikalar bilan taʼminlanishi 40 foizni tashkil etmoqda.

Vazirlar Mahkamasining 2003-yil 29-oktabrdagi 473-sonli «Umumiy oʻrta va oʻrta maxsus, kasb-hunar taʼlimiga izchil oʻtishni taʼminlashga doir chora-tadbirlar toʻgʻrisida»gi qarorida barcha imkoniyat va ehtiyojlar toʻla tahlil etilib, 2009-yilga borib oʻrta maxsus, kasb-hunar kollejarida 658,4 ming oʻquvchi (533tasi yangi qurilish va rekonstruktsiya hisobidan tashkil etilgan), 54 ta litseylarda 27,5 ming oʻquvchi hamda 24 ta litsey, litsey-internatlarda 6,6 ming oʻquvchi taʼlim oladi. 2003—2004-oʻquv yili uchun akademik litseylarga 10145 nafar, kasb-hunar kollejariga 211847 nafar oʻquvchi qabul qilinishi rejalashtirilgani holda, akademik litseylarga 10145 nafar (100%), kasb-hunar kollejariga 212175 (101%) oʻquvchi qabul qilinib, umumtaʼlim maktablarining 9-sinf bitiruvchilarini qamrab olish 37,1 foizni tashkil etdi.

Respublikada umumiy o'rtta ta'lim maktablarining 9-sinf bitiruvchilarini o'rtta maxsus kasb-hunar ta'limi bilan to'liq qamrab olishga o'tishning 2004—2009-yillarga mo'ljallangan dasturi Xalq ta'lim vazirligi bilan hamkorlikda ishlab chiqildi.

Biz 2006-yilda jami 9-sinf bitiruvchilardan 63 foizini, 2008-yilda 80 foizini qamrab olib, 2009-yilda 100 foizli ko'rsatkichga erishishimiz lozim.

«Bugungi kunda umumta'lim maktablari, akademik litsey va kollejlarga budjet mablag'larining qariyb 50 foizi sarflanyapti. Tabiiyki, har qanday davlat ham bunday katta xarajatlarni ko'tarishi qiyin, ammo biz, qanchalik og'ir bo'lmasin, buning uchun zarur mablag' va resurslarni izlab topyapmiz».¹

Budjet tashkilotlarida, xususan, ta'lim muassasalarida O'zbekiston Respublikasida joriy etilgan YATSdan foydalanilgan holda ish haqi to'lovlari hisoblanadi. Ta'lim muassasasi xodimiga lavozim maoshi u bajargan lavozim majburiyatiga ko'ra to'lanadi. Ta'lim muassasasida mehnatga haq to'lash O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «Mehnatga haq to'lash bo'yicha yagona tarif turini takomillashtirish to'g'risda»gi qarori bilan tasdiqlangan. Xodimlar mehnatiga haq to'lash darajalari attestatsiya natijalariga ko'ra belgilanadi. Tarif darajasini belgilash uchun xodimlar malakasi asos hisoblanadi. O'quv ishlari olib borganlik uchun mehnatga soatbay haq to'lash ta'lim muassasasi bo'yicha buyruqda belgilangan soatlardagi sarf me'yori va professor o'qituvchilar tarkibi mehnatiga haq to'lash YATS bo'yicha tasdiqlangan soatbay haq to'lash stavkasi asosida belgilanadi.

Ustama va qo'shimchalar ish haqi fondi doirasida moddiy rag'batlantirish fondi hisobidan belgilanadi. Muayyan xodimga belgilanadigan ustama va qo'shimcha xodimni qo'shimcha ishga jalb qilishni cheklamaydi va bunga faqat uning roziligi bilangina yo'l qo'yilishi mumkin (ammo bu asosiy faoliyat bo'yicha ish hajmining kamayishi yoki sifati yomonlashishiga olib kelmasa).

¹ I. Karimov «Yangi hayotni eskicha qarash va yondoshuvlar bilan qurib bo'lmaydi». «Ishonch», 2005-yil 18-fevral.

OYLIK ISH HAQI HISOBLASHNING YAGONA TARIF SETKASI

T/r	Tarif razryadlari	Tarif koeffitsiyenti	Eng kam ish haqi	Razryad bo'yicha maosh	Qo'shimcha	Lavozim maoshi qo'shimcha bilan	Bir soatga to'linadigan haq	Bir yillik pedagogik yuklama	Pedagogik soatlar uchun 1 oylik o'rtacha ish haqi
1	0	1,0	9792,75	7835		7835	97,94	800	7835,00
2	1	2,181	9792,75	17088,135		17088	213,60	800	17088,114
3	2	2,400	9792,75	18804		18804	235,05	800	18804,00
4	3	2,641	9792,75	20692,235		20692	258,65	800	20692,24
5	4	2,904	9792,75	22752,84		22753	284,41	800	22752,84
6	5	3,181	9792,75	24923,135		24923	311,54	800	24923,14
7	6	3,471	9792,75	27195,285		27195	339,94	800	27195,29
8	7	3,773	9792,75	29561,455		29561	369,52	800	29561,46
9	8	4,086	9792,75	32013,81		32014	400,17	800	32013,81
10	9	4,401	9792,75	34481,835		34482	431,02	800	34481,84
11	10	4,723	9792,75	37004,705		37005	462,56	800	37004,71
12	11	5,05	9792,75	39566,75		39567	494,58	800	39566,75
13	12	5,386	9792,75	42199,31		42199	527,49	800	42199,31
14	13	5,727	9792,75	44871,045		44871	560,89	800	44871,05
15	14	6,071	9792,75	47566,285		47566	594,58	800	47566,29
16	15	6,423	9792,75	50324,205		50324	629,05	800	50324,21
17	16	6,779	9792,75	53113,465		53113	663,92	800	53113,47
18	17	7,14	9792,75	55941,9		55942	699,27	800	55941,90
19	18	7,505	9792,75	58801,675		58802	735,02	800	58801,68
20	19	7,877	9792,75	61716,295		61716	771,45	800	61716,30
21	20	8,253	9792,75	64662,255		64662	808,28	800	64662,26
22	21	8,635	9792,75	67655,225		67655	845,69	800	67655,23
23	22	9,019	9792,75	70663,865		70664	883,30	800	70663,87

Berilgan bu tarif setkasi asosida o'qituvchilarning 1 yillik stavkasi aniqlanadi. Uning haqiqiy ish haqiga aylanishi uchun haftalik darslar soati zarur.

Misol: R.R. Kamoliddinov — informatika o'qituvchisi, umumiy pedogogik staji 5 yil, 1-toifali, 7-razryad.

Bunda ish haqi quyidagicha hisoblanadi: $3,773 \times 7835$ so'm = 29561,455.so'm, asosiy ish haqi., bir soat uchun to'lanadigan haq 369,52 so'm, umumiy ish haqi o'z ichiga qo'shimchalar va asosiy ish haqini oladi. Qo'shimcha ish haqiga ustama, xona mudirligi va boshqalar kiradi.

4.4. SOG'LIQNI SAQLASH XARAJATLARI

Oilada tibbiy madaniyatni oshirish — barkamol avlodni voyaga yetkazish garovidir

Respublikamizda onalik va bolalikni muhofaza qilish, sog'liqni saqlash tizimini isloh etish Davlat Dasturidagi ustuvor yo'nalishdan biridir. Bu borada Prezidentimiz va hukumatimiz tomonidan qator farmon, qaror va Davlat dasturlari qabul qilingan: «Respublika sog'liqni saqlash tizimini isloh qilish», 1998-yil 10-noyabr; «Ona va bola Skriningi», 1998-yil 1-aprel; «Sog'lom avlod», 2000-yil 15-fevral; «Ona va bola», 2001-yil 5-fevral; «Ayollar va o'sib kelayotgan yosh avlodning sog'lig'ini mustahkamlash borasida qo'shimcha chora-tadbirlar», 2002-yil 25-fevral; «O'zbekistonda bolalar sportini rivojlantirish jamg'armasini tashkil etish to'g'risida», 2002-yil 24-oktabr.

Sog'liqni saqlash vazirligi Davlat dasturlarini amalga oshirishda manfaatdor vazirliklar, idoralar, davlat va nodavlat tashkilotlari bilan hamkorlikda ishlab ijobiy natijalarga erishmoqda.

Sog'liqni saqlash xarajatlari quyidagi xarajatlarni o'z ichiga oladi:

1. Kasalxonalar.
2. Hududiy tibbiy birlashmalar.
3. Poliklinika va ambulatoriyalar.
4. Qishloq tibbiy punktlari.
5. Feldsherlik-akusherlik punktlari.
6. Tez yordam va kechiktirib bo'lmaydigan tibbiy yordam stansiyalari.
7. Qon quyish stansiyalari.
8. Sil kasalligi bilan og'rigan bemorlar sanatoriyalari.
9. Bolalar va o'smirlar sanatoriyalari (sil bo'lmaganlar).
10. Yosh bolalar uyi.
11. Sanitariya-epidemiologiya stansiyalari.

12. Dezinfeksiya stansiyalari.
13. Epidemiyalarga qarshi kurash chora-tadbirlari.
14. Sog'liqni saqlash markazlari va sanitariya-oqartuv tadbirlari.
15. Sog'liqni saqlash bo'yicha boshqa tadbirlar.
16. Qurilish va kapital ta'mirlash yuzasidan texnik nazoratni saqlash xarajatlari.
17. Markazlashtirilgan hisobxonalarni saqlash uchun xarajatlar.
18. Markazlashtirilgan xo'jalik xizmati ko'rsatish guruhlarini saqlash xarajatlari.

Joylardagi viloyat sog'liqni saqlash boshqarmalari tomonidan shifoxona sharoitida davolanayotgan anemiya xastaligiga chalingan barcha homilador ayollar tarkibida temir moddasi bo'lgan preparatlar bilan ta'minlangan. Shuningdek, ushbu maqsadda «Sog'lom avlod uchun» jamg'armasi tomonidan 303980,53 AQSh dollari miqdorida temir moddali preparatlar Jizzax, Namangan, Toshkent, Andijon viloyatlari va Toshkent shahridagi tug'ruqqa yordam berish muassasalariga tarqatilgan.

Respublikaning 12 ta Reproduktiv salomatlik markazlari esa 97 ming YEVRO miqdorida audiovizual va kompyuter asbob-uskunalar bilan jihozlandi.

Osiyo Taraqqiyoti Banki bilan hamkorlikdagi 1,2 mln AQSh dollari qiymatidagi «O'tish davridagi Osiyo mamlakatlarida kam ta'minlangan onalar va bolalar uchun ovqatlanishni yaxshilash» grant loyihasi asosida respublikaning 14 ta un va 13 ta tuz ishlab chiqarish korxonalari uchun texnologik uskunalar va boyituvchi aralashmalar sotib olindi.

Onalik va bolalikni muhofaza qilish muassasalarining moddiy-texnika bazasini yaxshilashga yildan-yilga e'tibor kuchaymoqda:

3,2 mln AQSh dollari miqdorida tibbiy uskunalar bilan jihozlangan Respublika Perinatal markazi faoliyat ko'rsatmoqda;

Akusherlik va ginekologiya ITIning Jizzax va Qarshi filiallari, Samarqand, Andijon, Navoiy viloyatlari tug'ruq komplekslari, Toshkentdagi 2-shahar perinatal markazi, Namangan shahar 1-tug'ruq kompleksi va ushbu viloyatdagi qator tuman tug'ruq komplekslari, Xorazm viloyat bolalar shifoxonasi kapital ta'mirlanib ishga tushirildi, shuningdek, Xorazm viloyat tug'ruq kompleksi va AvaGITIning Namangan filialida kapital ta'mirlash ishlari amalga oshirilmoda;

Respublika qizlar va o'smirlar reproduktiv markazi 5 ming AQSh dollari miqdorida (YUNFPA) audiovizual va o'quv metodik qurollari bilan jihozlandi.

Respublika reproduktiv salomatlik markazi 70 ming AQSh dollari (YUNFPA) qiymatida tibbiy uskunalar bilan jihozlanib, o'quv klinik bo'limi tashkil etildi.

Respublikada gematologiya xizmatini rivojlantirish va budjetdan moliyalash

Osiyo Taraqqiyoti Bankining «Onalar va bolalarga ko'rsatilayotgan tibbiy xizmatni rivojlantirish» loyihasi bo'yicha 9,1 mln AQSh dollari respublikada qon xizmatini yaxshilash va aholiga ko'rsatilayotgan gematologiya yordami sifatini oshirish maqsadida lozim bo'lgan zamonaviy tibbiy asbob-uskunalar olishga sarflanadi.

Ommaviy axborot vositalari orqali aholi o'rtasida bepul donorlik targ'ib qilish ishlari olib borilmoqda. Xorijiy mamlakatlarda ToshVMOI va gematologiya hamda Qon quyish ITIda 60 ta gematolog, 51 ta transfiziolog va 31 ta laborant hamda 9 ta muta-xassis malakasini oshirdi.

«O'zbekistonda bolalar sportini rivojlantirish jamg'armasini tashkil etish to'g'risida»gi Prezident Farmoni va Respublika Vazirlar Mahkamasining 2002-yil 31-oktabrdagi 374 -sonli «O'zbekistonda bolalar sportini rivojlantirish jamg'armasi faoliyatini tashkil etish to'g'risida»-gi qarorini amalga oshirish bo'yicha Sog'liqni saqlash vazirligi tomonidan ma'lum ishlar amalga oshirildi. Yetakchi mutaxassislar tomonidan «Jismoniy tarbiya bilan shug'ullanish bolalar va o'smirlar sog'lig'i va garmonik rivojlanishining tibbiy asoslari» nomli qo'llanma ishlab chiqilib, 2000 dan ortiq nusxada chop etildi va tarqatildi. Ushbu qo'llanma maktab, litsey, kollej o'quvchilari va mahallalarda jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanishni to'g'ri tashkil etish uchun yordam beradi.

Sog'liqni saqlash tizimini rivojlantirish ijtimoiy hayotda va xalq xo'jaligida ahamiyati juda katta.

Sog'liqni saqlash xarajatlari o'zining iqtisodiy ahamiyatiga qarab uch asosiy guruhga bo'linadi:

- davolash-profilaktika muassasalari va tadbirlarning xarajatlari;
- sanitariya-profilaktika muassasalari va tadbirlarning xarajatlari;
- boshqa muassasalar va tadbirlarning xarajatlari.

Sog'liqni saqlash moliyaviy manbalarining asosiy qismi bo'lgan davolash-profilaktika muassasalariga yangi kasalxona, poliklinika, feldsher-akusherlik bo'limlari, tez yordam ko'rsatish stansiyalari, bolalar uyi, sihatgohlar, bolalar yaslisi va boshqa muassasalar kiradi.

Sanitariya-profilaktika muassasalariga sanitariya-profilaktika stansiyalari, dezinfekcion stansiyalar va sanitariya targ'ibot uylari kiradi. 3-guruh muassasalariga sudmedekspertiza va boshqa muassasalar kiradi.

Sog'liqni saqlash tashkilotlaridan har birining faoliyati o'zlariga mos ko'rsatkichlari bilan belgilanadi, ya'ni ularning yo'nalishiga qarab o'rinlarining o'rtacha yillik ko'rsatkichi hamma o'rinlarning yil davomida ishlashi (o'rin-kun soni), shtat birligining toifalari (turlari)ning o'rtacha yillik soni va shifokorlarga bemorlarning qatnash soni.

Xarajatlarni rejalashtirishga bo'lgan asosiy talab, davolash-profilaktika muassasalarining aholiga tibbiy yordam ko'rsatishi bo'lib, bu ikki ko'rinishda — kasalxona va ambulatoriya-poliklinikalar orqali amalga oshiriladi. Bunda asosiy ko'rsatkich bo'lib kasalxonalarda kasallar o'rni: ambulatoriya-poliklinikalarda shifokorlarni shtat birligi va kasallarning qatnov sonlari hisoblanadi. Ana shularga asosan xarajatlarni hisoblash tartibi belgilanadi.

Kasalxonalarining xarajatlari bemorlar yotadigan o'rinlarning o'rtacha yillik soni asosida quyidagi formula yordamida hisoblab chiqariladi:

$$O'_{yo} = O'_{yb} - (O'_{yo} - O'_{yb}) \cdot 4 : 12.$$

Bunda: O'_{yo} — o'rtacha yillik o'rin;
 O'_{yb} — o'rinlarning yil boshidagi soni;
 O'_{yo} — o'rinlarning yil oxiridagi soni;
4 — yangi o'rinlarning ishlagan oylari.

Oziq-ovqat va dori-darmonlar xarajatlarini hisoblashda o'rinlarning yil davomida foydalanish kunlari aniqlanadi va shunga asosan kasalxonalarda (bo'limlarning yo'nalishlariga qarab) o'rinlarning ishlatilgan umumiy sonini aniqlash uchun yillik o'rtacha o'rinlarni o'rinlarning yil davomida ishlatish kuniga ko'paytirilib hisoblanadi.

Ambulatoriya-poliklinika muassasalarida xarajatlarni rejalashtirish asosiy ko'rsatkich bo'lib, ambulatoriya-poliklinikalarga birlashtirilgan aholi soniga qarab aniqlangan o'rtacha yillik shifokorlarning shtat birligi (soni) va shifokorlarga murojaat qilganlarning soni asosida hisoblanadi.

Xarajatlarning yillik umumiy hajmi, mablag'larning maqsadga muvofiqligi va choraklarga bo'linganligi rejalashtirilgan asosiy hujjat — bu xarajatlar smetasidir. Bunda har bir budjet muassasasi uchun budjet tasnifi (klassifikatsiyasi)da belgilangan iqtisodiy moddalarga moslashtirilgan maxsus xarajatlar smetasi tuziladi.

Xarajatlar smetasi formulasida asosiy iqtisodiy moddalar: birinchi guruh ish haqi va unga tenglashtirilgan xarajatlar; ikkinchi guruh xarajatlari ish haqiga qo'shimcha qo'yilmalar va IV guruh boshqa xarajatlardir. IV guruh xarajatlari tasnifida xarajatlarning maqsadlari xo'jalik, oziq-ovqat va boshqa tovarlar sotib olish, xizmatlarga haq to'lash, uzoq muddatda ishlatiladigan jihozlar sotib olish va kapital ta'mirlash va hokazo turlari bo'yicha rejalashtiriladi.

Kommunal xizmatlarga to'lovlar xarajatlarning asosiylaridan bo'lib, bunga binoni ijaraga olish, isitish, yoritish, suv ta'minoti va boshqalar kiradi. Bu xarajatlarni rejalashtirish binolarning umumiy holatiga (kubaturasi, isitiladigan maydon va boshqalarga) qarab hisoblanadi.

Kasalxonalardagi xarajatlarning eng katta qismini (60 foiz) ish haqi tashkil etadi.

Bu xarajat tibbiy xodimlarning sonini toifalarga — shifokorlar, kichik va o'rta tibbiy xodimlar hamda boshqaruv va xo'jalik yurituvchi xodimlarga bo'lib hisoblanadi.

Ish haqi xarajatlarini hisoblash uchun avvalo quyidagi ko'rsatkichlarni aniqlash zarur. Har bir guruh xodimlarining shtat jadvalidagi soni va ularning o'rtacha ish haqi stavkalari aniqlanadi.

Tibbiy xodimlarning vazifalari soni — muassasalarning o'zlari ishlab chiqqan shtat ro'yxatiga asosan va ularning o'rtacha ish haqi stavkalari tarifikatsiya qilingan ro'yxatga binoan olinadi.

Tibbiy xodimlarning tarifikatsiya ro'yxati har yili 1-oktabr holatiga muassasalarning buyrug'i bilan tuzilgan maxsus komissiya tomonidan tuziladi.

Shifokorlarning stavkalari miqdori tashkilotlarning turiga, joylashgan joyiga (qishloq yoki shahar), egallagan vazifasi va mutaxassislik darajasiga bog'liq bo'ladi.

Kichik tibbiy xodimlarning o'rtacha ish haqi shtat jadvaliga va egallab turgan vazifasiga qarab qo'yiladi.

Kasalxonaning shifokor-rahbarlari, ularning muovinlari, bo'linma rahbarlarining, shuningdek, o'rta toifadagi tibbiy xodimlarning o'rtacha ish haqi ushbu muassasa rahbarining mehnat haqi to'lashni qaysi guruhda to'lashiga qarab belgilanadi.

Guruhlarning ko'rsatkichlarini aniqlash kasalxonalarda (ruhiy, ruhiy-asabiy, narkologik) va o'rinlar soniga (smetaga) ko'ra aniqlanadi.

Daromad va xarajatlar smetasiga qo'shimcha ish haqi to'lash fondi tashkil bo'lishi va ishlatilishi to'g'risidagi qo'shimcha smeta tuziladi, unda (ish haqidan tashqari) mukofotlar, bir yo'la beriladigan yordam puli va boshqa xarajatlar ko'rsatiladi.

4.5. MADANIYAT XARAJATLARI VA BOSHQA XARAJATLAR

Ijtimoiy-iqtisodiy mazmuni jihatidan madaniyatning funksiyasi kishilarning ma'naviy boyligini oshirish va u orqali iqtisodiy natijalarga ta'sir etishdir.

Madaniyat kompleksi yoki «madaniy» tarmoq xo'jaligi — bu korxonalar, tashkilotlar va muassasalarning intellektual mehnat yig'indisi bo'lib, ular maxsus vazifalarni, ya'ni shaxslarni ma'naviy jihatdan rivojlantirish va ularda ijtimoiy ongini o'stirish, jamiyatda insonparvarlik siyosatini olib borish va xalqlarning birdamligini saqlash vazifalarini bajaradi.

Madaniyat xarajatlari quyidagilarni o'z ichiga oladi:

1. Kutubxonalar.
2. Muzey va ko'rgazmalar.
3. Madaniyat saroylari va uylari, klublar va boshqa klub tipidagi muassasalar.
4. Ijod uylari.
5. Boshqa har xil madaniyat-maorif muassasalari va tadbirlari.
6. Vaqtli matbuot va nashriyotlar.
7. Kitoblar palatasi.
8. Teatrlar, filarmoniya, musiqa jamoalarini va ansambllarni hamda san'at bo'yicha boshqa tadbirlarini moliyalashtirish.
9. Respublika va mahalliy dasturlarda ko'zda tutilgan madaniyat va san'atni rivojlantirish tadbirlarini moliyalashtirish.
10. Ijodiy uyushmalar.
11. Gaz zavodlari va gaz tarmoqlari.
12. Televideniye va radio eshittirishlari.
13. San'at bo'yicha boshqa tadbirlar.
14. Ommaviy axborot vositalarining boshqa muassasalari.
15. Agentliklar.
16. Qurilish va kapital ta'mirlash yuzasidan texnik nazoratni saqlash xarajatlari.
17. Ijtimoiy soha tashkilotlarini ko'chirish ishlarini o'tkazish xarajatlari.
18. Markazlashtirilgan hisobxonalarini saqlash xarajatlari.
19. Markazlashtirilgan xo'jalik xizmati ko'rsatish guruhlarini saqlash xarajatlari.

Mamlakatning madaniy sohasiga oid amaldagi qonunlarda ta'kidlanishicha, davlat o'z zimmasiga shunday vazifa oladiki, insonlarga o'z faoliyatida barcha madaniy meros va boyliklardan foydalanish uchun sharoit yaratib beradi. Shuning uchun davlat:

- davlatga qarashli madaniy tashkilotlarni va ba'zibir holatlarda nodavlat tashkilotlarni budget mablag'i hisobiga moliyalashtiradi;
- tijorat faoliyati yurituvchi madaniy tashkilotlarga soliq solishda maxsus tartib o'rnatadi;
- madaniyat taraqqiyotini ta'minlash uchun mablag' ajratayotgan xo'jalik subyektlari va jismoniy shaxslarni soliqdan imtiyozlar berish yo'li bilan rag'batlantiradi;
- madaniyat taraqqiyotini ta'minlash maqsadida homiylikni qo'llab-quvvatlaydi;

• kam ta'minlangan kishilarni qo'llab-quvvatlashni tashkil etadi. Ushbu maqsadlar uchun ajratiladigan mablag'lar quyidagicha aniqlanadi:

1. Budget mablag'lari orqali moliyalashtirish me'yorlari bir odam va aholi soniga qarab belgilanadi.

2. Hududlarda yaratilgan milliy daromaddan foiz miqdori belgilash bilan va budget xarajatining umumiy miqdoridan foiz belgilash bilan aniqlanadi.

Bolalar sportini rivojlantirish xarajatlari

Mamlakatimizda bolalar sportini rivojlantirish borasida ko'pgina ibratli ishlar amalga oshirilmoqda. 2004-yil 1-yanvar holatiga ko'ra 6—17 yoshgacha bo'lgan bolalar 6 mln. 720 ming nafarni tashkil etadi. Darsdan tashqari jismoniy tarbiya (chinqiqish) bilan shug'ullanuvchilar 1 mln. 830 nafarni yoki bolalarning 27,4 foizini tashkil etadi. Shulardan 3 mln. 200 ming (48,0%) nafari qiz bolalar bo'lib, ulardan 610 ming nafari (9,1%) jismoniy tarbiya bilan shug'ullanadi. Bu ko'rsatkichlar bizni aslo qoniqtirmaydi. Shuning uchun jamg'arma bu masalaga joylardagi hokimliklar va Xalq ta'limi vazirligi bilan birgalikda katta e'tibor berishi kerak.

Hokimliklar jamg'arma bilan birgalikda 2003-yilda 2800 tadan ortiq sport seksiyalarini ochdi, ularga 85 mingdan ortiq bolalar jalb etilgan. Ulardan 24 foizini qiz bolalar tashkil etadi. Shundan BO'SMlarda (bolalar va o'smirlar sport maktablarida) 440 ming nafar yoki 6,5% bolalar shug'ullanmoqda.

Qashqadaryo viloyatining Dehqonobod tumanida 305 ta sport inshooti mavjud. Biroq shundan 100 tasi talabga javob bermaydi. Tuman markazidagi 3000 o'rinli «Yoshlik» o'yingohi qoshida sport turlari bo'yicha seksiyalar tashkil qilinmagan. Qamashi tumanidagi 24-maktabning sport maydonchalari yantoqzorga aylangan. Muborak

tumanidagi 22-maktabda sport zali ta'mirlanmagan, yechinish-yuvinish xonalari yo'q.

Umumta'lim maktablaridagi ishni tubdan o'zgartirish lozim. Yangi sport zallari va maydonlari, yechinish-yuvinish xonalarini qurish, borlarini ta'mirlash, sport anjomlari va jihozlari, sport qo'llanmalari, jismoniy tarbiya o'qituvchilari va murabbiylarni ko'paytirish, mahalla va maktab sport zallari, sport maydonlariga shug'ullanuvchilarni ko'proq jalb etish, basketbol, voleybol, qo'l to'pi va futbol maydonlarini musobaqalarga puxta tayyorlash maqsadga muvofiqdir.

Tender asosida 2003-yilda qurilish dasturiga kiritilgan sport inshootidan 44 tasi foydalanishga topshirildi. Bunday inshootlardan 60 foizi qishloq joylarida qurilgan, 2004-yilda esa 25 tasi foydalanishga topshiriladi. Hozirgi kunda Qoraqalpog'iston Respublikasi, Xorazm, Toshkent, Jizzax va Farg'ona viloyatlarida 6 ta sport inshooti qurilishi davom etmoqa.

Aytib o'tish kerakki, 2003-yilda ushbu hududlarda homiylar tomonidan to'g'ridan-to'g'ri qurilish dasturiga kiritilmagan 2 tadan 6 tagacha sport inshootlari foydalanishga topshirildi. Xususan, Farg'ona viloyatining Qo'qon shahrida tadbirkor Mansurjon Muqimov 135 mln. so'mlik 2 ta trenajor zalini, basketbol, voleybol va boks seksiyalari ishini yo'lga qo'ydi. Natijada ko'pchilik qatori tevarakatrodagi 4 ta mahallaning kam ta'minlangan oilalari bolalari ham imtiyozli ravishda sport bilan shug'ullanishmoqda.

Surxondaryo viloyati Sariosiyo tumanidagi tadbirkor Xolboy Ramazonov esa 107 mln. so'mlik 1-TIP bo'yicha sport inshootini qurib bitkazdi. Qashqadaryo viloyatining Qarshi shahridagi tadbirkor O'tkir Erkayev 50,0 mln. so'mlik sport maydonini qurdi. Andijon viloyatining Izboskan tumanidagi tadbirkor Mirzaolim Mamajonov sport zalini qurish bilan bolalar sportini rivojlantirishga o'z hissasini qo'shdi. Umuman Andijon viloyatining Izboskan, Namangan viloyatining Kosonsoy, Samarqand viloyatining Bulung'ur va Kattaqo'rg'on, Surxondaryo viloyatining Sariosiyo, Xorazm viloyatining Yangibozor tumanlarida sport maydonchalarini qurish borasida ko'pgina ibratli ishlar amalga oshirildi.

Prezidentimiz 2004-yil 9-yanvar kuni «O'zbekiston bolalar sportini rivojlantirish» jamg'armasi Homiylik Kengashining navbatdagi yig'ilishida hokimning, rahbarning eng asosiy vazifasi — avvalo, mamlakatimizda olib borilayotgan davlat siyosatini, uning ustuvor yo'nalishlarini, strategik maqsadlarimizni to'g'ri tushunish, odamlarimizning, xususan yoshlarimizning ertangi kunini o'ylash, buning uchun munosib shart-sharoit yaratib berishdan iborat, deya ta'kidla-

gan edilar. Tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, mamlakatimizdagi mavjud 7 ming 694 ta qishloq maktabining 70 foizida sport zali yo'q. Shu sababli asosiy e'tiborni qishloq maktablarining moddiy-texnika bazasini mustahkamlashga qaratmoq lozim.

12-jadval

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI DAVLAT BUDJETINING
XARAJATLARI REJASI

№	Ko'rsatkichlar	Summasi mln. so'm	Foiz hisobida	
			Jamlangan budjetga nisbatan	Davlat budjetiga nisbatan
	Jamlangan budjet xarajati-hammasi	4884115,2	100	X
I	Shu jumladan: Davlat budjeti:	3464107,0	71,0	100,0
1.	Ijtimoiy sohalar va aholiga ijtimoiy yordam berish xarajatlari	1738908,7	X	50,2
1.1.	Maorif	991502,9	X	28,6
1.2.	Sog'liqni saqlash	377846,9	X	10,9
1.3.	Madaniyat va sport, ommaviy axborotlar vositasi	59381,6	X	1,7
1.4.	FAN	17931,4	X	0,5
1.5	Sotsial ta'minot	13873,2	X	0,4
1.6	Aholi uchun ijtimoiy xizmat ko'rsatishdagi narxlar farqini budjetdan qoplash	15979,9	X	0,5
1.7	Oilalarga ijtimoiy nafaqa,... bolalarni hisobga olgan holda	212864,4	X	6,1
2.	Iqtisodiyotga xarajat	459254,6	X	13,3
3.	Markazlashtirilgan investitsiyani moliyalashtirish xarajatlari	345000,0	X	10,0
4.	Davlat hokimiyati organlari, boshqaruv va adliya organlari	73064,2	X	2,1
5.	Fuqoralarni o'z-o'zini boshqarish organlari xarajati	22021,5	X	0,6
6.	Vazirlar Mahkamasining rezerv fondi	17900,0	X	0,5
7.	Boshqa xarajatlar	807958,1	X	23,3
II	Moliya Vazirligi huzuridagi maktab ta'limini budjetdan tashqari fondini xarajati	146007,0	3,0	X
III	Davlat maqsadli fondlari xarajati (Moliya Vazirligi huzuridagi budjetdan tashqari pensiya fondi, Moliya Vazirligi huzuridagi respublika yo'l fondi, bandlikka ko'maklashish davlat fondi, davlat mulk qo'mitasining maxsus schoti)	1274001,1	26,0	X
IV	Davlat budjeti kamomadi	153253,0		

**QORAQALPOG'ISTON RESPUBLIKASI, VILOYATLAR
VA TOSHKENT SHAHARINI MAHALLIY BUDJETLARI HAJMI
VA 2005-YILI RESPUBLIKA BUDJETIDAN BERILADIGAN
DOTATSIYA VA MAQSADLI SUBVENSIYALAR HAJMINING
BELGILANGAN CHEGARASI (mln.so'm)**

№	Hududlar	Daromadlar	Xarajatlar	Ijtimoiy nafaqa, markazlashtirilgan kapital qo'yilma va mahalliy budjetlar daromadiga beriladigan subvensiyalar	Dotatsiya
1.	Qoraqalpog'iston Respublikasi	48405162	117761905	27943981	41412762
2.	Andijon viloyati	86646707	150453676	35060200	28746769
3.	Buxora viloyati	101688941	101688941	-	-
4.	Jizzax viloyati	28446776	74235891	19023042	26767074
5.	Qashqadaryo viloyati	168694002	168694001	-	-
6.	Navoiy viloyati	68222287	68222287	-	-
7.	Namangan viloyati	71410169	140907941	36344312	33156475
8.	Samarqand viloyati	103115710	191588856	88473146*	-
9.	Surxondaryo viloyati	71380963	136112218	37688931	27042329
10.	Sirdaryo viloyati	4703466	56655723	8625267	-
11	Toshkent viloyati	157204664	157204664	-	-
12.	Farg'ona viloyati	188393324	188393324	-	-
13.	Xorazm viloyati	62632067	98186899	23375342	12378490
14.	Toshkent shahri	196562680	196522680	-	-
	Jami	1389832809	1838867914	276631211	169503894

IJTIMOY MUHOFAZA XARAJATLARINI MOLIYALASHTIRISH

5.1. O'TISH DAVRIDA IJTIMOY BARQARORLIK MASALALARIGA DAVLAT TOMONIDAN E'TIBOR BERILISHI

O'zbekistonning yangilanish va taraqqiyot yo'liga asos bo'lgan eng muhim qoidalaridan biri bozor iqtisodiyotiga o'tishning barcha bosqichlarida oldindan kuchli ijtimoiy himoyalash sohasida qat'iy kafolatni vujudga keltirishdir.

Tarix sabog'i shundaki, aynan ijtimoiy muammolar va ziddiyatlar g'oyat keskinlashadi, milliy va barqarorlikka tahdid soluvchi omilga aylanadi.

Bu holni nimalar keltirib chiqaradi, o'tish davrida ijtimoiy barqarorlik masalalariga alohida e'tibor berishning qanday muhim sabablari bor? Bu sabablardan eng muhimlari quyidagilardir:

Birinch. Ijtimoiy ziddiyatlar o'z mohiyatiga ko'ra hamisha siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy o'zgarishlarning harakatlantiruvchi kuchi bo'lib xizmat qiladi. O'zgarishlarning qay tarzda yo izchil, tadrijiy yo'l bilan borishi, yo bo'lmasa, keskin shakillarga kirishi, ijtimoiy noroziliklar, stixiyali portlashlar, hatto fuqarolar urushlari va inqiloblar tusini olishi to'planib qolgan ijtimoiy muammolarning qay darajada keskinligiga, hukmron tuzilmalarning bu muammolarni hal qila olishi yoki hal qila olmasligiga bog'liq.

Shu sababli taraqqiyotning hamma bosqichlarida odamlarning ijtimoiy kayfiyatlarini, ijtimoiy muammolarini nazar-pisand qilmaslik barqarorlikka va milliy xavfsizlikka katta xavf tug'diradi.

Ikkinchi. Odamlarni da'vat etuvchi ijtimoiy sabablarning ro'yobga chiqishi juda muhim ahamiyatga egadir. Zaminimizda yashayotgan odamlarning munosib va erkin, farovon hayotini ta'minlash, har bir kishi huquq va imkoniyatlaridan to'liq foydalanishi uchun barcha zarur sharoitlarni yaratish — jamiyatimizni isloh qilish va yangilash paytida oldimizga qo'yayotgan g'oyat muhim vazifalaridandir. Shu sababli eski totalitar, mafkuraviy, buyruqbozlik-taqsimot tuzumiga hamda soxta tenglik va mehnatni qadrlash uchun sog'lom negiz bo'lmagan bir holatga qaytish biz uchun maqbul emas.

Agar o'tish davrida pirovard maqsadga erishish — jamiyatni demokratlashtirish va bozor iqtisodiyotini ro'yobga chiqarish uchun ayrim bosqichlarda odamlarning moddiy ahvolini yomonlashuviga olib keladigan noma'qul, ba'zan keskin qarorlar qabul qilishga to'g'ri kelishi hisobga olinsa, aholining ijtimoiy himoyalalmagan qatlamlarini qo'llab-quvvatlashga doir choralar ko'rish qanchalar ahamiyat kasb etishi ayon bo'lib qoladi.

Yuqorida ko'rsatib o'tilganidek, islohotlarning mohiyatiga putur yetkazish, ijtimoiy adolatni buzish, hokimiyatning turli pog'onalaridagi korrupsiya aholini shunday ham tang ahvolini yanada og'irlashtirib, jiddiy ijtimoiy ziddiyatlarga olib kelishi mumkin.

Bu hol o'tmishni qo'msash kayfiyatlarini uyg'otish uchun qulay zamin yaratadi, shovinizm va soxta vatanparvarlikdan tortib to murosasiz sotsialistik kayfiyatdagi turli harakatlarga oziq beruvchi muhit bo'lib xizmat qiladi. Bunday holatda aholi orasida ijtimoiy norozilik kayfiyatlarining g'arazli, tor siyosiy manfaatlarini ko'zlab muttasil kuzatib turilishi ham fuqarolar tengligiga, barqarorlik va xavfsizlikka tahdid soladi.

Uchinchi. Keng ko'lamdagi uzoq muddatli isloh qilish jarayoni-ning dastlabki bosqichini — «men eng qiyin, ijtimoiy portlash xavfi bo'lgan bosqich, deb atagan bo'lardim» deydi I.A. Karimov, buning sababi shundaki, o'tish davrining o'zi ko'p hollarda bir qancha hal qilinmagan ijtimoiy muammolarni keltirib chiqaradi va zamiridagi larzaga soladigan kuchni o'zida saqlab turadi. Shu bilan birga bir siyosiy va iqtisodiy tizimdan ikkinchisiga o'tish ham yangi muammolarni tug'dirishi va muayyan ijtimoiy kamchiliklar bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Ko'p mamlakatlarning tajribasi bozor munosabatlariga o'tish silliq, ijtimoiy qiyinchiliklarsiz, oson kechmasligini ko'rsatadi. Bu obyektiv jarayondir.

Iqtisodiyotning erkinlashtirilishi, ayniqsa iste'mol narxlar va tariflarning «esankiratadigan» tarzda qo'yib yuborilishi, ishlab chiqarishning pasayib ketishi, to'lovlarni amalga oshirmaslik bilan bog'liq tanglikning keskinlashuvi, pul muomalasining buzilishi ko'pchilik mustaqil davlatlarda iste'mol narxlarining keskin o'sishiga, jamg'armalarning qadrsizlanishiga, aholining anchagina qismini turmush darajasining pasayishiga, butunlay yoki qisman ishsizlar sonining o'sishiga olib keldi. Bu davrda aholini ijtimoiy himoyalash va qo'llab-quvvatlashga qaratilgan choralarga yetarli e'tibor bermaslik aholining ancha qismini qashshoqlashuviga olib kelishi mumkin. Bir qancha

mamlakatlarda shunday bo'ldi ham. Ma'lumki, bunday holat ijtimoiy barqarorlikni vujudga keltiruvchi muhit bo'lib xizmat qiladi.

To'rtinchi. O'tish davrining keskin ijtimoiy muammosi ko'p kishilar uchun qaror topgan turmush tarzining buzilishidan, hayotiy mo'ljallarning o'zgarishidan iborat. O'tish davrida odamlarning tafakkur yuritish psixologiyasi o'zgaradi, bu esa, ayonki, hamma vaqt ham oson kechavermaydi.

O'tish davrida eskicha va yangicha fikrlash o'rtasidagi, o'tmish va hozirgi zamonning qadriyatlar tizimi o'rtasidagi ziddiyatlar yanada keskinlashadi.

Xalqimizning ma'naviy boyliklarini, jahon sivilizatsiyasining eng yaxshi yutuqlarini o'zida mujassamlashtirgan yetuk avlodni shakllantirish bugunning eng muhim vazifasidir.

Faqat ana shu asosdagina, oldimizga qoyilgan yuksak maqsadlar barchamiz uchun hayotimizning mazmuniga aylanib qolganidagina millatning ongli vatanparvarlik ruhini yuksaltirib, rivojlangan ilg'or mamlakatlar kabi taraqqiyot yo'lidan ildam qadam tashlash imkoni tug'iladi.

Har qanday mamlakatda turli ko'rinishdagi tengsizliklar ko'paysa yoki ularning o'sishiga imkon paydo bo'lsa, ular ijtimoiy barqarorlik xavfini tug'diradi. Ijtimoiy muammolarning keskinligi kimlarningdir kambag'alligi yoki boyligida emas, balki ushbu ijtimoiy tabaqalar o'rtasida haddan tashqari katta farq paydo bo'lishidadir. Bu esa aholi turli qatlamlarining qarama-qarshiligiga olib keladi.

Ayonki, agar jamiyat manfaatlari va intilishlari mutlaqo qarama-qarshi bo'lgan odamlar guruhlaridan iborat bo'lsa, hamma vaqt ijtimoiy ziddiyat xavfi ham, milliy xavfsizlikka tahdid ham mavjud bo'ladi. Ijtimoiy ziddiyatlarning haddan tashqari keskinlashuvi jamiyatda ijtimoiy barqarorlikning barham topishiga, ichki mojarolariga, hatto fuqarolar urushiga ham olib borishi mumkin.

Shuning uchun o'tish davrida demokratik davlatning eng muhim vazifasi ijtimoiy ziddiyatlarning keskinligini kamaytirishdan, bu davrning muqarrar qiyinchiliklarini ehtiyot choralari hisobiga yumshatishdan va odamlarning yangi turmush sharoitlariga moslashishini osonlashtirishdan iborat. Aslini olganda O'zbekiston amalga oshirayotgan siyosatni bozor munosabatlariga o'tayotgan boshqa davlatlar siyosatidan eng muhim afzalliklaridan biri ham shundadir.

Ijtimoiy kelishuvni qanday ta'minlash mumkin, ijtimoiy hamjihatlikka, shu jumladan, mintaqalararo totuvlikka qanday erishish mumkin, degan murakkab savollarga javob topishga qodir bo'lgan davlat demokratik va iqtisodiy rivojlanishiga umid bog'lash mumkin.

Ijtimoiy birdamlikni ta'minlash — ijtimoiy ziddiyat va tengsizlik-larning o'zlarini adolatsiz ravishda hamma narsadan bebahra bo'lib qolgan yoki haq-huquqlari kamsitilgan deb hisoblovchi butun-butun aholi guruhi va tabaqalari vujudga keladigan darajada boyib ketmasligiga erishish demakdir.

Shu boisdan O'zbekistonning o'z yangilanishi va taraqqiyot yo'liga asos qilib olingan yetakchi tamoyillardan biri kuchli ijtimoiy siyosatni amalga oshirishdan iboratdir. Bu demokratik va iqtisodiy islohotlarni muvaffaqiyatli amalga oshirishni ular orqaga qaytarmasligining juda muhim sharti va garovidir.

5.2. IJTIMOIIY-MADANIY XARAJATLARNING AHAMIYATI, TURKUMLANISHI VA HOZIRGI ZAMON XUSUSIYATLARI

Ishonchli ijtimoiy kafolatlarni va aholini ijtimoiy himoyalash choralari ta'minlash bozor o'zgarishlarining hamma bosqichlari orqali o'tdi va jamiyatimizning yangilanishidan iborat g'oyat keng jarayonning boshqa yo'nalishlarini ham qamrab oladi:

1) fuqarolarni mehnat qilish borasidagi konstitutsiyaviy huquqlarini ta'minlash;

2) ijtimoiy himoyalashning maqsadli va aniq yo'naltirilganligi;

3) aholining ijtimoiy jihatdan eng muhtoj tabaqalarini qo'llab-quvvatlash;

4) iqtisodiy jihatdan faol aholi mehnatini rag'batlantirish;

5) real mehnat bozorini shakllantirish;

6) ijtimoiy soha, sog'liqni saqlash, ta'lim, madaniyat va san'at, ilm-fanning mushkul ahvolga tushib qolishiga yo'l qo'ymaslik;

7) bozor munosabatlarini shakllantirishning turli bosqichlarida O'zbekiston ijtimoiy siyosatining asosiy yo'nalishlari.

14-jadval

BUDJET XARAJATLARINING SOHALAR BO'YICHA TAQSIMOTI VA SALMOG'I TAHLILI

№	Ko'rsatkichlar	Summa mln. so'm	Sal- mog'i %	Summa mln. so'm	Sal- mog'i %	Summa mln. so'm	Sal- mog'i %
1	Maqsadsiz pul fondlari xarajatlari jami:	317756,2	100	437769,5	100	601899,4	100
1	Ijtimoiy madaniy tadbir xarajatlari	108430,3	34,8	152554,7	34,8	223209,2	37,1

№	Ko'rsatkichlar	Summa mln. so'm	Sal-mog'i %	Summa mln. so'm	Sal-mog'i %	Summa mln. so'm	Sal-mog'i %
a)	Maorif xarajatlari	67013,0	61,8	93444,9	61,2	143008,1	64,1
b)	Sog'liqni saqlash va jismoniy tarbiya	32030,0	20,5	43352,6	28,4	58000	26
d)	Madaniyat, fan, ommaviy axborot vositalari xarajatlari	7454,5	6,8	11488,4	7,5	17400	7,8
e)	Ijtimoiy ta'minot xarajatlari	1932,8	1,7	3502,2	2,3	4801,1	2,1
2	Aholini ijtimoiy himoya tadbirlari	40000,6	12,6	45505,3	10,6	65006,6	10,8
a)	Baholar o'rganishdagi farqni budjetdan qoplash	7907,9	19,8	8990,2	19,3	19334,2	29,8
b)	Kam ta'minlangan va yosh bolalarga nafaqa	32092,7	80,2	37515,1	80,7	45662,4	70,2
3	Markazlashgan investitsiyani moliyalashtirish xarajatlari	60000,0	18,8	90000,0	20,5	136000	22,6
4	Xalq xo'jaligi xarajatlari	28225,3	8,9	47315,2	10,8	65453,8	10,8
5	Geologiya razvedka ishlari	4100,0	1,2				

Davlat budjetining ijtimoiy madaniy xarajatlari to'rt qismdan iborat:

- maorif xarajatlari;
- sog'liqni saqlash;
- madaniyat, fan, ommaviy axborot vositalari xarajatlari;
- ijtimoiy ta'minot xarajatlari.

Bu ko'rsatkichlarning qiymati yuqoridagi sxemaning birinchi bo'limida berilgan. Shuningdek *aholini ijtimoiy himoya tadbirlari xarajatlari* ikki qismdan iborat bo'lib, bular quyidagilar:

- baholar o'zgarishidagi farqni budjetdan qoplash;
- kam ta'minlangan oilalar va yosh bolalarga nafaqa.

Ijtimoiy sohani ustun darajada rivojlantirish davlat dasturida qishloqlarning ijtimoiy infratuzilmasini rivojlantirish dasturida va respublika hukumatining boshqa dasturiy qarorlarida belgilab berilgan chora-tadbirlar doirasida amalga oshdi.

Kadrlar tayyorlash milliy dasturida berilgan topshiriqlarni bajarish yuzasidan 348 ta davlat ta'lim standartlari, shu jumladan, umumiy o'rta ta'lim uchun 23 ta, maxsus kasb ta'limi uchun 50 ta va oliy ta'lim uchun 275 ta standart ishlab chiqildi.

Ishlab chiqilayotgan ta'lim standartlari negizida 74 ta ixtisoslik bo'yicha 350 ta o'quv yurtlari uchun darsliklar tayyorlash davom etmoqda. Umumiy ta'lim maktablari uchun 17 ta yangi darslik nashr etildi va mavjud 712 ta darslik ekspertiza qilindi. Shulardan 512 tasiga ijobiy baho berildi. Oliy o'quv yurtlari uchun 243 ta yangi o'quv qo'llanmasi tuzildi hamda 16 mingta mavjud qo'llanma ekspertizadan o'tkazildi.

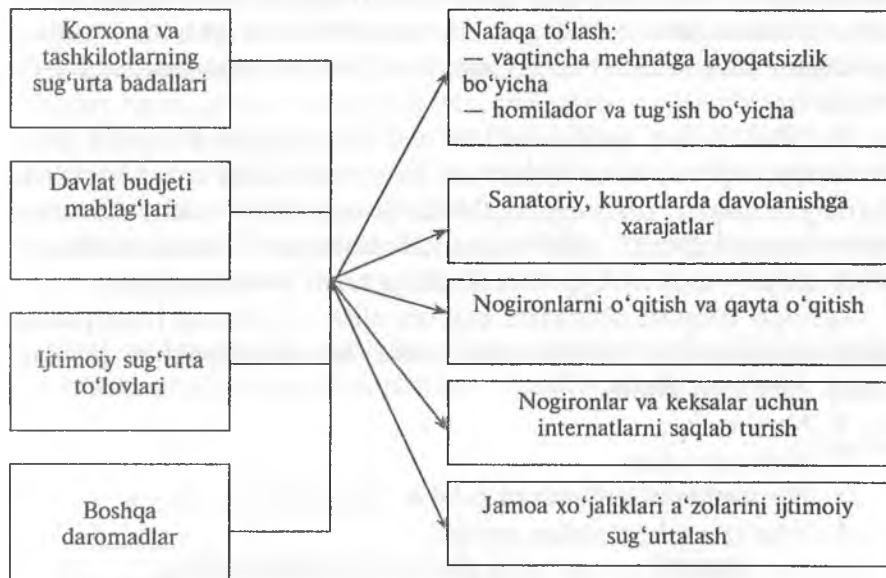
Sog'liqni saqlash tizimini isloh qilish yuzasidan qabul qilingan Davlat dasturi doirasidan bir qator tadbirlar amalga oshirildi. Shoshilinch tibbiy yordam Respublika markazini barpo etish ishlari olib borilmoqda. Barcha sog'liqni saqlash bo'limlarida amalga oshirilayotgan islohotlar tibbiy yordam olganlarning umumiy soni o'sgan, stasionar sharoitlarda davolanganlar sonini, ambulatoriyalar, muassasalarda qabul qilishni ko'paytirish hisobiga qisqartirish imkonini beradi. Sog'liqni saqlashga qilingan xarajatlarning umumiy hajmda ambulatoriya-poliklinika xizmati ko'rsatishga xarajatlar ulushi 50%ga oshdi.

Bulardan tashqarii Prezidentimiz I.A.Karimovning tashabbuslari bilan «Umid jamg'armasi», «Kamolot» fondi, «Ustoz» jamg'armasi va boshqa fondlar faoliyat ko'rsatmoqda. Ularning asosiy vazifasi iqtidorli talabalar va ustozlarni chet mamlakatlarga yuborib, ularni yetuk mutaxassis qilib yetishtirib olib kelyapti. Ular chet elning ilmi, madaniyati, iqtisodi, siyosati va ma'naviyatini O'zbekistonga moslashtirish, tatbiq qilishlari kerak va shunday qilyaptilar ham.

5.3. IJTIMOY KAFOLATLARNI MOLIVAVIY TA'MINLASH

O'zbekiston Respublikasining Ijtimoiy sug'urta jamg'armasi (ISJ) ixtisoslashtirilgan moliya-kredit muassasasi bo'lib, u respublikada davlat ijtimoiy sug'urtalash mablag'larini boshqarishi kerak. ISJning asosiy vazifasi vaqtincha mehnatga qobiliyatsizlarni, homiladorlik, bolasi bir yarim yoshga yetguncha uni parvarish qiluvchi ayollarni, xodimlarni, ularning oila a'zolarini sanatoriy, kurortlarda davolanishini tashkil etish, qonun hujjatlarida nazarda tutilgan boshqa maqsadlar uchun davlat tomonidan kafolatlangan nafaqalarni ta'minlashdan iboratdir.

IJTIMOIY SUG'URTA JAMG'ARMASIDAN FOYDALANISH

Aholini himoya qilish siyosati — bu davlatning fuqarolar shaxsiy hayotiga aralashish emas, balki inson haq-huquqlarini, jumladan, inson huquqlarining umumiy deklaratsiyasi hamda iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to'g'risidagi xalqaro hujjatlarda yozib qo'yilgan, har bir kishining turmush darajasi yetarli darajada yuqori bo'lishi, oziq-ovqat, uy-joy, ish joylar bilan ta'minlanishini yaxshilashga, salomatliklarini tiklashga, madaniy-maishiy ehtiyojlarini qondirishga va pensiya ta'minotini yo'lga qo'yishga qaratilgan tadbirlar majmuasidir.

Aholining pul daromadlari 1998-yil 919,7ming so'mga teng bo'ldi va 1997-yilga nisbatan 45,6 %ga oshgan.

Pul xarajatlari va omonatlari 884,9 mlrd. so'mga teng bo'ldi va 1997-yilga nisbatan 45,1% ga ko'paydi.

Butun o'tgan yil davomida aholining pul daromadlari o'sishi kuzatiladi. Aholi pul daromadlari va xarajatlari balansi dinamikasi quyidagi ma'lumotlarda aks etadi:

1998-yilda pul daromadlari umumiy hajmining 791,4 mlrd so'm yoki 1997-yilga nisbatan 45,7% ga ortiq qismini tovarlarni xarid qilish va xizmatlar uchun haq to'lashga sarfladi.

1. Yalpi daromad bo'yicha aholi qatlamlarining tabaqalanishi. Xalq xo'jaligi tarmoqlaridagi yuqori ish haqi ko'rsatkichlariga ega sanoat va xizmat ko'rsatish sohalarida bandligi tadbirkorlik bilan shug'ullanuvchilar sonining oshib borishi bilan yuqori daromad oladigan aholi toifalari oshib boradi va ma'lum tabaqalanish paydo bo'ladi.

2. Ishsizlikning paydo bo'lishi va vaqtinchalik ish bilan band bo'lmaganligi uchun to'lovlarning joriy etilishi. Ba'zi bir korxonalarining mahsuloti sifatsizligi oqibatida bozor talabi va konyukturasiga javob bera olmayapti, ishlab chiqarish qisqaryapti. Yangi texnologiya joriy etilishi natijasida qo'l mehnatiga talab kamaymoqda.

Ijtimoiy himoya obyektini aniqlab olish — ijtimoiy himoyaning muhim shartlaridan hisoblanadi. Ijtimoiy himoya obyektiga quyidagi aholi guruhlari kiradi.

1. Nogironlar.
2. Nafaqaxo'rlar.
3. Boquvchisini yo'qotgan oilalar.
4. Yolg'iz va homilador ayollar.
5. Qashshoqlik chegarasida daromad oluvchi oilalar.
6. Vaqtincha mehnat qobiliyatini yo'qotganlar.
7. Yosh bolalar.
8. Vaqtincha va umuman ishsizlar.
9. O'qituvchilar.
10. Talabalar.

Aholining daromadlari va xarajatlari balansini tuzishdan asosiy maqsad aholining bo'lishi mumkin bo'lgan pullik daromad va xarajatlarini iqtisodiy asoslangan prognozlar qilishdan iborat. Balansning naqd pul oboroti tashkil topishidagi ahamiyati shu bilan belgilangan. Mamlakatdagi naqd pullarning muomalasi ko'lamini asosan aholi pul daromadlarini tarkib toptirish jarayoni va ularning keyinchalik yo'naltirishi bilan chegaralangan. Balansda muomala uchun zarur bo'lgan pul miqdorini aniqlashda qo'llaniladigan ko'rsatkichlar aks ettirilgan. Balansda asosan aholi tomonidan tovarlarni xarid qilish uchun mo'ljallangan aholining xarid fondi aniqlanadi, chakana tovar oboroti asosida chorak bo'yicha kassa rejasi tuzilgan.

Aholi daromadlari va xarajatlari balansida daromadlarning xarajatdan ko'proq bo'lishi aholining qo'lida naqd pul oshganligini, xarajatlarning daromadlardan oshganligi esa aksincha, aholi qo'lidagi naqd pul qoldig'ining kamayishini bildiradi.

Aholi daromad va xarajatlarini balanslashtirish uchun xalq iste'moli uchun zarur bo'lgan tovarlarni ishlab chiqarishni kengaytirish, aholiga pullik xizmat ko'rsatuvchi korxonalar faoliyatini rivojlantirish bo'yicha tadbirlarni ishlab chiqish zarur. 1991-yildan boshlab, ko'pgina davlatlarning mustaqillika erishishi va mamlakatlar iqtisodida bo'lgan ba'zi qiyinchiliklar tufayli, mahsulot va tovarlarni ishlab chiqish hajmi kamayib ketdi. Iste'mol bozorida beqaror vaziyatning keskinlashuvi aholi daromadlari va xarajatlari balansida ham nomutanosiblik bo'lishiga olib keldi.

Aholining pullik daromadlarining o'sishi tobora keskin tarzda bo'lib, aholining tovar va xizmatlar uchun qilgan xarajatlaridan oshib ketdi.

1991-yildan boshlab aholining daromadlari va xarajatlari balansini hisoblash quyidagicha qisqartirilgan shaklda tuzila boshladi.

15-jadval

AHOLI DAROMADLARI VA XARAJATLARI BALANSI

Daromadlar		Xarajatlar	
1	Ish haqi	1	Tovarlar uchun to'lovlar
2	Ish haqi daromadlari, shu jumladan, jamoa xo'jaligi va shaxsiy tomorqa xo'jaliklaridan daromadlar.	2	Xizmatlarga haq to'lash
3	Pensiya, stipendiya va nafaqalar	3	Majburiy to'lovlar va ixtiyoriy badallar.
4	Moliya-kredit tizimidan tushumlar.	4	Qo'yilmalarga o'tkazish.
5	Dividentlarni olish va boshqa daromadlar.	5	Aksiya, obligatsiyalarni xarid qilish va kechiktirilgan to'lovlarni qoplash
		6	Boshqa xarajatlar
	Daromadlar jami		Xarajatlar jami

Odatda aholi daromadlarining asosiy qismini ish haqi, xarajatlarni esa — tovarlarni xarid qilish tashkil qiladi. Oldin ta'kidlaganimizdek, ma'lumotlar aholi qo'lidagi pul qoldig'ining oshishini ko'rsatadi. Bu hol aholi daromad va xarajatlarini balanslantirish bo'yicha qator tadbirlar ishlab chiqish va ularni amalga oshirishni talab qildi.

O'zbekistonda 1993-yilda aholi daromad va xarajatlar balansida jiddiy o'zgarishlar yuz berdi, ya'ni daromad va xarajatlar orasidagi

farq yanada chuqurlashdi. 1993-yilda ish haqi minimal miqdorining choraklararo qayta ko‘rilishi, va barcha turdagi nafaqalar hamda boshqa ijtimoiy to‘lovlar indeksatsiyalashtirilishi natijasida aholining pul daromadlari 1992-yilga nisbatan bir necha marta oshdi.

Barcha oshgan pul daromadlarining bir qismi ish haqiga, pensiya, stipendiya va nafaqalarga, moliya va kredit tizimidan tushumlarga va boshqa daromadlarga to‘g‘ri kelgan. Oilalarning pul xarajatlari asosan joriy iste‘molga qaratilgan, masalan, birinchi yarim yillikda aholining tovarlar xarid qilish va xizmatlarga haq to‘lashga barcha xarajatlarning 70 foizga yaqini sarf qilingan.

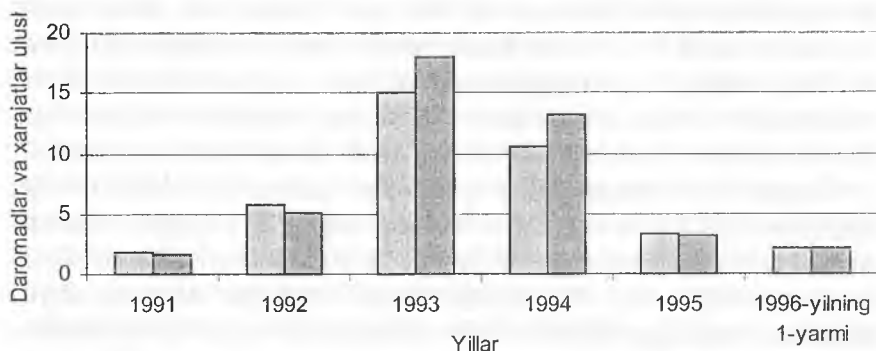
O‘zbekistonda aholining pul daromadlari va xarajatlarining o‘shishini quyidagi jadvaldan ko‘rishimiz mumkin (o‘tgan yilga nisbatan % hisobida).

16-jadval

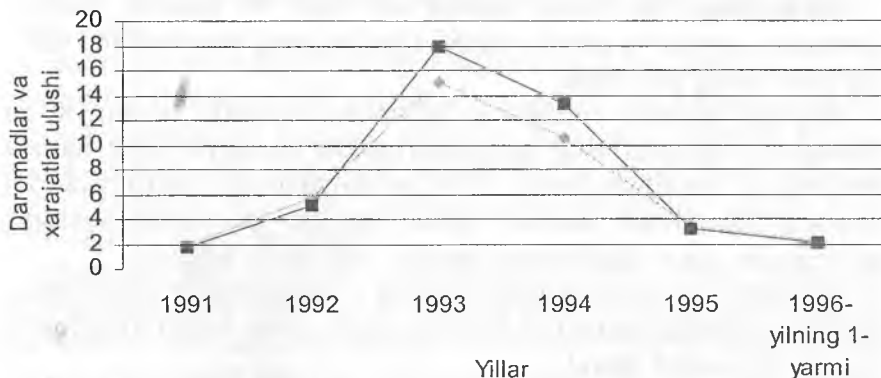
Aholining pul daromadlarining oshishi		Aholining pul xarajatlarining o‘shishi	
yillar	marta	yillar	marta
1991	1,9	1991	1,7
1992	5,8	1992	5,1
1993	15,0	1993	18,0
1994	10,5	1994	13,3
1995	3,3	1995	3,2
1996 yilning 1-yarmi	2,2	1996 yilning 1-yarmi	2,1

Jadval ma‘lumotlaridan ko‘rinib turibdiki, aksariyat hollarda aholining pul daromadlari uning xarajatlaridan yuqori bo‘lgan. 1991 va 1992-yillarda aholi daromadlarining ma‘lum bir qismi tovar taxchiligi tufayli tovarlarni chegaralab sotish, iste‘mol bozorining nobarqarorligi natijasida aholi qo‘lida sarflanmasdan qolib ketishiga olib kelgan. 1993-yilda oraliq pul so‘m-kuponning va 1994-yilda milliy valuta-so‘mning muomalaga kiritilishi Respublikada pul muomalasini nisbatan barqarorlashtirdi.

Mustaqil valutamizga ega bo‘lishimiz bilan iste‘mol bozorimizni muhofaza qilish imkoniyatiga ega bo‘ldik.

1991—1995-YILLARDA O‘ZBEKISTONDA AHOLINING PUL
DAROMADLARI VA XARAJATLARI DINAMIKASI

3-diagramma

1991—1995-YILLARDA O‘ZBEKISTONDA AHOLINING PUL
DAROMADLARI VA XARAJATLARI DINAMIKASI

O‘zbekistonda aholini ijtimoiy himoyalashni yaxshilash uchun uning samarasini ko‘tarish quyidagi muhim vazifalarni hal etishga bog‘liqdir.

Birinchidan. Bu ishlab chiqarishni barqarorlashtirish va muttasil rivojlantirish. Pul qadsizlanishiga qarshi samarali chora-tadbirlarni amalga oshirish, xalq iste‘moli mollari ishlab chiqarishni jadal rivojlantirish, milliy valutani va ichki iste‘mol bozorini mustahkamlash natijasida islohotlarning boshlang‘ich bosqichidayoq turmush darajasini saqlab qolish va uning keskin pasayib ketishiga yo‘l qo‘ymaslikka imkon yaratildi.

Umr ko'rish darajasi uzaydi, go'daklar o'limi, jinoyatchilik kamaydi. Jinoyatchilik MDH mamlakatlari orasida eng past darajada.

Iqtisodiyotning barqarorlashuvi, investitsiya faoliyatining kuchayishi, kichik va o'rta biznesni qo'llab-quvvatlash yo'li, yangi ishchi o'rinlarini tashkil etish, ish bilan bandlik muammolarini xal qilish, ish haqi saqlanib qolmagan yoki qisman saqlanib qolgan holda to'liqsiz ish kunida ishlayotgan va majburan mehnat ta'tilida yurgan shaxslar sonini keskin qisqartirish uchun qulay zamin yaratadi.

Garchi O'zbekiston nufuz sohasidagi vaziyat murakkab bo'lgan ishga joylashishi muammolarini hamma vaqt keskin turgan mamlakat bo'lsa, daromad, hozir respublikada iqtisodiyot barqaror rivojlanib borayotganligi tufayli bu yerdagi ishsizlik eng past darajada deyish mumkin. Ayni chog'da biz bundan buyon ham iqtisodiyotda tarkibiy jihatdan o'zgarishlar qilish, eng avvalo, qishloq joylarida ixcham ishlab chiqarish korxonalari tashkil etish, kichik va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishni rag'batlantirish hisobiga aholining ish bilan bandligini ta'minlash siyosatini faol amalga oshirmoqchimiz.

Ikkinchidan. Bu davlat mablag'lari bilan bir qatorda mehnat jamoalari, jamoat va xayriya tashkilotlari va jamg'armalarining mablag'larini keng jalb etish.

Aholiga ijtimoiy yordam ko'rsatishda mahalliy hokimiyat va boshqaruv organlarining huquqlari ancha kengaytirilishi hamda mas'uliyati oshirilishi lozim. Ular mintaqalarning imkoniyatlarini hisobga olgan holda aholini ijtimoiy qo'llab-quvvatlash sohasida qo'shimcha chora-tadbirlarni amalga oshirishga haqlidir.

Mahalliy organlarning asosiy vazifasi — odamlarga o'z farovonliklarini yuksaltirish maqsadida mehnat qilish uchun keng imkoniyatlar yaratib berishdan iborat.

Ijtimoiy siyosat, uni amalga oshirish mexanizmlari odamlarning mehnatdagi faoliyatini va tadbirkorligini o'stirish uchun shart-sharoitlar yaratilishiga qaratilishi darkor.

Uchinchidan. Bu odamlarning kuch va qobiliyatlari to'la-to'kis faollashuvini ta'minlashga qodir bo'lgan kuchli mexanizmni vujudga keltirish. Bu mexanizmni birinchi navbatda, har bir kishining iqtisodiy erkinligi, uning o'zi va oilasining baxt saodati uchun iqtisodiy javobgarligi bilan uyg'unlashadigan shart-sharoitlarni yaratish hisobiga shakllantirish lozim.

O'z qobiliyati va mehnatiga tayanib ish tutish farovonlikning birdan-bir va eng barqaror manbayi bo'lib qoladigan munosabatni

vujudga keltirish. Buning uchun xususiy mulk institutining rivojlani-
shini tezlashtirish juda muhim.

To'rtinchidan. Aholining daromadlarida va turmush darajasida asossiz katta farqlarga yo'l qo'ymaslik. Jamiyatda ijtimoiy barqaror-
likni ta'minlaydigan qatlamlarni shakllantirish.

Aholini ijtimoiy himoyalash borasida ko'rilgan chora-tadbirlar aholining daromadlar darajasi bo'yicha keskin tabaqalanish mum-
kinligining oldini oldi. Birinchi kunda aholining eng yaxshi ta'min-
langan guruhi bilan eng kam ta'minlangan qismi olayotgan daro-
madlar o'rtasidagi farq yuqori hisoblanuvchi 8 barobardan 7,5 baro-
bargacha tushdi. Bu farqning 8 barobardan yuqori bo'lishi jamiyat
ijtimoiy jihatdan keskin tabaqalanganligidan darak beradi.

Beshinchidan. Qashshoqlikka qarshi kurash. Aholi eng muhtoj
qatlamning davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanishini kuchaytirish.

Hozirgi jamiyatning asosiy illatlaridan biri qashshoqlikdir. Jahondagi bironta ham mamlakat, hatto eng boy mamlakat ham hozircha undan qochib qutila olmagan. BMT Bosh Assambleyasi 1996-yilni Qashshoqlikni tugatish halqaro yili deb e'lon qilinishi bejiz emas.

Bozor iqtisodiyotiga o'tish davrida qashshoqlik muammosi yanada chuqur his etiladi. Bu hol, eng avvalo, kambag'allar toifasiga ijtimoiy nochor guruhlardan tashqari, aholining ilgari ular jumlasiga kirma-
gan guruhlari, shu jumladan daromadlari o'rtacha yoki o'rtadan yuqori darajada bo'lganlar guruhiga mansub ko'plab kishilar ham kirib qolishi bilan bog'liqdir.

Qashshoqlikni tugatish muammolarini hal etishda aholining vujudga kelgan vaziyatlar tufayli kambag'allik darajasiga tushib qolishi mumkin bo'lgan «nochor guruh»i: nogironlar, yolg'iz onalar, yetim bolalar, keksalarga alohida e'tibor berish talab qilinadi. Biroq bunda ko'rsatilayotgan ijtimoiy yordamning aniq maqsadga yo'naltirilganligi yaqqol ko'rinib turishi lozim.

Yuqoridagi fikrlarni umumlashtirgan holda, zimmaga olgan vazifalarni amalga oshirishda aholining siyosiy va ijtimoiy faolligini kuchaytirish juda muhim ahamiyat kasb etayotganligini alohida ta'kidlashni istar edik.

Respublikamizda hozirgi ijtimoiy ahvolni ana shu nuqtayi nazar-
dan baholab dadil aytishimiz mumkinki, xalqimiz chekiga tushgan va o'tish davrida muqarrar bo'lgan eng qiyin sinovlar ortda qoldi. Tor fikr yuritish, mafkuraviy mahdudlik bilan bog'liq bo'lgan hamma holatlar o'tmishga aylanmoqda. Mamlakat ichida emas, balki uning

tashqarisida ham yuz berayotgan barcha xodisalarga daxldorlik hissi kuchayib bormoqda. Mustaqillik yillarida nafaqat o'zingizni, balki boshqa mamlakatlar misolida to'plangan oz, ammo achchiq tajriba kun masalalarda odamlarning ko'zini ochdi, ularni yanada donoroq va sabotliroq qilib qo'ydi.

Inson ma'naviyatining, go'zal milliy an'analari qayta tiklashning muazzam qatlamlari ochildi.

Bugungi kunda aholining moddiy farovonligi salbiy ta'sir ko'rsata oladigan omillar deyarli yo'q. Aksincha, barqarorlashtiruvchi, aholining turmush darajasi o'sishi uchun shart-sharoit va ishonchli kafolatlar yaratib beruvchi omillar tobora ortib bormoqda.

Eng muhimi esa — inson va fuqarolarning fikrlash va dunyo-qarashi o'zgarimoqda, siyosiy va ijtimoiy ongi, uning umumiy saviyasi to'xtovsiz o'sib bormoqda. Bugun biz bundan 8 yil oldingi hol bilan solishtiradigan bo'lsak o'zgarish ijobiy tarafga ko'paymoqda.

5.4. AHOLINI IJTIMOIIY HIMOYA QILISH SIYOSATI

16 yoshgacha bolalari bo'lgan oilalarga nafaqalar tayinlash va to'lash tartibi

16 yoshgacha bolalari bo'lgan oilalarga nafaqalar tayinlash va to'lash O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1996-yil 10-dekabrda «Bolali oilalarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlashni kuchaytirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi 437-sonli qaroriga muvofiq amalga oshiriladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1996-yil 10-dekabrda «Bolali oilalarni Davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashni yanada kuchaytirish to'g'risida»gi Farmoni va Vazirlar Mahkamasining 1996-yil 10-dekabrda 437-sonli «Bolali oilalarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlashni kuchaytirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Qaroriga muvofiq bolali oilalarga nafaqalar fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari tomonidan faqatgina ushbu nafaqaga muhtoj bo'lgan oilalarga tayinlanadi va to'lanadi.

Ijtimoiy adolat tamoyillariga amal qilish, oshkoralikni ta'minlash hamda nafaqalarni to'lash uchun ajratilgan mablag'lardan maqsadli va samarali foydalanish maqsadida bolali oilalarga nafaqalar tayinlash va to'lash to'g'risidagi Qaror shaharcha, qishloq, ovul va mahalla fuqarolari yig'inida qabul qilinadi. Qatnashuvchi vakillar soni tuman

(shahar) hokimligi tomonidan belgilanadi. Vakillar me'yorini aniqlashda mahallada istiqomat qiluvchi fuqarolarning soniga qarab ovoz berish huquqiga ega bo'lgan har bir 20—50 nafar fuqaroga 1 ta vakil tavsiya qilinadi.

Nafaqa olishda oilalarning muhtojlik darajasini aks ettiruvchi mezonni fuqarolarni o'zini o'zi boshqarish organlari mustaqil o'rnatadi. Bunda quyidagilarga e'tibor berildi:

- o'zini o'zi boshqarish organi hisob raqamida nafaqa to'lash uchun mo'ljallangan mablag'lar miqdori;
- nafaqa olish uchun murojaat qilgan oilalar soni;
- tushgan arizalar soniga muvofiq to'lashga mo'ljallangan nafaqalar miqdori.

Fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlari hisob raqamiga o'tkaziladigan mablag'larning chegaralanganligini hisobga olib, oilalarini nafaqa olishga muhtoj deb tan olish mezonini oila daromadlarini hisoblash uchun qabul qilingan davrdagi har bir oila a'zosiga to'g'ri keladigan daromadning umumiy miqdorini hisoblashda eng kam ish haqi o'rtacha oylik miqdorining bir barobaridan bir yarim barobarigacha o'rnatish tavsiya qilinadi.

Agar bolalar nafaqasi to'lovi uchun ajratilgan mablag'lar limiti to'liq foydalanilgan bo'lsa, u holda yangi tushayotgan arizalarni qabul qilish va ko'rib chiqish vaqtincha boshqa manbalar hisobidan qo'shimcha mablag'lar bilan taminlanguncha to'xtatib turiladi.

Nafaqaga muhtoj oilalarni qayd qilish va hisobga olish tartibi

Nafaqa tayinlash yuzasidan murojaat qilgan ota yoki onaning yozma arizasi asosida nafaqa tayinlanadi. Arizada nafaqa so'rab murojaat qilishga undovchi sabablar, oila tarkibi ariza berish sanasidan oldingi 12 oy davomida olgan daromadlari, tomorqa-xo'jalik yuritishdan olingan daromadlari ko'rsatiladi. Nafaqa tayyorlash to'g'risidagi ariza har bir oilaning doimiy yashab turgan joyidagi o'zini-o'zi boshqarish organiga beriladi. Ayolning yolg'iz ona ekanligi va bolalarini otasining ishtirokisiz yolg'iz o'zi tarbiya qilayotganligi FXDYO organlari tomonidan beriladigan F—4 ma'lumotnoma bilan tasdiqlanadi. Harbiy xizmatga chaqirilganligi yoki ozodlikdan mahrum etilganligini tasdiqlovchi hujjatlar mudofaa ishlari bo'limi, sud tomonidan tasdiqlanadi.

Oilalarning muhtojligini aniqlash uchun ularning daromadlarini tekshirish

Oilaning nafaqa olishga bo'lgan muhtojlik darajasini aniqlash oila daromadlarini va mulkiy ahvolini tekshirib ko'rish orqali aniqlanadi. Tekshirishni fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organi Raisi va maxsus komissiya amalga oshiradi. Komissiya tarkibiga O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1994-yil 24-avgustdagi 434-sonli Qarori bilan tasdiqlangan «Kam ta'minlangan oilalarni hisobga olish, ularga moddiy yordam tayinlash va to'lash tartibi to'g'risida»gi Nizomiga muvofiq kam taminlangan oilalarning daromadi va mulkiy ahvolini tekshirish komissiyasi tarkibida ishtirok etuvchi shaxslar qatnashadi.

Muhtoj oilalarni aniqlashda qo'llaniladigan eng kam ish haqining o'rtacha miqdori sifatida nafaqa so'rab murojaat qilingan oydan avvalgi 12 oyga mo'ljallab belgilanadi. Bundan keyingi arizalarni ko'rib chiqishda va nafaqa tayinlashda eng kam ish haqining o'rtacha oylik miqdori shu tartibda hisoblab chiqiladi.

Eng kam ish haqi miqdori o'zgargan taqdirda, oxir bir oila a'zosiga to'g'ri keladigan eng kam ish haqi miqdoridan yuqori bo'lgan daromad miqdorini nafaqa tayinlash uchun mezon sifatida belgilagan o'z-o'zini boshqarish organlari hisob raqamlaridagi mablag'lar miqdoridan kelib chiqib, belgilangan mezonni qayta ko'rib chiqishlari lozim.

Har bir oila a'zosiga to'g'ri keladigan o'rtacha jami daromadni aniqlash

Oilaning har bir a'zosiga to'g'ri keladigan o'rtacha oylik jami daromad oilaning umumiy daromadini hisoblash uchun qabul qilingan va oila a'zolari soniga bo'lingan nafaqa so'rab murojaat qilgan oydan avvalgi 12 oylik davr hisobga olingan holda, har bir oila a'zosi daromadlarining o'rtacha oylik summasi sifatida aniqlanadi.

Oilaning har bir a'zosiga to'g'ri keladigan o'rtacha oylik daromadi oila a'zolarining nafaqa so'rab murojaat qilishidan oldingi 12 oylik davr ichida olgan daromadlarini haqiqatdan daromad olgan oylari soniga bo'lish orqali aniqlanadi.

Agar daromadni hisoblash uchun olingan davr (nafaqa tayinlash uchun murojaat etilgan oydan oldingi 12 oylik davr) ichidagi ish haqi chiqmagan oylari bo'lsa, oilaning jami daromadini hisoblashda ushbu davrlar hisobga olinmaydi. Oylik maoshi saqlanmagan holda

uzoq muddat (uch oydan ziyodroq) majburiy ta'tilda bo'lgan shaxslar va qishloq xo'jaligi korxonalari xodimlari bundan mustasnodir.

Mavsumiy tusga ega bo'lgan ishlarni bajaruvchi qishloq xo'jaligi korxonalari (lekin, doimo qishloq xo'jaligi korxonasi shtatida bo'lgan) xodimlarning daromadlari nafaqaga murojaat etilgan oydan oldingi 12 oylik davr ichida hisoblab chiqilgan haqiqiy ish haqi (qo'shimcha va mukofot pullari bilan birga) yig'indisini 12 oyga bo'lish orqali aniqlanadi.

Oilaning umumiy daromadlarini hisoblashda barcha turdagi mehnat daromadlari (to'liq ro'yxati 3-ilovada ko'rsatilgan) tadbirkorlik (shu jumladan, yakka tartibdagi mehnat) faoliyatidan olinadigan daromadlar, pensiyalar (qaysi turda bo'lishidan qat'i nazar), stipendiyalar, nafaqalar, shu jumladan, ishsizlik nafaqasi, bolani 2 yoshgacha parvarish qilish bo'yicha to'lanadigan nafaqa, fuqarolarning o'z-o'zini boshqarish organlari orqali kam ta'minlangan oilalarga to'lanadigan moddiy yordamlar hisobga olinadi.

Harbiy xizmatchilarning oylik maoshlari, barcha turdagi qo'shimcha to'lovlar bilan birgalikda oilaning jami daromadiga qo'shib hisoblanadi.

Oilaning jami daromadi tarkibida ish haqi va boshqa turdagi daromadlar hisoblangan summa ko'rinishida qo'shiladi.

Daromadlari to'g'risida ma'lumotlar arizachi tomonidan shaxsan taqdim qilinadi. Daromadlari to'g'risida taqdim qilingan ma'lumotlarning to'liqligi yoki haqiqiyliги shubha tug'dirgan hollarda fuqarolarning o'z-o'zini boshqarish organi arizachidan ushbu ma'lumotlarni tasdiqlovchi hujjatlarni talab qilish huquqiga ega.

Oilaning jami daromadini hisoblashda to'lanadigan (oylik maoshidan ushlab qolinadigan) alimentlarning summasi hisobga olinmaydi. Aliment oladigan oila daromadiga esa, bu daromadlaridan biri deb qaralib hisobga olinadi.

Agar nafaqa so'rab murojaat qilgan ayol eri bilan ajrashgan (nikoh bekor qilingan) bo'lib, aliment olmayotgan (ya'ni aliment undirish uchun sudga murojaat etmagan) bo'lsa, o'z-o'zini boshqarish organi undan aliment undirish uchun murojaat etishni talab qilish huquqiga ega, chunki oila avvalambor o'z moddiy ahvolini yaxshilashdagi barcha mavjud imkoniyatlardan to'liq foydalanishi lozim.

Oilaning jami daromadlari tarkibida ishdan bo'shatilganda to'lanadigan nafaqa, dafn etish marosimi uchun to'lanadigan nafaqa, favqulodda yuz bergan tabiiy ofatlar, qarindoshlarining va boshqa yaqin odamlarining o'limi munosabati bilan bir marta beriladigan

moddiy yordam, farzand tug'lganda to'lanadigan nafaqa, 16 yoshgacha bolalari bo'lgan oilalarga to'lanadigan nafaqa, xayriya tashkilotlari tomonidan ko'rsatiladigan bir marotabali moddiy yordamlar hisobga olinmaydi.

Xorijda ishlayotgan shaxslarning jami daromadlarini hisobga olishda ish haqi milliy hamda chet el valutasini ko'rinishida hisobga olinadi. Chet el valutasida olingan daromadlar, oilaning jami daromadi aniqlanayotgan kundagi Markaziy bank belgilagan kurs bo'yicha so'mlarda hisoblab chiqiladi. Chet el valutasini so'mlarda hisoblab chiqishga doir kurs bo'yicha ma'lumotnomani nafaqa so'rab murojaat qilgan shaxs taqdim qiladi.

Dehqon xo'jaligidan olinadigan daromadlar nafaqa so'rab murojaat qilgan shaxsning arizasida ma'lumotlar asosida aniqlanadi. Agar taqdim etilgan arizada dehqon xo'jaligidan olinadigan daromadlari kamaytirib ko'rsatilgan bo'lsa (ko'pchilik fuqarolar arizada dehqon xo'jaligidan olingan daromad, dehqon xo'jaligi bo'lgan ko'pchilik oilalarga nisbatan sezilarli darajada kamaytirib berishadi yoki bu daromadni umuman ko'rsatishmaydi), u holda dehqon xo'jaligini yuritish uchun foydalanayotgan har bir 10 sotix yer maydonidan (dehqon xo'jaligidan) olinadigan daromadlarini eng kam ish haqining o'rtacha miqdorida olmoq zarur.

Ayrim hollarda, ma'lum sabablarga ko'ra, yer hosildorligi (suv tanqisligi, yerni sho'r bosishi) yuqorida ko'rsatilgan miqdorda daromad olish imkonini bermasa yoki yer uchastkasidan umuman daromad olish imkoni bo'lmasa, u holda tuman (shahar) hokimligining maxsus komissiyasi fuqarolarning o'z-o'zini boshqarish organlarining ba'zi hududlari uchun dehqon xo'jaligini yuritishdan olinadigan daromad me'yorini pasaytirib belgilashi (daromad olishi imkoni yo'q hollarda esa umuman hisobga olinmasligi) mumkin.

Agar foydalanilayotgan dehqon xo'jaligi maydoni 10 sotixdan ko'proq yoki kamroq bo'lsa, u holda bu yerdan kelayotgan daromad shu miqdorga mutanosib ravishda ko'paytiriladi yoki kamaytiriladi.

Ustiga binolar yoki boshqa maishiy imoratlar qurilgan yer maydoni dehqon xo'jaligidan olinayotgan daromadlarni hisoblashda daromad manbayi sifatida hisobga olinmaydi.

1 yildan kam bo'lmagan muddat ichida dehqon xo'jaligi sifatida foydalanilayotgan yer maydonidan olinadigan daromad hisobga olinmog'i lozim.

Dehqon xo'jaligini yuritishdan olinadigan daromadlar oilaning boshqa manbalardan oladigan daromadlarining o'rtacha oylik miqdoriga qo'shib hisoblanadi.

Dehqon xo'jaligida uy hayvonlari (sigir, qo'y, echki, quyon va boshqa) dan olinadigan daromadni aniqlashning qiyinligini nazarda tutgan holda, ular hisobga olinmaydi. Ammo, ularni oilaning umumiy muhtojlik darajasini aniqlashda e'tiborga olish kerak.

Nafaqa ta'yinlanganidan keyingi davr ichida oila daromadlarining o'zgarishi e'tiborga olinmaydi.

Agar oilaning jami daromadi hisobga olinayotgan davrda oila tarkibida nikohni bekor qilishga bog'liq bo'lgan o'zgarishlar sodir bo'lsa, unda sobiq er va uning daromadlari hisobga olinmaydi, ammo oilaning o'rtacha oylik daromadiga olinadigan alimentlarning summasi qo'shiladi. Ushbu summa shu davrda olingan jami alimentlarni ular olingan to'liq oylar soniga bo'lish orqali aniqlanadi.

Oilaning har bir a'zosiga to'g'ri keladigan jami daromadini aniqlashda hisobga olinadigan oila tarkibi

Oilaning har bir a'zosiga to'g'ri keladigan jami daromadini hisoblashda oila tarkibida:

- er, xotin, ularning farzandlari, shu jumladan, ularning qaramog'idagilar, hamda 16 yoshdan katta, ammo o'z oilasiga ega bo'lmasdan, ota-onasi bilan birga yashayotganlar. Ota-onasi alohida yashayotgan hollarda (ajralishgan bo'lsa) bolalari haqiqatda yashayotgan ona yoki otaning oilasi manzili bo'yicha hisobga olinadi;

- er-xotinning, ota-onasi, agar ular birga yashab, haqiqatda umumiy xo'jalik yuritayotgan bo'lsalar. Agar bitta manzilda 16 yoshgacha bo'lgan bolalari bo'lgan ikkita yoki undan ko'p oila yashayotgan bo'lsa, u holda oila tarkibida nafaqa so'rab murojaat qilgan oilaning a'zolari (bolalar, ularning ota-onalari, oila qaramog'idagi shaxslar) hisobga olinadi;

- yolg'iz ona va uning farzandi (lari) hamda yolg'iz onaning ota-onasi, agar u haqiqatda ota-onaning oilasida yashayotgan bo'lsa;

- oilada yashayotgan o'gay o'g'il va qizlar, agar ular boshqa ota-onaning oilasida hisobga olinmagan bo'lsa.

Oilaning har bir a'zosiga to'g'ri keladigan jami daromadini aniqlashda, quyidagilar ushbu oila tarkibiga kiradi deb hisobga olinmaydilar:

- nafaqa ta'yinlash yuzasidan murojaat qilgan er va xotinning o'z oilalariga ega bo'lgan aka-uka va opa-singillari;

- ozodlikdan mahrum qilinganlik yoki majburiy davolanishga yo'llanganlik munosabati bilan oilaning jami daromadini hisoblash

uchun qabul qilingan davr ichida o'z oilasi tarkibida bo'lmagan er yoki xotin;

- ota-onalari ularga nisbatan ota-onalik huquqidan mahrum qilingan bolalar;

- davlat tomonidan to'liq ta'minlanuvchi bolalar.

Agar oilaning ish bilan ta'minlanmagan va daromadga ega bo'lmagan, mehnatga layoqatli a'zolari bo'lsa (mehnat birjasida hisobda turgan ishsizlar, farzandini 3 yoshgacha ishlamasdan parvarish qiluvchi onalar, hamda dehqon xo'jaligida band bo'lgan oila a'zolari bundan mustasno), oilaning jami daromadini aniqlashda, oiladagi ish bilan band bo'lmagan va daromadga ega bo'lmagan a'zolaridan o'zgalari hisobga olinadi.

Agar dehqon xo'jaligi sifatida foydalaniladigan yer maydoni oilaning har bir mehnat qilishga layoqatli a'zosiga 7 sotixdan kam bo'lmagan miqdorda to'g'ri kelsa, dehqon xo'jaligida ish bilan band bo'lgan oila a'zolari oila tarkibida deb hisobga olinadi.

16 yoshgacha bolalari bo'lgan oilalarga nafaqa ta'yinlash va to'lash

Fuqarolar yig'ini nafaqa ta'yinlash yuzasidan ariza bergan oilalarning ro'yxati tayyor bo'lishiga qarab chaqiriladi.

Agar o'rnatilgan tartibda fuqarolar yig'ini (vakillar yig'ilishi) chaqirish muddatigacha oilaning daromadlari va mulkiy ahvoli tekshirilib, komissiya tegishli xulosalar chiqargan bo'lsa, fuqarolar yig'ini fuqarolardan tushgan arizalarni joriy oyda ko'rib chiqish mumkin.

Xalq banki muassasida maxsus «Bolalar nafaqalari» hisob raqami bo'lgan fuqarolarning o'z-o'zini boshqarish organlari o'zlari mustaqil ravishda nafaqa ta'yinlaydilar va uni to'lash uchun zarur bo'lgan barcha moliyaviy hujjatlarni rasmiylashtiradilar. Shaharcha, qishloq yoki ovul fuqarolarning o'z-o'zini boshqarish organlari tarkibiga kirib, Xalq banki muassasida maxsus (bolalar nafaqalari) hisob raqamiga ega bo'lmagan mahallalar ushbu uslubiy ko'rsatmaning 10—12-bandlariga muvofiq o'zlari mustaqil ravishda oilalarning daromadlarini o'rganadilar, mahalla fuqarolar yig'inini o'tkazadilar, nafaqa ta'yinlash to'g'risida qaror qabul qiladilar va uni yig'in bayoni bilan rasmiylashtiradilar. Yig'in bayoni shaharcha, qishloq yoki ovul fuqarolarning o'z-o'zini boshqarish organiga tasdiqlash va kerakli to'lov qog'ozlarini rasmiylashtirish uchun yuboriladi. Bayon Rais (oqsoqol) ning imzosi va muhri bilan tasdiqlanadi.

Nafaqa ta'yinlash to'g'risida qaror qabul qilinayotganda ariza bergan shaxsning yoki oilaning balog'at yoshiga yetgan boshqa a'zosining ishtirok etishi shart.

Arizachi yoki oilaning boshqa vakili qatnashmagan hollarda mazkur oilaga nafaqa ta'yinlash masalasi ko'rib chiqilmaydi va ariza keyingi (navbatdagi) fuqarolar yig'iniga qoldiriladi.

Nafaqa ta'yinlash masalasi ko'rsatilgan sabablarga ko'ra keyingi (navbatdagi) fuqarolar yig'iniga qoldirilganda hujjatlarni qayta rasmiylashtirish (qayta ariza, daromad to'g'risida qo'shimcha ma'lumotnomalar talab qilish, mulkiy ahvoli va daromadini uyiga borib o'rganish) talab etilmaydi.

Nafaqa ta'yinlash (rad qilish) to'g'risida qaror har bir oila uchun komissiyaning xulosasi asosida, alohida qabul qilinishi lozim. Qabul qilingan qaror yig'inning alohida yoki umumiy bayoni bilan rasmiylashtiriladi. Umumiy bayonni rasmiylashtirish chog'ida har bir oila bo'yicha qabul qilingan qaror alohida band (paragraf) bilan, ovoz berish natijasi va qaror qilish qismini ko'rsatgan holda rasmiylashtiriladi.

Nafaqa ta'yinlash so'roviga rad javobi qilinganda, majburiy tartibda yig'in bayoniga rad javobining sabablari kiritiladi.

Nafaqa ta'yinlash yoki uni ta'yinlashni rad etish to'g'risidagi qarorga fuqarolar yig'ini (vakillar yig'ilishi) a'zolarining oddiy ko'pchiligi ovoz bersa, u qabul qilingan hisoblanadi. Qaror ochiq ovoz berish yo'li bilan qabul qilinadi.

Nafaqa ta'yinlash rad qilinganda komissiya quyidagilarga asoslanishi mumkin:

- oilada mehnatga layoqatli band bo'lmagan a'zolarining (mehnat bo'limida hisobda turgan ishsizlar, farzandini 3 yoshgacha ishlamasdan parvarish qiluvchi onalar bundan mustasno) mavjudligi. Bu holda rad javobini oilada, band bo'lmagan oila a'zolarini daromad keltiruvchi foydali mehnatga jalb qilish orqali uning moddiy sharoitini yaxshilash uchun obyektiv imkoni borligi bilan asoslash zarur;

- oilaning har bir a'zosiga to'g'ri keladigan daromadi, o'rnatilgan nafaqaga muhtojlik mezonidan yuqori ekanligi;

- oilaning ihtiyorida, foydalanish uchun xarajatlar talab qiladigan qimmatbaho mulkning mavjudligi.

Nogiron bolalari bo'lgan oilalar, ota-onasi bo'lmagan, bolalar tarbiyasi bilan qarindosh-urug'lari shug'ullanadigan oilalar, bolalarning ota-onasidan biri yoki ikkalasi ham nogiron yoki ishsiz deb e'tirof etilgan oilalar bolalar nafaqasini birinchi navbatda olish huquqiga ega bo'ladilar.

Birinchi navbatda nafaqa olish huquqi deganda qolgan shartlar (qoniqarsiz mulkiy ahvol, daromadning pastligi va h.k.) bir xil bo'lgan taqdirda aynan shu oilalarga avvalombor nafaqa ta'yinlanishi tushuniladi. Masalan, nafaqalar uchun ajratilgan mablag'lar barcha muhtoj oilalarni qamrab olish uchun yetarli bo'lmasa, unda birinchi navbatda imtiyozga ega bo'lgan oilalar tanlab olinishi lozim.

Oilaning har bir a'zosiga to'g'ri keladigan daromadlari, o'rnatilgan nafaqa ta'yinlash mezonidan past bo'lgan oilalarga nafaqa ta'yinlab bo'lgandan keyin va fuqarolarning o'z-o'zini boshqarish organining hisob raqamida foydalanilmagan (erkin qoldiq mablag'lar bo'lsa, tarkibida nogiron bolalar, ota-onasiz qolgan bolalar tarbiyalanayotgan (Nizomning 5-bandida ko'rsatib o'tilgan) oilalarga, oilaning har bir a'zosiga to'g'ri keladigan jami daromadining o'rtacha miqdori fuqarolarning o'z-o'zini boshqarish organi o'rnatgan mezondan yuqori bo'lishiga qaramay, nafaqa ta'yinlanishi mumkin. Bunday holda, yig'in bayonida har bir oila a'zosiga to'g'ri keladigan jami daromadning o'rtacha miqdori fuqarolarning o'z-o'zini boshqarish organi o'rnatgan mezondan yuqori bo'lgan oilaga nafaqa ta'yinlash sababi ko'rsatilishi lozim.

Nafaqa ta'yinlangan oilada 16 yoshgacha bo'lgan bolalar soni o'zgarsa (bolalarning birontasi 16 yoshga to'lsa, navbatdagi bola tug'ilsa va h.k.), ushbu oila olayotgan nafaqa miqdori bolalarning soni ana shu miqdordagi oilalarga ta'yinlangan nafaqa miqdori bilan barobar bo'ladi. Yangi miqdordagi nafaqa to'lovi oilada 16 yoshgacha bolalar soni o'zgartirish o'zining keyingisidan boshlab to'lanadi. Bunday holda, nafaqa miqdorini qayta ko'rib chiqish uchun fuqarolar (ko'cha, uy vakillari) yig'inining qarori bo'lishi shart emas.

Bolali oilalarga nafaqa, oilaning yashab turgan joyidagi Xalq banki muassasalari tomonidan, fuqarolarning o'z-o'zini boshqarish organlari taqdim qilgan to'lov varaqalari asosida to'lanadi. To'lov varaqasining 2-ilovadagi shaklidan foydalaniladi.

To'lov varaqasi ikki nusxada to'ldiriladi va Xalq banki muassasasiga taqdim qilinib, bir nusxasi Xalq banki muassasasida saqlanadi, boshqasi esa to'lov varaqasi yopilganidan so'ng, fuqarolarning o'z-o'zini boshqarish organiga qaytarib beriladi.

To'lov varaqasiga, ushbu varaqaga binoan to'lanadigan mablag'larning umumiy summasi yozilgan to'lov topshiriqnomasi ilova qilinadi. To'lov topshiriqnomasi belgilangan tartibda, fuqarolar yig'inining nomini, maxsus hisob raqamining nomerini, umumiy summasini hamda to'lov maqsadi ko'rsatilgan holda to'ldiriladi.

To'lov varqasi hisobot hujjati bo'lib hisoblanadi va fuqarolarning o'z-o'zini boshqarish organida, moliyaviy hujjatlar saqlash qoidalariga muvofiq holda saqlanadi.

«Bolalar nafaqalari» maxsus hisob raqamidan ishlatilgan moliyaviy mablag'lar bo'yicha hisob yurgizish va hisobotlar tayyorlash fuqarolarning o'z-o'zini boshqarish organining kotibi tomonidan olib boriladi. Har oyda mablag'larning ishlatilishi to'g'risida fuqarolarning o'z-o'zini boshqarish organining raisi (Oqsoqol) tomonidan imzolangan hisobot qilinadi va hisobot qilingan oydan keyingi oyning 10-kuniga (sanasiga) qadar tuman (shahar) hokimligining moliya hamda mehnat, aholini ish bilan ta'minlash va ijtimoiy himoya qilish bo'limiga (mehnat bo'limiga) taqdim qilinadi.

Tuman (shahar) hokimligining moliya hamda mehnat, aholini ish bilan ta'minlash va ijtimoiy himoya qilish bo'limi (mehnat bo'limi) umumlashtirilgan ma'lumotlarni hisobot qilingan oydan keyingi oyning 15-sanasiga qadar tegishli viloyat boshqarmasiga taqdim qilishlari shart.

Viloyat hokimligining moliya va mehnat, aholini ish bilan ta'minlash va ijtimoiy himoya qilish boshqarmalari mablag'larning ishlatilishi to'g'risida tumanlardan olinib, umumlashtirilgan ma'lumotlarni hisobot qilingan oydan keyingi oyning 18-sanasiga qadar tegishli vazirliklarga umumlashtirish va tahlil qilish uchun taqdim qilishlari shart.

Alohida toifaga mansub fuqarolar hamda oilalar uchun hukumat tomonidan belgilangan ayrim nafaqalar, kafolat va imtiyozlar:

- go'dak 2 yoshga kirgunicha uni parvarishlab turganlik uchun minimal oylik ish haqining 2 baravari miqdorida nafaqa;
- homiladorlik va tug'ruq uchun nafaqa, 126 kalendar kuni uchun ish joyidan o'rtacha oylik ish haqi miqdorida beriladi;
- farzand dunyoga kelganida eng oz ikki yillik maoshga teng bir marta beriladigan nafaqa;
- nogiron bola 16 yoshga kirgunicha uni parvarishlash uchun nafaqa;
- nogiron bolalar uchun nafaqa;
- 1-darajali «Sog'lom avlod uchun» ordeni bilan mukofotlanganlar va yolg'iz pensionerlarning uy xo'jaligi shirkat kommunal xizmatlar to'lovlariga imtiyozlar berish;
- nogironlar oilalariga elektr energiyasidan foydalanganlik uchun oyiga 110 kvt gacha to'lovlar bo'yicha 50%li chegirmalar;
- 16 yoshga to'lmagan 5 va undan ortiq farzandi bor serfarzand oilalar, baynalmilalchilar, Ikkinchi jahon urushi qatnashchilari va nogironlar xonadonlari yer solig'i to'lashdan ozod etilganligi va h.z.

O'ZBEKISTONDA OILALARNING DAVLAT TOMONIDAN QO'LLAB-QUVVATLANISHI

Qo'llab-quvvatlash tizimi	Pul nafaqalari berish tarzida moddiy yordam ko'rsatish	
Oilalarning toifalari	Kam ta'minlangan	16 yoshgacha bo'lgan
Nafaqalarning qiymati	Eng kam ish haqining 1,5—3 baravari miqdorida	Eng kam oylik ish haqining 1 bolalik — 50% : 2 bolalik — 100% 3 bolalik — 140% 4ta va undan ortiq — 175%
To'lov davrlari	Har oyda — 3 oy	Har oyda — 6 oy
Nafaqalar tayinlanadi	Agar oilaning moddiy ahvoli yaxshilanmasa, nafaqa keyingi to'lov davrigacha muddatga	
	Posyolkalar, qishloqlar, ovullar va mahalla yig'inlari (Bundan keyin fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organlari deyiladi) tomonidan ommaning arizasi, o'rganish hukumati va shahar komissiyasiga belgilangan oila mustahkamligi ochiq ovoz berish yo'li.	
	Ijtimoiy adolat prinsipiga og'ishmay rioya qilish; ko'rsatilmayotgan moddiy yordamning aniqligini ta'minlash, uni haqiqatdan ham muhtoj oilalarga berish; aholini ijtimoiy himoyalash chora-tadbirlarga ayrim oilalar tomonidan boqimandalik kayfiyatidagi munosabatda bo'lishligiga yo'l qo'y-maslik, oila a'zolar, ayniqsa bolalarning moddiy farovonligi, har tamonlama jismonan barkamol bo'lishi, ma'lumot va kasb-hunarini oshirish uchun zarur sharoitlar yaratish oilaning mas'uliyatiga kiradi.	
Nafaqa to'lash to'g'risida qaror qabul qilish uchun majburiy shartlar	Nafaqa oluvchining taqdim etilgan ro'yxatlari va moddiy yordam zaxiralari asosida fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish organlari maxsus hisob-kitob raqamlaridan olib, oilalarning istiqomat joylaridagi Xalq banki bo'limlari tomonidan beriladi.	
Beriladi		
Mablag' bilan ta'minlash manbalari	Mahalliy budjet mablag'lari budjetdan tashqari mablag'lardan ijtimoiy va xayriya fondlari, korxonalar va xo'jaliklarning mablag'lari, fuqarolarning ixtiyoriy xayriyalar va boshqalar	Respublika budjeti mablag'lari, mahalliy budjet mablag'lari va budjetdan tashqari mablag'lar
	Ajratilgan mablag'lardan samarali foydalanish ustidan nazorat	Qoraqalpog'iston Respublikasi Juqorg'i Kengashi, viloyatlar, shaharlar va tuman hokimlari va Moliya vazirligining nazorat-taftish boshqarmasi

DAVLAT BUDJETI XARAJATLARI IQTISODIY TASNIFINING AYRIM SINFLARI VA KICHIK SINFLARINI QO'LLASH BO'YICHA KO'RSATMALAR

HH	I	JJ	Nomi	Ta'rif	Xarajatlar ro'yxati
01	0	00	Joriy xarajatlar		
			Tovarlilar va xizmatlar uchun xarajatlar		
01	1	00	Ish haqi		
			Doimiy va vaqtincha ishlovchilarning ish haqi. Mukofotlar va taqdirlashlar uchun to'lovlar Moddiy yordam	Ishchi va xizmatchilar mehnatiga pu'i shaklida haq to'lash Bunga ishchi va xizmatchilarning uzoq muddatli mehnatiga to'lanadigan summa, shuningdek O'zbekiston Respublikasi Prezidenti yoki Respublika hukumati tomonidan tasdiqlangan doimiy harakarga ega bo'lgan lavozim maoshlariga qo'shimchalar, ishchi va xizmatchilarga boshqa to'lovlar kiradi.	<ul style="list-style-type: none"> — ishchi va xizmatchilarning lavozim maoshlari; — barcha tarmoqlarda sinov-qurilish-montaj va tajriba ishlarini o'tkazish uchun jalb etiladigan mavsumiy va vaqtincha ishlovchilarning mehnatiga haq to'lash; — pullik saqlash maoshlari; — uzoq muddatli xizmati uchun; — lavozim maoshlariga qo'shimchalar va to'lovlar; — mutaxassislarining darajasi; — maxsus unvonlar, jumladan xalq ta'limida, san'atda va madaniyatda xalq va xizmat ko'rsatgan xodim unvoni; — akademiyalarga haqiqiy va muhbir a'zligi; — o'qituvchilar mehnatiga soatbay haq to'lash; — tuman va hududiy koeffitsiyentlar; — yuqori toq koeffitsiyenti; — ekologik koeffitsiyenti; — har yilgi va qo'shimcha ta'tillarga to'lash, foydalanilmagan mehnat ta'tillarini pullik qoplanishi va mehnat ta'tiliga yillik to'lovlar; — ilmiy daraja;

				<ul style="list-style-type: none"> — qisqartirishga tushgan xizmatchilarga to'lanadigan to'lovlari; — boshqa nafaqalar va to'lovlari; — ko'tarilish uchun nafaqalar, to'lovlari; — o'rta maktablar, kasb-hunar bilim yurtlari o'quvchilarini ishlab chiqarishda o'qitishlari uchun malakali xodimlar, muhandis-texnik xodimlar mehnatiga haq to'lash; — O'zbekiston Respublikasi hukumati va qoralariga muvofiq ko'zda tutilgan muassasalarda tasdiqlangan doimiy amal qiladigan rejani bajarish uchun oshirib bajarilganligi uchun beriladigan mukofotlar tizimi; — muassasalar va tashkilotlarning asosiy faoliyatini bilan bog'liq bo'lgan ishlarini bajarish uchun shtat jadvalidagi va shtat jadvalida bo'lmagan xodimlariga to'lanadigan gonorarlar; — mehnat ta'tiliga ko'rsatiladigan moddiy yordam to'lovlari; — xodimlarga moddiy yordam ko'rsatish; — oziq-ovqat mahsulotlari o'rniga qoplama to'lovlari.
01	2	00	<p>Ish beruvchilarning ajratmalari</p> <p>Pensiya jamg'armasiga, ish bilan ta'minlashga ko'maklashish jamg'armasiga, kasaba uyushmalari Kengashi jamg'armasiga, majburiy davlat sug'urtasiga ajratmalar</p>	<ul style="list-style-type: none"> — qonunchilikka muvofiq belgilangan miqdorlarda ish haqi fondidan ajratiladigan badallar; — majburiy davlat sug'urtalariga ajratmalar.

HH	I	JJ	Nomi	Ta'rif	Xarajadlar ro'yxati
01	3	00	Xizmat safarlari xarajatlari	O'zbekiston hududida va uning tashqarisida xizmat safari va xizmatga oid yurishlar bilan bog'liq bo'lgan barcha xarajadlar.	<ul style="list-style-type: none"> — kunlik xarajadlar; — transport xarajatlari; — turar joy uchun to'lovlar; — xodimlarni bir joydan boshqa joyga ko'chganida qo'shimcha to'lovlar, kunlik xarajadlar va yo'l xarajatlari bilan bog'liq to'lovlar; — xalq sudlarini sessiyali safar chiqishlari bilan bog'liq xarajadlar; — kurslarga va o'quv muassasalariga, sessiyalarga, yig'ilishlar va konferensiyalarga xizmat safarlarini to'lash xarajadlar; — xizmat safari (kunlik va turar joy uchun) xarajatlari o'rninga qonunchilikka muvofiq nazarda tutilgan ish haqiga qo'shimchalar; — ishlab chiqarish va pedagogik amaliyotga, shuningdek sirdan o'qiydiganlar uchun mashg'ulotlar va test sinovlarini o'tkazish uchun o'quv maslahat punktlariga yuboriladigan o'qituvchilar uchun xizmat safari xarajatlari; — mashina va anjomlarni sinash bilan bog'liq bo'lgan ekspeditsiya, ilmiy va ishlab chiqarish maqsadlaridagi xizmat safarlari xarajatlari; — ilmiy maqsadlardagi safarlar bilan bog'liq safar xarajatlari; — boshqa xizmat safarlari xarajatlari;

HH	I	JJ	Nomi	Ta'rif	Xarajatlar to'yxati
01	5	00	Telefon, telekommunikatsiya va axborot xizmatlari xarajatlari	Telefon, faks, elektron pochta va boshqalar orqali ma'lumotlar uzatish, shuningdek ularni o'rnatish xarajatlari. Telekommunikatsion xizmatlar uchun xarajatlar (reyter, internet, E-mail, Kamalak-TV). Kutubxonalar, pochta-telegraf xizmatlaridan foydalanish xarajatlari. Bunga pochta, teletayp va telegraf jihozlari saqlash va texnik xizmat ko'rsatish xarajatlari kiradi.	<ul style="list-style-type: none"> — o'rnatish uchun to'lovlar; — mijozlik to'lovlari; — mobil telefonlarni harid qilish; — shaharlararo va xalqaro so'zlashuv uchun to'lovlar; — tarif stavkasi; — pochta jo'natish xizmatining har qanday turi uchun to'lov (jumladan, jo'natmalar, telegramma va radiogramma, pul o'tkazish va h.k.); — radiodan foydalanganlik uchun mijozlik to'lovlari bo'yicha xarajatlar; — pochta, teletayp va telegraf jihozlarini saqlash xarajatlari; — pochta, teletayp va telegraf jihozlariga texnik xizmat ko'rsatish xarajatlari.
01	6	00	Joriy ta'mirlash xarajatlari	Binolar, xonalar va turli inshootlar, shuningdek ular bilan bog'liq bo'lgan hududlarni joriy ta'mirlash xarajatlari. O'rtexnika, jihozlar (ichida kompyuteri bo'lgan jihozlarni ham qo'shib) va inventarlarning joriy ta'mirlanishiga, yumshoq	<ul style="list-style-type: none"> — binolar, xonalar va turli inshootlarni, shuningdek ular bilan bog'liq bo'lgan hududlarni joriy ta'mirlash uchun materiallar va ashyolar sotib olish; — o'zga tashkilotlarning shartnomalari bo'yicha ta'mirlash ishlari qiymatini to'lash; — ortexnikani joriy ta'mirlash, ehtiyot va butlovchi qismlarni sotib olish;

		<p>invertarlar va jihozlarning ta'mirlanish xarajatlari. Kompyuter texnikasi barcha turlarini joriy ta'mirlash xarajatlari. Avtomobil va transport vositalarining boshqa turlarini joriy ta'mirlash xarajatlari. Kapital loyihalar bilan bog'liq bo'lmagan qayta tiklash ishlarining barcha turlari. Joriy ta'mirlash uchun boshqa xarajatlilar.</p>	<ul style="list-style-type: none"> — jihoz va ashyolarni, oshxona jihozlarini, mebellarni joriy ta'mirlash; — orgtexnika va jihozlarni (ichida kompyuteri bo'lgan jihozlarni ham qo'shib) joriy ta'mirlash uchun materiallar va ashyolar sotib olish; — jihozlarni (yumshoq jihozlarni ta'mirlash bilan birga) va kiyim-boshlarni joriy ta'mirlash uchun materiallar va ashyolar sotib olish; — kompyuter texnikasini joriy ta'mirlash (tizimli blokni va monitorni ta'mirlash); — barcha turdagi kompyuter texnikasini joriy ta'mirlash uchun materiallar va ashyolar sotib olish. — transportni joriy ta'mirlash. — texnikani joriy ta'mirlash. — avtomobil va boshqa transport vositalarini joriy ta'mirlash uchun materiallar va ashyolar sotib olish. — qayta ta'mirlash uchun materiallar va ashyolar sotib olish. — joriy ta'mirlashga boshqa xarajatlilar.
01	7		
	00	<p>Saqlash, ijara, foydalanilganlik va boshqa xizmatlarni to'lash xarajatlari</p>	
	40	<p>Transport vositalari va texnikalarini saqlash, xizmat ko'rsatish va ijara xarajatlari</p>	<ul style="list-style-type: none"> — odamlarni tashish uchun avtomobil, yuk tashish va transportning boshqa turlarini saqlash va yollash xarajatlari; — samolyotlar, vertalyotlarni ijaraga olish; — joriy maqsadlar uchun materiallar va ashyolarni jo'natish xarajatlari.

90	Saqlash, yara, foydalan-ganlik uchun boshqa xarajatlar va boshqa xizmatlar uchun to'lov xarajatlari	<p>Orgtexnika, jihozlar va inventarlarni saqlash va texnik xizmat ko'rsatish, mehnatni muhofaza qilish va texnika xavfsizligi bo'yicha tadbirlar bilan bog'liq bo'lgan xarajatlar.</p> <p>Kompyuter texnikasini saqlash va texnik xizmat ko'rsatish bilan bog'liq bo'lgan barcha xarajatlar.</p> <p>Xonalarni va hududlarni dezinfeksiya qilish va maxsus ishlov berish xarajatlari.</p> <p>Ijtimoiy-madaniyat muassasasi tomonidan xizmat ko'rsatiladigan kontingentga sanitar-gigiyenik xizmat ko'rsatish xarajatlari.</p> <p>Ko'znomalar, jumallar va boshqa nashrlar chiqarishda bosish va ko'paytirish ishlari, poligrafiya xizmatlari xarajatlari.</p> <p>Ish yuritish bilan bog'liq bo'lgan hujjatlarni muqovallash va kitob shakliga keltirish, hujjatlarni tayyorlash xarajatlari.</p> <p>Bosmaxona xarajatlari.</p> <p>Davlatga ko'rsatilayotgan maslahat xizmatlari uchun to'lov.</p> <p>Bunga shartnoma asosida nodavlat tashkilotlari tomonidan ko'rsatiladigan maslahat xizmatlari, o'trganish, tahlil qilish va</p>	<p>— binolarni saqlash bilan bog'liq bo'lgan yoritish texnikasi, jihozlari, asboblarini texnik jihatdan saqlash;</p> <p>— binolar, xonalar va ularga tegishli hududlar ijarasi;</p> <p>— saqlash xarajatlari;</p> <p>— to'xtash joyiga ruxsat berganlik uchun to'lov;</p> <p>— orgtexnika, jihoz va ashyolarni saqlash xarajatlari;</p> <p>— orgtexnika, jihoz va inventarlarga texnik xizmat ko'rsatish xarajatlari;</p> <p>— mehnatni muhofaza qilish va texnik xavfsizligi bo'yicha tadbirlar;</p> <p>— kompyuter texnikasini saqlash bo'yicha xarajatlari;</p> <p>— kompyuter texnikasiga texnik xizmat ko'rsatish xarajatlari;</p> <p>— bosma va ko'paytirish ishlari;</p> <p>— poligrafik xizmatlar (shartnoma asosida);</p> <p>— hujjatlarni muqovallash va kitob shakliga keltirish xarajatlari;</p> <p>— nashr qilish xarajatlari;</p> <p>— turli ko'rinishdagi ish qog'ozlari, hisobga olish kitoblari qaydnomalar va boshqa hujjatlar-ni, jumladan devonxona kitoblari, statistik va buxgallerlik hujjatlarini tayyorlash;</p> <p>— ish yuritish bo'yicha kitoblar tayyorlash;</p> <p>— ilmiy ishlar tayyorlash va nashr qilish xarajatlari;</p> <p>— resept qog'ozlari va boshqalarni tayyorlash;</p> <p>— deratizatsiyalash, dezinfeksiyalash, dezinfeksiyalash;</p>
----	---	--	---

HH	I	JJ	Nomi	Ta'rif	Xarajatlarni ro'yxati
		50	Benzin va boshqa YoMM xarajatlari.	Benzin va boshqa YoMM xarajatlari.	— Benzin va boshqa YoMM sotib olish.
		65	O'qitish xarajatlari.	Xodimlarni o'qitgani uchun boshqa tashkilotlarga to'lov. Bunga o'quvchilarning ishlab chiqarish va pedagogik praktikasi bazasiga, sirdan o'qiyotganlar uchun mashg'ulotlar o'tkazishga o'quv-konsultativ punktlarga yuborilayotgan o'quvchilarga xizmat safari xarajatlari (kunlik, yo'lkira va turar joy xarajatlari to'lovlari) kirmaydi.	— o'quv va o'quv uslubiy xarajatlari. — o'quvchilarning ishlab chiqarish praktikasi uchun xarajatlar (jumladan o'quvchilarning yo'l kirasi). — o'quv dasturlarini nashr qilish va sotib olish. — o'quvchilarning yangi qabulini tashkil qilish. — o'quv kurslari, matak oshirish kurslari, mu-taxassislarini boshqa o'quv yurtlarida tayyor-lash. — bir martali kurslar, seminarlar. — shtat jadvalida bo'lmagan xodimlar tomoni-dan kompyuterda ishlashga o'qitish. — harbiy tayyorgarlik xarajatlari. — o'quv sayohatlari xarajatlari. — o'quvchilarning oromgoh yig'inlari xarajatlari.
		75	Geologiya-qidiruv ishlari xarajatlari	Geologiya-qidiruv ishlari xarajatlari	— geologiya-qidiruv ishlari xarajatlari.
				Inshoot va binolarning xavfsizligini ta'minlash bo'yicha xizmatlar xarajatlari. Joriy maqsadlar uchun binolarning ijara xarajatlari. Binolar yoki inshootlarni xususiy yoki davlat tashkiloti tomonidan shartnoma asosida ko'rsatiladigan saqlash xizmatlari xarajatlari.	— binolar va uy-larni texnik jihatdan saqlash; — liftlarni saqlash, texnik xizmatlar ko'rsatish; — suv xo'jalik tizimini va inshootlarni saqlash; — suv kanallarini tozalash; — boshqa stansiyani va inshootlarni saqlash; — hammom-kir yuvish xizmati; — binolar, xonalar va hududlarni toza saqlash xarajatlari (suv sepsish, xonalarni zaruriy tozalash);

90	<p>Saqlash, ijara, foydalan-ganlik uchun boshqa xarajatlardan boshqa xizmatlar uchun to'lov xarajatlari</p>	<p>Orgtexnika, jihozlar va inventarlarni saqlash va texnik xizmat ko'rsatish, mehnatni muhofaza qilish va texnika xavfsizligi bo'yicha tadbirlar bilan bog'liq bo'lgan xarajatlari.</p> <p>Kompyuter texnikasini saqlash va texnik xizmat ko'rsatish bilan bog'liq bo'lgan barcha xarajatlari.</p> <p>Xonalarni va hududlarni dezinfeksiya qilish va maxsus ishlov berish xarajatlari.</p> <p>Ijtimoiy-madaniyat muassasasi tomonidan xizmat ko'rsatiladigan kontingentga sanitar-gigiyenik xizmat ko'rsatish xarajatlari.</p> <p>Ro'znomalar, jurnallar va boshqa nashrlar chiqarishda bosish va ko'paytirish ishlari, poligrafiya xizmati xarajatlari.</p> <p>Ish yuritish bilan bog'liq bo'lgan hujjatlarni muqovalash va kitob shakliga keltirish, hujjatlarni tayyorlash xarajatlari.</p> <p>Bosmaxona xarajatlari.</p> <p>Davlatga ko'rsatilayotgan maslahat xizmatlari uchun to'lov.</p> <p>Bunga shartnoma asosida nodavlat tashkilotlari tomonidan ko'rsatiladigan maslahat xizmatlari, o'rganish, tahlil qilish va</p>	<p>— binolarni saqlash bilan bog'liq bo'lgan yoritish texnikasi, jihozlari, asboblarini texnik jihardan saqlash;</p> <p>— binolar, xonalar va ularga tegishli hududlar ijarasi;</p> <p>— saqlash xarajatlari;</p> <p>— to'xtash joyiga ruqsat berganlik uchun to'lov;</p> <p>— orgtexnika, jihoz va ashyolarni saqlash xarajatlari;</p> <p>— orgtexnika, jihoz va inventarlarga texnik xizmat ko'rsatish xarajatlari;</p> <p>— mehnatni muhofaza qilish va texnik xavfsizligi bo'yicha tadbirlar;</p> <p>— kompyuter texnikasini saqlash bo'yicha xarajatlari;</p> <p>— kompyuter texnikasiga texnik xizmat ko'rsatish xarajatlari;</p> <p>— bosma va ko'paytirish ishlari;</p> <p>— poligrafik xizmatlar (shartnoma asosida);</p> <p>— hujjatlarni muqovalash va kitob shakliga keltirish xarajatlari;</p> <p>— nashr qilish xarajatlari;</p> <p>— turli ko'rinishdagi ish qog'ozlari, hisobga olish kitoblari qaydnomaga va boshqa hujjatlarni, jumladan devonxona kitoblari, statistik va buxgalterlik hujjatlarini tayyorlash;</p> <p>— ish yuritish bo'yicha kitoblar tayyorlash;</p> <p>— ilmiy ishlar tayyorlash va nashr qilish xarajatlari;</p> <p>— resept qog'ozlari va boshqalarni tayyorlash;</p> <p>— deratizatsiyalash, dezinfeksiyalash, dezinfeksiyalash;</p>
----	---	--	--

HH	I	JJ	Nomi	Ta'rif	Xarajatlar to'yxati
		50	Benzin va boshqa YoMM xarajatlari.	Benzin va boshqa YoMM xarajatlari.	— Benzin va boshqa YoMM sotib olish.
		65	O'qitish xarajatlari.	Xodimlarni o'qitgani uchun boshqa tashkilotlarga to'lov. Bunga o'quvchilarning ishlab chiqarish va pedagogik praktikasi bazasiga, sirdan o'qiyog'ani uchun mashg'ulotlar o'tkazishga o'quv-konsultativ punktlarga yuborilayotgan o'qituvchilarga xizmat safari xarajatlari (kunlik, yo'lkira va turar joy xarajatlari to'lovlari) kirmaydi.	— o'quv va o'quv uslubiy xarajatlari. — o'quvchilarning ishlab chiqarish praktikasi uchun xarajatlar (jumladan o'quvchilarning yo'l kirasi). — o'quv dasturlarini nashr qilish va sotib olish. — o'quvchilarning yangi qabulini tashkilot qilish. — o'quv kurslari, malaka oshirish kurslari, mutaxassislarni boshqa o'quv yurtlarida tayyorlash. — bir martali kurslar, seminarlar. — shtat jadvalida bo'lmagan xodimlar tomonidan kompyuterda ishlashga o'qitish. — harbiy tayyorgarlik xarajatlari. — o'quv sayohatlari xarajatlari. — o'quvchilarning Oromgoh yig'inlari xarajatlari. — geologiya-qidiruv ishlari xarajatlari.
		75	Geologiya-qidiruv ishlari xarajatlari	Geologiya-qidiruv ishlari xarajatlari	— binolar va uylarni texnik jihatdan saqlash; — liftlarni saqlash, texnik xizmatlar ko'rsatish; — suv xo'jalik tizimini va inshootlarni saqlash; — suv kanallarini tozalash; — boshqa stansiya va inshootlarni saqlash; — hammom-kir yuvish xizmati; — binolar, xonalar va hududlarni toza saqlash xarajatlari (suv sepsish, xonalarni zaruriy tozalash);

						<ul style="list-style-type: none"> — ish beruvchilar bilan kelishgan holda maslahatchilar xizmatlari uchun haq to'lash; — ish beruvchilari bilan kelishgan holda tajimonlar xizmatlari uchun haq to'lash; — badiiy, musiqaviy va boshqa asarlar buyurtmasi; — teatr va boshqa tamosha tadbirlari uchun to'lov; — televidenye xizmati; — reklamaga xarajatlari; — rasmiylashtirish ishlari; — ilmiy-tadqiqot ishlariga xarajatlari; — sinov uchun tajriba maketlari, mashina nusxalari va laboratoriya ko'rgazmalarini tayyorlash uchun xarajatlari; — hisoblash ma'kazlari va markazlashirilgan buxgalteriyalar xizmatlariga to'lov; — vaqtinchalik ko'rgazmalar tashkil qilish xarajatlari; — muzeylar ekspozitsiyalari va ko'rgazmalar tashkil qilishda xartalar, sxemalar, maketlar va boshqa predmetlarni tayyorlash xarajatlari; — bayram tadbirlarini o'tkazish bo'yicha joriy xarajatlarni to'lash; — ilmiy sessiyalar, syezdlar, konferensiyalar, majlislarni tashkil qilish va o'tkazish xarajatlari; — boshqa tashkilotlar tomonidan ilmiy-tadqiqot muassasalari uchun bajariladiga ilmiy tajriba va sinov ishlari to'lovi xarajatlari; — o'quv va ilmiy maqsadlar uchun ko'rsatiladigan axborot-hisoblash xizmatlari to'lovi xarajatlari;
--	--	--	--	--	--	--

HH	I	JJ	Nomi	Ta'rif	Xarajatlarni ro'yxati
				<p>baholash, texnik xizmatlar kiradi.</p> <p>Maslahatchilar tarjimonlar va boshqa shart jadvalida bo'lgan xodimlarning xizmatlariga mehnat shartnomalari asosida to'lov.</p> <p>Qarzdorlik majburiyatlarini joylashtirishda yordam ko'rsatganlik uchun to'lanadigan komission yig'imlar.</p> <p>Joriy xo'jalik xarajatlari (saqlash) bilan bog'liq bo'lgan tovarlar va xizmatlarni sotib olish xarajatlari.</p> <p>Bepul yoki pasaytirilgan narxlar-da uy xo'jaliklari uchun tovar va xizmatlarni sotib olish xarajatlari, agar ularda 03.4.00 «Uy xo'jaliklariga joriy transferlar» kichik sinfida aks ettirilmasa.</p> <p>Dah qilish xarajatlari.</p> <p>Ilmiy tadqiqot ishlari uchun, jumladan ilmiy sessiyalar, syezdlar, konferensiyalar va majlislar o'tkazish xarajatlari.</p> <p>Boshqa tashkilotlar tomonidan ilmiy muassasalar uchun bajariladigan tadqiqot va sinov ishlari uchun to'lov.</p>	<p>— xizmat ko'rsatadigan kontingentlarga sanitariya-profilaktika xizmatlari ko'rsatish;</p> <p>— epidemioilogik tadbirlar;</p> <p>— tashqi qo'riqlash xizmati xarajatlari;</p> <p>— yong'indan saqlash;</p> <p>— qo'riqlash-yong'in signalizatsiyasi xarajatlari;</p> <p>— markaziy va tijorat banklari xizmatlariga to'lov;</p> <p>— arbitragga to'lov;</p> <p>— yuridik xizmatlar va auditorlar xizmatlariga to'lov;</p> <p>— ilmiy-tadqiqot muassasalari va o'quv yurtlari qoshidagi tajriba ustaxonalari xizmatlariga to'lov;</p> <p>— ekspertlar va tarjimonlar xizmatlariga to'lov;</p> <p>— tabiiy xizmatlarga to'lov (jumladan, davolash muassasalarida maslahatchilar xizmatiga to'lov);</p> <p>— boshqa muassasalarda o'tkazilgan tekshiruvlar (analiz) qiymatini to'lash (o'z labaratoriyasi bo'lmaganda);</p> <p>— majburiy va ijtihoriy sug'urtalash uchun (01.2. kichik sinfga kiritilmagan) xarajatlari;</p> <p>— jitmoy-madaniyat muassasalari tomonidan xizmat ko'rsatadigan kontingentlarga kir yuvish va sanitar-gigienik xizmat ko'rsatish xarajatlari (sovan, hammom, soch olish, tish yuvish cho'tkasi, kir yuvish ashyosi, to'shaklarni titish va h.k.);</p>

	<p>Qiymati eng kam ish haqining o'n besh karralik miqdoridan oshiq bo'lgan texnika, jihozlar, inventarlar va mebellarni, shuningdek idora mebellarini sotib olish 04.1.00 kichik sinfida kapital xarajatlar sifatida aks ettiriladi.</p> <p>Xizmat muddati uzoz bo'lgan muzey va ko'rgazma ekspozitsiyalarini sotib olish xarajatlari.</p>	<p>— o'quv nuassasalari uchun sinf jurnallari, ish qog'ozlari, diplomlar, shahodatnomalar, talabalik guvohnomalari, sinov — reyting kitobchalari va boshqa hujjatlarni sotib olish xarajatlari;</p> <p>— professor o'qituvchilarga, shuningdek davlat oliy o'quv yurtlarining kunduzgi bo'lim talabali uchun mutaxassislik bo'yicha o'quv va uslubiy adabiyotlarini sotib olish bo'yicha yordam puli;</p> <p>— kutubxonalar uchun darsliklar va kitoblar sotib olish xarajatlari;</p> <p>— ragamli belgilar;</p> <p>— dramatik, musiqiy va badiiy asarlarni (madaniyat ishlari vazirligi tomonidan) sotib olish (buyurish);</p> <p>— muzey va ko'rgazma ekspozitsiyalari;</p> <p>— polni artish uchun cho'lkalar, lattalar, moy (mastika), polni yuvish uchun sovun va latta-lar sotib olish;</p> <p>— ilmiy-tadqiqot ishlari uchun turli toifadagi buyumlar va ashyolar (reaktivlar, ximikalar, idishlar, metallar, ilmiy ishlar uchun medikalmentlar, urug'lar, hujayralar va h.k.) sotib olish;</p> <p>— boshqa jihoz va materiallar;</p>
--	--	--

HH	I	JJ	Nomi	Ta'rif	Xarajatlar ro'yxati
01	8	00	Joriy maqsadlar uchun texnika, asbob-uskunalar, jihozlar, ashyolar va ozliq-ovqat mahsulotlarini sotib olish xarajatlari		<ul style="list-style-type: none"> — filarmoniyalar va studiyalar xizmatlari to'lovi; — dafn qilish xarajatlari; — qarzdorlik ma'burvatlarini joylashtirish va boshqa xizmatlar uchun to'lanadigan komission yig'imlar; — boshqalar.
		10	Texnika, orgtexnika, asbob-uskunalar, jihoz sotib olish xarajatlari.	Qiymati eng kam oylik ish haqining o'n besh karralik miqdori-dan ko'p bo'lmagan ilmiy, o'quv, tibbiy, laboratoriya, jismoniy tarbiya jihozlari va inventarini sotib olish xarajatlari.	<ul style="list-style-type: none"> — ro'znomalar va jurnallar sotib olish va obuna xarajatlari; — adabiyotlar, jumladan ma'lumot va statistik adabiyotlar; — o'quv ilmiy maqsadlar uchun barcha turdagi hujjatlar sotib olish xarajatlari.

						<ul style="list-style-type: none"> — rentgen sur'atları uchun plyonka, analizlarni o'tkazish uchun ashyolar sotib olish; — davolash muassasalarida qimz sotib olish; — omnaviy epidemiyaga qarshi tadbirlar uchun vakcina va sirovalkalar sotib olish; — mayda tibbiyot asboblarini sotib olish; — gayera quyish uchun qon sotib olish;
50	Kiyim, oyog kiyim, ust-bosh, choyshab va o'rin-ko'rpa sotib olish xarajatlari	Davlat xizmatchilariga yostiq, o'rin-ko'rpa, formali ust-bosh kiyimi, hunar maktablari, maktab-internatlari o'quvchilari, mehribonlik uylari, qariyalar uylari tarbiyalanuvchilari uchun ust-boshni sotib olish xarajatlari.	Devonxonra ashyolarini sotib olish xarajatlari.			<ul style="list-style-type: none"> — formali ust boshni sotib olish va tikish; — maxsus forma kiyimlar va oyog kiyim; — o'rin-ko'rpa; — forma kiyim va oyog kiyimlarni, o'rin-ko'rpa va choyshablarni mayda ta'mirlash; — boshqa yumshoq inventar (pardalar, sholcha-poyandozlar, sochiqlar va boshqalar); — xizmat ko'rsatadigan kontingentlar uchun kiyim va oyog kiyim; — xizmat ko'rsatiladigan kontingentlar uchun choyshablar; — teatrlarda va televidenie bo'yicha yangi sahna-lashiriladigan asarlar uchun kiyimlar tikish va pardalar tayyorlash.
90	Texnika, jihozlar va ashyolarni sotib olish uchun boshqa xarajalar	Qiyimati eng kam ish haqining o'n besh karralik miqdordan ortiq bo'lmagan xo'jalik, texnika va boshqa maqsadlarda foydalalanadigan texnika, jihozlar va ashyolarni sotib olish xarajatlari 01.8.10—01.8.50 kichik sinfga kirgan vositalar bundan mustasno.				

HH	I	JJ	Nomi	Ta'rif	Xarajatlar ro'yxati
		30	Oziq-ovqat mahsulotlarini sotib olish xarajatlari	<p>Davlat muassasalarida (kasalxonalar, maktablar va h.k.) oziq-ovqat mahsulotlari uchun xarajatlari. Mazkur xarajatlar uy xo'jaliklari va xususiy shaxslarga aholining kam ta'minlangan toifalari uchun oziq-ovqat mahsulotlari olish uchun pul shaklidagi to'lovdan farqli o'laroq, bevosita oziq-ovqat mahsulotlarini sotib olishga mo'ljallangan. Uy xo'jaliklariga va xususiy shaxslarga bunday xarajatlar "Uy xo'jaliklariga joriy transferlar" 03.4 sinfi bo'yicha tavsiflanadi. Zararli mehnat qilish sharoitida ishlayotgan byudjet muassasalarining ayrim xodimlarini ovgatlanish qiymatini qisman qoplash bilan bog'liq bo'lgan xarajatlar 03.4.90 sinfiga kiritilishi kerak.</p>	<p>— budjet tashkilotlari tomonidan oziq-ovqat mahsulotlarini sotib olish; — o'z ehtiyojida foydalanishi uchun; — maxsus oziq-ovqat; hayvonlar ozuqasi.</p>
		40	Dori-darmon va bog'lash ashyolarini sotib olish xarajatlari	<p>Tibbiy xizmat ko'rsatuvchi fiqarolik sog'lomlashtirish muassasalari va boshqa davlat muassasalari uchun dori-darmon va bog'lash ashyolarini sotib olish xarajatlari.</p>	<p>— dori-darmonlar, aprechka va bog'lash ashyolarini sotib olish; — donorlarga to'lov, ovgatlanishini qo'shgan holda; — biopreparatlar sotib olish; — mineral suvlar, vitaminlar, dezinfeksiya ashyolarini sotib olish;</p>

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI BUDJET XARAJATLARI
TASNIFI

Bo'lim	Paragraf	Nomi
1	2	3
100	X	Iqtisodiyot uchun xarajatlar
	2	Chigirtkaga qarshi kurash ekspeditsiyasi
	3	Maxsus laboratoriyalar
	4	Biologik laboratoriyalar
	5	Veterinariya laboratoriyalari
	6	Davlat milliy tabiat parklari
	7	Davlat qo'riqxonalari
	8	O'rmon xo'jaliklari
	11	Davlat urug'chilik inspeksiyalari
	12	Suv xo'jaligi tashkilotlari
	13	Yerdan pullik foydalanish uchun to'lov
	21	Davlat texnika nazorati inspeksiyalari
	22	Yerlarni rekultivatsiya qilish ishlariga to'lov
	23	Agrokimyo stansiyalari
	24	Jonivorlarning kasallanishiga qarshi kurash stansiyalari
	25	Qishloq xo'jaligining boshqa muassasalari
	26	Qishloq xo'jalik o'simliklarining zararkunandalari va kasalliklari bilan kurashish bo'yicha tadbirlar
	27	Epizotiyaga qarshi chora-tadbirlar
	28	Yer tuzish va yer-kadastr i ishlariga xarajatlar
	34	Savdo korxonasi va tashkilotlari
	35	Qishloq xo'jaligi bo'yicha boshqa tadbirlar
	38	Sanoat korxonalarini
	40	Boshqa xarajatlar
	45	Ta'minot tashkilotlari
	48	Umumiy loyihalashtirish xarajatlari
	49	Standartlashtirish va sertifikatlash xarajatlari
	50	Qurilish tashkilotlari
	51	Yengil sanoat korxonasi va tashkilotlari
	53	Umumiy ovqatlanish korxonalarini
	55	Matbuot sanoati
	57	Qurilish materiallari ishlab chiqarish sanoati korxonasi va tashkilotlari

	58	Avtomobil transporti korxonalari
	59	Yo'llar qurilishi va ta'mirlash
	60	Boshqa tashkilot va korxonalar
	62	Uy-joy ekspluatatsiya xo'jaligi
	66	Issiqlik energiyasi bilan ta'minlash korxonasi va tashkilotlari
	67	Gaz zavodlari va gaz tarmoqlari
	68	Tramvay va trolleybuslar
	69	Vodoprovod va kanalizatsiya
	76	Markazlashtirilgan buxgalteriyalarni saqlash xarajatlari
	79	Smeta bo'yicha moliyalashtiriladigan kommunal xo'jalik muassasalari (kommundrenaj)
	80	Shaharlarni obodonlashtirish
	81	Qishloq, tuman markazlari, shahar tipidagi posyolkalar va boshqa aholi punktlarini obodonlashtirish
	82	Qutqarish xizmatlari, stansiyalar va suv postlari
		Mahalliy sanoat korxonasi va tashkilotlari
		Geologiya qidiruv ishlari
		Topografiya-geodeziya, kartografiya va kadastr ishlariga xarajatlar
		Loyiha-smeta ishlariga xarajatlar
150	x	Tashqi iqtisodiy faoliyat bilan bog'liq xarajatlar
	3	Respublika hukumati tomonidan chet davlatlar hukumatlariga kreditlar berilishi bilan bog'liq xarajatlar
	4	Chet davlatlar hukumatidan Respublika hukumati olgan kreditlar bo'yicha to'lovlar
	5	O'zbekiston Respublikasi tashqi iqtisodiy faoliyat Milliy banki tomonidan xorijiy banklardan olingan uzoq muddatli kreditlarni qoplash bilan bog'liq xarajatlar
	7	Import rejasi hisobidan tovarlarni bo'nak sotib olinishi hamda to'lovlar va tushumlar orasidagi farqlarni qoplash uchun O'zbekiston Respublikasi tashqi faoliyat Milliy banki tomonidan beriladigan kreditlar bo'yicha foizlarni qoplash xarajatlari
	8	Chet davlatlarga xolisona yordam ko'rsatish bilan bog'liq operatsiyalarni moliyalashtirish
	9	O'zbekiston Respublikasi tashqi faoliyat Milliy banki tomonidan alohida operatsiyalar bo'yicha mablag'larni jalb etganlik uchun foizlarni to'lash bilan bog'liq xarajatlar
	13	Boshqa xarajatlar

	15	Xalqaro tashkilotlarga a'zolik badallarini to'lash bo'yicha xarajatlar
	19	Birja operatsiyalari bo'yicha xarajatlar
160	X	Budjet ssudalari
	1	Qoraqalpog'iston Respublikasi budjetiga beriladigan ssudalar
	2	Viloyatlar va Toshkent shahri budjetiga beriladigan ssudalar
	3	Shahar va tuman budjetlariga beriladigan ssudalar
	4	Shaharga qarashli tuman budjetlariga beriladigan ssudalar
200	X	Maorif
	1	Maktabgacha yoshdagi bolalar muassasalari
	2	Maktablar-bolalarni maktabga tayyorlash muassasalari
	3	Maktablar: boshlang'ich, to'liqsiz o'rta va o'rta
	5	Maxsus maktablar
	6	Kitoblar sotib olish
	9	Maktab internatlar
	11	Maxsus rejimdagi internat maktablar
	16	Bolalar bilan ishlovchi maktabdan tashqari muassasalar va tadbirlar
	19	Bolalar uylari
	23	Kechki (smenali) va sirtqi o'rta umumta'lim maktablari
	27	Xalq ta'limi bo'yicha metodik ishlar, texnikaviy tashviqot va boshqa tadbirlar
	40	Xalq ta'limi vazirligi tizimidagi hunar texnika bilim yurtlari
	41	Akademik litseylar
	42	Kasb-hunar kollejlari
	43	Maxsus kasbiy-texnik o'quv yurtlari
	44	Kadrlar tayyorlash bo'yicha boshqa har xil o'quv yurtlari
	45	O'rta maxsus o'quv yurtlari
	47	Oliy o'quv yurtlari
	48	Kurs tadbirlari va malaka oshirish oliygohlari
	49	O'zbekiston Respublikasi Prezidenti xuzuridagi Davlat va jamiyat qurilishi akademiyasi qoshidagi Oliy biznes maktabi
	74	Qurilish va kapital ta'mirlash yuzasidan texnik nazoratni saqlash xarajatlari
	76	Markazlashtirilgan buxgalteriyalarni saqlash bo'yicha xarajatlar
	78	Markazlashtirilgan xo'jalik xizmati ko'rsatish guruhlarini saqlash xarajatlari

201	X	Madaniyat va ommaviy axborot vositalari
	30	Kutubxonalar
	33	Muzey va ko'rgazmalar
	36	Madaniyat saroylari va uylari, klublar va boshqa klub tipidagi muassasalar
	37	Ijod uylari
	39	Boshqa har xil madaniyat-maorif muassasalari va tadbirlari
	60	Vaqtli matbuot va nashriyotlar
	61	Kitoblar palatasi
	62	Teatrlarni, filarmoniya, musiqa jamoalarini va ansamblarni hamda san'at bo'yicha boshqa tadbirlarini moliyalashtirish
	64	Respublika va mahalliy dasturlarda ko'zda tutilgan madaniyat va san'atni rivojlantirish tadbirlarini moliyalashtirish
	66	Ijodiy uyushmalar
	67	Gaz zavodlari va gaz tarmoqlari
	68	Teleko'rsatuv va radio eshittirish
	69	San'at bo'yicha boshqa tadbirlar
	70	Ommaviy axborot vositalarining boshqa muassasalari
	71	Agentliklar
	74	Qurilish va kapital ta'mirlash yuzasidan texnik nazoratni saqlash xarajatlari
	75	Ijtimoiy soha tashkilotlarini ko'chirish ishlarini o'tkazishga xarajatlar
	76	Markazlashtirilgan hisobxonalarni saqlash uchun xarajatlar
	78	Markazlashtirilgan xo'jalik xizmati ko'rsatish guruhlarini saqlash xarajatlari
202	x	Fan
	1	O'zbekiston Respublikasi Davlat Fan va texnika qo'mitasining ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlarini amalga oshirish zaxirasi
	2	Ilmiy-texnika taraqqiyoti ustuvor yo'nalishlari bo'yicha ishlar o'tkazishga O'zbekiston Respublikasi Davlat Fan va texnika qo'mitasi tomonidan ajratiladigan mablag'lar
	3	Fundamental tadqiqotlar o'tkazish uchun O'zbekiston Respublikasi Davlat Fan va texnika go'mitasi tomonidan ajratiladigan mablag'lar
	4	Ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlarini va FTDK rejalashtirilmaydigan tadbirlarni o'tkazish mablag'lari
	5	Arxiv muassasalarini saqlash bo'yicha mablag'lar
203	x	Sog'liqni saqlash
	1	Kasalxonalar

	2	Hududiy tibbiy birlashmalar
	3	Poliklinika va ambulatoriyalar
	4	Qishloq tibbiy punktlari
	6	Feldsherlik-akusherlik punktlari
	7	Tez yordam va kechiktirib bo'lmaydigan tibbiy yordam stansiyalari
	8	Qon quyish stansiyalari
	9	Sil kasalligi bilan og'rigan bemorlar sanatoriyalari
	10	Bolalar va o'smirlar sanatoriyalari (sil bo'lmaganlar)
	13	Yosh bolalar uyi
	14	Sanitariya-epidemiologiya stansiyalari
	15	Dezinfeksiya stansiyalari
	16	Epidemiyalarga qarshi kurash chora-tadbirlari
	17	Sog'liqni saqlash markazlari va sanitariya-oqartuv tadbirlari
	20	Sog'liqni saqlash bo'yicha boshqa tadbirlar
	74	Qurilish va kapital ta'mirlash yuzasidan texnik nazoratni saqlash xarajatlari
	76	Markazlashtirilgan hisobxonalarni saqlash uchun xarajatlar
	78	Markazlashtirilgan xo'jalik xizmati ko'rsatish guruhlarini saqlash xarajatlari
204	X	Jismoniy tarbiya
	1	Jismoniy tarbiya bo'yicha tadbirlar
	2	Sport inshootlari
	76	Markazlashtirilgan hisobxonalarni saqlash uchun xarajatlar
205	X	Yolg'iz onalarga davlat nafaqalari
	1	Yolg'iz onalarga davlat nafaqalari
207	X	Ijtimoiy ta'minot
	5	Nogironlarni o'qitish va ishga joylashtirish
	6	Qariya va nogironlar internat-uylari
	7	Nogiron yosh bolalar uchun internat-uylar
	8	Protezlash
	9	Tibbiy-mehnat ekspert komissiyalari
	12	Ijtimoiy ta'minotning boshqa muassasa va tadbirlari
	13	Nogironlar xarajatlarini qoplash
	14	Uyda ijtimoiy yordam xizmati ko'rsatish hududiy markazlari va bo'limlari
	17	Pensiya jamg'armasiga beriladigan budjet mablag'lari
	74	Qurilish va kapital ta'mirlash yuzasidan texnik nazoratni saqlash xarajatlari

	76	Markazlashtirilgan hisobxonalarni saqlash uchun xarajatlar
207	X	Sud, Prokuratura organlari va adliyaning boshqa muassasalarini saqlash xarajatlari
	2	FHDYO bo'limlarini saqlash xarajatlari
	3	O'zbekiston Respublikasi Oliy sudini saqlash xarajatlari
	4	Qoraqalpog'iston Respublikasi Oliy sudini saqlash xarajatlari
	5	Viloyat va shahar sudlarini saqlash xarajatlari
	6	Xalq sudlarini saqlash xarajatlari
	7	Notarial idoralarni saqlash xarajatlari
	8	O'zbekiston Respublikasi Prokuraturasini saqlash xarajatlari
	9	Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahri Prokuraturasini saqlash xarajatlari
	10	O'zbekiston Respublikasi Prokuraturasi huzuridagi soliq jinoyatlari bilan kurashish Departamentining markaziy apparati
	11	O'zbekiston Respublikasi Prokuraturasi huzuridagi soliq jinoyatlari bilan kurashish Departamentining hududiy bo'linmalari
	12	O'zbekiston Respublikasi Oliy xo'jalik sudini saqlash xarajatlari
	13	Oliy xo'jalik sudining mahalliy organlarini saqlash xarajatlari
	40	Boshqa sarf-xarajatlar
210	X	Davlat hukumat organlarini saqlash xarajatlari
	1	O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi apparatini saqlash xarajatlari
	2	O'zbekiston Respublikasi Prezidenti apparatini saqlash xarajatlari
	3	O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy sudini saqlash xarajatlari
	4	O'zbekiston Respublikasi Markaziy Saylov komissiyasi apparatini saqlash xarajatlari
	5	Xalq deputatlari faoliyatini ta'minlash bilan bog'liq xarajatlar
	6	Qoraqalpog'iston Respublikasi Juqorg'i Kengesi apparatini saqlash xarajatlari
	9	Sessiyalarni tayyorlash va o'tkazish bilan bog'liq xarajatlar
	40	Boshqa sarf-xarajatlar
214	X	Davlat boshqaruv organlarini saqlash xarajatlari
	1	O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi apparatini saqlash xarajatlari
	2	Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi apparatini saqlash xarajatlari
	3	Qoraqalpog'iston Respublikasi vazirliklari va idoralari apparatini saqlash xarajatlari

	4	Vazirliklar, davlat qo'mitalari, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasiga bo'ysunuvchi qo'mitalar va boshqa organlarni saqlash xarajatlari
	5	O'zbekiston Respublikasi vazirliklari, davlat qo'mitalari va boshqa muassasalarining mahalliy organlarini saqlash xarajatlari
	6	MDH davlatlari hukumatlari qoshida O'zbekiston Respublikasining doimiy vakolatxonalarini saqlash xarajatlari
	7	Hokimiyatlarni saqlash xarajatlari
	8	Qoraqalpog'iston Respublikasi vakolatxonalarini saqlash xarajatlari
	9	Hokimiyat boshqarmalari va bo'limlarini saqlash xarajatlari
	13	Respublikaning chegaradan tashqaridagi vakolatxonalarini, konsulligini, boshqa diplomatik muassasalar agentligini saqlash xarajatlari
	40	Boshqa sarf-xarajatlar
	76	Markazlashtirilgan hisobxonalarini saqlash uchun xarajatlar
215	X	Fuqarolarning o'z-o'zini boshqarish organlarini saqlash xarajatlari
	1	«Mahalla posboni» guruhleri rahbarlarini saqlash xarajatlari
	2	Shaharchalar, qishloqlar, ovullar fuqarolar yig'ini kengashi apparatini saqlash xarajatlari
	3	Shaharlardagi mahalla Fuqarolar yig'ini kengashi apparatini saqlash xarajatlari
216	X	Ehtiyot pul mablag'lari
	1	Zaxira fondi
	2	Qarz majburiyatlari bo'yicha kafolat fondi
217	X	«Davlat soliq va daromadlaridan ajratmalar»
	1	Qo'shilgan qiymat solig'idan ajratmalar
	2	Yuridik shaxslar daromadiga (foydasiga) solinadigan soliqdan ajratmalar
	3	Jismoniy shaxslarning daromadidan olinadigan soliqdan ajratmalar
	4	Yuridik shaxslarning mol-mulkiga soliqdan ajratmalar
	6	Aksiz solig'idan ajratmalar
	7	Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliqdan ajratmalar
	8	Ekologiya solig'idan ajratmalar
	9	Barcha mulk shaklidagi kichik korxonalar uchun yagona soliqdan ajratmalar
	10	Yuridik va jismoniy shaxslardan olinadigan yer solig'idan ajratmalar
	11	Ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish solig'idan ajratmalar

221	X	Turli to'lovlar
	1	Ishchilarni hosil yig'im-terimiga jalb etish bilan bog'liq xarajatlarni qoplash
222	X	Har xil sarf-xarajatlar
	1	Ssudalar bo'yicha to'lovlar
	2	Statistik ishlarni bajarish bo'yicha davlat buyurtmasi
	6	Soliq to'lovlarini o'tkazish bo'yicha pochta xarajatlari
	7	«Chegara posboni» guruhlarini saqlash xarajatlari
	8	Turli xarajatlar
	10	Urush nogironlariga tegishli individual turar joylarni kapital ta'mirlash
	11	Yangi ko'chib kelganlarga uy va hovli qurilishlari uchun ajratilgan kreditning bir qismini ixtisoslashgan banklar qoplash xarajatlari
	13	Fuqarolarga yetkazilgan zararlarni qoplash
	14	Huquqi qayta tiklangan fuqarolarga yetkazilgan zararlarni qoplash
	18	Ijtimoiy ko'nikma markazlarini saqlash
	24	Aholini ro'yxatga olish xarajatlari
	26	Yashash sharoitini yaxshilash uchun fuqarolarga yordam ko'rsatish
	27	Uy-joy obligatsiyalari bo'yicha jismoniy shaxslar oladigan uy-joy qiymatining 50 foizini «Toshuyjoyjamg'armabanki» tomonidan qoplash
	28	Xalq ta'limi, sog'liqni saqlash, madaniyat sohalari ishchilari uchun sanatoriy-profilaktoriylarni xo'jalik saqlashi uchun dotatsiyalar
	29	Banklarga aholi uy-joy tadbirlariga imtiyozli kreditlar berish bilan bog'liq yo'qotishlarini qoplash
	31	O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi Qimmatbaho metallar va qimmatbaho toshlar qo'mitasi davlat proba palatasi
225	X	Davlat jamg'armasiga topshiriladigan oltin va kumush uchun to'lovlar xarajatlarini budjetdan qoplash
231	X	Chernobil AES halokati oqibatlarini bartaraf etish bo'yicha xarajatlar
	1	Chernobil halokati oqibatlarini bartaraf etish bo'yicha o'tkaziladigan ishlar xarajatlari
	2	Imtiyoz va kompensatsiya to'lovlari xarajatlari
	3	Ijtimoiy sug'urta bo'yicha xarajatlar
	4	Pensiya ta'minoti bo'yicha imtiyozlar berish bilan bog'liq to'lovlar

	5	Banklar tomonidan berilgan foizsiz ssudalar qoplamasi va shu kabi ssudalar berganligi oqibatida ko'rilgan zararlarni qoplash bo'yicha xarajatlar
232	X	Mukofotlarni va rag'atlantirishni to'lash bo'yicha xarajatlar
	1	Davlat mukofotlarini to'lash xarajatlari
	2	Davlat mukofotlarini to'lash xarajatlari
	3	Hukumat qarori bo'yicha rag'atlantirishni to'lash xarajatlari
233	X	Referendum va saylovlar o'tkazish bilan bog'liq xarajatlar
	1	O'zbekiston Respublikasi Xalq deputatlari saylovlarini o'tkazish xarajatlari
	2	Qoraqalpog'iston Respublikasi Xalq deputatlari saylovlarini o'tkazish xarajatlari
	3	Mahalliy kengashlarga Xalq deputatlari saylovlarini o'tkazish xarajatlari
	4	Xalq sudi saylovlarini o'tkazishga xarajatlar
	5	Referendum o'tkazishga xarajatlar
	6	O'zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovlarini o'tkazish xarajatlari
238	X	Pul-buyum lotereyalarida chiqqan yutuqlarni to'lash va ularni o'tkazish bilan bog'liq xarajatlar
239	X	Davlat ichki qarzi bo'yicha xarajatlar
	1	Banklarga kredit va ichki qarzlarni bo'yicha xizmat ko'rsatganligi uchun foizlar to'lash bo'yicha xarajatlar
	2	Banklarga ichki qarz olish bo'yicha xizmat ko'rsatganligi uchun komission mukofotlashlar to'lovi bo'yicha xarajatlar
	3	1992-yildagi O'zbekiston Respublikasi 12%li ichki yutuqli qarzi bo'yicha xarajatlar
	4	1982-yildagi Davlat ichki yutuqli qarzi bo'yicha xarajatlar
	5	1990 yildagi Davlat maqsadli foizsiz qarzi va xazina majburiyatlari bo'yicha xarajatlar
	6	Korxonalar, tashkilot va aholi o'rtasida joylashtiriladigan 1990-yilga O'zbekiston qarzi bo'yicha xarajatlar
	7	Aholi o'rtasida joylashtiriladigan davlat maqsadli foizsiz qarzi bo'yicha xarajatlar
	9	Davlat, kooperativ va boshqa jamoat korxonalarini va tashkilotlari va kredit muassasalari o'rtasida joylashtiriladigan 1990-yilgi davlat ichki 5 foizli qarzi bo'yicha xarajatlar
	10	Davlat qisqa muddatli kuponsiz obligatsiyalari bo'yicha xarajatlar
	40	Boshqa xarajatlar
240	X	Kapital qo'yilmalar va umumiy loyihalashtirish

243	X	Mulk egasiga mulkka egalik huquqini to'xtalish natijasida yetkazilgan zararlarni qoplash
244	X	Yer egalariга zarar va yo'qotishlarni qoplash
	1	Yer egalari va yerdan foydalanuvchilar huquqlari buzilishi natijasida yetkazilgan zararlarni qoplash
	2	Yer egalari va yerdan foydalanuvchilarga ularni aybisiz buzilgan yerlarni tiklash uchun ajratiladigan budjet mablag'lari
250	X	Turmush farovonligini oshirish bilan bog'liq xarajatlar
	4	16 yoshgacha bolalari bo'lgan oilalarga har oylik nafaqa tayinlash
	5	Bolalari 2 yoshga to'lguncha onalarga to'lanadigan nafaqa
	6	Kam daromadli oilalarga beriladigan har oylik yordam puli
	7	Tabiiy ofatdan talafot ko'rgan oilalarga moddiy yordam
254	X	Boshqa budjetlarga o'tkaziladigan mablag'lar
	1	Qoraqalpog'iston Respublikasi budjetiga beriladigan dotatsiyalar
	2	Viloyatlar va Toshkent shahar budjetlariga beriladigan dotatsiyalar
	3	Tuman va viloyat tasarrufidagi shahar budjetlariga beriladigan dotatsiyalar
	4	Tuman tasarrufidagi shahar va ishchilar shaharchalari budjetlariga beriladigan dotatsiyalar
	5	Qoraqalpog'iston Respublikasi budjetiga beriladigan subvensiyalar
	6	Viloyatlar va Toshkent shahar budjetlariga beriladigan subvensiyalar
	7	Tuman va viloyat tasarrufidagi shahar budjetlariga beriladigan subvensiyalar
	8	Tuman tasarrufidagi shahar va ishchilar shaharchalari budjetlariga beriladigan subvensiyalar
	9	O'zaro hisob-kitoblar bo'yicha O'zbekiston Respublikasi budjetiga beriladigan mablag'lar
	10	O'zaro hisob-kitoblar bo'yicha Qoraqalpog'iston Respublikasi budjetiga beriladigan mablag'lar
	11	O'zaro hisob-kitoblar bo'yicha viloyatlar budjetlariga beriladigan mablag'lar
	12	O'zaro hisob-kitoblar bo'yicha tuman va shaharlar budjetlariga beriladigan mablag'lar
	13	Yuqori budjetga o'tkaziladigan mablag'lar
	15	Yuqori budjetdan o'tkaziladigan ortiqcha daromadlar summasi

307	X	Harbiy xizmatchilar, ichki ishlar idoralarining boshliq va oddiy tarkib shaxslari, bojxona idoralari pensiya va nafaqalariga xarajatlar
	1	O'zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligi harbiy xizmatchilarining pensiya va nafaqa xarajatlari
	2	O'zbekiston Respublikasi Milliy xavfsizlik xizmati harbiy xizmatchilarining pensiya va nafaqa xarajatlari
	3	O'zbekiston Respublikasi Davlat chegaralarini qo'riqlash qo'mitasi harbiy xizmatchilarining pensiya va nafaqa xarajatlari
	4	O'zbekiston Respublikasi Favqulodda holatlar organlari harbiy xizmatchilarining pensiya va nafaqa xarajatlari
	5	O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi tizimidagi harbiylar, boshliq va oddiy tarkiblar uchun pensiya va nafaqa xarajatlari
	6	O'zbekiston Respublikasi Davlat Bojxona qo'mitasi tizimidagi harbiylar, boshliq tarkibi uchun pensiya va nafaqa xarajatlari
309	X	Mudofaa majmuyi, huquqni himoya qilish organlari va boshqa tarmoqlarning xarajatlari
	1	O'zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligini saqlash xarajatlari
	2	O'zbekiston Respublikasi Milliy havfsizlik xizmatini saqlash xarajatlari
	3	O'zbekiston Respublikasi Davlat chegaralarini qo'riqlash qo'mitasini saqlash xarajatlari
	4	O'zbekiston Respublikasi Favqulodda holatlar organlarini saqlash xarajatlari
	5	O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi qoshidagi Davlat moddiy zaxiralari bosh boshqarmasining xarajatlari
	6	«O'zdvaxira», «Vatanparvar» mudofaaga ko'maklashish tashkilotlarining mudofaa uchun mutaxassislar tayyorlash va boshqa xarajatlari
	7	O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi xarajatlari
	8	O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi Jazoni ijro etish Bosh boshqarmasi xarajatlari
	9	O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi Moddiy-texnika va harbiy ta'minot boshqarmasi xarajatlari
	10	O'zbekiston Respublikasi Davlat Bojxona qo'mitasi xarajatlari
	11	O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi Qimmatbaho metallar va qimmatbaho toshlar qo'mitasi xarajatlari
	12	O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Narkotik moddalarni nazorat qilish Milliy axborot-tahlil markazi xarajatlari

	13	O'zbekiston Respublikasi Davlat Soliq qo'mitasining soliq kolleji xarajatlari
	14	Voyaga yetmaganlarni qabul qilish va tarqatish muassasalarini saqlash xarajatlari
	15	Davlat zaxirasini to'ldirish uchun xarajatlar
	16	Daydichilik va tilanchilik bo'yicha ushlangan shaxslarni qabul qilish va tarqatish muassasalarini saqlash xarajatlari
	17	Yo'naltiruv zaxirasini to'ldirish uchun xarajatlar
	18	Soliq va bojxona organlari Akademiyasini saqlash xarajatlari
322	X	Mudofaa majmuyi, huquqni himoya qilish organlari va boshqa tarmoqlarning mahalliy budjetlardan moliyalashtiriladigan xarajatlari
	1	Yo'l patrul xizmati bo'linmalarini saqlash xarajatlari
	2	Ma'muriy huquqbuzarlik uchun hibsga olinganlarni qo'riqlash bo'linmalarini saqlash xarajatlari
	3	Militsiya uchastka vakillarini saqlash xarajatlari
	4	Sanitariya militsiyasi bo'linmalarini saqlash xarajatlari
	5	Ma'muriy huquqbuzarlik uchun hibsga olinganlarni qabul qilish maxsus muassasalarini saqlash xarajatlari
	6	Militsiya maxsus saf bo'linmalarini saqlash xarajatlari
	7	Topilmalar stolini saqlash xarajatlari
	8	Ro'yxatga olingan mol-mulklar omborini saqlash xarajatlari
	9	Markazlashtirilgan hisobxonalarni saqlash xarajatlari
	10	Kasbiy yong'indan saqlash bo'linmalarini saqlash xarajatlari
	11	Tibbiy xushyorxonalarni saqlash xarajatlari
	12	Manzil, ma'lumot byurolarini saqlash xarajatlari
	13	Davlat avtomobil nazorati maxsus montaj va foydalanish boshqarmalarini saqlash xarajatlari
	14	Voyaga yetmaganlar ishlari bo'yicha inspeksiyalarni saqlash xarajatlari
	15	Voyaga yetmaganlarni qabul qilish va tarqatish muassasalarini saqlash xarajatlari
	16	Daydichilik va tilanchilik bo'yicha ushlangan shaxslarni qabul qilish va tarqatish muassasalarini saqlash xarajatlari
	17	«Vatanparvar» mudofaaga ko'maklashish tashkilotining mudofaa uchun mutaxassislar tayyorlash xarajatlari
	18	Mudofaa ishlari boshqarmalarining xarajatlari
	19	Maxsus omborlarning xarajatlari
	20	Qutqarish xizmati «911» ni saqlash xarajatlari
	21	Oziq-ovqat zaxiralarini tashkil etish xarajatlari

DAVLAT BUDJETI DAROMADLARINI SHAKLLANTIRISH ASOSLARI

6.1. DAVLAT BUDJETI DAROMADLARINI SHAKLLANTIRISHNING ZARURLIGI, MOHIYATI, MANBALARI VA OMILLARI

Davlat budjeti davlatning yirik markazlashgan pul fondi bo'lib, u davlatning funksiyalarini bajarishga asoslangan iqtisodiy kategoriya hisoblanadi.

Iqtisodiy adabiyotlarda ko'pchilik yetakchi iqtisodchi — olimlar tomonidan davlat budjetini davlatning yirik markazlashgan pul fondi va asosiy moliya kategoriyasi ekanligi qayd etilgan.

Budjet-«g'azna» degan ma'noni bildirib, bu davlat va mahalliy o'z-o'zini boshqarish vazifalari va funksiyalarini moliyaviy ta'minlash uchun mo'ljallangan pul mablag'lari jamg'armalarini to'plash va sarflash shaklidir.

Rossiyada davlat daromadlari va xarajatlari to'g'risidagi ma'lumotlar dastlab 1654-yili e'lon qilingan, ya'ni o'sha paytdagi Rossiya davlatida o'tkazilgan pul islohotlari shuni taqozo qilgan, 1812-yildan boshlab esa har yili e'lon qilinadigan bo'lgan, dastlabki budjet ma'lumotlari nihoyatda sir saqlangan. Budjetning rasmiy ravishda o'rnatilishi XVIII asrning 2-yarmida Fransiyadagi burjua revolyutsiyasidan keyin amalga oshirilgan. XIX asrning 2-yarmida Yevropa mamlakatlarida budjet kategoriyasidan foydalanila boshlandi.

Budjet so'zi g'azna ma'nosini bildirar ekan, uning mohiyati ham davlatning qo'lida markazlashtirilgan pul jamg'armalarining tashkil etilishi va davlatning siyosatini amalga oshirish bilan bog'liq xarajaglar yuzasidan pul munosabatlarinn bildiradi. Davlat budjeti moliya tizimi davlat moliya bo'g'inining asosiy qismidir.

Davlat budjeti — davlat pul mablag'larining (shu jumladan davlat maqsadli jamg'armalari mablag'larining) markazlashtirilgan jamg'armasi bo'lib, unda daromadlar manbalari va ulardan tushumlar miqdori, shuningdek moliya yili mobaynida aniq maqsadlar uchun ajratiladigan mablag'lar sarfi yo'nalishlari va miqdori nazarda tutiladi.

Budjet orqali iqtisodiyotga quyidagicha tarzlarda faol ta'sir ko'rsatish mumkin:

- soliqlar, yig'img'lar va turli to'lovlar vositasida;
- to'g'ridan-to'g'ri budjetdan moliyalashtirish vositasida;
- ✓ subsidiyalash vositasida;
- foizsiz va imtiyozli kreditlar berish vositasida;
- budjet mablag'lari hisobiga maxsus jamg'armalar va zaxiralar yaratish vositasida.

Iqtisodiy kategoriya sifatida budjet turli budjet fondlarini shakllantirish, taqsimlash, foydalanish paytida yuzaga keluvchi va ro'yogba chiquvchi iqtisodiy munosabatlardir.

Moddiy ma'noda budjet — tegishli darajadagi davlat va mahalliy hokimiyat idoralari faoliyatini ta'minlovchi, ular oldiga qo'yilgan siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy vazifalarni bajarish imkonini beruvchi markazlashtirilgan pul mablag'lari fondidan iboratdir. Davlat tomonidan rejalashtirilgan tadbirlarni budjet hisobidan moliyaviy ta'minlash deganda budjetning aynan ana shu moddiy ma'nosi ko'zda tutiladi.

Huquqiy kategoriya sifatida budjet tegishli hudud doirasida markazlashtirilgan pul mablag'larini shakllantirish, taqsimlash, foydalanishga qaratilgan va tegishli davlat yoki mahalliy hokimiyat idorasi tomonidan tasdiqlangan asosiy moliyaviy reja, yuridik me'yorlardan iboratdir.

Budjet asosiy moliyaviy reja sifatida quyidagi belgilar bilan tavsiflanadi:

- budjet universal moliyaviy reja sifatida tegishli hududning iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyotining barcha sohalari va yo'nalishlarini to'la qamrab oladi;
- budjet boshqa turdagi moliyaviy rejalarga nisbatan muvofiq-lashtiruvchi vazifani bajaradi.

Yuqorida qayd etilgan davlat budjetining mohiyatiga xos bo'lgan asosiy jihatlardan tashqari, uning milliy daromadni qayta taqsimlash quroli ekanligi borasida ham iqtisodiy adabiyotlarda munozarali fikr va mulohazalar mavjud.

XX asrning ikkinchi yarmida rivojlangan industrial davlatlarda milliy daromadning yirik qismini davlat tomonidan o'zlashtirish yuz berdi. Mazkur davlatlarda moliya tizimining barcha bo'g'inlari orqali milliy daromadning 60 foizgacha bo'lgan qismi qayta taqsimlana boshladi. Milliy daromadning 40 foizgacha bo'lgan qismi davlat budjeti orqali taqsimlanar edi.

Davlat budjetining milliy daromadni qayta taqsimlashdagi rolining oshishi, asosan, davlatning umumijtimoiy xarajatlarining hajmi oshishi bilan izohlanadi. Xususan, g'arbiy Yevropa mamlakatlari

davlat budjeti xarajatlari tarkibida ijtimoiy xarajatlarning salmog'i XX asrning 90-yillariga kelib 35 foizga yetdi. Holbuki, XX asrning 50-yillarining o'rtalarida bu ko'rsatkich 18 foizni tashkil etgan edi.

Davlat budjetining umumijtimoiy xarajatlaridan keyin, o'sish sur'atiga ko'ra ikkinchi o'rinni iqtisodiy xarajatlar egallaydi.

Rivojlangan xorijiy davlatlarda, ayniqsa, 1929—1933 yillarda bo'lib o'tgan jahon iqtisodiy inqirozidan keyin iqtisodiyotni davlat tomonidan tartibga solish jarayoni kuchaydi, uning ko'lamini kengaydi. Mazkur inqiroz boshqa rivojlangan davlatlarga qaraganda AQSh iqtisodiyotiga ko'proq ziyon keltirdi. Shuning uchun AQShda tiklash — moliya korporatsiyasi, sanoatni qayta tiklash bo'yicha ma'muriyat kabi davlat manbalari hisobidan tashkil etilgan tashkilotlar paydo bo'ldi. Ushbu tashkilotlar bankrot bo'lish arafasida turgan korxonalar, firmalar va banklarga subsidiyalar va kreditlar berdi. Berilgan subsidiyalar va kreditlar mazkur korxonalarni ommaviy bankrotlikdan saqlab qoldi.

Ikkinchi jahon urushidan keyin davlatning iqtisodiyotga aralashuvi kuchaydi. Buning asosiy sababi shundaki, g'arb davlatlarining rahbar doiralari angliyalik iqtisodchi olim J.M.Keynsning tavsiyalarini amaliy dastur sifatida qabul qildilar. Chunki, J.M.Keyns davlat moliyasini iqtisodiyotni va ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishning muhim quroli deb hisoblar edi. Professor N.V.Kolchinaning tadqiqotlariga ko'ra, hozirgi vaqtda rivojlangan industrial mamlakatlarda davlatning iqtisodiyotga aralashuvi bilan bog'liq xarajatlari davlat budjeti jami xarajatlarining 20—25 foizini tashkil qilmoqda.

Davlat budjeti iqtisodiyot va ijtimoiy sohaning rivojlanishiga davlat tomonidan ta'sir o'tkazishning muhim vositasi sifatida doimiy ravishda qo'llaniladi, uning jamiyat hayotiga ta'sirining shakl va usullari o'zgarib boradi.

Shunisi xarakterliki, O'zbekistonda bevosita davlat budjetining milliy daromadni qayta taqsimlashdagi rolining yuqori ekanligi hamda bu holatning asosiy sabablari umumijtimoiy xarajatlarning va davlatning iqtisodiyotni tartibga solish xarajatlarining o'sishidan iborat ekanligi kuzatilmoqda.

Respublikamiz davlat budjetining xarajatlari tarkibida ijtimoiy xarajatlar salmog'ining o'sib borishi mamlakatimizda ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotini shakllantirish bilan izohlanadi. Bunda asosiy e'tibor jamiyat a'zolarining muhtoj tabaqalarini ijtimoiy jihatdan qo'llab-quvvatlashga, halq maorifi, tibbiy xizmat kabi ijtimoiy sohalarni o'z vaqtida va to'liq moliyalashtirishga qaratiladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimov tomonidan ilgari surilgan bozor munosabatlariga o'tishning besh asosiy tamoyillaridan biri davlatning bosh islohotchi ekanligidir. Ushbu tamoyilga ko'ra, davlat mamlakatda bozor iqtisodiyotini shakllantirish uchun zarur bo'lgan barcha shart-sharoitlarni yuzaga keltiradi, mamlakatga xorijiy investitsiyalarni jalb qilish tadbirlarini ishlab chiqadi va kapital sarflarning tarmoq va hududiy uzilishini izga solib turadi.

Bozor munosabatlari rivojlanishi bilan davlatning iqtisodiyotga aralashuvi ko'lami torayib boradi. Bu esa davlat budjetining iqtisodiy mazmundagi xarajatlari miqdorini keskin kamayishiga olib keladi.

Davlat budjetining asosiy moliyaviy kategoriya sifatida jamiyat hayotidagi rolining oshib borishiga birinchi navbatda uning daromad bazasini qay tarzda va darajada shakllanganligiga bog'liq. Shu jihatdan olganda davlat budjetining daromadlarini shakllantirish masalasini ilmiy jihatdan tadqiq qilish iqtisodiy adabiyotdagi dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Davlat budjetining daromadlarini shakllantirish masalalari klassik iqtisodchilar — A.Smit, D.Rikardoning tadqiqotlarida o'z aksini topgan. Keyinchalik bu masala A.Tyurgo, F.Kene, I.Fisher, S.Fisher, J.Mill, G.Jorj, Volter, J.Keyns, M.Speranskiy kabi taniqli iqtisodchi olimlarning ilmiy izlanishlarida o'z aksini topgan.

Davlat budjeti daromadlarining bosh moddiy manbayi milliy daromad hisoblanadi. Milliy daromadni davlat tomonidan o'zlashtirish turli usullar yordamida amalga oshiriladi. Jahon iqtisodiyoti rivojlanishining hozirgi bosqichida milliy daromadning davlat tomonidan o'zlashtirilishi quyidagi uch asosiy usul vositasida amalga oshirilmoqda: soliqlar, davlat krediti, bank tizimining kreditlari.

Shunisi xarakterliki, davlat budjetining daromadlarini shakllantirishda va milliy daromadi davlat foydasiga qayta taqsimlashda birinchi usul ustuvor ahamiyatga ega. Buning boisi shundaki, soliqlar moddiy va ijtimoiy mazmunga ega. Ular takror ishlab chiqarish jarayonining muhim tarkibiy qismi va ishlab chiqarish munosabatlarining maxsus shakli sifatida milliy daromadni qayta taqsimlashda ishtirok etadi. Buning ustiga, davlat soliqlardan o'z daromadlarini shakllantirishning asosiy usuli sifatida tashkil topgan vaqtdan boshlab foydalanib kelmoqda,

Hozirgi vaqtda dunyoning deyarli barcha mamlakatlarida soliqlar davlat budjeti daromadlarining birlamchi manbayi hisoblanadi. Rivojlangan industriya davlatlarida, xususan, Yaponiya, Germaniya,

Buyuk Britaniya, Fransiya, Italiya va Kanadada soliqlar davlat budjeti daromadlarining 90 foizgacha bo'lgan qismini, AQShda esa 70 foizdan ortiq qismini tashkil etadi.

O'zbekistov Restgublikasi Davlat budjeti daromadlarining asosiy (90 foizdan ortiq) qismi soliq tushumlaridan iborat.

Soliqlarning davlat budjeti daromadlarining asosiy, birlamchi manbasi ekanligi, ularning mohiyatini ochish maqsadida qator ilmiy tadqiqotlar olib borilgan. Soliqlarni budjet daromadlarining manbasi sifatidagi mohiyatini nazariy jihatdan asoslab bergan birinchi olim V.Petti hisoblanadi. U o'zining 1662-yilda yozgan «Soliqlar va yig'imlar to'g'risida traktat» nomli ilmiy asarida davlat uchun zarur bo'lgan soliqlar miqdorini asoslab berish uchun davlat xarajatlarining majmuyini aniqlashga harakat qildi. V.Pettining fikriga ko'ra, davlat foydasiga soliqlarni undirish mutanosib bo'lishi lozim, chunki bu mexanizm turli miqdordagi daromadlar uchun «betaraf» hisoblanadi; «Soliq qanchalik ulkan bo'lmasin, agar u barchaga mutanosib ravishda belgilangan bo'lsa, u tufayli hech kim boyligining qandaydir qismini yo'qotmaydi. Bundan tashqari, yig'ilgan soliqlar mamlakatlardan chiqib ketmas ekan, mamlakat boshqa mamlakatlarga nisbatan bir xilda boy bo'lib qolaveradi». Demak, Petti soliqlarni budjet daromadlarining asosiy manbasi sifatidagi rolini e'tirof etgan holda, soliqqa tortishning barcha soliq to'lovchilar uchun teng bo'lishini ta'kidlab o'tgan.

XVIII asrda Fransiyada A.Tyurgo va F.Kene rahbarligida fiziokratlar oqimi paydo bo'ldi. Fiziokratik nazariya qishloqda xo'jalik yuritishning o'rta asrlarga xos qishloq shakllariga barham berish, kichik yer uchastkalarini qo'shish, fiskal tizimni tartibga tushirishga qaratilganligi sababli ular yagona soliqqa, ya'ni yer rentasidan olinadigan yagona soliqqa o'tishni taklif qildilar. Ularning ta'kidlashicha, renta qayta ishlab chiqarilmaydigan tabiat omilini ishlatishdan olinadigan daromad hisoblanadi, rentadan olinadigan soliqning ta'sir doirasi har doim lendlordlarni qamrab oladi. O'z navbatida jamiyatdagi boshqa sinflarning daromadlari ishlab chiqarishning zaruriy xarajatlaridan iboratdir. Shunday qilib, fiziokratlarning yagona soliqni joriy etish xususidagi taklifi soliq yig'imlari bilan bog'liq xarajatlarni minimallashtirishga qaratilgan. F. Kene yer rentasidan olinadigan soliq stavkasini «taxminan sof mahsulotning uchdan bir qismi» ga teng bo'lishini taklif qilgan.

Klassik iqtisodchilardan Adam Smit soliqlarni faqat davlat budjeti daromadlarining manbasi sifatida tadqiq qildi. Uning fikriga ko'ra,

solliqlar hukumatni saqlash xarajatlarini qoplashga yetishi zarur. Demak, A.Smit o'zining butun diqqat-e'tiborini solliqlarni fiskallik funksiyasiga qaratdi.

A.Smit o'zining «Tabiat va xalqlarning boyliklarining sabablari to'g'risida tadqiqotlar» nomli ilmiy asarida birinchi marta soliqqa tortishning umumiy tamoyillarini shakllantirdi.

Bular:

- 1) Xo'jalik mustaqilligi tamoyili.
- 2) Adolat tamoyili.
- 3) Aniqlik tamoyili.
- 4) Tejamkorlik tamoyili.

Shuningdek A.Smit soliq yukini taqsimlash nazariyasini quyidagicha shakllantirdi: barcha solliqlar pirovard natijada, Yer egalari olinadi, chunki ular daromadning qo'zg'almas manbayini doimiy egalari hisoblanishadi. A.Smit fiziokratlardan farqli ravishda yagona soliq nazariyasini qo'liab-quvvatlamadi. Uning fikriga ko'ra, rentani soliqqa tortish bilan birga ish haqiga solinadigan soliq ham mavjud bo'lishi lozim. Ushbu soliq ish haqini to'langan solliqlarning to'liq summasiga ko'paytiradi, agar faqat mehnatga bo'lgan talabni kamayishi yuz bermasa, albatta. Bundan tashqari, A.Smit iste'mol buyumlariga ham solliqlar solishni taklif qilgan, bu solliqlar tovarlar bahosini oshiradi va tovarlarning alohida turlariga bo'lgan talabning o'zgaruvchanligiga ta'sir qiladi.

Klassik iqtisodchi D.Rikardo, A.Smitning solliqlar to'g'risidagi nazariyasini sezilarli darajada to'ldirdi. O'zidan oldin o'tgan taniqli iqtisodchilardan farqli o'laroq, D.Rikardo soliqqa tortishning yangi tamoyilini yaratdi. Ushbu tamoyilga ko'ra, barcha solliqlar, agar u ishab chiqarish hajmini oshirish yoki noishlabchiqarish xarakteridagi iste'molni kamaytirishga asoslangan holda o'rnatilmagan bo'lsa, kapitalni jamg'arishga to'sqinlik qiladi.

D.Rikardoning fikriga ko'ra, yer rentasini soliqqa tortish juda oson va qulay, ammo rentadan olinadigan soliqning yuki to'g'ridan-to'g'ri xaridor zimmasiga yuklatilmasligi lozim, chunki bu soliq taklifi qat'iy belgilangan omilga solingan soliqdir. D.Rikardo foydaga solinadigan soliqni tovarlarning bahosi va taklifiga ta'sirini tahlil qilgan. U tahlil natijalariga asoslangan holda quyidagi xulosani shakllantiradi: tovarlar oboroti tezligining turli tovar pozitsiyalari bo'yicha bir xil emasligi soliq yukining ularning bahosiga bir xilda ta'sir etmasligiga olib keladi. Solliqlarning to'g'ri xildagi samarasi tufayli pullar miqdorining ko'payishi baholarning tarkibiga ham, darajasiga ham ta'sir qiladi.

XIX asrda S.Sismondi soliqlarning budjet daromadi sifatidagi mohiyatini tadqiq qilish asosida shunday xulosaga keldi: soliq to'lovchi davlat xizmatlarini kelgusida iste'mol qilish maqsadida joriy ne'matining ma'lum qismini hukumat foydasiga qurbon qiladi. XIX asrning boshqa iqtisodchilari — A.Ter va J.Mak-Kulloh soliqni davlatga berilgan «sug'urta to'lovi» sifatida qaradilar.

Soliqlarni davlat budjeti daromadlarining asosiy manbayi sifatidagi mohiyatini ochib berishda J.M.Keynsning xizmatlari juda kattadir. Uning fikriga ko'ra, bozor mexanizmi takomillashmagan mexanizmdir, shuning uchun iqtisodiyot o'z-o'zini boshqarishning samarali instrumentlariga ega emas. Bunday sharoitda faqat davlat fiskal va pul kredit siyosati orqali iqtisodiyotni tartibga solish qobiliyatiga egadir. Keyns mazkur usullar ichida soliqlarni bozor iqtisodiyotini tartibga solishdagi roliga alohida e'tibor qaratdi. Uning fikriga ko'ra, yuqori progressiv soliqlar davlat budjetini muvozanatlashga bevosita ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Bunda davlatning adolatli ijtimoiy siyosati muhim ahamiyat kasb etadi, chunki aholining kam ta'minlangan qatlamlari soliqdan ozod qilinadi va soliq yuki to'liq badavlat soliq to'lovchilar zimmasiga yuklanadi. Keynsning qat'iy tarzda e'tirof etishiga ko'ra, katta jamg'armalar iqtisodiy o'sishga xalaqit beradi. Chunki ular ishlab chiqarishga yo'naltirilmaydi va daromadlarning passiv manbayi hisoblanadi. Shuning uchun ortiqcha jamg'armalarni soliqlar yordamida undirib olish zarur.

Keynsning soliq nazariyasiga oid qarashlari uning izdoshlarini nazariy qarashlariga o'z ta'sirini ko'rsatdi. Amerikalik iqtisodchi olimlar — G.Tibold, J.Pechler; angliyalik iqtisodchi olimlar — T.Kou, K.Krosland; fransuz iqtisodchi olimlari — M.Klyuzo, J.Furaste J.M.Keynsning izdoshlari bo'lib, yuqori soliq stavkalarini qo'llash, davlat budjetida yirik mablag'larni to'plash, davlat tomonidan yirik ijtimoiy dasturlarni amalga oshirish tarafdorlari bo'lib chiqdilar.

XX asrning 50-yillarida J.M.Keyns ta'limotiga nisbatan muqobil ta'limot sifatida monitarizm ta'limoti yuzaga keldi. Bu ta'limotning asoschisi AQShning Chikago Universitetining professori M.Fridman hisoblanadi. Monitaristlar iqtisodiyotga davlatning aralashuvini maksimal darajada cheklashni qat'iy talab qildilar. Shu boisdan ular soliqlarning darajasini minimallashtirishni, iqtisodiyotni pul massasini va foiz stavkalarini o'zgartirish orqali tartibga solishni taklif qildilar.

Soliq nazariyasini rivojlanishga sezilarli hissa qo'shgan olimlardan biri italiyalik F.Nitti hisoblanadi. U davlat budjeti daromadlari

va xarajatlarini taqqoslash usulidan foydalangan holda soliqlarning budget daromadi sifatidagi roliga quyidagicha baho beradi: «Soliqlar — davlatning iqtisodiy siyosatining ajralmas qismidir. Agar yig‘iladigan soliqlarning sezilarli qismi ishlab chiqarish maqsadlariga, samarali ishlab chiqarish infratuzilmasini shakllantirishga va ilmiy tadqiqotlarga ishlatilsa, agar armiya va davlat apparatini saqlash xarajatlari nisbatan katta bo‘lmasa, u holda soliqlar ishlab chiqarishni rivojlantirishga to‘sqinlik qilmaydi. Va, aksincha, agar yig‘iladigan soliqlar budget sohasi orqali iste‘molga yo‘naltirilsa, ya‘ni yeb yuborilsa u holda ular mamlakat iqtisodiyotiga vayron qiladigan tarzda ta‘sir ko‘rsatadi».

Taniqli rus iqtisodchi — olimlaridan M.Speranskiy, S.Vitti soliqlarning budget daromadlari sifatidagi roliga baho berganlar. Ularning nazariy qarashlariga xos bo‘lgan jihat — bu soliqqa tortishning ma‘naviylik tamoyilini ishlab chiqilganligi hisoblanadi. Ushbu tamoyilga ko‘ra o‘ziga to‘q, badavlat mulk egalariга nisbatan qo‘shimcha soliqlarning va yuqori soliq stavkalarining qo‘llanilishi maqsadga muvofiq hisoblanadi.

O‘zbek olimlaridan Q.Yahyoyev soliqlarni budget daromadlarining manbai sifatida tadqiq qilgan ekan, «Soliqlarning obyektiv zarurligi — davlatning bajaradigan qator funksiyalarini mablag‘ bilan ta‘minlashning zarurligidan kelib chiqadi» degan xulosani shakllantirgan.

Professor T.Malikovning fikriga ko‘ra «Soliqlar iqtisodiy kategoriya sifatida milliy daromadni taqsimlash va qayta taqsimlash jarayonida vujudga kelganligi va faoliyat ko‘rsatganligi uchun ishlab chiqarish munosabatlarining bir qismidir»¹.

Lekin, biron-bir mamlakat amaliyotida yuqorida qayd etilgan nazariyalarning birontasi sof holda qo‘llanilmaydi. Odatda, mazkur nazariy oqimlarning ayrim qoidalaridan milliy soliq tizimi ma‘lum bir davriy oraliqlarda foydalaniladi.

Ushbu paragrafda soliqlarning budget daromadlarining manbai sifatidagi mohiyatini ochib berishga bag‘ishlangan nazariy qarashlarni tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, *birinchidan*, soliqlar davlatning funksiyalarini bajarishning asosiy va birlamchi moliyaviy manbai hisoblanadi; *ikkinchidan*, soliqlarning milliy daromadni qayta taqsimlashdagi roli bevosita davlatning iqtisodiyotga aralashuvi darajasi bilan belgilanadi; *uchinchidan*, soliqlardan budgetning iqtisodiy mazmundagi xarajatini moliyalashtirishda foydalanish

¹ T.Malikov «Soliqlar va soliqqa tortishning dolzarb muammolari».

masalasi alohida e'tibor berish amaliy ahamiyat kasb etadi, chunki rivojlanayotgan davlatlarda iqtisodiyotni tarkibiy jihatdan qayta qurish davlatning iqtisodiyotga faol moliyaviy aralashuvini zarur qilib qo'yadi; *to'rtinchidan*, soliqqa tortish tamoyillarining buzilishiga yo'l qo'ymaslik soliq tushumlarining barqarorligiga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatadi; *beshinchidan*, respublikamiz iqtisodiyotining investitsion resurslarga bo'lgan yuqori darajadagi talabini qondirish maqsadida soliqlarning jamg'armalarga ta'sirini ilmiy jihatdan o'rganish nazariy va amaliy ahamiyatga egadir.

Davlat budjeti daromadlarini ag ikkinchi asosiy manbai davlat krediti hisoblanadi.

Hozirgi vaqtda xalqaro budjet amaliyotida davlat krediti asosan uch xil shaklda mavjuddir. *Birinchi* — hukumatning qimmatli qog'ozlarini sotish natijasida yuzaga keladigan davlat krediti, bunda davlat qarzdor sifatida kredit munosabatlarida ishtirok etadi. *Ikkinchi* — hukumat tomonidan yuridik va jismoniy shaxslarga qaytarib borishlik va haq to'lash shartlari asosida pul mablag'lari berish yo'li bilan yuzaga keladigan davlat krediti, bunda davlat kreditor sifatida ishtirok etadi. *Uchinchisi* — hukumat tomonidan yuridik va jismoniy shaxslarning majburiyatlari yuzasidan kafolatlar berish bilan bog'liq davlat kreditlari.

Shunisi xarakterliki, davlat kreditlari bank tizimining kreditlaridan tubdan farq qiladi. Bunda ularning asosiy farqlantiruvchi jihatlari sifatida quyidagilarni ajratib ko'rsatish mumkin:

a) bank kreditlari aniq maqsad uchun beriladi. Davlat kreditlari esa aniq belgilangan obyektни moliyalashtirishda ishlatilmaydi. Ular davlat budjetining daromadlari sifatida jalb qilinadi va budjet xarajatlari tarkibida umumiy asosda ishlatiladi;

b) bank kreditlari uchun garov ta'minoti sifatida aniq qimmatliklar, masalan, qimmatli qog'ozlar, omborxonadagi tovarlar va boshqalar olinadi. Davlat kreditida esa, ta'minot vazifasini davlatga tegishli barcha mulklar bajaradi;

d) bank kreditlari o'ndan ortiq shakllarda beriladi. Davlat krediti esa uchta asosiy shaklda beriladi.

Rivojlangan xorijiy davlatlarda hukumatning qimmatli qog'ozlarini emissiya qilish va ularni sotish davlat budjeti daromadlarini shakllantirishning ahamiyatiga ko'ra, soliqlardan keyingi o'rinda turuvchi manba hisoblanadi. AQSh, Yaponiya, Germaniya va Avstriyada hukumat qimmatli qog'ozlar emissiyasi hajmiga ko'ra barcha emittentlar ichida birinchi o'rinda turadi. Ikkinchi o'rinda tijorat banklari,

uchinchi o'rinda esa korporatsiyalar turadi. Bundan tashqari, hukumatlar xorijiy valutilarda emissiya qilgan qimmatli qog'ozlarni sotish yo'li bilan portfelli investitsiyalarni xorijiy mamlakatlardan keng ko'lamda jalb qiladilar. Bu investitsiyalar to'lov balansining holatini yaxshilashga xizmat qiladi.

O'zbekiston Respublikasida hozirgi vaqtda budget daromadlarini shakllantirishning ushbu manbayidan foydalanish darajasi juda past hisoblanadi. 1996-yilning 26-martida birinchi marta O'zbekiston hukumatining obligatsiyalari muomalaga chiqarildi. Uning hajmi 69,0 mlrd. so'mni tashkil qildi. Bu esa budget daromadlarining bir foizdan kam qismini tashkil etadi.

Respublikamiz amaliyotida hukumatning kafolatlaridan foydalanish darajasi juda yuqori hisoblanadi, 2003-yilning 1-yanvar holatiga ko'ra O'zbekiston Respublikasi hukumatining kafolati ostida jalb qilingan xalqaro kreditlar summasi 1524,0 mln. AQSh dollarini tashkil qildi. Xalqaro kreditlarning Markaziy bankning birja kursi bo'yicha so'mdagi qiymati 2004-yil 1-yanvar holatiga 1620,3 mlrd. so'mni tashkil qildi.

Rivojlangan xorijiy davlatlarning budget amaliyotida hukumatning kafolatlari asosida yuzaga kelgan davlat kreditlari summasining budget daromadlari hajmidagi salmog'i juda pastdir. Bu holat xususiy sektorning iqtisodiyotdagi moliyaviy va mulkiy imkoniyatlarining yuqori ekanligi bilan izohlanadi. Respublikamizda esa xalqaro kreditlar va xorijiy investitsiyalarni jalb qilishda xususiy sektorning ishtirokining zaif ekanligi mamlakat hukumatining kafolati asosida olingan xorijiy majburiyatlarning ko'payishiga sabab bo'lmoqda.

Davlat budgeti daromadlarini shakllantirishning uchinchi asosiy manbasi bank tizimining kreditlari hisoblanadi.

Rivojlangan industrial mamlakatlar bank amaliyotida budget daromadlarining hajmidagi salmog'iga ko'ra, bank kreditlari uchinchi o'rinni egallaydi. Masalan, AQShda bu ko'rsatkich uch foizni tashkil qiladi.

Shuni ahamiyatliki, bank tizimining kreditlari hukumatga bozor stavkalarida beriladi, bunda imtiyozli foiz stavkalari qo'llanilmaydi. Shuning uchun bank tizimi kreditlaridan foydalanish hukumat xarajatlarining oshishiga olib keladi.

O'zbekiston Respublikasida bank tizimining kreditlaridan, asosan, davlat budgeti ijrosi jarayonida yuzaga keladigan kassali farqni yopish maqsadida foydalaniladi. Odatda, kassali farq deganda, budget daromadlarining kelib tugash farqi bilan budget xarajatlarini moliyalashtirish o'rtasida yuzaga keladigan nomuvofiqlik tushuniladi.

Hukumatning xarajatlarini moliyalashtirish maqsadida jalb qilinadigan Markaziy bank kreditlari bo'yicha aniq cheklovlar joriy qilingan. Ya'ni, Markaziy bankdan jalb qilinadigan kreditlar yalpi ichki mahsulotning bir foizidan oshmasligi kerak.

Xulosa qilib aytganda, davlat budjeti daromadlari shakllanishining ilmiy-nazariy asoslarini chuqur tadqiq qilish asosida tegishli nazariy, xulosalarni shakllantirish va rivojlangan industrial mamlakatlar budjet amaliyotini o'rganish asosida davlat budjeti daromadlarini shakllantirish xususida ilmiy jihatdan asoslangan amaliy xulosalarni chiqarish respublikamizda davlat budjetining daromad bazasini shakllantirishning sifat jihatdan yangi ilmiy-uslubiy asoslarini yaratish imkonini beradi.

6.2. DAVLAT BUDJETI DAROMADLARINI TASNIFLASH MEZONLARI

Davlat budjeti daromadlarini tasniflash masalalari S.Fisher, R.Dornbush, R.Shmalenzi, E.Dolan, V.Rodionova, L.Drobozina, L.Okuneva, S.Bryu, R.Makkonel kabi taniqli iqtisodchi olimlarning ilmiy izlanishlarida o'z aksini topgan. Jumladan, S.Fisher, R.Dornbush, R.Shmalenzilar o'zlarining «Ekonomika» asarida Davlat budjeti daromadlarini tasniflashning faqat bitta mezoniga e'tiborlarini qaratdilar. Ya'ni ular budjet daromadlarini solikli va soliqsiz daromadlarga ajratadilar.

Amerikalik taniqli iqtisodchi olim E.Dolan Davlat budjetining daromadlarini dastlab solikli va soliqsiz daromadlarga bo'ladi. Undan keyin esa, budjetning solikli daromadlarining o'zini sof soliqlar va boshqa solikli daromadlarga bo'ladi.

Yuqorida qayd etilgan har ikkala holatda Davlat budjeti daromadlarini tasniflash mezonlari o'zining to'liq aksini topmagan.

Shuni qayd etish lozimki, Davlat budjeti daromadlarini tasniflash borasida iqtisodiy adabiyotlarda keskin munozaralar mavjud emas.

Davlat budjetiniig daromadlari turli belgilarga ko'ra tasniflaydi. Hozirgi vaqtda ularni to'rt asosiy belgisiga ko'ra tasniflash keng qo'llaniladi.

Davlat budjetining daromadlari tashkil topish manbalariga ko'ra quyidagi turlarga bo'linadi:

- a) yuridik shaxslardan olinadigan soliqlar;
- b) aholidan olinadigan soliqlar;

d) hukumatning qimmatli qog'ozlarini sotishdan olingan daromadlar;

e) bank tizimining kreditlari;

f) davlag mulkini sotishdan olingan daromadlar;

g) xorijiy mamlakatlardan va xalqaro tashkilotlardan olingan kreditlar va moliyaviy yordamlar;

h) boshqa daromadlar.

Davlat budjetining daromadlari undirish usuliga ko'ra ikkiga bo'linadi:

a) solikli daromadlar;

b) soliqsiz daromadlar.

Davlat budjetining daromadlari soliq turlariga ko'ra quyidagilarga bo'linadi:

a) korxonalar daromadi(foydasi) dan olinadigan soliq;

b) jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i;

d) QQS;

e) aksiz;

f) ekologiya solig'i;

g) suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq;

h) yer osti boyliklaridan foydalanganlik uchun soliq;

i) mol-mulk solig'i;

j) yer solig'i va boshqa soliqlar.

Davlat budjetining daromadlari mamlakatning davlat qurilishiga ko'ra quyidagi turlarga bo'linadi:

1) unitar davlatlarda:

a) markaziy budjetning daromadlari;

b) mahalliy budjetlarning daromadlari.

2) federal davlatlarda:

a) markaziy budjetning daromadlari;

b) federatsiya subyektlarining budjet daromadlari;

d) mahalliy budjetlarning daromadlari.

Bizning fikrimizcha, yuqorida bayon etilgan tasniflash mezonlari davlat budjeti daromadlari mohiyatini ochishga xizmat qiladi, ammo uni to'liq ochib bera olmaydi, chunki bunda davlat budjeti daromadlarining qiymati va barqarorligi jihatidan tasniflash mavjud emas. Shuning uchun davlat budjeti daromadlarini yana ikkita mezonga ko'ra tasniflanishini maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz:

1) davlat budjeti daromadlarining barqarorlik darajasiga ko'ra tasniflash;

2) davlat budjeti daromadlarini qiymat jihatidan tasniflash.

Biznishg fikrimizcha, davlat budjeti daromadlari barqarorligiga ko'ra barqaror va nobarqaror, qiymat jihatidan yuqori xarajatli va kam xarajatli daromadlarga bo'linishi lozim.

Har bir davlatda uning rivojlanish darajasi, xo'jalik subyektlarining hukumatga bo'lgan ishonchi, ijtimoiy takror ishlab chiqarish jaryonining o'ziga xos xususiyatlari davlat budjeti daromadlariga bevosita va kuchli ta'sir ko'rsatadi, shuning uchun davlat budjeti daromadlarining barqarorligi va qiymat jihatdan tasniflashda ana shu xususiyatlar hisobga olinishi lozim.

Fikrimizcha, qiymat jihatdan eng kam xarajatli daromad — bu soliqlar hisoblanadi, chunki ular davlat foydasiga qaytarib berilmaslik sharti bilan undiriladigan majburiy to'lovlardir.

Hukumatning qimmatli qog'ozlarini sotish yo'li bilan olinadigan daromadlar yuqori xarajatli daromad hisoblanadi. Buning sababi shundaki, birinchidan, hukumatning qimmatli qog'ozlariga nisbatan yuqori stavkalarda foiz to'lanadi, chunki aholi va korxonalar, odatda, hukumatning obligatsiyalariga va xazina veksellariga to'lanadigan foizlar tijorat banklarining depozit va omonatlariga to'laydigan foiz stavkalaridan yuqori bo'lgandagina ularni sotib oladilar. Buning ustiga, hukumat obligatsiyalariga to'lanadigan foiz stavkasi inflatsiya darajasini hisobga olgan holda o'zgartiriladi, ya'ni inflatsiyaning o'sgan darajasini hisobga olgan holda to'lanadi. Ikkinchidan, dunyoning ko'plab mamlakatlarida, masalan, Rossiya Federatsiyasida va O'zbekistonda korxonalarining hukumatning obligatsiyalaridan oladigan daromadlari soliqqa tortilmaydi. Demak davlat budjetiga soliq tushumlarining bilvosita kamayishi yuz beradi.

Dunyo mamlakatlarining asosiy qismida davlat budjeti xarajatlari va kamomadini qoplashda bank kreditlaridan foydalaniladi. Shu jihatdan olganda, bank tizimining kreditlari davlat budjeti doimiy daromad manbalaridan biriga aylangan. Ayni vaqtda, xalqaro budjet amaliyotining tajribalarini o'rganish natijalari shuni ko'rsatayaptiki, rivojlangan mamlakatlarda Markaziy bank tomonidan hukumatga berilayotgan kreditlarning asosiy qismi lombard stavkalarida berilayapti. Holbuki, lombard stavkalar nisbatan yuqori stavkalar bo'lib, ular Markaziy bankning sof stavkasiga nisbatan 2 — 3 punktga yuqori bo'ladi. Hukumatga tijorat banklari tomonidan berilayotgan kreditlar bozor stavkalarida beriladi. Demak, rivojlangan mamlakatlarda davlat budjetining daromad qismiga jalb qilinayotgan bank kreditlarini yuqori xarajatli daromad sifatida baholash mumkin. Rivojlanayotgan mamlakatlarda esa Markaziy bank tomonidan hukumatga nisbatan past foiz stavkalarida kredit berish amaliyoti keng qo'llaniladi. Buning

asosiy sababi shundaki, birinchidan, mazkur mamlakatlarda Markaziy bankning mustaqillik (erkinlik) darajasi past;

ikkinchidan, hukumatga Markaziy bank tomonidan berilayotgan kreditlarning asosiy manbai pul emissiyasi hisoblanadi. Demak rivojlanayotgan mamlakatlarda Markaziy bank tomonidan davlat budjetining daromadlariga jalb qilinayotgan kreditlarni kam xarajatli daromad sifatida e'tirof etish mumkin.

Xorijiy mamlakatlardan va xalqaro moliya-kredit tashkilotlaridan davlat budjetining daromad qismiga jalb qilinayotgan kreditlar foiz stavkasiga ko'ra yuqori yoki past qiymatga ega bo'lgan daromadlar sifatida tasniflanishi mumkin. Masalan, Jahon tiklanish va taraqqiyot banki tomonidan beriladigan kreditlarning yillik foiz stavkasi 1—4 foizni tashkil qiladi. Bundan tashqari, xalqaro valuta fondi tomonidan mamlakatlarning to'lov balansi holatini yaxshilash maqsadida berilgan kreditlarning foiz stavkasi ham sezilarli darajada past bo'ladi. Ayni vaqtda, xorijiy banklar va xalqaro moliya tashkilotlari tomonidan beriladigan kreditlarning sezilarli qismi bozor stavkalarida beriladigan kreditlardan iboratdir. Ayniqsa, suzuvchi stavkada beriladigan kreditlar bahosining oshish ehtimoli yuqori bo'ladi. Demak, xorijiy banklar va xalqaro moliya — kredit tashkilotlari tomonidan davlat budjetining daromad qismiga jalb qilinayotgan kreditlarni, ularning foiz stavkasining darajasiga qarab, kam xarajatli yoki yuqori xarajatli daromadlar guruhiga kiritish mumkin.

Rivojlanayotgan mamlakatlarda, ayniqsa, Sharqiy Yevropa va MDH mamlakatlarida davlat mulkini xususiy lashtirish jarayoni faol tarzda davom ettirilmoqda. Buning natijasida mazkur mamlakatlarning davlat budjetiga sezilarli darajada daromad tushmoqda. Mohiyatiga ko'ra, bu daromad kam xarajatli daromad hisoblanadi. Chunki, bunda davlat va xo'jalik subyektlari hamda aholi o'rtasida biryoqlama xarakterga ega bo'lgan pul mablag'larining harakati kuzatiladi.

Shunday qilib biz, davlat budjeti daromadlarining asosiy turlarini ularning qiymat jihatidan tasniflashni ko'rib chiqdik. Endi biz, mazkur daromad turlarini ularning barqarorlik darajasiga ko'ra tasniflash masalasini ko'rib chiqamiz.

Soliqlar mohiyatiga ko'ra, aniq manbaga ega bo'lgan daromad bo'lganligi sababli, ularni barqaror daromadlar guruhiga kiritish mumkin. Lekin, ma'lum davriy oraliqlarda iqtisodiy konyunkturani o'rganish natijasida ayrim soliqlar bo'yicha olinadigan tushumlar summasi kamayadi. Masalan, korxonalarining moliyaviy holatining

yomonlashuvi natijasida ularning foydasidan olinadigan soliq summasi kamayishi mumkin. Ammo ko'pchilik hollarda bir soliq turi bo'yicha tushumlarning kamaygan summasi boshqa soliq turlari bo'yicha tushumlar summasining o'sishi hisobiga qoplanadi.

Hukumatning qimmatli qog'ozlar sotish natijasida olinadigan daromadlarni ularning barqarorlik darajasiga ko'ra tasniflashda har bir mamlakatda hukumat qimmatli qog'ozlar bozorini rivojlanganlik darajasini hisobga olish lozim. Masalan, AQShda hukumatning qimmatli qog'ozlar bozori yuqori darajada rivojlangan bo'lib, hukumat qimmatli qog'ozlarini sotish natijasida olinadigan daromadlarning barqarorligini ta'minlashga xizmat qiladi. AQSh hukumatiga bo'lgan ishonch darajasining yuqori ekanligi Milliy va Xalqaro fond bozorlarida AQSh hukumatining qimmatli qog'ozlariga bo'lgan barqaror talablarni yuzaga kelishiga asos bo'ldi.

Demak, hukumat qimmatli qog'ozlar bozorining rivojlanganligi hukumatga bo'lgan ishonchning yuqori ekanligi, hukumatning qimmatli qog'ozlariga bo'lgan barqaror talabni yuzaga keltiradi, bu esa, o'z navbatida, hukumatning qimmatli qog'ozlarini sotishdan olinadigan daromadlarning barqarorligini belgilaydi.

Rivojlanayotgan mamlakatlarning sezilarli qismida qimmatli qog'ozlar bozori, shu jumladan, uning asosiy sigmentlaridan biri bo'lgan hukumatning qimmatli qog'ozlar bozori rivojlanmagan. Buning ustiga, hukumatga bo'lgan ishonch darajasining past ekanligi, milliy valutaning almashuv kursining nobarqarorligi va hukumatning qimmatli qog'ozlarining daromadlilik darajasining doimiy ravishda tebranib turishi ularga bo'lgan barqaror talabning yuzaga kelishiga to'sqinlik qiladi. Bu esa, o'z navbatida, hukumatning qimmatli qog'ozlarini sotishdan olinadigan daromadlarining nobarqarorligini belgilaydi.

Xalqaro amaliyotda bir necha mamlakatlarning hukumatlarini to'lovga noqobil bo'lib qolishi ularning qimmatli qog'ozlarining bozor bahosi tushib ketishiga sabab bo'ldi. Buning natijasida qimmatli qog'ozlarga qilingan investitsiyalar summasi asta-sekinlik bilan investorlarga qaytarib berildi va buning natijasida davlat budjeti xarajatlarining yanada o'sishi yuz berdi. 1982-yilda Meksika hukumati, 1998-yilda Rossiya hukumati, 2000-yilda Argentina hukumati rasman defolt deb e'lon qilindi. Buning natijasida ular tomonidan chiqarilgan qimmatli qog'ozlarning bozor bahosi keskin pasaydi va yangidan chiqarilgan qimmatli qog'ozlarning sotilish natijasining keskin tushib ketishi kuzatildi.

Rivojlanayotgan mamlakatlarda milliy valutaning almashuv kursining nobarqarorlik muammosi mavjuddir. Bu muammo hukumatning qimmatli qog'ozlar bozorining rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Chunki, hukumatning qimmatli qog'ozlarning asosiy qismi milliy valutada emissiya qilinganligi sababli milliy valuta kursining keskin pasayishi investorlarning hukumat qimmatli qog'ozlarini sotib olishga sarflagan investitsiyalari va oladigan foizli daromadlarining real qiymatini sezilarli darajada pasayishiga olib keladi. Bu esa, ularda hukumatga nisbatan ishonchsizlikni kuchayishiga sabab bo'ladi. Masalan, 1998-yil avgustida Rossiyada defolt holati yuzaga kelganda Rossiya rublining 1 AQSh dollariga nisbatan kursi 20 rubldan oshib ketdi. Holbuki, inqirozga qadar 1 AQSh dollari 6 rublni tashkil qilar edi. Buning natijasida Rossiya hukumatining rublda emissiya qilingan qimmatli qog'ozlarini sotib olishga sarflangan investitsiyalar qiymatining keskin pasayishi yuz beradi.

Demak, rivojlanayotgan mamlakatlarda qimmatli qog'ozlar bozorining, shu jumladan, hukumat qimmatli qog'ozlarining rivojlanganlik darajasini hukumatga bo'lgan ishonch darajasini, milliy valutaning almashuv kursining barqarorligini hisobga olgan holda hukumatning qimmatli qog'ozlarini sotishdan olinadigan budjet daromadlarining barqarorlik darajasiga baho berish mumkin.

Davlat budjetining daromad qismiga jalb qilinadigan kreditlar barqarorlik darajasini baholash uchun hukumat va bank tizimi o'rtasidagi kredit munosabatlarining mohiyatidan kelib chiqishi lozim. Masalan, Germaniyada Markaziy bank hukumatga 6 mlrd. yevro miqdorida kredit berishi mumkin, lekin Markaziy bank hukumatga kredit berish majburiyatiga ega emas, u xohlasa shuncha miqdorgacha kredit berishi mumkin. Bunday sharoitda Markaziy bank kreditlarini davlat budjetining barqaror daromad manbai deb bo'lmaydi, lekin, ko'pchilik mamlakatlarda, masalan, AQSh va Yaponiyada hukumat va banklar o'rtasida moliyaviy yilda budjet daromadlariga olinadigan kredit summalarini belgilab qo'yish hollari mavjud. Bunday sharoitda davlat budjeti daromadlariga aylanadigan bank kreditlari barqaror daromadlar guruhiga kiritish mumkin.

Davlat budjeti daromadlariga olinadigan tashqi manbalar, ya'ni xorijiy kreditlar va moliyaviy yordamlar iqtisodiy mazmuniga ko'ra, nobarqaror daromadlar hisoblanadi. Chunki, ularni berish masalasini kreditor davlatlar va xalqaro moliya-kredit tashkilotlarining boshqaruvchilar kengashi hal qiladi. Ularning miqdori yildan yilga o'zgarib turadi. Shu boisdan, mazkur daromadlarni barqaror daromadlar guruhiga kiritish maqsadga muvofiq emas.

O'zbekiston Respublikasida Davlat budjeti daromadlarini shakllantirishning huquqiy asosi O'zbekiston Respublikasining «Budjet tizimi to'g'risida» gi qonuni hisoblanadi. Shunisi xarakterliki, mazkur qonunda davlat budjeti daromadlarini tasniflashning ikki mezoniga, ya'ni daromadlarni davlat qurilishiga ko'ra va tashkil topish manbalariga ko'ra tasniflash mezoniga amal qilingan. Xususan, qonunning 15-moddasida Respublika budjeti daromadlarining tashkil topish manbalariga ko'ra turlari o'z aksini topgan bo'lib, ular quyidagilardan iborat:

1) qonun hujjatlarida belgilangan tartibdagi va normativlar asosidagi umumdavlat soliqlari, yig'implari, bojlari va boshqa majburiy to'lovlar;

2) qonun hujjatlarida belgilangan normativlar bo'yicha davlat moliyaviy va boshqa aktivlarining joylashtirilishi, foydalanishga berilishi va sotilishidan olingan daromadlar;

3) qonun hujjatlariga muvofiq meros olish, hadya etish huquqi bo'yicha davlat mulkiga o'tgan pul mablag'lari;

4) yuridik va jismoniy shaxslardan, shuningdek chet el davlatlaridan kelgan qaytarilmaydigan pul tushumlari;

5) rezident-yuridik shaxslarga va chet el davlatlariga berilgan budjet ssudalarini qaytarish hisobiga berilgan to'lovlar;

6) qonun hujjatlarida ta'qiqlanmagan boshqa daromadlar.

Qonunning 18-moddasida esa mahalliy budjetlarning daromadlari tashkil topish manbalariga ko'ra aks ettirilgan bo'lib, ular quyidagilardan iborat:

1) qonun hujjatlarida belgilangan normativlarga muvofiq Qoraqalpog'iston Respublikasi budjetiga va mahalliy budjetlarga yo'naltiriladigan mahalliy soliqlar, yig'implar, bojlar va boshqa majburiy to'lovlar;

2) qonun hujjatlarida belgilangan normativlarga muvofiq Qoraqalpog'iston Respublikasi budjetiga va mahalliy budjetlarga o'tkaziladigan umumdavlat soliqlari, yig'implari, bojlari va boshqa majburiy to'lovlar;

3) qonun hujjatlarida belgilangan normativlarga muvofiq davlat mulki obyektlarini joylashtirish, foydalanishga bergandan olingan daromadlar;

4) qonun hujjatlariga muvofiq meros olish, hadya etish huquqi bo'yicha davlat mulkiga o'tgan pul mablag'lari;

5) yuqori budjetlardan beriladigan budjet dotatsiyalari, budjet subvensiyalari va budjet ssudalari;

6) yuridik va jismoniy shaxslardan, shuningdek chet el davlatlaridan kelgan qaytarilmaydigan pul tushumlari;

7) qonun hujjatlarida taqiqlanmagan boshqa daromadlar.

Demak, davlat budjeti daromadlarining mohiyatini to'liq ochish uchun ularni 5 ta mezonga asosan tasniflash maqsadga muvofiqdir.

Budjet daromadlarining asosiy qismini soliqlar tashkil qilishi, budjetning iqtisodiyotni tartibga soluvchi vazifasini kuchaytiradi. Daromadlar tarkibida egri soliqlarning ulushi ortishi mamlakat ishlab chiqirish quvvatiga, iqtisodiyotning taraqqiyotiga o'z ta'sirini ko'rsatadi, o'tish davrida bu ayniqsa muhim. Masalan, egri soliqlar budjet daromadlarining Fransiyada 62,7 foizini, Niderlandiyada esa 41,3 foizini tashkil etadi. Bojxona bojlari esa mamlakat tashqi iqtisodiyot faoliyatini, ichki bozorning va milliy ishlab chiqaruvchilarni himoya qilishni tartibga solishda ahamiyat kasb etadi.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, egri soliqlarning iqtisodiyot taraqqiyotidagi ahamiyati kattadir. Egri soliqlar undirishning oddiyligi bilan ajralib turadi, ularni qo'llash ishlab chiqarish pasayib ketayotgan sharoitda ham budjetni mablag' bilan ta'minlab turish imkonini beradi.

O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotining taraqqiyotida davlatning budjet siyosati ikki bosqichni bosib o'tdi, bu bosqichlar fiskal (1991—1995-yillar) va noinflatsion (1996-yildan hozirgacha) tarzda tavsiflanadi.

Iqtisodiyot taraqqiyoti, davlat budjeti rivojlanishining birinchi bosqichi g'oyat og'ir kechdi, chunki ma'muriy buyruqbozlik rejali iqtisodiyotdan bozor iqtisodiyotiga o'tayotgan davlatning budjetini shakllantirish iqtisodiy tanglik sharoitlarida amalga oshirildi. Davlat budjeti daromadlarining pasayishiga olib kelgan yalpi ichki mahsulotning keskin kamayib ketishi, shuningdek daromadlar va xarajatlarning samarasiz tuzilmasi ham budjet defitsitiga sabab bo'ldi.

Iqtisodiy o'sishning asoslari yaratildi. Budjet siyosati rivojining bu bosqichi noinflatsion bosqich tarzida tavsiflanadiki, uning davomida quyidagi vazifalarni hal qilish nazarda tutilgan edi:

- balansli, mukammal bo'lgan budjetni shakllantirish;
- soliqqa tortish tizimini yanada takomillashtirish va univversallashtirish;
- budjet xarajatlarini optimallashtirish, xususan iqtisodiyot tarmoqlarini qaytarib olinmaydigan moliyalashtirish amaliyotidan ularni investitsiyalashga o'tish;
- budjet qonunchiligini yanada rivojlantirish.

Shunday qilib aytish mumkinki, bugungi kunda O'zbekiston budget tizimi bozor munosabatlariga mos ravishda rivojlanib bormoqda, shuningdek iqtisodiyotni barqarorlashtirishda budget tizimining roli oshib bormoqda, budget daromadlari va xarajatlari tizimining yangicha ko'rinishi paydo bo'ldi.

Har qanday mamlakatning iqtisodiy barqarorligi bevosita shu mamlakatning moliyaviy ko'rsatkichlariga, aholining yashash sharoitiga, ish kuchining salohiyatiga qarab baholanadi. Albatta bu faoliyatlarni amalga oshirish moliyaviy mablag'larni talab etadi. Iqtisodiyot taraqqiyoti uchun zarur bo'lgan barcha tarmoqlarni moliyaviy ta'minlab turuvchi asosiy unsurlardan biri davlat budjeti hisoblanadi. Yuqoridagi bobda davlat budjetining mohiyati, uning vazifa va funksiyalari haqida to'xtalgan edik. Iqtisodiyot taraqqiyotiga davlat budjeti qo'shgan hissani aniqlash uchun shu yil amalga oshirilgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar, soliq va budget siyosati bo'yicha amalga oshirilgan ko'rsatkichlar bilan tanishib chiqsak.

2003-yilda iqtisodiyotimizda soliq yukini kamaytirish, barqaror iqtisodiy o'sish, inflatsiya darajasining yillik 40 foizgacha pasayishi, tadbirkorlikning rivojlanishi va so'mning erkin ayirboshlanishi davlat budjetining daromadlarini ham hajmi, ham tarkibiga o'zining ijobiy ta'sirini ko'rsatdi. Jumladan, korxonalar daromad (foyda) solig'i stavkasining 24 foizdan 20 foizgacha pasaytirilganiga qaramasdan, ushbu soliq turi bo'yicha tushumlar 210,5 mlrd. so'mni tashkil etib, belgilangan reja oshirib bajarildi. Shu bilan birga korxonalar va tashkilotlarning aylanma mablag'lari ko'payishiga va natijada, ishlab chiqarishning o'sishiga va shu orqali soliqqa tortish bazasining kengayishiga imkon yaratdi. Shuningdeg aholi daromadlarini soliqqa tortishning umumiy darajasi 10 foizga kamaygani aholi real daromadlarining oshishi hisobiga soliq bazasining kengayishiga olib keldi va tushumlar o'tgan yilgiga nisbatan 25,5 foizga oshdi.

Bevosita soliqlar tarkibida kichik korxonalar tomonidan to'lanadigan yagona soliq tushumlari 2002-yilga nisbatan 2003-yilda 1,3 baravarga oshdi. Bu ijobiy o'zgarishlar mamlakatimizda tadbirkorlikni, kichik korxonalar soni va ishlab chiqarish hajmining ko'payib borayotganligi natijasidir. Bilvosita soliqlar bo'yicha tushumlar 1353,8 mlrd. so'mni va ularning jami budget daromadlaridagi ulushi 2002-yilga nisbatan ko'paydi.

Daromadlar ijrosini tahlil qilib shuni aytish mumkinki, davlat budjetining jami daromadlari yalpi ichki mahsulotga nisbatan 2002-

yilda 25,5 foizdan 2003-yilda 23,8 foizgacha pasayishi kuzatildi. Bu holat respublika hukumat tomonidan olib borilayotgan iqtisodiyotga soliq yukini pasaytirish siyosatining natijasi deb aytgubolag'a bo'lmaydi.

Davlat budjetining xarajatlari bo'yicha ijrosiga to'xtalib, avvalambor, inflatsiya darajasining pasayishi, valuta ayirboshlash kursining barqarorlashuvi hamda ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning manzilliligini yanada oshirish natijasida 2003-yilda budjet xarajatlari miqdori nisbatan kamayishi kuzatildi.

Davlat budjeti xarajatlari tarkibida ijtimoiy soha va aholini ijtimoiy qo'llab-quvvatlash xarajatlarining yetakchi o'rni 2003-yilda ham saqlab qolindi va bu jami budjet xarajatlarining 45,9 foizini tashkil etdi.

Qisqacha qilib aytganda, barqaror iqtisodiy rivojlanish iqtisodiyotda tarkibiy o'zgarishlarning chuqurlashuvi va ijobiy institutsional o'zgarishlar 2003-yil davlat budjetining muvaffaqiyatli ijrosini ta'minladi.

6.3. DAVLAT BUDJETI DAROMADLARINI SHAKLLANTIRISH YUZASIDAN XORIJIY DAVLATLAR IJOBIY TAJRIBALARINI O'ZLASHTIRISH

Jahon soliq amaliyotining tajribalarini o'rganish natijalari shuni ko'rsatadiki, rivojlangan xorijiy davlatlarda, birinchi navbatda, «kuchli yettilik» deb ataluvchi rivojlangan industrial mamlakatlarda davlat budjeti daromadlarining 70 foizdan ortiq qismi soliq tushumlaridan iboratdir.

Biz ushbu paragrafda rivojlangan industrial mamlakatlarning davlat budjeti daromadlarining shakllanish amaliyotini tahlil qilamiz.

Rivojlangan industrial mamlakatlar ichida iqtisodiy salohiyati jihatidan birinchi o'rinni AQSh egallaydi. AQSh yaldi ichki mahsulotining miqdori 10 trln. AQSh dollarini tashkil qiladi. Iqtisodiy salohiyati jihatidan ikkinchi o'rinni Yevropa Ittifoqiga a'zo bo'lgan mamlakatlar guruhi egallaydi. Ularning yalpi ichki mahsuloti 8,5 trln. AQSh dollarini tashkil qiladi.

AQShda davlat budjeti daromadlarining 70 foizdan ortiq qismini sodiqlar tashkil qiladi. Shunisi xarakterliki, soliq tushumlari ichida aholidan olinadigan daromad solig'i asosiy o'rinni egallaydi. Uning AQSh Federal budjeti daromadlarining umumiy hajmidagi salmog'i

44 foizga yaqin. Mazkur soliq jismoniy shaxslardan va yuridik shaxs maqomiga ega bo'lmagan individual korxonalaridan olinadi. Alohida shaxs yoki oila soliqqa tortishning subyekti bo'lib hisoblanadi.

Shunisi xarakterliki, AQShda daromad solig'ini aniqlash muhim o'ziga xos xususiyatga ega bo'lib, bu xususiyat alohida soliq to'lovchilar bo'yicha tabaqalashgan standart chegirmalar mavjudligidir. Mazkur chegirma boshqa rivojlangan industrial mamlakatlarning budjet amaliyotida mavjud emas. Tabaqalangan standart chegirmani qo'llash tartibi quyidagicha:

- yolg'iz fuqarolar uchun — 4150 dollar;
- boqimandasi bo'lgan oila boshliqlari uchun — 6050 dollar;
- er-xotindan iborat oila uchun — 6150 dollar.

Keksa va ko'zi ojiz fuqarolar 800 dollardan 2000 dollargacha bo'lgan miqdorda qo'shimcha chegirmalar olish huquqiga egadirlar.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, standart chegirmalar faqat daromad darajasi past bo'lgan fuqarolar uchun qulay hisoblanadi. Bu esa fuqarolarning mazkur toifasini ijtimoiy jihatdan himoya qilishda muhim rol o'ynaydi. O'zbekiston Respublikasida shakllantirilgan ijtimoiy xarakterdagi bozor iqtisodiyotining o'ziga xos xususiyatlaridan biri aholining kam ta'minlangan qatlamlarini himoya qilish hisoblanadi. Shu jihatdan olganda, AQSh amaliyotida qo'llanilayotgan standart chegirmalarni respublikamiz sharoitida qo'llash masalasini ilmiy jihatdan o'rganish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

AQSh soliq amaliyotida aholining o'rtahol va badavlat qatlamlariga nisbatan daromad solig'ining alohida chegirmalari qo'llaniladi. Bu chegirmalar daromaddan mahalliy soliqlarni, ko'chmas va shaxsiy mulklarni, avtomashina yoki ko'chmas mulkni sotib olish maqsadida berilgan ssudalar bo'yicha foizlarni, ta'lim xarajatlarini, nafaqa badallarini, meditsina xarajatlarining ayrim turlarini va boshqa shu kabi xarajatlarni chegirib tashlashni ko'zda tutadi. Amalga oshirilgan hisob-kitoblar shuni ko'rsatadiki, 2000-yilning oxiriga kelib yiliga 15000 dollargacha daromad oladigan AQSh fuqarosi haqiqatda olingan daromadlarning 11 foizidan ortiq qismidan soliq to'laydi. Yiliga 15000 dollardan 30000 dollargacha daromad oladigan fuqarolar olingan daromadlarning 50 foizidan ortiq qismidan yiliga 30000 dollardan ortiq daromad oladigan fuqarolar olingan daromadlarning 75 foizdan ortiq qismidan soliq to'laydilar.

Biz quyidagi jadval ma'lumotlari orqali AQShda daromad solig'i stavkalarining darajasini ko'rib chiqamiz.

AQSHDA FUQAROLARDAN OLINADIGAN DAROMAD
SOLIG'INING STAVKALARI

Soliqqa tortiladigan yillik daromad summasi, AQSh dollari	Daromad solig'i, %
1) 22 000 gacha	15
2) 22 000 — 54 000	3300 — 22 000 dan ortiq summaning 28 foizi
3) 54 000 — 115 000	12 000 — 54 000 dan ortiq summaning 31 foizi
4) 115 000 — 250 000	31000 — 115000 dan ortiq summaning 36 foizi
5) 250 000 dan ortiq	80000 — 250000 dan ortiq summaning 40 foizi

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinadiki, AQShda fuqarolardan olinadigan daromad solig'iga nisbatan progressiv stavkalar qo'llanilmoqda. Progressiv soliq stavkalari fuqarolarning daromadining o'sishiga bog'liq ravishda oshib boradi.

Shunisi xarakterliki, *birinchidan*, AQShda fuqarolardan olinadigan daromad solig'ining stavkalari shtatlar va munitsipalitetlar miqyosida tabaqalashtirilgan va stavkalar 0 foizdan 26 foizgacha bo'lgan darajani tashkil etadi; *ikkiichidan*, ayrim AQSh shtatlarida (Pensilvaniya, Indiana shtatlari) mutanosib soliq stavkalari ham qo'llaniladi; *uchinchidan*, AQShda fuqarolardan olinadigan daromad solig'i stavkalarining soni va darajasini pasaytirish an'anasi kuzatilmoqda. Masalan, 1986-yilga qadar AQShda fuqarolardan olinadigan daromad solig'ining 14 ta stavkasi mavjud edi va ularning maksimal darajasi 50 foizni tashkil qilar edi.

Ayni vaqtda, shuni alohida ta'kidlash lozimki, AQSh Federal budjetida fuqarolardan olinadigan daromad solig'ining eng yuqori salmog'ini egallashning birlamchi sababi aholining turmush darajasini va, binobarin, daromad darajasining yuqori ekanligi hisoblanadi. Hozirgi vaqtda AQShda har bir fuqaroga to'g'ri keladigan yalpi ichki mahsulot miqdori 36200 AQSh dollarini tashkil etadi.

AQShda fuqarolardan olinadigan daromad solig'ining o'ziga xos xususiyatlaridan biri shundaki, AQSh rezidentlari daromadlarining umumiy summasidan soliq to'lasalar, norezidentlar faqat AQSh hududida olgan daromadlaridan soliq to'laydilar. AQShda mamlakatda 6 oy va undan ortiq muddat yashayotgan fuqarolar rezidentlar hisoblanadi.

AQSh Federal budjeti daromadining umumiy hajmida salmog'iga ko'ra ikkinchi o'rinni ijtimoiy sug'urtaga qilingan ajratmalar egallay-

di. Ijtimoiy sug'urtaga qilingan ajratmalar ish beruvchilar va yollanma ishchilar o'rtasida teng taqsimlanadi. Badallarning stavkalari har yili budjetni shakllantirish jarayonida tasdiqlanadi. XX asrning 90-yillarida umumiy stavka ish haqi fondining 15,2 foizini tashkil qilar edi. Bunda ish beruvchi va ishchi (xodim) 7,51 foizdan badal to'lar edi. Shunisi ahamiyatli ediki, mazkur tartibda ish haqi fondining faqatgina dastlabki 48,6 ming AQSh dollari miqdoridagi qismi ijtimoiy sug'urta badaliga tortilar edi. 2000-yildan boshlab ijtimoiy sug'urta stavkalari 6,2 foiz qilib belgilandi, bunda soliqning maksimal stavkasi 76,2 ming AQSh dollari miqdorida belgilandi. Yangi ijtimoiy sug'urta ajratmalarining amaldagi tartibiga muvofiq, ish beruvchilar yuqorida qayd etilgan ajratmalardan tashqari ish haqi fondining dastlabki 7000 AQSh dollari miqdoridagi qismidan 6,2 foizli stavkada ishsizlik bo'yicha ham soliq to'laydilar.

AQSh Federal budjeti daromadlarining umumiy hajmida salmog'iga ko'ra uchinchi o'rinni korporatsiyalarning daromadlaridan olinadigan soliq tushumlari egallaydi.

20-jadval

AQSHDA KORPORATSIYALARNING DAROMADIDAN OLINADIGAN SOLIQLARNING BAZASI VA STAVKALARI

Soliqqa tortiladigan daromad, dollar	Soliq stavkasi, %
50 000 gacha	15
50 000 — 75 000	25
75 000 — 100 000	34
100 000 — 335 000	39
335 000 — 10 000 000	34
10 000 000 — 15 000 000	35
15 000 000 — 18 333 333	38
18 333 333 dan yuqori	35

Keltirilgan jadval ma'lumotlaridan ko'rinadiki, korporatsiyalarning daromadidan olinadigan soliq kichik va o'rta biznes korxonalarini moliyaviy rag'batlantirish vazifasini o'taydi. Chunki, daromad hajmining o'sib borishi bilan soliq stavkalari ham oshib boradi. Masalan, 50 000 dollargacha daromad oladigan korporatsiyalar eng past stavkada soliq to'laydilar. Soliq stavkalari 100 000 dan 335 000 AQSh dollarigacha bo'lgan daromad uchun muttasil oshib boradi. Bu esa kichik biznes korxonalarini uchun o'ziga xos soliq imtiyozi

vazifasini o'taydi. Yirik korporatsiyalar esa 18 333 333 dollardan ortiq daromadlaridan 35 foizli stavkada soliq to'laydilar. Bu esa juda yuqori stavka bo'lib, maksimal stavkadan atigi 4 bandga pastdir. Yirik korporatsiyalar esa, odatda daromadlilik darajasi 100 000 000 va undan yuqori bo'lgan xo'jalik subyektlari hisoblanadi.

AQShda korporatsiyalar daromadidan olinadigan soliqni qo'llashga xos bo'lgan xususiyatlardan biri shundaki, bu yerda dividendlar soliqqa tortish bazasidan chegirib tashlanmaydi. Ammo, dividendlarga nisbatan sezilarli darajada soliq imtiyozlari qo'llaniladi. Masalan, korporatsiyalar uchun soliq imtiyozlari ularning aksionerlik kapitalidagi salmog'idan kelib chiqqan holda belgilangan. Xususan, korporatsiyaning boshqa korporatsiya aksionerlik kapitalidagi salmog'i 80 foiz va undan ortiq bo'lsa, u holda korporatsiya oladigan dividend 100 foiz soliqqa tortish bazasidan chegirib tashlanadi. Agar bu ko'rsatkich 20 foiz va undan ortiq bo'lsa dividendlarning 80 foizi, qolgan barcha boshqa holatlarda dividendlarning 70 foizi soliqqa tortish bazasidan chegirib tashlanadi.

AQShda korporatsiyalarning daromadlaridan olinadigai soliq bazasini hisoblashda amortizatsiya ajratmalari, kredit bo'yicha foiz to'lovlari, fuqarolarga to'langan daromod soliqlari, mol-mulk solig'i, xayr-ehson maqsadlariga ajratilgan mablag'lar, sug'urta to'lovlari bilan taminlanmagan yo'qotish summalari va umidsiz qarzar chegirib tashlanadi.

Shunisi xarakterliki, AQShda korporatsiyalarning yuqori foydasidan ham soliq olinadi. Mazkur soliq bo'yicha soliq bazasi amaldagi qonunchilikka ko'ra soliqqa tortishning imtiyozli shartlari belgilangan daromadlar majmuyini o'z ichiga oladi. Bunda soliqqa tortilmaydigan daromad summasi 40 000 AQSh dollarini tashkil qiladi, daromad summasi 40 000 dollarga yetishi bilan amaldagi stavka 20 foizga tushadi. O'zbekiston Respublikasida ham soliqqa tortishning imtiyozli sharoitlariga ega bo'lgan korxonalar mavjud, masalan, neft va gaz sanoatiga qarashli bir qator korxonalarni bunga misol qilish mumkin. Shuning uchun mazkur korxonalariga nisbatan yuqori foydadan olinadigan soliqlarni qo'llash masalasini ilmiy asosda o'rganish maqsadga muvofiqdir.

AQSh Federal budjeti daromadlarining umumiy hajmida egri soliqlarning salmog'i yuqori emas. AQShda QQS mavjud bo'lmagan kam sonli mamlakatlardan biri hisoblanadi. Bu yerda QQSning o'rniga sotishdan olinadigan soliq qo'llaniladi. Uning stavkasi 4 foizdan 8,5 foizgachani tashkil etadi.

Aksiz soliqlari spirtli ichimliklar va tamaki mahsulotlariga, transport xizmatlariga nisbatan o'rnatilgan bo'lib, ularning davlat budjeti daromadlarining umumiy hajmidagi salmog'i sezilarsizdir.

Rivojlangan industrial mamlakatlarda davlat budjeti daromadlarini shakllantirishda o'ziga xos bo'lgan xususiyatlardan biri shundaki, ularning deyarli barchasida aholidan olinadigan daromad solig'i soliq tushumlarining sezilarli qismini tashkil etadi. Masalan, Germaniyada davlat budjetining daromad qismida aholidan olinadigan daromad solig'ining salmog'i 30 foizni, Buyuk Britaniyada 64 foizgachani, Fransiyada esa 15 foizni tashkil qiladi. Aholidan olinadigan daromad solig'ining sezilarli darajada yuqori salmoqqa ega ekanligi, bizning fikrimizcha, mazkur mamlakatlar aholisining nominal daromadlari hajmining uzluksiz o'sib borayotganligi va soliq stavkalarining progressiv ekanligi bilan izohlanadi. Ayni vaqtda, rivojlangan industrial mamlakatlarda korporatsiyalarning foydasidan olinadigan soliqning davlat budjeti daromadlaridagi salmog'i pasayish an'anasiga ega bo'lmoqda. Chunonchi, Ikkinchi jahon urushi arafasida mazkur soliq bo'yicha olingan tushum summasi AQSh federal budjetiga jami soliq tushumlarining 50 foizga yaqin qismini tashkil qilar edi. 1955-yilga kelib bu ko'rsatkich 30 foizni, 1975-yilda 15 foizni, 1998-yilda esa 12 foizni tashkil qildi. Mazkur soliqning davlat budjeti daromadlari hajmidagi ahamiyatining pasayib borishi, asosan, ushbu soliq turiga nisbatan soliq imtiyozlarining doimiy ravishda qo'llanilayotganligi va soliq stavkalari pasaytirib borilayotganligining oqibatidir. Xususan, AQShda mana shu sabablarga ko'ra xo'jalik subyektlari yalpi daromadining 50 foizga yaqin qismi, Buyuk Britaniyada esa uchdan ikki qismi soliqqa tortish bazasidan chegirib tashlanadi.

Shunisi xarakterliki, rivojlangan industrial mamlakatlarda soliq tushumlari summasini muttasil o'sib borayotganligiga qaramasdan davlat budjeti defitsiti surunkali holatga aylanib qoldi. Bu esa, o'z navbatida, davlat budjeti defitsitini qoplashning manbayi bo'lgan — hukumatning qimmatli qog'ozlarini emissiya qilish va sotish hajmining yuqori darajada o'sishiga olib keldi. Birgina AQShda hukumatni qimmatli qog'ozlarini sotish natijasida yuzaga kelgan davlat qarzi 5,5 trln. AQSh dollaridan oshib ketdi. Bu ko'rsatkich Buyuk Britaniyada 300 mlrd. funt sterlingdan ortiq summani tashkil qilsa, Germaniya va Fransiyada mos ravishda 796 mlrd. markani va 3898 mlrd. frankni tashkil qiladi.

Rivojlangan industrial mamlakatlarda davlat qarzining keskin ko'payishi hukumatning qimmatli qog'ozlarini sotish natijasida olgan

tushumlarning davlat budjeti daromadlari tarkibidagi ahamiyatini oshirishiga sabab bo'ldi.

Rivojlangan industrial mamlakatlar davlat budjeti daromadlari hajmida egri soliqlar ham muhim o'rin tutadi, hozirgi vaqtda mazkur mamlakatlarda egri soliqlarning, asosan 3 turi keng qo'llanilmoqda: aksizlar, boj soliqlari va fiskal monopoli soliqlar.

Shunisi xarakterliki, egri soliqlarning budjet daromadlari hajmidagi salmog'i mamlakatlarda bir-biridan sezilarli darajada farq qiladi. Masalan, Fransiyada davlat budjeti daromadlarining 45 foiziga yaqin qismi QQSdan keladigan tushumlar summasiga to'g'ri keladi. Bu ko'rsatkich Buyuk Britaniya va Italiyada 20 foizga yaqin miqdorni tashkil qiladi.

Egri soliqlar ichida QQS yuqori salmoqni egallaydi. Mazkur soliq yetakchi industrial mamlakatlardan faqat AQSh va Yaponiyada qo'llanilmaydi.

Boj soliqlari egri soliqlarning uchinchi asosiy turini tashkil qiladi va ular tovarlarni eksport va import qilishda olinadi. Boj soliqlari tovarlarning bahosiga bevosita ta'sir qiladi. Shu sababli boj soliqlarini sezilarli darajada oshirilishi tovarlarni jahon bozoridagi bahosining oshishiga olib keladi. Natijada ularni sotish qiyinlashadi va mamlakatning eksport tushumi kamayadi. Xalqaro amaliyotdan ma'lumki, eksport tushumlarining surunkali tarzda kamayishi eksportga yo'naltirilgan korxonalarining moliyaviy ahvolini keskin yomonlashuviga olib keladi. Bu esa, pirovard natijada, ularning soliq bazasiga salbiy ta'sir qiladi va buning oqibatida soliq tushumlari kamayadi. Demak, boj solig'i yuridik shaxslarning soliqqa tortish bazasiga bevosita ta'sir qiladigan asosiy omillardan biri hisoblanadi.

Bir mamlakat hukumati tomonidan ikkinchi bir mamlakatdan import qilinayotgan tovarlarga nisbatan boj soliqlarining joriy qilinishi albatta, eksportyor mamlakati tomonidan javob choralari ko'rilishiga olib keladi. Ya'ni bu mamlakat ham birinchi mamlakatda import qilinayotgan tovarlarga nisbatan boj soliqlarini o'rnatadi.

Boj soliqlariga xos bo'lgan va biz yuqorida qayd qilgan kamchiliklar boj soliqlarining xalqaro savdo operatsiyalarini tartibga solishdagi ahamiyatini pasayishiga olib keldi. Buning natijasida boj soliqlarining rivojlangan industrial mamlakatlar davlat budjetlarining daromadlari hajmidagi salmog'i pasayib bordi. Hozirgi vaqtda mazkur mamlakatlar davlat budjeti daromadlarining umumiy hajmida boj soliqlarining salmog'i bir foizdan to'rt foizgacha bo'lgan miqdorini tashkil qiladi.

Rivojlangan industrial mamlakatlarda fiskal monopoliyalardan davlat budjetining daromadlari sifatida foydalaniladi. Bu soliqlar davlat monopoliyasi mavjud bo'lgan sohalarga mansub korxonalar-dan undiriladi. Mazkur soliqlar Fransiya, Italiya, Germaniya va Yaponiyada doimiy ravishda undiriladi. Ular Buyuk Britaniyada mavjud emas.

Kuchli yettilikka a'zo bo'lgan mamlakatlardan biri Kanada hisoblanadi. Kanadada soliq tushumlari davlat budjeti daromadlarining 90 foizidan ortiq qismini tashkil qiladi. Shuning 45 foizidan ortiq qismi aholidan olinadigan daromad solig'i hissasiga to'g'ri keladi.

Kanada davlat budjeti daromadlarining tarkibida, salmog'iga ko'ra, aholidan olinadigan daromad solig'idan keyingi o'rinlarni korporatsiyalardan olinadigan soliq, ijtimoiy sug'urta fondiga o'tkaziladigan badallar va aksizlar egallaydi. Xalqaro valuta fondi (XVF) hamda Jahon tiklanish va taraqqiyot bankining ekspertlari tomonidan Sharqiy Yevropa mamlakatlari moliyaviy islohotlar muvaffaqiyatli tarzda amalga oshirilayotgan mamlakatlar sifatida e'tirof etilgan. Shu boisdan ham biz Sharqiy Yevropadagi bir qator davlatlarning budjet amaliyotiga xos bo'lgan ijobiy jihatlarni ko'rib chiqamiz.

Sharqiy Yevropa mamlakatlari davlat budjetlari daromadlarining 90 foiziga yaqin qismi soliqlar hisobiga shakllanadi. Shunisi xarakterliki, Bolgariya, Vengriya, Polsha va Chexiyada ijtimoiy sug'urta fondiga to'lanadigan badallar davlat budjetining asosiy daromad manbasi hisoblanmaydi.

Hozirgi vaqtda Sharqiy Yevropa mamlakatlarining davlat budjeti daromadlarini shakllantirishga xos bo'lgan asosiy xususiyatlar quyidagilardan iborat:

1) davlat budjeti daromadlarining umumiy hajmida egri soliqlar yuqori salmoqni egallaydi. Bu yuqori salmoq, QQS va aksizlar hisobiga ta'minlanadi.

Qo'shilgan qiymat solig'i va aksiz solig'idan olinadigan tushumlarining davlat budjeti daromadlari hajmidagi salmog'i Bolgariyada 55,5 foizni, Vengriyada — 44,7 foizni, Polshada 60,2 foizni, Chexiyada — 35,7 foizni tashkil qiladi.

Mazkur mamlakatlarning soliq amaliyotini tahlil qilish natijalari shuni ko'rsatdiki, birinchidan, ularda QQS va aksiz soliqlarining stavkalari yuqori; ikkinchidan, egri soliqlarga nisbatan qo'llaniladigan soliq imtiyozlarining turi juda kam. Masalan, Vengriyada QQSning stavkasi 25 foiz bo'lib, imtiyozli soliq stavkasi 12 foizni tashkil etadi.

Polshada bu ko'rsatkichlar mos ravishda 22 foiz va 7 foiz, Chexiyada 22 foiz va 5 foiz.

2) sharqiy Yevropa mamlakatlari davlat budjetlarining daromad qismida aholidan olinadigan daromad solig'ining salmog'i o'sish tendensiyasi kuzatilmoqda. Bu esa, asosan, daromad solig'i stavkalarining yuqori ekanligi bilan izohlanadi. Masalan, Bolgariya va Vengriyada aholidan olinadigan daromad solig'i stavkasi 20 foizni, Chexiyada 15 foizni tashkil etadi.

3) davlat budjeti daromadlarining umumny hajmida yuridik shaxslarning foydasidan olinadigan soliq tushumlarining salmog'i pasayish tendensiyasiga ega bo'layapti. Bu holatning asosiy sababi, soliq stavkalarining doimiy ravishda tushurib borilayotganligidir. Masalan, Polshada 1998-yilda yuridik shaxslarning foydasidan olinadigan soliq stavkasi 36 foiz bo'lgan bo'lsa, hozirgi vaqtda bu ko'rsatkich 22 foizni tashkil qiladi. Vengriyada mazkur soliqning stavkasi 18 foizni, Bolgariyada esa 15 foizni tashkil etadi.

Sharqiy Yevropa mamlakatlarida davlat budjeti xarajatlarini doimiy ravishda oshirib borish zaruriyati budjet daromadlarining yetishmovchiligini yuzaga keltiradi. Mazkur holat o'tish davridagi iqtisodiy qiyinchiliklar, iqtisodiy o'sish sur'atlarining pasnyishi, iqqisodiyotni tarkibiy jihatdan qayta qurishning zarurligi kabi omillar bilan izohlanadi.

Sharqiy Yevropa davlatlarida, yuqorida qayd etilgan sabablar tufayli, davlat budjeti defitsiti muammosining yuzaga kelishi hukumatning qimmatli qog'ozlarini emissiya qilish va sotish yo'li bilan davlat budjeti daromadlarini ko'paytirish zaruriyatini yuzaga keltirdi. Xususan, 1996-yildan boshlab Chexiya davlat budjetining defitsiti yuzaga keldi va u 1999-yildan boshlab budjet xarajatlarining 5 foizdan ortiq qismini tashkil eta boshladi. Buning natijasida, Chexiya hukumati o'zining qimmatli qog'ozlarini sotish hajmini oshirish yo'li bilan davlat budjeti daromadlarini ko'paytirishga majbur bo'ldi. 2000-yilga kelib, mazkur daromad manbayi markaziy budjet daromadlarining 34,4 foizini tashkil qildi. Vengriyada ham davlat qarzi muammosining chuqurlashuvini kuzatish mumkin. Xususan, 1995-yilda davlat qarzini to'lash bilan bog'liq xarajatlar budjet jami daromadlarining 29,1 foizini olib ketdi, 1998-yilda bu ko'rsatkich 26,2 foizni, 2000-yilda esa 21,2 foizni tashkil qildi.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, Sharqiy Yevropa mamlakatlarining ko'pchiligida davlat budjeti xarajatlarini qoplash uchun jalb etilgan ichki manbalarning yetishmasligi kuzatildi. Bu esa, budjet

daromadlarini shakllantirishda tashqi manbalardan foydalanishga olib keldi. Ayrim davlatlarda tashqi qarzni to'lay olmaslik holatlari ham yuzaga keldi. Masalan, Polshada XX asrning 90-yillarida qarzni to'lay olmaslik holati yuzaga keldi. Polshani bunday og'ir ahvoldan qutqarish imkoni xorijiy kreditorlar tomonidan o'z qarzlarining 50 foizini voz kechishi natijasida yuzaga keldi. Mana shunday holat Bolgariyada ham kuzatildi. Masalan, 1997-yilda davlat qarzini to'lash bilan bog'liq xarajatlar jami budjet xarajatlarining 43,1 foizini tashkil qildi. Bu summaning uchdan bir qismi tashqi qarzni to'lash xarajatlariga, uchdan ikki qismi esa ichki qarzlarni to'lash xarajatlariga to'g'ri keldi.

Jahonning ko'pgina mamlakatlari iqtisodiyotini kuzatish shuni aniqlab beradiki, soliqlarning tarkibida to'g'ri soliqlar ulushining kamayib ketishi iqtisodi yaxshi rivojlanmagan davlatlarga xos xususiyat hisoblanadi. Quyida keltirilgan jadvalda biz buning tasdig'ini ko'rishimiz mumkin.

21-jadval

JAHONNING TURLI DARAJADA RIVOJLANGAN
MAMLAKATLARIDAGI BEVOSITA VA BILVOSITA
SOLIQLARINING O'ZARO NISBATI (foiz hisobida)

Mamlakatlar	Bevosita soliqlar	Bilvosita soliqlar
Qoloq mamlakatlar	32	68
O'rta darajada rivojlanayotgan mamlakatlar	50	50
Rivojlangan mamlakatlar	68	32

Rivojlangan mamlakatlarning ayrimlarini kuzatadigan bo'lsak umumiy daromadlari tarkibida to'g'ri soliqlarning ulushi juda yuqori. Masalan, 1997-yilgi ma'lumotlarga ko'ra to'g'ri soliqlarning ulushi AQShda 91, Yaponiyada 63,8, Buyuk Britaniyada esa 54,3 foizni tashkil qilgan.

Endi biz tahlil obyektini Rossiya Federatsiyasi davlat budjetiga ko'chiramiz.

Rossiya Federal budjetining umumiy hajmida salmog'iga ko'ra birinchi o'rinni egri soliqlar egallaydi. Ularning budjet umumiy daromadlari hajmidagi salmog'i 68 foizdan oshadi. Egri soliqlar ichida salmog'iga ko'ra birinchi o'rinni QQS egallaydi. Uning Federal budjetning daromadlari hajmidagi salmog'i 30 foizdan

oshadi. Undan keyingi o'rinni aksizlar va boj soliqlari egallaydi. Ularning Federal budgetning daromadlari hajmidagi salmog'i mos ravishda 18,4 va 19,3 foizni tashkil etadi.

Shunisi xarakterliki, Rossiya Federal budgeti daromadlarining tarkibida yuridik shaxslarning foydasidan olinadigan soliq summasi atigi 7,6 foizni, jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i esa 5,3 foizni tashkil etadi. To'g'ri soliqlarning asosiy turlari hisoblangan mazkur ikki soliq turi bo'yicha soliq tushumlarining budget daromadlari hajmidagi salmog'ini nisbatan kichik ekanligining asosiy sabablari quyidagilardan iborat:

1) jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i bo'yicha keng imtiyozlar tizimi joriy qilingan.

2) yuridik shaxslarning foydasidan olinadigan soliq stavkasining darajasini nisbatan past ekanligi. Federal budgetga kelib tushadigan mazkur soliqlarning stavkasi 13 foizni tashkil etadi. Federatsiya subyektlari tomonidan o'rnatilgan ikkinchi stavkaning darajasi 22 foizdan oshmasligi kerak.

Yuqorida amalga oshirilgan tadqiqot natijalariga asoslangan holda quyidagi xulosalarni shakllantirish mumkin:

1) rivojlangan industrial mamlakatlarda davlat budgeti daromadlarining asosiy qismi to'g'ri soliqlar hisobidan shakllanmoqda. Rivojlanayotgan mamlakatlarda esa, davlat budgeti daromadlarining asosiy qismini egri soliqlardan olingan tushumlar tashkil qiladi;

2) rivojlangan industrial mamlakatlarda hukumatning qimmatli qog'ozlarini sotishdan olingan mablag'lar davlat budgeti daromadlari hajmida sezilarli salmoqni egallaydi. Rivojlanayotgan mamlakatlarning asosiy qismida bu daromad manbayining budget daromadlari tarkibidagi salmog'i juda kichik. Mazkur holat aholi va korxonalarining hukumatga nisbatan bo'lgan ishonchi qay darajada ekanligi bilan belgilanadi;

3) rivojlangan industrial mamlakatlarda aholining daromad darajasining yuqori ekanligi va aholidan olinadigan daromad solig'i-ning asosan, progressiv stavkalarda undirilishi mazkur soliqlardan olinadigan tushumlarning davlat budgeti daromadlarining tarkibida yuqori salmoqqa ega bo'lishiga olib keldi.

Shunday qilib, biz tadqiqotimizning ushbu savolida iqtisodiy jihatdan rivojlangan davlatlarda davlat budgeti daromadlarini shakllantirish amaliyotining ayrim qirralari bilan tanishar ekanmiz, ulardagi ayrim ijobiy tajribalarni mamlakatimiz soliq-budgeti amaliyotida qo'llash mumkinligini nazariy jihatdan isbotlashga harakat qildik.

7-bob

DAVLAT BUDJETINING SOLIQLI DAROMADLARI

7.1. DAVLAT BUDJETINING SOLIQLI DAROMADLARI TARKIBI VA DINAMIKASI TAHLILI

Yuqorida amalga oshirilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, rivojlangan xorijiy davlatlarda davlat budjeti daromadlarining 95 foizgacha bo'lgan qismi soliq tushumlari hisobidan shakllanadi. Buning asosiy sabablari, soliqlarning fiskallik va iqtisodiy funksiyalarining mavjudligidir.

Tarixan soliqlar har qanday davlat budjetini shakllantirishning asosiy manbalaridan biri bo'lib hisoblanadi. Soliq tushumlari hisobidan davlat qurilish va jamiyatni ta'minlash uchun zarur bo'lgan pul mablag'lari jalb qilinadi. O'zining mohiyatiga ko'ra soliqlar davlat budjetining yuqori daromadli manbalaridan biri hisoblanadi. Buning boisi shundaki, *birinchidan*, soliqlar davlat budjeti tomonidan qaytarib bermaslik sharti bilan undiriladi; *ikkinchidan*, ular budjetning davlat xarajat qilmaydigan qismi hisoblanadi¹.

XX asrning 70-yillaridan boshlab, bir qator rivojlangan xorijiy davlatlarda, xususan AQSh, Buyuk Britaniya va Fransiyada iqtisodiyotga davlatning aralashuvi kuchaydi. Bu esa, soliqlarning iqtisodiy funksiyasi ahamiyatining oshishiga olib keldi. Ushbu funksiyaga ko'ra soliqlar to'lovga qobil talabga, taklifga va resurslar ta'minotiga bevosita ta'sir qiladi.

O'zbekiston Respublikasida bozor munosabatlarini shakllantirish mamlakat Prezidenti I.A.Karimov tomonidan ishlab chiqilgan besh asosiy tamoyilga asosan amalga oshirildi. Mazkur tamoyillardan biri davlatning bozor munosabatlariga o'tish sharoitida bosh islohotchilik rolini bajarishi hisoblanadi.

Bu esa, iqtisodiyotga davlat aralashuvining faolligini belgilab beradi. Shubhasiz, bu jarayonda asosiy o'rinni birinchi boshqaruv vositasi sifatida soliqlar egallaydi. Prezidentimiz I.A.Karimov soliqlarning iqtisodiyotni boshqarishdagi ahamiyatiga to'xtalib, jumladan shunday dedi: «Bozor munosabatlariga o'tish sharoitida soliqlar

¹ A. Jo'rayev «Davlat budjet daromadlarini shakllantirishning samarali yo'llari».

iqtisodiy siyosatni amalga oshirishda eng muhim boshqaruvchi omil bo‘lib qoladi».

Yuqorida bayon etilgan holatlarning natijasi o‘laroq, O‘zbekiston Respublikasi davlat budjetining daromadlari tarkibida soliqlarning yuqori salmoqni egallashi yuzaga keladi (22-jadvalga qarang).

Jadval ma‘lumotlaridan ko‘rinadiki, hozirgi vaqtda O‘zbekiston Respublikasi davlat budjetining solikli daromadlarining umumiy hajmida QQS, jismoniy shaxslarning daromadidan olinadigan soliq, aksiz solig‘i, boj soliqlari va korxonalarining foydasidan olinadigan soliqlar bo‘yicha tushum summalari yuqori salmoqni egallaydi. Buning asosiy sababi shundaki, birinchidan, bozor munosabatlariga o‘tish iqtisodiyotiga ega mamlakatlarda egri soliqlar nisbatan uzoq davr mobaynida o‘zining fiskallik ahamiyatini saqlab qoladi. Bizning mamlakatimiz ham ana shunday davlatlar toifasiga kiradi va, bino-barin, egri soliqlarning davlat budjeti daromadlari tarkibidagi salmog‘i nisbatan yuqoridir. Ikkinchidan, aholi turmush darajasining oshishi, ularga tadbirkorlik faoliyati bilan shug‘ullanish uchun zarur bo‘lgan shart-sharoitlarning yaratilishi aholi daromadlarining nominal va real hajmlarining oshishiga olib keladi. Masalan: 2003-yilda jismoniy shaxslarning daromadidan olinadigan soliqning 1999-yilga nisbatan mutlaq summada o‘sishi 342,4 foizni ($303 \cdot 100G'88,5$) tashkil qildi. Bu esa, aholi daromadlarining nominal hajmining yuqori darajada o‘sganligi bilan izohlanadi.

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, 1999—2004-yillar mobaynida korxonalar foydasidan olinadigan soliqning budjet daromadlarining umumiy hajmidagi salmog‘ining pasayish tendensiyasi kuzatilgan. Bu holat mamlakatimiz hukumati tomonidan xo‘jalik subyektlarining soliq yukini yengillashtirish siyosatining natijasidir. Xo‘jalik subyektlari soliq yukining asosiy qismi ularning foydasidan olinadigan soliq hisobidan shakllanadi. Shuning uchun korxonalarining foydasidan olinadigan soliq bo‘yicha amaldagi stavkalarining pasaytirilishi, soliq imtiyozlarining berilishi korxonalarining pul oqimiga va moliyaviy barqarorligiga bevosita ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. Buning natijasida qisqa muddatli davriy oraliqlarda korxonalarining foydasidan olinadigan soliq tushumining davlat budjeti daromadlari hajmidagi salmog‘i pasaydi, lekin o‘rta va uzoq muddatli davriy oraliqlarda korxonalarining daromadlari sezilarli darajada oshib, ularning foydasidan olinadigan soliq tushumlari ko‘payadi. Shu jihatdan olganda, hukumatimiz tomonidan xo‘jalik subyektlarining soliq yukini yengillashtirish siyosatini olib borish maqsadga muvofiqdir. Bu jarayonning milliy iqtisodiyotni rivojlantirish uchun juda katta ahamiyatga ega

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI DAVLAT BUDJETNING ASOSIY SOLIQ TURLARI BO'YICHA
DAROMADLARINING TARKIBI VA DINAMIKASI

№	Soliq turlari	2000-yil.		2001-yil.		2002-yil.		2003-yil.		2004-yil.		2005-yil.	
		Summa (mld. so'm)	Salmog'i (%)	Summa (mld. so'm)	Salmog'i (%)	Summa (mld. so'm)	Salmog'i (%)	Summa (mld. so'm)	Salmog'i (%)	Summa (mld. so'm)	Salmog'i (%)	Summa (mld. so'm)	Salmog'i (%)
1.	Korxonalarining foydasidan olinadigan soliq	116,8	14,6	143,3	13,1	174,0	11,6	198,3	7,4	257,7	7,0	276,3	8,9
2.	Jismoniy shaxslarning daromadlaridan olinadigan soliq	119,6	15,0	189,0	17,3	265,3	17,8	303,0	12,3	334,2	12,7	465,6	15,0
3.	Kichik korxonalaridan olinadigan yagona soliq	17,0	20,1	28,4	2,6	66,2	4,4	70,3	2,3	85,8	3,3	123,9	4,0
4.	QQS	173,2	21,6	238,5	21,8	324,2	21,7	642,7	22,9	604,3	23,1	748,9	24,0
5.	Aksiz	164,6	20,5	192,7	17,6	225,5	15,1	630,6	29,2	751,6	28,7	692,6	22,0
6.	Resurs to'lovlari	91,1	11,3	117,4	10,7	139,3	9,3	209,1	9,5	260,1	9,9	554,2	14,8
7.	Infratuzilmani rivojlantirish solig'i	13,1	1,6	23,4	2,1	39,7	2,7	45,7	1,7	45,7	1,7	52,2	1,6
8.	Boj to'lovlari	77,7	9,7	126,6	11,6	196,5	13,2	44,3	3,6	30,7	4,9	123,0	3,7
9.	Boshqa soliqlar	29,4	3,7	34,1	3,1	61,9	4,1	68,7	1,1	64,7	8,7	76,9	6,0
	Jami solikliq daromadlar	802,5	100,0	1093,4	100,0	1492,6	100,0	2192,7	100,0	2434,8	100,0	3104,6	100

ekanligi Prezident I.A.Karimovning quyidagi fikrlarida o‘zining yaqqol ifodasini topgan: «Korxonalar zimmasidagi soliq yukining yengillashtirilishi, qo‘shilgan qiymatdan olinadigan soliq stavkasining kamaytirilishi oqibat natijada ishlab chiqarishni jonlantirishga olib kelishi lozimki, bu narsa iqtisodiyotni barqarorlashtirish muammosini hal etishda g‘oyat katta ahamiyatga ega».

Respublikamiz davlat budjetining solikli daromadlari tarkibida jismoniy shaxslarning daromadidan olinadigan soliq tushumlari yuqori salmoqni egallaydi. 1999—2004-yillarda ushbu soliq tushumlari salmog‘ining o‘shish tendensiyasi kuzatiladi, Bu esa, budjet daromadlarini shakllantirish nuqtayi nazaridan ijobiy holat hisoblanadi. Chunki, milliy iqtisodiyot rivojlanib borishi bilan jamiyatda makroiqtisodiy barqarorlik ta‘minlanishi bilan jismoniy shaxslarning daromadidan olinadigan soliqni nafaqat to‘g‘ri soliqlar tarkibidagi salmog‘i, balki davlat budjeti daromadlarining umumiy hajmidagi salmog‘i ham oshib boradi. O‘quv qo‘llanmaning 1-bobida aytib o‘tilganidek, Buyuk Britaniya, Daniya, Norvegiya, Germaniya va Avstriya kabi rivojlangan xorijiy davlatlarning davlat budjeti daromadlarining umumiy hajmida jismoniy shaxslarning daromadidan olinadigan soliqning salmog‘i 20 foizdan 25 foizgacha bo‘lgan miqdorni tashkil etadi.

22-jadval ma‘lumotlaridan ko‘rinadiki, O‘zbekiston Respublikasi davlat budjeti daromadlari tarkibida boj soliqlari asosiy o‘rinlardan birini egallaydi. 1999—2005-yillarda mazkur soliq bo‘yicha tushum summalarining solikli daromadlarning umumiy hajmidagi salmog‘i o‘shish tendensiyasi mavjud. Bu esa mazkur yillarda mamlakatimizda import operatsiyalari hajmining va boj solig‘i stavkalarining oshib borganligi bilan izohlanadi.

Davlat budjeti daromadlari tarkibida solikli daromadlar darajasining yuqori yoki past bo‘lishi hukumatning soliq siyosatiga ko‘p jihatdan bog‘liq bo‘lib, uni tavsiflovchi asosiy ko‘rsatkichlardan biri soliq tushumlarining Yalpi ichki mahsulotdagi salmog‘ining o‘zgarishi hisoblanadi.

23-jadval

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA SOLIQ TUSHUMLARINING YALPI ICHKI MAHSULOTDAGI SALMOG‘INING O‘ZGARISHI (foizda)

№	Ko‘rsatkichlar	1999-y.	2000-y.	2001-y.	2002-y.	2003-y.	2004-y.
1.	Yalpi ichki mahsulot	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
2.	Soliq tushumlarining Yalpi ichki mahsulotdagi salmog‘i	27,0	24,6	22,2	21,1	20,9	20,7

Keltirilgan ma'lumotlardan ko'rinadiki, 1999—2003-yillar mobaynida mamlakatimizda soliq tushumlarining Yalpi ichki mahsulotdagi salmog'i pasayish tendensiyasiga ega bo'lgan. Buning sababi, soliq tushumlarining o'sish sur'atidan Yalpi ichki mahsulotning o'sish sur'atini yuqori bo'lganligi hisoblanadi. Soliqlarning fiskallik funksiyasi nuqtayi nazaridan bu salbiy holat hisoblanadi. Chunki, davlatning ijtimoiy-iqtisodiy xarajatlarini moliyalashtirish imkoniyatini pasayib borayotganligidan dalolat beradi. Lekin, soliqlarning iqtisodiy funksiyasi nuqtayi nazaridan bu ijobiy holat hisoblanadi. Buning boisi shundaki, soliq tushumlarining Yalpi ichki mahsulotdagi salmog'ining kamayishi davlatning iqtisodiyotga aralashuvining qisqarayotganligi, yuridik va jismoniy shaxslarning soliq yukining yengillashayotganligining natijasi bo'lishi mumkin. Bizning fikrimizcha, yuqorida qayd etilgan mazkur holatni ijobiy tarzda baholash lozim, chunki milliy iqtisodiyotni rivojlantirishning hozirgi bosqichida hukumat tomonidan xo'jalik subyektlari va aholining soliq yukini yengillashirish, davlatning iqtisodiyotga aralashuv darajasini tobora qisqartirib borish siyosati amalga oshirilmoqda.

Mazkur o'quv qo'llanma oldiga qo'yilgan vazifadan kelib chiqib, O'zbekiston Respublikasi Davlat budjeti daromadlarining keyingi yillardagi ko'rsatkichlarini yanada aniqroq tahlil qilib chiqishimiz lozim.

2001-yil 1-yanvardan «Budjet tizimi to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi qonuni amal qila boshladi. 2001-yili uning Soliq kodeksi bilan ayrim nomuvofiqliklari aniqlandi va 2002-yildan boshlab budjet-soliq siyosati yaxlitligini ta'minlash Davlat Dasturi doirasida mahalliy budjetlarni «Moliyaviy tenglashtirish» siyosati yuritila boshladi. Shu boisdan qo'llanmaning ushbu qismida soliq-budjet amaliyotining 2002-yildan boshlab o'tgan xususiyatlari yanada aniqroq, chuqurroq tahlil etiladi. Keltirib o'tilgan jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, Davlat budjeti daromadlari Yalpi ichki mahsulotga nisbatan 2002-yilda 25,0 foizni tashkil qilgan bo'lsa, 2004-yilga kelib bu ko'rsatkich 21,2 foizni tashkil qilishi rejalashtirilgan. Bu ko'rsatkichning pasayishi ijobiy holat hisoblanib, iqtisodiyotga soliq yukining pasayib borayotganligini anglatadi, demak respublikamizda 3 yil davomida iqtisodiyotda soliq yuki 3,8 foizga kamaygan.

Bevosita soliqlarning Yalpi ichki mahsulotdagi ulushi 2002-yilda 6,8 foizga, 2003-yilda 6,4 foizga, 2004-yilda 5,8 foizga teng bo'lgan. Bevosita soliqlarning Yalpi ichki mahsulotdagi ulushining qisqarib borishi shunday xulosaga olib keladiki, aholi va korxonalar daroma-

didan to'g'ridan-to'g'ri soliq olish kamayib bormoqda, ya'ni soliq yuki ishlab chiqarishdan iste'molga ko'chib borayotganligidan dalolat beradi.

Bilvosita soliqlarning Yalpi ichki mahsulotdagi ulushi esa 2002-yilda 13,6 foizni, 2003-yilda 14,0 foizni, 2004-yilda 12,4 foizni tashkil qilgan. 2004-yilda bu ko'rsatkichning pasayib ketishini davlat budjetinig Yalpi ichki mahsulotdagi ulushi qisqarib borayotganligi bilan izohlash mumkin.

24-jadval

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI DAVLAT BUDJETI DAROMADLARI

Ko'rsatkichlar	2002-yil		2003-yil		2004-yil	
	jami daromadga nisbatan	Yalpi ichki mahsulotga nisbatan	jami daromadga	Yalpi ichki mahsulotga nisbatan	jami daromadga nisbatan	Yalpi ichki mahsulotga nisbatan
Yalpi ichki mahsulot, (YaIM)	X	100,0	X	100,0	X	100,0
Davlat budjeti daromadlari, jami	100,0	25,0	100,0	24,2	100,0	21,2
shu jumladan:						
1. Bevosita soliqlar, jami	27,1	6,8	26,3	6,4	27,2	5,8
1.1. Yuridik shaxslardan olinadigan daromad (foyda) solig'i	7,7	1,9	7,4	1,8	7,0	1,5
1.2. Savdo va umumiy ovqatlanish korxonalaridan olinadigan yalpi daromad solig'i	3,0	0,8	3,0	0,7	2,9	0,6
1.3. Kichik korxonalardan undiriladigan yagona soliq	2,1	0,5	2,3	0,5	3,3	0,7
1.4. Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i	12,4	3,1	12,3	3,0	12,7	2,7
1.5. Tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanuvchi yuridik va jismoniy shaxslar daromadidan olinadigan qat'iy belgilangan soliq	1,9	0,5	1,3	0,3	1,4	0,3
2. Bilvosita soliqlar, jami	54,6	13,6	57,8	14,0	58,5	12,4
2.1. QQS	24,0	6,0	22,9	5,5	23,1	4,9
2.2. Aksiz solig'i	26,4	6,6	29,6	7,2	28,7	6,1
2.3. Bojxona bojlari	1,6	0,4	1,7	0,4	2,3	0,5
2.4. Yagona bojxona to'lovi	1,3	0,3	1,9	0,5	2,6	0,6
2.5. Jismoniy shaxslar tomonidan foydalanilgan benzin, dizel yonilg'isi va gaz uchun soliq	1,3	0,3	1,6	0,4	1,8	0,4

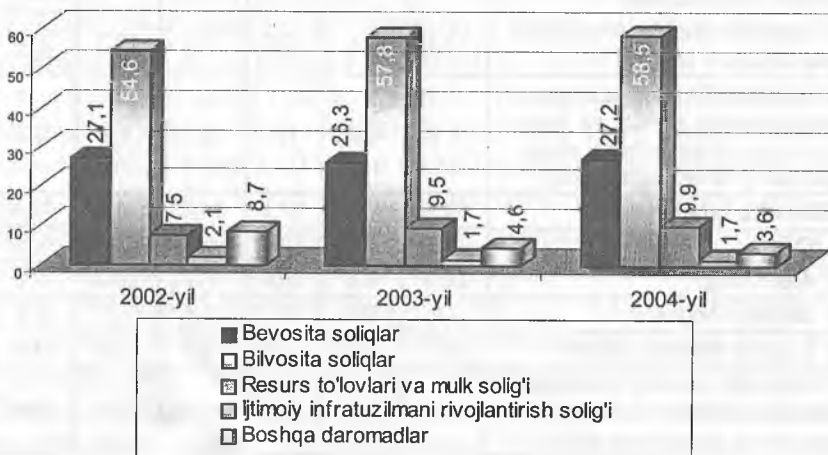
Ko'rsatkichlar	2002-yil		2003-yil		2004-yil	
	jami daromadga nisbatan	Yalpi ichki mahsulotga nisbatan	jami daromadga	Yalpi ichki mahsulotga nisbatan	jami daromadga nisbatan	Yalpi ichki mahsulotga nisbatan
3. Resurs to'lovlari va mulk solig'i	7,5	1,9	9,5	2,3	9,9	2,1
3.1. Mulk solig'i	1,8	0,5	3,1	0,7	2,8	0,6
3.2. Yer solig'i	2,0	0,5	2,2	0,5	2,9	0,6
3.3. Yer osti boyliklaridan foydalanilganlik uchun soliq	1,0	0,2	1,3	0,3	1,7	0,3
3.4. Suv resurslaridan foydalanilganlik uchun soliq	0,3	0,1	0,4	0,1	0,5	0,1
3.5. Ekologiya solig'i	2,3	0,6	2,6	0,6	2,1	0,4
4. Ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish va obodonlashtirish uchun soliq	2,1	0,5	1,7	0,4	1,7	0,4
5. Boshqa daromadlar va soliqsiz tushumlar	8,7	2,2	4,6	1,1	2,6	0,6

Quyida biz diagramma orqali daromad turlarining umumiy daromadagi ulushi qanday dinamika orqali rivojlanib borayotganligini ko'rishimiz mumkin.

4-diagramma

DAVLAT BUDJETI DAROMADLARI TURLARINING UMUMIY DAROMADLAR TARKIBIDAGI ULUSHI DINAMIKASI

Umumiy daromadlarga nisbatan foiz hisobida

Yuqoridagi diagramma ma'lumotlarini ko'zdan kechiradigan bo'lsak, bevosita soliqlarning umumiy daromadlar tarkibidagi ulushi 2002-yilda 27,1 foizni, 2003-yilda 26,3 foizni, 2004-yilda 27,3 foizni tashkil qilganligini ko'rishimiz mumkin. Bilvosiga soliqlar to'g'risida shuni aytish mumkinki, ularning ulushi 2002-yilda 54,6 foizga, 2003-yilda 57,8 foizga, 2004-yilda 58,5 foizga teng bo'lgan, ya'ni yildan-yilga oshib bormoqda. Resurs to'lovlari va mulk solig'ining ulushi esa 2002-yilda 7,5, 2003-yilda 9,5, 2004-yilda 9,9 foiz bo'lgan, demak bu daromad turini ham yil sayin oshib borayotganligini kuzatish mumkin.

Davlat budjeti daromadlariga ta'sir qiluvchi omillar juda ham ko'p bo'lib, ularga quyidagilarni misol qilib keltirish mumkin:

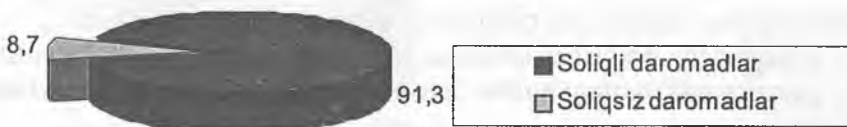
- makroiqtisodiy ko'rsatkichlar, ya'ni yalpi ichki mahsulot hajmi, narxlarining o'sish darajasi, aholining ish bilan bandligi hamda daromadlari va h.k;
- davlatning fiskal siyosati, ya'ni soliq stavkalarini o'zgartirish, ular bo'yicha imtiyozlar berish, xarajatlarni kamaytirish yoki ko'paytirish va boshqalar;
- boshqa omillar.

Umuman olganda, davlat budjeti daromadlari yildan-yilga o'zgarib turadi, chunki har yili o'ziga xos narxlarning o'sishi darajasi ishsizlik sur'ati va boshqa ko'rsatkichlar hukm suradi.

Umuman, 2002-yilda davlat budjeti daromadlari 1777896,9 million so'm miqdorida belgilanib, solikli daromadlarning budjet daromadlaridagi ulushi 97,2 foiz yoki 1726781,2 million so'm qilib rejalashtirilgan bo'lsa, bu ko'rsatkichlar mos ravishda 1864182,4 million so'm, 91,3 foiz (diagramma) yoki 1702682,6 million so'm darajasida bajarildi. Ya'ni soliqlarning budjet daromadlaridagi ulushi ham, summasi ham kamaygan, soliq undirish rejasida 98,6 foiz qilib bajarilgan.

5-diagramma

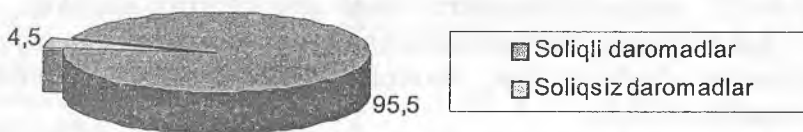
2002-YIL DAVLAT BUDJETINING DAROMADLARI TARKIBI
(foiz hisobida)

2003-yilda yuqoridagi ko'rsatkichlar quyidagicha ko'rinish olgan: davlat budjetining daromadlar rejası 2309000 million so'm, solıqlı daromadlarning davlat budjeti daromadlaridagi ulushi 97 foiz yoki 22408300 million so'm qilib rejalashtiriltan bo'lsa, davlat budjeti daromadlari 2317461,8 million so'm miqdorida, solıqlı daromadlarning ulushi 95,5 foiz yoki 2214410,4 million so'm miqdorida ijro etildi.

6-diagramma

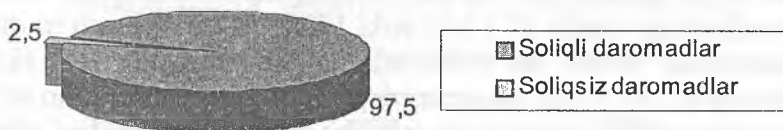
2003-YIL DAVLAT BUDJETINING DAROMADLARI TARKIBI
(foiz hisobida)

2004-yil davlat budjeti daromaddari 2621300 million so'm miqdorida tasdiqlanib, shundan 2556546,6 millioi so'mi, ya'ni 97,5 foizi (7-diagramma) solıqlar hisobiga shakllantirilishi rejalashtirilgan.

7-diagramma

2004-YIL DAVLAT BUDJETINING DAROMADLARI TARKIBI
(foiz hisobida)

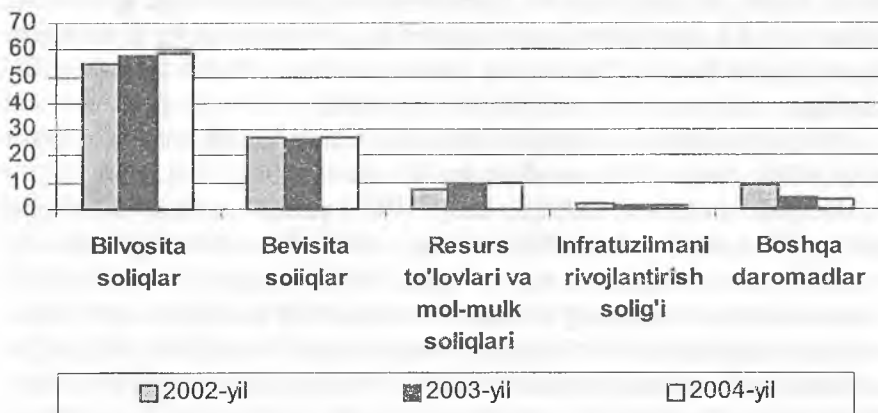

Yuqoridagilardan quyidagicha to'xtamga kelish mumkin:

- birinchidan, budjet daromadlarida solıqlı daromadlarning ulushi ortib borishi budjet daromadlarida solıqlarga e'tibor berilayotganini bildirsa;
- ikkinchidan, O'zbekistonning iqtisodiyotga solıq yukini kamaytirish siyosati sharoitida solıqlar summasining ortib borishini solıq stavkalarini kamaytirish orqali solıq bazasini kengaytirib, umumiy solıq tushumlarining ko'payganligi bilan izohlash mumkin.

Solıqlarning undirilish shakliga ko'ra turlarini tahlil qilib, bevosita va bilvosita solıqlarning budjet daromadlarida tutgan o'rniga to'xtalib o'tamiz.

DAVLAT BUDJETI DAROMADLARINING TARKIBI

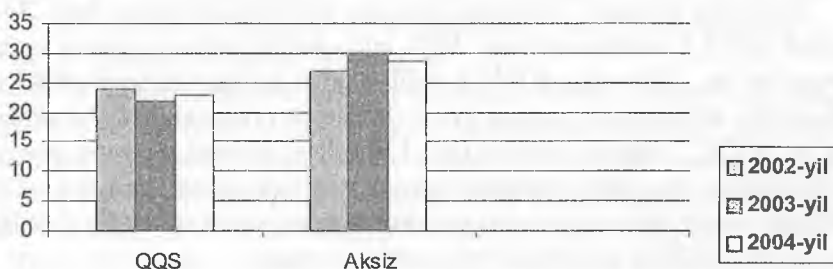

O'zbekistonda bilvosita soliqlar, resurs to'lovlari va mol-mulk soliqlarining budjet daromadlaridagi ulushi yuqoriligini ko'rishimiz mumkin. Bu orqali hukumatimiz milliy ishlab chiqarishni qo'llab-quvvatlashga katta e'tibor bermogda. Jumladan, bilvosita soliqlarga to'xtaladigan bo'lsak 2002, 2003 va 2004-yillar davlat budjeti rejasida mazkur soliqlarning ulushi mos ravishda 59 foiz, 59,2 foiz va 58,6 foiz qilib rejalashtirilgan edi. Haqiqatda esa 2002-yilda 54,6 foiz yoki 1018296 million so'm, 2003-yilda 58 foiz yoki 1343588,6 so'm darajasida bajarildi.

Ayniqsa bilvosita soliqlar ichida aksiz va QQS muhim o'rinni egallaydi (9-diagramma). Qo'shilgan qiymat solig'i — narxlarning tarkib topishiga va iste'mol tarkibiga ta'sir etuvchi soliqdir.

9-diagramma

QQS VA AKSIZ SOLIQLARINING DAVLAT BUDJETI DAROMADLARIDAGI SALMOG'I (foiz hisobida)

QQS birinchi marotaba 1954-yilda Fransiyada iqtisodchi olim M.Lore taklifiga binoan qoʻllangan va tez orada jahon soliq tizimiga kirib bordi. Oʻzbekistonda ham bu soliq joriy qilingunga qadar jahonning 43 mamlakatida qoʻllanar edi. U Gʻarbdagi iqtisodiy tizim modellarida faol qoʻllanadi va tovarga boʻlgan talabni boshqarib, tartibga solib turishda muhim rol oʻynaydi.

QQS umumdavlat soligʻi boʻlganligi uchun uning koʻpgina qismi respublika budjeti daromadlarida aks etadi.

Respublikamizda mazkur soliq 1992-yildan amalga kiritilgan boʻlib, Oʻzbekiston Respublikasining amaldagi qonunlariga muvofiq yuridik shaxs maqomiga ega boʻlgan, ishlab chiqarish yoki boshqa tijorat faoliyati bilan shugʻullanuvchi mulkchilik shaklidan qatʻi nazar barcha tashkilotlar; Oʻzbekiston Respublikasi hududida joylashgan va tovarlarni mustaqil ravishda realizatsiya qiladigan tashkilotlarning filiallari, boʻlinmalari va boshqa alohida holda ajratib qoʻyilgan boʻlinmalari QQS toʻlovchilaridirlar.

Xususan, 2002-yilda QQSdan tushgan soliq 447490,2 million soʻm yoki davlat budjeti daromadlarining 24 foizini tashkil qilgan boʻlsa, 2003-yilda esa 522262,1 million soʻm yoki davlat budjeti daromadlarining 22,5 foizini tashkil etgan. 2004- yilda bu koʻrsatkich 604270 million soʻm yoki davlat budjeti daromadlaridagi salmogʻi 23,1 foiz miqdorida rejalashtirilgan.

Aksizlar 1996-yili eng koʻp salmoqqa ega boʻlib, davlat budjeti daromadlaridagi salmogʻi 30 foizni tashkil qilgan, shundan soʻng aksizlar salmogʻi paxta xomashyosiga boʻlgan jahon miqyosidagi narxlarning tushib ketishi sababli anchagina pasayib ketgan.

Aksiz soliqlaridan davlat budjetiga kelib tushgan tushumlar quyidagicha koʻrinishga ega boʻlgan. 2002-yilda 492042,9 million soʻm yoki davlat budjetidagi ulushi 26,4 foizni tashkil qilgan. 2003-yilda 690946,2 million soʻm yoki davlat budjeti daromadlaridagi ulushi 29,8 foizni tashkil etgani holda, 2004-yil davlat budjeti rejasida 751567,3 million soʻm yoki davlat budjetidagi ulushi 28,7 foiz darajasida tasdiqlangan.

Bulardan tashqari; bilvosita soliqlar tarkibida bojxona boji 2002-yilda 29353,7 million soʻmni, 2003-yilda 44300 million soʻmni tashkil etgan boʻlsa, 2004-yilda 60745,6 million soʻm miqdorida rejalashtirilgan. Jismoniy shaxslardan yagona boj toʻlovi mos ravishda 24327,8 million soʻm, 46180,3 million soʻm va 68151,6 million soʻmni, jismoniy shaxslar tomonidan transport vositalari uchun isteʼmol qilinadigan gaz, dizel, benzin yonilgʻilari uchun soliq miqdori esa mos ravishda 25081,4 million soʻm va 51889,6 million soʻmni tashkil etgan.

O'zbekiston soliq siyosatining muhim yo'nalishi — tadbirkorlik va ishlab chiqarishni rag'batlantirish asosida rivojlantirish hisoblanadi. Buni bevosita soliqlarning budjet daromadlaridagi salmog'idan ham ko'rishimiz mumkin. Bevosita soliqlarning davlat budjetidagi ulushi 2002-yilda 459599,2 million so'm yoki davlat budjetining jami daromadlaridagi salmog'i 26 foiz, 2003-yilda mos ravishda 618000 million so'm yoki davlat budjeti daromadlaridagi ulushi 26,8 foiz miqdorida rejalashtirilgan edi. Haqiqatda esa 2002-yilda 505463,2 million so'm yoki 27 foizni, 2003-yilda 618883,2 million so'm yoki 26,7 foizni tashkil etdi. 2004-yilda esa 714088 million so'm yoki 27,2 foiz miqdorida rejalashtirildi.

Bevosita soliqlar ichida jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i eng yuqori salmoqqa ega. Jismoniy shaxslarning daromad solig'i aholidan undiriladigan soliqlar tizimidagi eng asosiy soliq sanaladi. Soliqqa tortish obyektlari jismoniy shaxslar — O'zbekiston Respublikasi fuqarolari, xorijiy fuqarolar va fuqaroligi bo'lmagan shaxslardir. Iqtisodchilar ichida soliq og'irligini yuridik shaxslardan jismoniy shaxslarga o'tkazish tarafdorlari ham ko'pdir, chunki aksariyat ko'pchilik mamlakatlarda jismoniy shaxslardan undiriladigan daromad solig'i budjetga eng ko'p mablag' kelib tushishini ta'minlaydi. Xususan 2002-yilda mazkur soliqlardan tushgan tushum 230506,1 million so'm yoki jami davlat budjeti daromadlaridagi ulushi 12,4 foiz, 2003 yilda mos ravishda 290570,7 million so'm yoki davlat budjeti daromadlaridagi ulushi 12,5 foizni tashkil qilgan holda, 2004-yil davlat budjeti rejasida 334203,4 million so'm yoki davlat budjeti daromadlaridagi ulushi 12,7 foiz miqdorida rejalashtirilgan.

Foydadan undiriladigan soliqlarning iqtisodiy tabiati shundaki, u bevosita soliq hisoblanadi, ya'ni uning miqdori korxonalar tomonidan olinadigan foyda miqdori bilan bevosita bog'liq bo'ladi. Foyda solig'i davlat budjetini shakllantirish manbalari tarkibida yetakchi o'rinlardan birini egallaydi. Yuridik shaxslarning daromad (foйда)laridan undiriladigan soliq davlat solig'i sifatida belgilab qo'yilgan. Yuridik shaxslar daromadi (foydasi)dan soliqni hisoblash, to'lash va hisob-kitoblarni olib borish tartibi O'zbekiston Respublikasi Soliq Kodeksining II bo'lim, IV bobida belgilab qo'yilgan.

Yuridik shaxslardan olinadigan daromad (foйда) solig'i bevosita soliqlar ichida ikkinchi o'rinda, davlat budjeti daromadlari tarkibida esa to'rtinchi o'rinda turadi. Mazkur soliq bo'yicha davlat budjetiga 2002-yilda 173966,9 million so'm yoki davlat budjeti daromadlaridagi ulushi 9,3 foiz, 2003-yilda esa 210926 million yoki 9,1 foizni tashkil etdi. Joriy yil budjet rejasida esa 257686,2 million so'm yoki davlat

budgeti daromadlari tarkibining 9,8 foizi mazkur soliq hisobiga shakllantirilishi ko'zda tutilgan.

Bulardan tashqari keyingi o'rinlarda mikrofirmalar va kichik korxonalar uchun yagona soliq, tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanuvchi yuridik va jismoniy shaxslar daromadlariga qati'y belgilanadigan soliqlar egallaydi.

Resurslardan samarali va oqilona foydalanishga erishish, davlat budgeti daromadlarida mol-mulk solig'i rolini oshirish maqsadida mazkur soliqlar stavkalarining oshib borayotganini ko'rishimiz mumkin. Masalan, resurs to'lovlari va mol-mulk solig'ining salmog'i 2002-yil davlat budgetida 139257,6 million so'm yoki daromadlardagi ulushi 7,5 foizni tashkil etdi. 2003-yilda mazkur ko'rsatkichlar mos ravishda 210894 million so'm yoki 9,1 foizni tashkil etgan. 2004-yilda bu soliqlarning rolini yanada oshirish maqsadida uning summasi 260100,4 million so'm, ya'ni davlat budgeti daromadlarining 10 foizini shakllantirish rejalashtirilgan.

Yuqoridagi davlat budgetining solikli daromadlari tebranishlarini 2003-yil va 2004-yil soliq siyosatining o'zgarishi bilan tahlil qilib chiqamiz.

Yuridik shaxslar daromad (foyda) solig'ining 24 foizdan 2003-yilda 20 foizga pasayishi natijasida soliq bo'yicha tushumlar 16 milliard so'mga ko'payishi ko'zda tutilgan edi, ammo soliq stavkasining kamayishi bilan soliq bazasining kengayishi yuz berishi natijasida kutilgandan ham ortiq, ya'ni 37 milliard so'mga ortdi, 2004-yilda 20 foizdan 18 foizga tushirilishi natijasida tushumni 46,5 milliard so'mga oshirish ko'zda tutilgan.

Jismoniy shaxslar daromad solig'ining stavkalarini pasaytirish barobarida soliqqa tortish shkalalari orasida farqning qisqarishi soliq bazasining kengayishiga olib kelgan va soliq tushumlari ortgan.

Soliq solishning soddalashtirilgan tizimini qo'llayotgan mikrofirmalar va kichik korxonalar uchun yagona soliq:

- brokerlik firmalari, lotereya o'tkazuvchi korxonalar, xususiy notariuslar uchun 2002-yildagi 25 foiz o'rniga 2003-yilda 35 foizga oshirildi;

- qishloq xo'jalig'i mahsulotlarini qayta ishlovchi, savdo va umumiy ovqatlanish sohasidagi korxonalardan tashqari iqtisodiyotni boshqa sohasidagilar uchun 2002-yildagi 10-foizdan 2003-yilda 12 foizga o'tkazildi;

- qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlovchilar uchun 2002-yildagi 5 foizdan 2003-yilda 6 foiz qilib belgilandi.

Yuridik shaxslar mulk solig'i 2 foizdan 2003-yilda 3 foizga, 2004-yilda 3,5 foizga o'zgartirildi. Yer solig'i va suv resurslaridan foyda-

langanlik uchun soliqlar 2004-yilda 1,5 barobarga indeksatsiya qilindi.

Yuqoridagi chora-tadbirlar natijasida soliq solishning soddalashtirilgan tizimini qoʻllayotgan mikrofirmalar va kichik korxonalar uchun soliq miqdori 2003-yilda 2002-yildagiga nisbatan 18,2 milliard soʻmga ortgan boʻlsa, resurs toʻlovlari va mol-mulk soligʻi 71,6 milliard soʻmga ortgan, 2004-yilda esa 49,2 milliard soʻmga ortishi rejalashtirilgan.

Bevosita ishlab chiqarish hajmi bilan bogʻliq soliqlar: aksiz soligʻi, QQS va bojxona bojlarining davlat budjeti daromadlaridagi summasining oshishini tadbirkorlik va ishlab chiqarish uchun qulay iqtisodiy sharoit yaratilishi natijasida ishlab chiqarish va savdo aylanmasining oshishi bilan, yaʼni soliqqa tortish bazasining ortishi bilan izohlash mumkin.

Shunday qilib, soliqlar davlat budjetini shakllantirishning asosiy manbaya boʻlib, qadim zamonlardan beri jamiyatdagi mahsulotning bir qismini davlat pul mablagʻlari tomon yoʻnaltirib kelgan. Shuning uchun bozor va nobozor iqtisodiyoti amal qilayotgan xoʻjalik tizimlarida ham soliqqa tortish iqtisodiy madaniyatning asosiy elementi hisoblanadi. Shu bilan birga soliqqa tortish insoniyat sivilizatsiyasining voqeligini oʻzida aks ettiradi va uning ajralmas boʻlagi hisoblanadi. Shved iqtisodchisi S.Fisherning fikriga koʻra, «soliqlar — bizning jamiyat sivilizatsiyasi uchun toʻlov majburiyatimizdir»

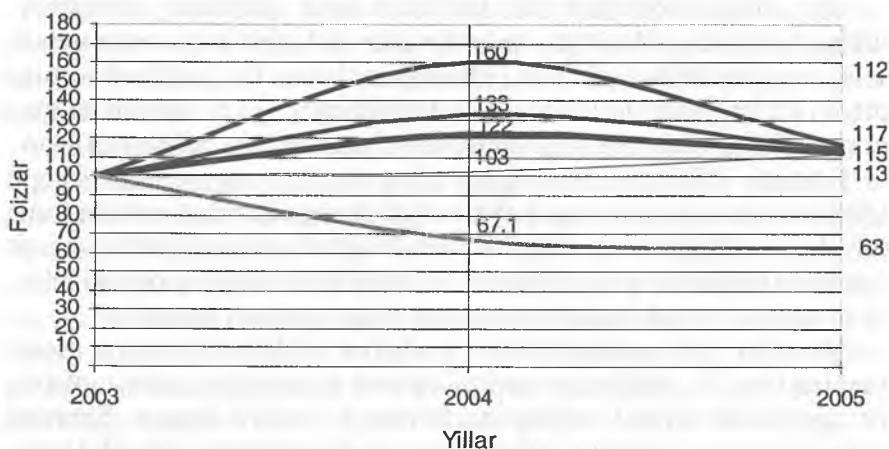
Dunyoda mukammal soliq tizimi boʻlmaydi, u turli zamon va makonlarda oʻzgarib, iqtisodiy-ijtimoiy shart-sharoitdan kelib chiqib amal qiladi, ammo ularning mohiyati va umum qabul qilingan vazifalari oʻzgarmay qoladi.

Davlat budjeti daromadlari dinamikasi

Davlat budjeti daromadlarining 2004-va 2005-yillarda 2003-yilga nisbatan qanday dinamika asosida rivojlanganligini 1-grafik orqali kuzatishimiz mumkin

Ushbu grafikdan koʻrinib turibdiki, bevosita soliq turi boʻyicha davlat budjeti daromadlari 2003-yilga nisbatan 2004-yilda 122,1 foizni, 2005-yilda 115,7 foizni tashkil qilgan. Bilvosita soliq turlari boʻyicha tushumlar 2003-yilga nisbatan 2004-yilda 132,9 foizga, 2005-yilda 113,2 foizga oʻsgan. Davlat budjeti daromadlari dinamikasini tahlil qilishda resurs toʻlovlari dinamikasini tahlil qilish muhim, chunki resurs toʻlovlarining koʻpayib borishi, iqtisodiyotda resurslardan foydalanish hajmining ortib borayotganligini, undan foydalanish qiymatining oshib borayotganligini ifodalaydi, ular boʻyicha tushumlar 2004-yilda 159,6 foizni, 2005-yilda 117,0 foizni tashkil qildi.

DAVLAT BUDJET DAROMADLARI DINAMIKASI

—	bevosita soliqlar, jami
—	bilvosita soliqlar, jami
—	resurs to'lovlar, jami
—	ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish va obodonlashtirish solig'I, jami
—	boshqa daromadlar, jami

Bizga ma'lumki, O'zbekiston Respublikasi 14 ta ma'muriy birlik, ya'ni 12 ta viloyat, Qoraqalpog'iston Respublikasi va Toshkent shahridan iborat. Shuni ham alohida ko'rib chiqish kerakki, qaysi hududdan ko'proq daromad tushadi, ya'ni qaysi hududlarda ishlab chiqarish ko'proq rivojlangan, aholi zich joylashganligi davlat budjeti daromadlariga ko'proq ta'sir ko'rsatadi. Buning uchun biz jadval ma'lumotlari asosida kuzatishimiz kerak bo'ladi (25-jadval).

Keltirilgan jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, davlat budjeti daromadlaridagi Qoraqalpog'iston Respublikasining ulushi 2003-yilda 2,2 foizni, 2004-va 2005-yilda 2,1 foizni tashkil qilgan, Toshkent shahrining ulushi esa, 2003-yilda 30,3 foizni, 2004-yilda 29,3 foizni, 2005-yilda 28,6 foizni tashkil qilgan.

25-jadval

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI DAVLAT BUDJETI
DAROMADLARINING HUDUDLAR BO'YICHA TAQSIMLANISHI

Hududlar nomi	2003-yil	2004-yil	2005-yil
Qoraqalpog'iston Respublikasi	2,2	2,1	2,1
Andijon viloyati	5,0	4,5	5,2
Buxoro viloyati	8,2	8,5	8,1

Hududlar nomi	2003-yil	2004-yil	2005-yil
Jizzax viloyati	1,5	1,4	1,3
Qashqadaryo viloyati	6,8	7,1	7,2
Navoiy viloyati	5,7	7,2	7,2
Namangan viloyati	3,8	3,5	3,5
Samarqand viloyati	5,3	5,0	5,2
Surxondaryo viloyati	3,0	3,2	3,0
Sirdaryo viloyati	2,1	2,0	2,2
Toshkent viloyati	12,1	13,0	12,5
Farg'ona viloyati	11,0	10,2	11,0
Xorazm viloyati	3,1	3,1	2,9
Toshkent shahri	30,3	29,3	28,6
Respublika bo'yicha jami	100,0	100,0	100,0

Ma'lumotlardan ko'rinib turganidek davlat budjeti daromadlari tarkibida salmoqli ulushga ega bo'lgan hududlar:

Buxoro (2003-yil — 8,2%, 2004-yil — 8,5%, 2005-yil — 8,1%),
 Qashqadaryo (2003-yil — 6,8%, 2004-yil — 7,1%, 2005-yil — 7,2%),
 Toshkent viloyati (2003-yil — 12,1%, 2004-yil — 13,0%, 2005-yil — 12,5%),

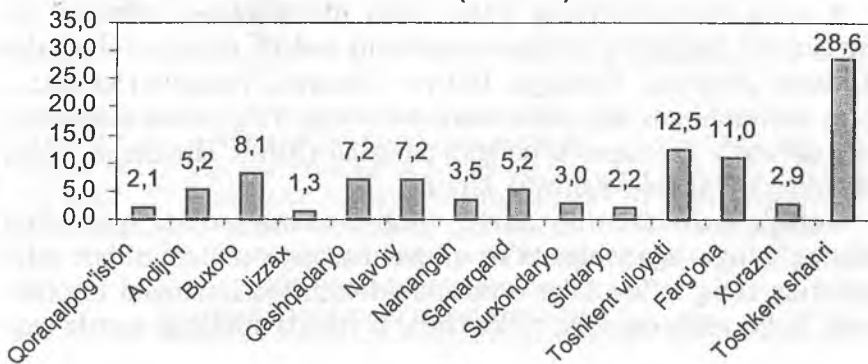
Farg'ona (2003-yil — 11,0%, 2004-yil — 10,2%, 2005-yil — 11,0%) hisoblanadi.

2005-yil davlat budjeti daromadlari rejasining hududlar bo'yicha taqsimlanishini 11-diagramma orqali kuzatamiz. Diagramma ma'lumotlaridan ko'rinib turganidek 2005-yilgi Davlat budjeti daromadlari rejasida Toshkent shahri — 28,6 foiz, Toshkent viloyati — 12,5 foiz, Farg'ona viloyati — 11,0 foiz ulushga ega bo'lgan.

11-diagramma

DAVLAT BUDJETI DAROMADLARI REJASINING HUDUDLAR BO'YICHA TAQSIMLANISHI

Ulushi (foizlarda)

Albatta, Davlat budjeti daromadlarini juda chuqur va uzoq yillarga tayanib ham tahlil qilish mumkin, lekin bizning qo‘llanma hajmi va oldimizga qo‘yilgan vazifalar daromadlarni unchalik chuqur tahlil qilishni talab etmaganligi sababli, O‘zbekiston Respublikasi Davlat budjeti daromadlarining tahlili yuzasidan quyidagi umumiy xulosalarni chiqarishimiz mumkin:

- O‘zbekiston Respublikasi Davlat budjeti daromadlari turli manbalardan, asosan, soliqlardan tashkil topadi;

- keyingi yillarda soliq siyosatining asosiy yo‘nalishi — soliq yukini ishlab chiqaruvchidan iste‘molchiga o‘tkazish, resurs to‘lovlarining umumiy daromad tarkibidagi ulushini oshirishdan iborat bo‘lmoqda;

- davlat budjetining daromadlari tarkibida aksiz, QQS, jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig‘i, yuridik shaxslardan olinadigan daromad (foyda) solig‘ining ulushi yuqori hisoblanadi;

- davlat budjeti daromadlari hududlar bo‘yicha ularda sanoatning rivojlanganligi, aholining zichligi va boshqa omillar hisobga olingan holda taqsimlangan bo‘lib, eng yuqori ulush Toshkent shahri, Toshkent va Farg‘ona viloyatlari, eng kam ulush esa Qoraqalpog‘iston Respublikasi, Jizzax va Sirdaryo viloyatlari hissasiga to‘g‘ri keladi va boshqalar.

Agar xalqaro amaliyotda shakllangan an‘analar nuqtayi nazaridan fikrlaydigan bo‘lsak O‘zbekiston soliq tushumlarining xo‘jalik subyektlarining faoliyatiga nisbatan sezilarli darajadagi salbiy ta‘sirining yuzaga kelmaganligiga ishonch hosil qilish mumkin. Buning sababi shundaki, barcha davlatlar soliq tushumlarining darajasiga ko‘ra shartli ravishda 3 yirik guruhga bo‘lish mumkin:

- birinchi guruhga soliq tushumlarining Yalpi ichki mahsulotdagi salmog‘i 40 foizdan oshadigan davlatlar (Gollandiya, Shvetsiya va boshqalar) kiradi;

- soliq tushumlarining Yalpi ichki mahsulotdagi salmog‘i 30 foizdan 40 foizgacha bo‘lgan miqdorini tashkil etadigan davlatlar (Daniya, Avstriya, Fransiya, Italiya, Chexiya, Vengriya) kiradi;

- uchinchi guruhga soliq tushumlarining Yalpi ichki mahsulotdagi salmog‘i 30 foizgacha bo‘lgan davlatlar (Xitoy, Hindiston, Misr, Malayziya, Janubiy Koreya) kiradi.

Soliqli daromadning davlat budjeti daromadlari hajmidagi salmog‘ining o‘zgarishiga ta‘sir qiluvchi asosiy omillardan biri soliq yukining soliq to‘lovchilar o‘rtasida adolatli taqsimlanishi hisoblanadi. Soliq yukining soliq to‘lovchilar o‘rtasida adolatsiz tarzda taq-

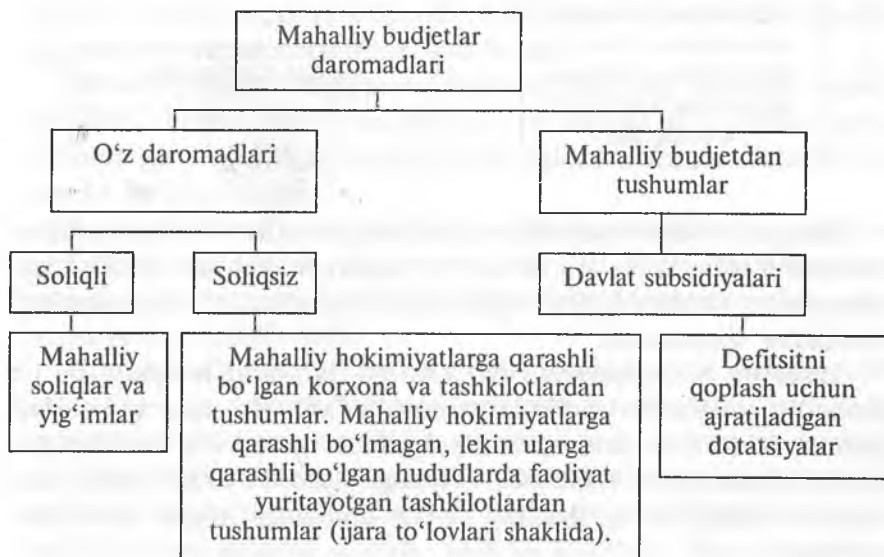
simlanishi ular o'rtasida qarama-qarshilikning paydo bo'lishiga sabab bo'ladi. Xususan, daromadlarning miqdoriga ko'ra bir-biridan sezilarli darajada farq qilgani holda, ularni bir xil stavkada soliqqa tortish yoki soliq to'lovchilarning ma'lum toifalari uchun soliq imtiyozlari belgilash ularni noteng ahvolga solib qo'yadi. Buning natijasida soliq to'lovchilar o'rtasida o'zaro qarama-qarshilik yuzaga keladi.

Soliqli daromadlarning davlat budjeti daromadlari hajmidagi salmog'iga ta'sir etuvchi asosiy omillardan yana biri soliq tushumlarini budjetlar o'rtasida taqsimlash tartibini takomillashganligi hisoblanadi. Agar bu tartib takomillashmagan bo'lsa, u holda markaziy budjetning yoki mahalliy budjetlarning daromad bazasiga nisbatan salbiy ta'sir yuzaga keladi. 7-chizmada mahalliy budjet daromadlari jumlasiga mahalliy soliqlar, yig'imlar, mahalliy boshqaruv organlari korxonalari va tashkilotlari daromadining bir qismi, dotatsiyalar kiritilgan.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekiston Respublikasi Davlat budjetining daromad bazasini shakllantirishning hozirgi holatida solikli daromadlar asosiy o'rinni egallaydi. Bunda egri soliqlarning salmog'i yuqoriligicha qolmoqda. Ammo ularning solikli daromadlar hajmidagi salmog'ining pasayish kondensatsiyasining kuzatilayotganligi ijobiy holat hisoblanadi.

7-chizma

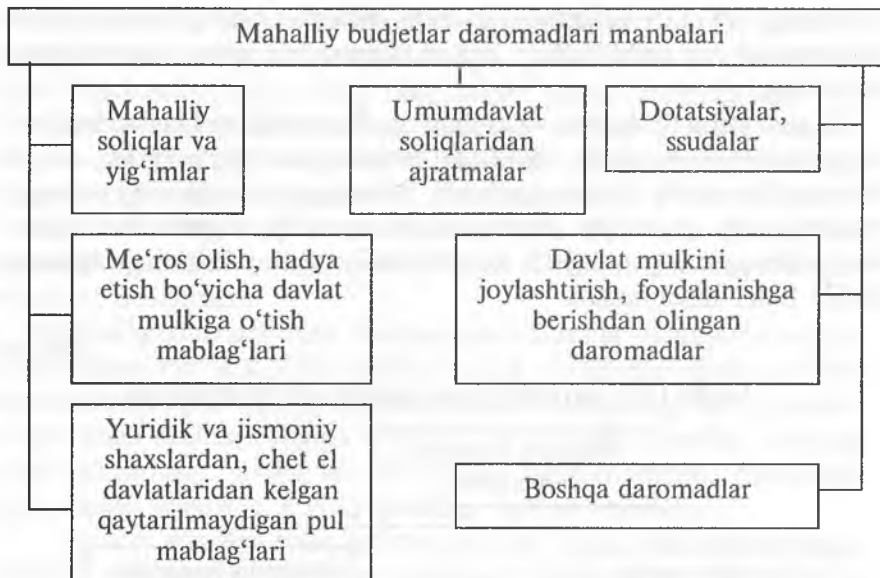
MAHALLIY BUDJET DAROMADLARI TUZILISHI

O‘zbekiston Respublikasi mahalliy budjetlari xarajatlarni amalga oshirish uchun tegishli daromadlarga ega bo‘lishi kerak. Shuning uchun mahalliy budjet daromadlari shakllanishining amaldagi holati va ushbu jarayondagi daromad manbalarini tahlil qiladigan bo‘lsak, avval daromadlarning shakllanishiga e‘tibor berish lozim. Mahalliy budjet daromadlarining manbalari tarkibi 8-chizmada ko‘rsatilgan.

8-chizma

MAHALLIY BUDJET DAROMADLARINING MANBALARI TARKIBI

Shunga muvofiq mahalliy budjetlar daromadlari o‘z daromadlari (mahalliy soliqlar va yig‘imlar) va yuqori budjetdan ajratiladigan ajratmalar (umumdavlat soliqlaridan ajratmalar, dotatsiyalar) hisobidan shakllanadi.

Mahalliy budjetlarning eng birinchi daromad manbai bo‘lib mahalliy soliqlar va yig‘imlar xizmat qiladi. Bu daromad turlari qonunchilikka asosan mahalliy budjetlarga to‘liq birlashtirilgan daromad manbai hisoblanadi. Quyidagi jadvalda 2000—2003-yillar uchun mahalliy budjetlarning davlat budjetida tutgan o‘rni keltirilgan.

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI DAVLAT BUDJETI DAROMADLARIDA
MAHALLIY BUDJETLARNING TUTGAN O‘RNI**

Daromadlar	2000-y.	2001-y.	2002-y.	2003-y.
Davlat budjeti	910860,3	1295411,1	1864103	2309000
shu jumladan:				
Respublika budjeti (mln.so‘m)	503978,7	720629,2	1034145	1266851,8
Davlat budjetiga nisbatan salmog‘i (foizda)	55,3	55,6	55,5	54,9
Mahalliy budjetlar (mln.so‘m)	406881,6	549116,7	750387,7	1042147,5
Davlat budjetiga nisbatan salmog‘i (foizda)	44,7	42,4	40,3	45,1

Jadval ma’lumotlaridan ko‘rinib turibdiki, mahalliy budjetlarning daromadlar tushumi 2000-yildan 2003-yilgacha 406881,6 mln. so‘mdan 1042147,5 mln. so‘mgacha oshdi. O‘z navbatida mahalliy budjetlarning davlat budjetidagi salmog‘i ham oshdi, ya’ni 2000-yil mahalliy budjetlarning davlat budjetiga nisbatan salmog‘i 44,7 foiz bo‘lsa, 2003-yilda bu ko‘rsatkich 45,1 foizni tashkil etdi. Albatta bu sezilarli ko‘rsatkich emas. Shunga qaramasdan mahalliy budjetlar daromadlarining davlat budjeti daromadlaridagi ulushining ortib borishi ijobiy holat hisoblanib, mahalliy budjetlar daromadlar bazasini mustahkamlanishiga olib keladi.

Mahalliy soliqlar va yig‘imlar mahalliy budjetlar tarkibida birinchi moliyaviy manba sifatida qaralsa ham, bu soliqlar va yig‘imlar mahalliy budjetga birlashtirilgan xarajatlarini moliyalashda yetarli moliyaviy manba bo‘la olmaydi.

Budjet parametrlarini belgilash vaqtida umumdavlat soliqlaridan ajratmalar belgilanadi. Bu jarayon har yili budjet parametrlarini tasdiqlash paytida ishlab chiqiladi va Vazirlar Mahkamasining qarorlariga asosan belgilanadi.

Umumdavlat soliqlaridan ajratmalar ulushi har yili mahalliy budjetlarning o‘z daromadlarining tushumi hamda ular tomonidan amalga oshiriladigan xarajatlarning miqdoriga o‘zgartirib boriladi.

Umumdavlat soliqlarining muhim xususiyati shundaki, respublika budjetiga tushadigan soliqlardan mahalliy budjetlarni boshqarib borish uchun ajratma sifatida tushishi mumkin. Agar kelgusi yili

mahalliy budjetlarning o'z daromad manbalari (solliqlari) ko'payib qolsa, umumdavlat solliqlaridan ajratma berishning hojati qolmaydi.

Umumdavlat va mahalliy solliqlar yagona mohiyatga ega bo'lib, budjetga to'lanishi lozim bo'lgan to'lovlardir.

Shu bilan birga, umumdavlat solliqlarining ayrim turlari ham mahalliy budjetlarni to'ldirish manbayi sifatida mahalliy budjetlar ixtiyorida qoldirilishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasining «Budjet tizimi to'g'risida»gi qonunining 5-moddasida budjet tizimining asosiy prinsiplari belgilangan bo'lib, unga muvofiq budjetlarni shakllantirishda turli darajadagi budjetlar o'zaro bog'liqligi hamda Davlat budjeti balanslilikini ta'minlash shart. Respublika budjetidan subvensiyalar va dotatsiyalar Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahar budjetlariga tasdiqlangan Davlat budjeti doirasida ajratiladi. Qoraqalpog'iston Respublikasi budjeti, viloyatlar va Toshkent shahar budjetlaridan budjet subvensiyalari va dotatsiyalari tumanlar va shaharlar budjetlariga tegishli tasdiqlangan budjetlar doirasida ajratiladi.

Mahalliy budjetlarning bu daromad turining o'ziga xos tomonlari mavjud. Yuqori budjetlardan ajratiladigan subvensiya va dotatsiyalar boshqa daromad turlaridan farq qilib, bu daromad turlari yil boshida tasdiqlangan reja miqdorida olinadi, ya'ni bu daromad turlariga yil davomida o'zgartirishlar kiritilmaydi.

Mahalliy budjetlar uchun 2002-yilda tasdiqlangan dotatsiyalarni mahalliy budjetlar daromadlarini shakllantirishdagi o'ziga xos tomonlarini 27-jadvalda ko'rish mumkin.

27-jadval

MAHALLIY BUDJETLAR DAROMADLARINI SHAKLLANTIRISHDA
DOTATSIYALARNING O'RNI (ming so'm)

Daromad turlari	Reja		Farqi	
	Tasdiqlangan	Aniqlangan	Summa	Foiz
Umumdavlat solliqlaridan ajratilgan solliqlar	11999425	15342091	3342666	127,8
Biriktirilgan solliqlar	1839632	2729981	890349	148,4
Mahalliy solliqlar va yig'imlar — jami	2912800	3124480	211680	107,2
Daromadlarning jami	16751857	21196552	4444695	126,5
Dotatsiya	12271100	12271100	0,0	100,0

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, yuqori budjetlardan mahalliy budjetlarga beriladigan dotatsiyalar mahalliy budjetlarning muhim daromad manbai hisoblanmoqda. Agar soliqlar, yig'imlar va to'lovlar shaklidagi daromad manbalari yil boshida tasdiqlangan rejaga nisbatan yil davomidagi o'zgarishlar bilan yil oxirida aniqlangan reja bo'yicha o'rtacha 26,5 foizga oshgan bo'lsa, dotatsiya tasdiqlangan reja darajasida qolmoqda.

Dotatsiya ushlari mahalliy budjetlarning respublika budjetiga murojaat etish lozimligini bildirib, ularni hududlardagi boqibeg'amlik «fazilat»larini kuchaytiradi. Mahalliy soliqlar va yig'imlarning budjetga to'liq tushishini tashkil qilish ularning zimmasidagi asosiy vazifa hisoblanadi.

Respublikamiz iqtisodiyotida davom etayotgan iqtisodiy islohotlar davrida soliqlarning iqtisodiy barqarorligini ta'minlovchi muhim vosita ularni doimiy isloh qilib borishdir. Hozirgi kunda aholi daromadlarining salmoqli hissasi xususiy sektorda shakllanmoqda. Davlat tomonidan bu daromadlarni boshqarish imkoniyatlari cheklangan, bu daromadlarni ma'muriy tarzda davlat xarajatlariga yo'naltirish bozor iqtisodiyoti prinsiplariga zid. Faqatgina soliqlar orqali aholi daromadlarini budjet daromadlariga jalb qilish mumkin.

Demak, Qoraqalpog'iston Respublikasi budjeti va mahalliy budjetlarning daromadlari quyidagilar:

- mahalliy soliqlar, yig'imlar va bojlar, qonunda ko'zda tug'ilgan majburiy to'lovlar va soliqsiz tushumlarni mahalliy budjetga yo'naltirish;
- qonun hujjatlari bilan mustahkamlangan umumdavlat soliqlari, yig'imlari va bojlar, bulardan tashqari umumdavlat tushumlari va majburiyatlarini mahalliy budjetlarga yo'naltirish;
- davlat mulkidan foydalanishdan tushgan daromadlardan o'rnatilgan me'yorlarda mahalliy budjetlarga kelib tushishi;
- davlat pul mablag'lari, mulklari bo'yicha qonunlar asosida huquqlarning mahalliy budjetlarga o'tishi;
- yuqori budjetlardan beriladigan dotatsiyalari, subvensiyalari va ssudalari;
- qaytarib bermaslik sharti bilan yuridik va jismoniy shaxslar, xorijiy davlatlardan tushgan pul mablag'lari va qonunlarda taqiqlanmagan boshqa daromadlar hisobiga shakllanadi.

Bulardan tashqari, budjet ijrosi jarayonida yuqori budjet bilan yuzaga keladigan o'zaro hisob-kitoblar hisobiga shakllanadigan daromadlar ham mahalliy budjet daromadlari bo'lishi mumkin.

Soliqlarning taqsimlanish xarakteriga ko'ra mahalliy budjet daromadlari o'z daromadlari hisobiga ko'ra va daromadlarni turli darajadagi budjetlar o'rtasida qayta taqsimlanishi hisobiga shakllanadi. Daromadlarning budjetlararo taqsimlanishida soliq cheklovlari va soliqlarning biror budjetga biriktirib qo'yilishi muhim ahamiyatga ega. O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksida soliqlar umumdavlat va mahalliy soliqqa ajratilgan. Shu ma'noda, mahalliy budjet daromadlari mahalliy va umumdavlat soliqlari hisobiga shakllanadi. Umumdavlat soliqlarining mahalliy budjetlarga ajratiladigan qismi har yili qabul qilinadigan qonun va me'yorlar asosida amalga oshiriladi.

Mahalliy budjetlarning daromadlarini mustahkamlash hozirgi budjet islohotlarining asosiy yo'nalishi hisoblanadi. Bu borada mulkni, yerni va tabiiy resurslarni soliqqa tortish asosiy rol o'ynaydi. Keyingi samarali manba bo'lib, jismoniy shaxslar daromad soliqlarini uzoq muddatga mahalliy budjetlarga biriktirib qo'yish hisoblanadi. Soliq yukini juda yuqori ko'tarishning iloji yo'qligini nazarda tutgan holda mahalliy budjet daromadlari tarkibida soliqsiz daromadlarning ham rolini oshirishga e'tibor qaratish lozim.

Mahalliy budjetlar daromadlarini mustahkamlash borasida mahalliy hukumatning soliq undirish va soliq bazalarini kengaytirishga bo'lgan qiziqishlarini rag'batlantirishni oshirish, ya'ni ortiqcha undirilgan soliqlarning mahalliy budjetlarga tushadigan qismini oshirishni yo'lga qo'yish yaxshi samara beradi.

Mahalliy soliqlar va soliqsiz daromadlar mahalliy budjet xarajatlarini qoplash uchun yetarli emas, mahalliy budjet daromadlarining asosiy qismi boshqariladigan daromadlar hisobiga ta'minlanadi. Bu soliqlar bo'yicha ajratiladigan me'yorlar soliqlar va hududlar bo'yicha tabaqalashtirilgan bo'ladi va har yili hukumat qarori asosida qayta ko'rib chiqiladi. O'zbekistonda bu me'yorlarning yildan-yilga oshib borishini kuzatishimiz mumkin. Buni mahalliy budjet xarajatlarini shu hududdan tushadigan soliqlar hisobiga qoplash va yuqori budjetlardan quyi budjetlarga transfertlar hajmini kamaytirish zaruriyati bilan izohlashimiz mumkin. Me'yorlarni aniqlashda umumdavlat va mahalliy soliq tushumlarining kutilayotgan rejasi, mahalliy budjet xarajatlarining kutilayotgan minimumi hisobga olinadi. Ba'zi viloyatlarda bu me'yorlar 100% qilib belgilanadi, bunday soliqlar ko'p tushadigan viloyatlarda mazkur me'yorlar minimum darajada belgilanadi. Chunki, soliq bazasining yuqoriligi me'yorlarni past belgilashga sabab bo'ladi.

Bunday hududlarda sanoat va savdoning rivojlanganligi soliq salohiyatining yuqori darajasini ta'minlab beradi. Lekin bu me'yorlarning qisqa muddatlarda o'zgarishi mahalliy budjetlarning rag'batlantirish darajasini pasaytiradi va boqimandalik kayfiyatini uyg'otadi. Bizning fikrimizcha, shu nuqtayi nazardan olganda, bu me'yoriy darajalarni uzoqroq muddatlar uchun belgilashi maqsadga muvofiq.

Budjetlar o'rtasida daromadlarni taqsimlashning umumlashgan mexanizmi soliqlarni umumdavlat va mahalliy soliqlarga ajratishga asoslanganligini va u o'tish iqtisodiyotidagi barcha davlatlar uchun xosligini ta'kidlash lozim.

Soliqlarni taqsimlashning amaldagi mexanizmi daromadlarning hududlar bo'yicha taqsimlanishida kishi boshiga to'g'ri keladigan daromadlarning sezilarli tabaqalashuvi saqlanib qolgan.

Soliq tizimi nafaqat davlatning iqtisodiyotiga o'zaro ta'sirini, balki turli darajadagi hukumat organlarining o'zaro munosabatlarini ham o'zida aks ettiradi, ular o'rtasida mablag'larni taqsimlaydi va qayta taqsimlaydi. Soliq tizimining eng asosiy muammolaridan biri ham bir xil darajadagi iqtisodiy subyektlar o'rtasida soliq tushumini to'g'ri taqsimlashni ta'minlashdan iborat.

Mahalliy budjetlarga o'z funksiyalarini bajarish uchun soliqlarni birlashtirib qo'yilar ekan, avvalo bu soliqlar qanday soliqlar bo'lishi va bu holatning iqtisodiyotga ta'sirini aniqlab olish kerak.

Mahalliy soliqlar, eng avvalo, resurslarning tarmoqlararo taqsimlanishiga tasir qilmasligi, soliq yukini boshqa ma'muriy birliklarga yuklamasligi kerak. Mahalliy soliqlar yetarlicha egiluvchan va davlat xarajatlari bilan proporsional ravishda o'zgarishi kerak, ya'ni boshqarish oson soliqlar bo'lishi kerak. Bulardan tashqari, markaziy hukumat mahalliy hokimiyat organlari ustidan samarali nazoratni amalga oshirishi, mahalliy hukumat organlarini qo'llab-quvvatlashi maqsadida ularni boshqarib tura olishi kerak. Bunday sharoitlarning bo'lmashligi budjetlar nazoratini qiyinlashtiradi va korrupsiyaning kuchayishiga sabab bo'ladi.

Endi qaysi soliqlar nomarkazlashuvga moyilroqligini, ya'ni qaysi soliqlarni mahalliy darajada boshqarish imkoni yuqoriligini ko'rib chiqamiz.

Mol-mulk solig'i. Bu soliq turini nomarkazlashtirish ancha qulay. Birinchidan, mulkiy xizmatlar: suv ta'minoti, kanalizatsiya, yo'l ta'siri, yoritish va shu kabilar mulk egalariga mahalliy hukumat organlari tomonidan ko'rsatiladi. Ikkinchidan, mahalliy hukumat markaziy hukumatga nisbatan aniqroq baholay oladi va osonroq

undira oladi. Mulk soliqlari mahalliy hukumat organlarining barqaror daromad manbayi hisoblanadi. Biroq soliq summalarini to'g'ri belgilash uchun mulk qiymatini qayta baholab turish, ya'ni doimiy monitoringni amalga oshirib borishni talab qiladi.

Daromad soliqlari. Yuridik shaxslar daromad (foyda) solig'idan ham, jismoniy shaxslar daromad solig'idan ham mahalliy budjetlarning daromad manbayi sifatida foydalanish mumkin emas. To'g'ri, ba'zi mamlakatlar (Shveysariya va Shvetsiya)da jismoniy shaxslarning daromad soliqlari mahalliy darajadagi soliqlar hisoblansa, AQSh da esa mazkur soliq ham mahalliy darajada, ham umumdavlat solig'i sifatida undiriladi. Lekin bu soliqlarni mahalliy hukumatlarga berilishi to'g'ri emas, chunki bu soliqlar iqtisodiyotni boshqarishning kuchli richagi va makroiqtisodiy hayotga ta'sir etuvchi omillardandir, Yuridik shaxslarning daromad (foyda) solig'ini ham mahalliy miqyosda tasarruf etib, boshqarib bo'lmaydi. Chunki yuridik shaxslar o'z iqtisodiy faoliyatlarini bir necha mahalliy birliklarda amalga oshirishlari mumkin va bu soliqning mahalliy hukumatga berilishi soliqlarning mahalliy birliklar o'rtasida og'ishiga olib keladi.

Qo'shilgan qiymat solig'i. Bu soliqni boshqarishni ham mahalliy budjetga berib bo'lmaydi, chunki bu hududiy tabaqalashuvga va resurslarning notekis taqsimlanishini yuzaga keltiradi.

Taniqli iqtisodchi Ye.Gramlixinning fikricha, soliq-budjet siyosatiga hududiy tabaqalashtirilgan tadbirlarga ega bo'lgan yirik mamlakatlarda makroiqtisodiy tub o'zgarishlar turli hududlarda har xil oqibatlariga olib kelishi mumkin. Uning fikri asosida makroiqtisodiy tartibga solishda budjetning muhim rolga tayangan holda markaziy hukumatga budjet munosabatlarini tartibga solishdagi bosh vakolatning berilishi o'zining to'laqonli samarasiga ega bo'lishi mumkin. Faqatgina turli hududlar uchun budjet resurslarini taqsimlashda qator ijtimoiy-iqtisodiy mezonlarga qat'iy rioya etish lozimligi e'tirof etiladi, Bu mexanizm o'tish davrida kuchli ijtimoiy himoya tizimlarini shakllantirish va iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishda davlatning bosh islohotchilik roli yuqori bo'lgan davrda o'zini oqlashi mumkin.

Bizga ma'lumki, soliqlarning budjet tizimi bo'g'inlari o'rtasida taqsimlanishi tartibini takomillashtirish davlat budjetining daromad bazasini shakllantirish nuqtayi nazaridan muhim amaliy ahamiyat kasb etadi. Buning sababi shundaki, asosiy va barqaror tushum manbayi bo'lgan soliq turlarini mahalliy budjetlarga o'z daromad bazasining shakllanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Va,

aksincha, mahalliy budjetlarning daromad bazasini asosan tartibga soluvchi daromadlar hisobidan shakllanish tartibini yuzaga keltirish mahalliy moliya organlarida loqaydlikni yuzaga keltirishi hamda soliq undirish samaradorligining pasayishiga olib kelishi mumkin.

Yuqorida qayd etilgan holatlar soliq tushumlarini budjetlararo taqsimlash tartibini takomillashtirish zaruratini yuzaga keltiradi.

O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotini rivojlantirishning hozirgi bosqichida hukumat iqtisodiy siyosatining asosiy yo'nalishlaridan biri mahalliy boshqaruv organlarini jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiyotidagi rolini oshirish hisoblanadi. Bu esa, o'z navbatida, mahalliy boshqaruv organlarining markazlashgan pul fondi bo'lgan mahalliy budjetlarning daromad bazasini mustahkamlashni taqozo etadi. Bu jarayonda markaziy o'rinni shubhasiz, soliq tushumlarini respublika budjeti va mahalliy budjetlar o'rtasida taqsimlash tartibini takomillashtirish masalasi egallaydi.

Bizning fikrimizcha, soliq tushumlarini budjetlararo taqsimlashni takomillashtirishning asosiy yo'nalishi Prezident I.A.Karimovning ilmiy izlanishlarida o'z aksini topgan. Chunonchi, akademik I.A.Karimov o'zining «O'zbekiston buyuk kelajak sari» nomli asarida soliq tushumlarini budjetlararo taqsimlashni takomillashtirish xususida shunday deydi: «Muayyan budjetlarni shakllantirish manbalari bo'lgan respublika soliqlari bilan mahalliy soliqlar o'rtasida aniq chegara o'tkazish soliq tizimini takomillashtirishning eng muhim yo'nalishidir». Biz Prezident I.A.Karimovning mazkur fikriga qo'shilgan holda shuni taklif qilardikki, har bir mahalliy budjetning tartibga soluvchi daromadlarining miqdori kamida uch moliyaviy yil mobaynida o'zgaraydigan normativ ko'rsatkichlar shaklida belgilab qo'yilishi lozim. Mazkur normativlarni ishlab chiqish uchun asos qilib, ilmiy jihatdan asoslangan ijtimoiy normativlar olinishi lozim. Bunday normativlar rivojlangan xorijiy mamlakatlar amaliyotida keng qo'llaniladi va ular budjet xarajatlarining oqilona darajasini belgilash imkonini beradi.

Respublikamiz budjet amaliyotida soliq tushumlaridan tartibga soluvchi daromadlar sifatida foydalanishda barqarorlik mavjud emas. Buni quyidagi ma'lumotlar orqali kuzatish mumkin. Masalan, 2002-yil uchun umumdavlat soliqlaridan mahalliy budjetlarga qilinadigan ajratmalar normativiga ko'ra QQSdan qilinadigan ajratmalar normativi Andijon viloyati uchun 100 foiz, Buxoro viloyati uchun 32 foiz, Navoiy viloyati uchun 72 foiz, Toshkent viloyati uchun 61 foiz qilib belgilangan edi. 2003-yil uchun belgilangan normativlar

tartibga soluvchi soliqlar bo'yicha yuqorida qayd etilgan viloyatlar bo'yicha quyidagi miqdorlarni tashkil etadi: Andijon viloyati — 100, Buxoro — 35, Navoiy — 56, Toshkent viloyati — 40 foiz.

Keltirilgan ma'lumotlardan ko'rinadiki, QQS bo'yicha ajratma normativi ikkita moliyaviy yilda sezilarli darajada o'zgargan. Bunday holatni boshqa tartibga soluvchi soliq turlari bo'yicha ham kuzatish mumkin (faqat jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i bundan mustasno). Bundan tashqari, tartibga soluvchi soliqlar bo'yicha ajratma normativini belgilashda ijtimoiy normativlarga asoslangan xarajatlarni hisobga olish amaliyoti hozirga qadar joriy qilinmagan.

Soliq tushumlarini budjetlar o'rtasida taqsimlash jarayonining nobarqaror ekanligi mahalliy moliya organlarini mahalliy budjetlarning daromad bazasini mustahkamlashdan manfaatdorligiga salbiy ta'sir qiladi. Chunonchi, ular olgan rejadan ortiq soliq tushumlari respublika budjetiga olib qo'yiladi.

Rivojlangan xorijiy davlatlarda mahalliy budjetlar daromadlarining davlat resurslari umumiy hajmidagi salmog'i yuqori. Bu ko'rsatkich Norvegiyada Yalpi ichki mahsulotning 15 foizni, Shvetsiyada esa 31 foizini tashkil etadi.

Shunisi ahamiyatliki, birinchidan, mahalliy budjetlarga mahalliy soliqlarning bir qator turlari aniq qilib birkitib qo'yilgan, ularning tarkibi o'zgartirilmaydi; ikkinchidan, mahalliy budjetlarga umum-davlat soliqlaridan qilinadigan ajratmalar normativ qat'iy tarzda belgilab qo'yan va qisqa muddatli davriy oraliqlarda qayta ko'rib chiqilmaydi; uchinchidan, mahalliy budjetlarning daromadlari shakllantirilayotganda ijtimoiy normativlar asosida hisoblangan xarajatlar asos sifatida olinadi; to'rtinchidan, mahalliy budjetlarning daromad bazasida to'g'ri soliqlar asosiy o'rinni egallaydi. To'g'ri soliqlarning mahalliy budjetlar daromadlarining umumiy hajmidagi salmog'i Yaponiyada 85 foizni, g'arbiy Yevropa mamlakatlarida 75 foizgacha bo'lgan miqdorni tashkil etadi. Germaniyada QQSning bir qismi viloyatlar o'rtasida aholining soniga qarab tabaqalashgan tarzda taqsimlanadi.

Rivojlangan xorijiy davlatlar budjeti amaliyotida mahalliy budjetlarga Markaziy budjetdan ajratiladigan subvensiyalar va dotatsiyalar muhim o'rin egallaydi.

Shunga alohida e'tibor berish lozimki, rivojlangan industrial mamlakatlarda soliq tushumlarini budjetlararo taqsimlashning takomillashgan tartibi yuzaga keltirilgan. Ayniqsa, budjet xarajatlarini

minimal ijtimoiy va moliyaviy normativlar asosida rejalashtirilishi budjetlarning daromadlarini tartibga solish jarayonida yuzaga keladigan subyektivizmga barham bergan. Ammo, mahalliy budjetlarning xarajatlari ayrim davriy oraliqlarida ularning daromadiga qaraganda tez o'sadi. Buning natijasida Markaziy budjetdan dotatsiya olish zaruriyati yuzaga keladi.

Ta'kidlash joizki, rivojlangan davlatlarning budjet amaliyotida ham dotatsiyalar bilan bog'liq salbiy holatlarga barham berilmagan. Xususan, dotatsiyalar mahalliy moliya organlarida tekinxo'rlik kayfiyatini yuzaga keltiradi, ularning xo'jalik tashabbuskorligini rivojlantirish imkonini bermaydi, moliyaviy nazoratni susaytiradi.

Lekin, dotatsiyalar va subvensiyalarning jiddiy kamchiliklarga ega bo'lishiga qaramasdan, mahalliy budjetlarni zarur manbalar bilan ta'minlash usuli sifatida e'tirof etish zarur. Budjetlarning dotatsion ekanligiga barham berish maqsadida ularga nobarqaror daromad manbalarini birlashtirish salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin. Masalan, bunday budjetlarda doimiy ravishda kassali uzilish yuzaga kelishi mumkin. Bu esa, budjet daromadlari hisobidan smetada ko'zda tutilgan xarajatlarni o'z vaqtida moliyalashtirilmaligiga olib kelishi mumkin. Fikrimizcha, dotatsiyalar va subvensiyalar mahalliy moliya organlarini zarur pul mablag'lari bilan ta'minlab turish vositasi sifatida saqlab qolinishi lozim. Ulardan mahalliy budjetlarga birlashtirilgan daromadlar va uning tartibga soluvchi daromadlari bo'yicha belgilangan rejani bajarmay qolishi natijasida yuzaga keladigan pul yetishmovchiliklarini qoplash maqsadida foydalanishga ruxsat etilmasligi kerak. Dotatsiya va subvensiyalar joriy moliyaviy yilda budjet xarajatlarining faqat ko'zda tutilmagan holdagi o'sishini moliyalashtirish maqsadlariga berilishi shart.

7.2. TO'G'RI (BEVOSITA) SOLIQLARNI UNDIRISH AMALIYOTI

Soliqlarni ma'lum belgilarga ko'ra turkumlash iqtisodiy adabiyotlarda ilmiy va amaliy ahamiyatga ega bo'lgan masala hisoblanadi. Soliqlarni tasniflash Davlat budjetining barcha daromadlarini tasniflash kabi, ularni istisno qilish va soliq to'lovchining mahsuloti qiymatiga, soliq solish obyektiga, sohaga, muassasaga, ularni qanchalik foydaliligiga va binobarin soliqlar borib tushayotgan budjet darajasiga qarab amalga oshiriladi. Soliqlar mohiyati va shakliga

qarab egri soliqlar va to'g'ri soliqlarga bo'linadi. Egri soliqlar tovarlar (xizmat ko'rsatishlar) narxini oshiradilar, chunki budjetga korxonalaridan, tashkilotlardan va xo'jaliklarning boshqa tarkibiy qismlaridan tushadi. Shuni ta'kidlash joizki, haqiqiy to'lovchilar — narxni shakllantiruvchi va tegishli soliqlarni to'lovchilardir. Shu sababli, klassik iqtisodchi-olimlardan tortib, zamonamizning taniqli iqtisodchi-olimlarining ilmiy izlanishlarida soliqlarni turkumlash masalasiga alohida e'tibor berilgan. Xususan, klassik iqtisodchi olim D.Rikardoning ilmiy izlanishlarida to'g'ri va egri soliqlarga xos bo'lgan bir qator xususiyatlar hamda ular o'rtasidagi o'zaro aloqadorlikning mohiyati ochib berilgan. Jumladan, D.Rikardoning ta'kidlashicha, soliq daromaddan olinadimi yoki kapitaldan olinadimi, baribir pirovard natijada ular davlat tomonidan soliqqa tortiladigan tovarlar miqdorining kamayishiga olib keladi. D.Rikardo turli tovar guruhlari nisbatan soliqlarni belgilashda tabaqalashgan yondashuvni yoqlab chiqdi. Uning fikriga ko'ra, shohona predmetlarga nisbatan belgilanadigan soliqlar birinchi ehtiyoj predmetlariga nisbatan belgilangan soliqlarga qaraganda bir qator afzalliklarga egadir. Ular daromaddan to'lanadi va shuning uchun mamlakatning ishlab chiqarish kapitalini kamaytirishga olib kelmaydi.

Demak D.Rikardo soliqlarning iqtisodiy mohiyatiga ko'ra, Dj.Keynsning soliqlar xususidagi ilmiy izlanishlarini tahlil qilish natijalari shuni ko'rsatadiki, u to'g'ri soliqlarni egri soliqlarga nisbatan iqtisodiy jihatdan afzal ekanligini e'tirof etadi. U ayniqsa, aholidan olinadigan daromad solig'iga katta e'tibor beradi. Dj.Keyns aholidan olinadigan daromad solig'ini arogressiv stavkalarda olinishini taklif qildi. Uning fikriga ko'ra ortiqcha jamg'armgalar soliqlar yordamida davlat foydasiga olib qo'yilishi kerak. Daromad solig'i, ayniqsa, mehnatsiz topilgan daromadga, kapitaldan olingan foydaga, merosga va boshqa soliq obyektlariga nisbatan o'rnatilganda uning jamiyatdagi roli foiz me'yorining roolidan kam bo'lmaydi.

Xalqaro Nobel mukofotining laureati P.Samuelson o'zining soliqlar va soliqqa tortish xususidagi ilmiy tadqiqotlarida soliqlarning tovarlarning bahosi va miqdoriga ta'siri masalasini chuqur tadqiq qildi. U o'zining tadqiqot natijalariga asoslangan holda, soliqlarni tovar ishlab chiqaruvchilar va iste'molchilar o'rtasida taqsimlanishi talab va taklifning egiluvchanligiga bevosita va uzviy bog'liqligini e'tirof etadi. Agar tovarga nisbatan talab taklifga nisbatan noegiluvchan bo'lsa, u holda soliq og'irligi tovarni iste'mol qiluvchilarga tushadi. Demak P.Samuelson egri soliqlarning tovarlar bahosiga

ta'siri natijasida yuzaga keladigan ijtimoiy-iqtisodiy oqibat masalalariga katta e'tibor beradi.

Zamonamizning taniqli iqtisodchi-olimlari V.Knyazev, L.Drobozina, J.Matuk P.Samuelson, D.Chernik va boshqalar soliqlarni to'g'ri va egri soliqlarga ajratgan holda tadqiq qilganlar.

Mamlakatimizning taniqli iqtisodchi-olimlaridan T.Malikov, O.Olimjonov, N.Haydarov, X.Sobirov, Q.Yahyoyev soliqlarni tadqiq qilish jarayonida ularni to'g'ri va egri soliqlarga ajratish zarurligini hamda ular o'rtasida oqilona nisbatni shakllantirish masalasining dolzarbligini e'tirof etganlar. To'g'ri soliqlar bevosita daromaddan yoki soliq to'lovchilarga tegishli bo'lgan mol-mulkdan olinadi. Egri soliqlar esa, tovarlarni sotish aylanmasidan, xizmatlar ko'rsatish hajmidan ularning bahosiga qo'shimcha shaklda undiriladigan soliqlardir.

To'g'ri soliqlarning asosiy turlariga yuridik shaxslardan olinadigan daromad (foyda) solig'i, aholidan olinadigan daromad solig'i va mol-mulk soliqlari kiradi.

To'g'ri soliqlar tovarlar bahosining o'sishiga bevosita ta'sir ko'rsatmaydi, lekin ular korxonalarining moliyaviy-xo'jalik faoliyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Biz quyida O'zbekiston Respublikasi budget amaliyotida to'g'ri soliqlarning tarkibini va undagi o'zgarishlarni tahlil qilamiz.

28-jadval

TO'G'RI SOLIQLARNING O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI DAVLAT
BUDJETINING DAROMADLARI TARKIBIDAGI O'RNI

№	Ko'rsatkichlar	1999	2000	2001	2002	2003	2003-yilda 1999-yilga nisbatan o'zgarishi, punkt
1.	Davlat budjeti daromadlari — jami	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	X
2.	Shu jumladan: to'g'ri soliqlar	40,6	37,8	37,7	34,6	35,8	-4,8

Keltirilgan ma'lumotlarning tahlili shuni ko'rsatadiki, 1999—2003-yillar mobaynida to'g'ri soliqlarning mamlakat davlat budjeti daromadlarining umumiy hajmidagi salmog'i pasayish tendensiyasiga ega bo'lgan. Bu esa, xalqaro budget amaliyotida shakllangan tendensiyalar nuqtayi nazaridan salbiy holat hisoblanadi, chunki, mazkur tendensiyalarga muvofiq, bozor iqtisodiyoti sharoitida to'g'ri soliq-

larning davlat budjeti daromadlarining umumiy hajmidagi salmog' i barqaror tarzda saqlab turilishi yoki o'sish tendensiyasiga ega bo'lishi lozim.

Rivojlangan davlatlardan AQSh, Buyuk Britaniya va Yaponiyada davlat budjeti daromadlari tarkibida to'g'ri soliqlar yuqori salmoqni egallaydi. Masalan, AQShda to'g'ri soliqlarning federal budjet daromadlarining umumiy hajmidagi salmog' i 90 foizdan oshadi, egri soliqlarning salmog' i esa, atigi 5 foizni tashkil etadi.

Shuni alohida ta'kidlash joizki, ayrim rivojlangan davlatlarda, masalan, Fransiya va Germaniyada davlat budjeti daromadlari tarkibida egri soliqlar nisbatan yuqori salmoqni egallaydi. Lekin, rivojlangan xorijiy davlatlarning mutlaq ko'pchiligida to'g'ri soliqlar ularning davlat budjeti daromadlari tarkibida yuqori salmoqni egallaydi.

Endi biz mamlakatimiz davlat budjetining daromadlari hajmida to'g'ri soliqlarning salmog'ining pasayish tendensiyasini yuzaga kelish sabablarini aniqlash uchun to'g'ri soliqlarning tarkibini tahlil qilamiz.

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinadiki, 2003-yilda 1999-yilga nisbatan yuridik shaxslardan olinadigan daromad (foyda) solig'ining to'g'ri soliqlar umumiy hajmidagi salmog' i sezilarli darajada (13,6 foizli punktga) pasaygan.

29-jadval

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI BUDJET AMALIYOTIDA TO'G'RI SOLIQLARNING TARKIBI VA DINAMIKASI (foizda)

Ko'rsatkichlar	1999-y	2000-y	2001-y	2002-y	2003-y	2003-yilda 1999-yilga nisbatan o'zgarishi, punkt
To'g'ri soliqlar — jami	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	X
Shu jumladan:						
—yuridik shaxslardan olinadigan daromad (foyda) solig' i	37,6	35,9	29,8	27,0	24,0	-13,6
—tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanadigan jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig' i	3,7	5,0	5,8	5,4	8,5	+4,8
—aholidan olinadigan daromad solig' i	31,4	31,8	33,9	35,8	36,6	+5,2
—kichik korxonalaridan olinadigan yagona soliq	-	-	5,9	10,3	5,6	+5,6

Ko'rsatkichlar	1999-y	2000-y	2001-y	2002-y	2003-y	2003-yilda 1999-yilga nisbatan o'zgarishi, punkt
—yuridik va jismoniy shaxslardan olinadigan mol-mulk solig'i	7,7	8,5	8,0	5,3	6,3	-1,4
—Yer solig'i	10,4	8,8	7,8	5,9	7,3	-3,1
—Yer osti boyliklaridan foydalanganlik uchun soliq	2,8	3,2	1,9	2,8	2,9	+0,1
—suv resurslaridan foydalanilganlik uchun soliq	1,0	1,2	1,0	1,0	1,0	-
—ekologiya solig'i	5,3	5,5	5,9	6,6	7,7	+2,4

Agar ushbu soliqni to'g'ri soliqlar tarkibida yuqori salmoqqa ega ekanligini hisobga oladigan bo'lsak u holda 1999—2003-yillar mobaynida to'g'ri soliqlarning davlat budjeti daromadlarining umumiy hajmidagi salmog'ining pasayishi tendensiyasiga ega bo'lganligining asosiy sababi, yuridik shaxslardan olinadigan daromad (foyda) solig'ining to'g'ri soliqlar hajmidagi salmog'ining pasayishidir, degan xulosani shakllantirish mumkin. Buning ustiga, to'g'ri soliqlar tarkibida sezilarli salmoqni egallaydigan yer solig'i bo'yicha pasayish tendensiyasi ham tahlil qilingan davr mobaynida kuzatildi. Natijada ikkala soliq turining to'g'ri soliqlarning umumiy hajmidagi salmog'i 2003-yilda 1999-yilga nisbatan 16,7 foizli punktga pasaydi. Ushbu davrda to'g'ri soliqlarning asosiy turlaridan biri bo'lgan aholidan olinadigan daromad solig'ining to'g'ri soliqlar hajmidagi salmog'i 5,2 foizli punktga oshdi. Bu esa, pirovard natijada, to'g'ri soliqlarning davlat budjeti daromadlari hajmidagi salmog'ining tahlil qilingan davr mobaynida 6,0 punktga pasayishiga imkon berdi.

Tahlil natijalaridan ma'lumki, hozirgi vaqtda to'g'ri soliqlar ichida salmog'iga ko'ra birinchi o'rinni aholidan olinadigan daromad solig'i egallaydi. Buning asosiy sababi shundaki, birinchidan, mazkur soliq ko'proq o'zining fiskallik funksiyasini bajarmoqda. Bu holat soliq stavkalarini nisbatan yuqori ekanligida va eng past stavkalarini daromadlarning katta bo'lmagan qismiga nisbatan o'rnatilganligida namoyon bo'ladi. 2002-yilda jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ining eng past stavkasi 13 foiz bo'lib, u eng kam ish haqining 4 barobari miqdoridagi daromad solig'iga nisbatan

qo'llanildi. 1998—1999-yillarda mazkur soliq bo'yicha 5 pog'onali stavka qo'llanildi va eng yuqori soliq stavkasining darajasi 45 foizni tashkil etar edi. 2000-yilda ham yuqori soliq stavkasi saqlanib qolindi, ya'ni 4 pog'onali stavkalar mavjud bo'lib, eng yuqori soliq stavkasining darajasi 40 foizni tashkil etar edi. 2001-yilga kelib, daromad solig'ini hisoblashning 3 pog'onali tizimi joriy qilindi. Ammo, ish haqining 10 barobaridan yuqori bo'lgan daromadlardan eng yuqori stavkada (36 foiz) soliq olinadigan bo'ldi.

Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ining chegara stavkasining 1999-yilgi 45 foizdan 2001-yilga kelib 36 foizga tushirilishiga qaramasdan mazkur davrda real stavka 15,4 foizdan 17,1 foizga oshdi. Bu holat to'lov intizomining mustahkamlanganligi va aholining real daromadlari hajmining oshganligi bilan izohlanadi.

Prezidentimiz I.A.Karimov ta'kidlaganlaridek, jismoniy shaxslarning daromadini soliqqa tortish tizimini takomillashtirishning asosiy maqsadi soliq stavkalarini pasaytirish konsepsiyasini davom ettirish va 3 pog'onali soliq stavkalaridan 2 pog'onali soliq stavkalariga o'tish hisoblanadi.

Tahlil natijalaridan ko'rinadiki, Respublikamiz budjet amaliyotida to'g'ri soliqlarning umumiy hajmida salmog'iga ko'ra ikkinchi o'rinni yuridik shaxslardan olinadigan daromad (foyda) solig'i egallaydi. Mazkur soliqlarning salmog'ini pasayishi tendensiyasining yuzaga kelganligi asosan, soliq stavkalarining 1999—2003-yillar mobaynida sezilarli darajada pasaytirilganligi bilan izohlanadi. Masalan, 1999-yilda yuridik shaxslardan olinadigan daromad (foyda) solig'ining stavkasi 33 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2003-yilga kelib bu ko'rsatkich 20 foizni tashkil etdi.

Respublikamizda to'g'ri soliqlarning umumiy hajmida sezilarli salmoqni egallaydigan soliq turlaridan biri kichik korxonalardan olinadigan yagona soliq hisoblanadi. 2003-yilda mazkur soliqning to'g'ri soliqlar tarkibidagi solig'i 5,6 foizni tashkil qildi. Shunisi ahamiyatliki, ushbu holat respublikamizda kichik va o'rta biznes korxonalari tomonidan yaratilgan mahsulotlarning Yalpi ichki mahsulotdagi ulushini tahlil qilingan davr mobaynida sezilarli darajada o'sganligi bilan izohlanadi. Masalan, 2000-yilning 1-yanvar holatiga mazkur ko'rsatkich respublika bo'yicha 29,1 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2002-yilning 1-yanvar holatiga kelib uning darajasi 33,8 foizni tashkil qildi.

Mamlakatimizda kichik va o'rta biznes korxonalari faoliyatining rivojlanishi hukumatning kichik va o'rta biznes korxonalariga

yaratayotgan iqtisodiy va huquqiy shart-sharoitlar bilan izohlanadi. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2001-yil 10-iyuldagi 294-son qaroriga muvofiq kichik va o'rta biznes korxonalari eksport tushumining 50 foizi majburiy soliqdan ozod qilindi. Bundan tashqari, ularga naqd valutada tovarlar va xizmatlarni eksport qilishga ruxsat etildi.

Kichik va o'rta biznes korxonalariga yaratilgan muhim sharoitlardan yana biri, ularga imtiyozli kreditlar berish tartibining yo'lga qo'yilganligi hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi tijorat banklari tomonidan kichik va o'rta biznes korxonalariga berilgan imtiyozli kreditlardan olingan foizli daromadlar soliqqa tortilmaydi.

Respublikamiz amaliyotida to'g'ri soliqlar tarkibida salmog'iga ko'ra sezilarli o'rinlarni egallaydigan soliqlar sifatida ekologiya solig'i, yer solig'i hamda yuridik va jismoniy shaxslardan olinadigan mol-mulk soliqlarini e'tirof etish mumkin.

Mamlakatimiz soliq amaliyotida ekologiya solig'i 1998-yilning 1-yanvaridan boshlab joriy etilgan. Amaldagi soliq qonunchiligiga muvofiq, ekologiya solig'ining stavkasi mahsulot ishlab chiqarish tannaxtiga nisbatan 1 foiz miqdorida belgilangan, 1999—2001-yillar mobaynida ekologiya solig'ining to'g'ri soliqlar hajmidagi salmog'i sezilarsiz darajada (0,4 %) o'sgan. 2003-yilda esa bu ko'rsatkich 1999-yildagiga nisbatan 2,4 punktga o'sgan va bu o'sish asosan yuridik shaxslardan olinadigan daromad (foyda) solig'i va yer solig'i salmog'ining pasayishi hisobiga yuz bergan. 2002-yilda ekologiya solig'i mutlaq summada 1999-yilga nisbatan 3,2 marta oshgan. Bu esa, sezilarli darajadagi o'sish bo'lib, ekologiya solig'ining to'g'ri soliqlar hajmidagi salmog'ining oshishiga olib keluvchi ikkinchi omil hisoblanadi. Yer solig'ining obyekti bo'lib, soliq to'lovchiga qarashli yer maydoni hisoblanadi. Shuning uchun bozor konyunkturasining o'zgarishi, xo'jalik faoliyatini yuritish sharoitlarida sezilarli o'zgarishlarning yuzaga kelishi mazkur soliqlar bo'yicha tushumlar summasining bevosita to'g'ridan-to'g'ri kamayishiga olib kelmaydi. Yer solig'i bilan ishlab chiqarish hajmi o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri bog'liqlik mavjud emasligi yer solig'i bo'yicha tushumlar budjetning barqaror daromad manbayi sifatidagi rolini oshiradi.

Ayni vaqtda, shuni ta'kidlash lozimki, hozirgi vaqtda yer solig'i foydalanilayotgan yer resurslarining iqtisodiy samaradorligini hisobga olmaydi. Holbuki, yer maydonlari unda yetishtiriladigan o'simliklarning turlari bo'yicha turlicha daromadlilik darajasiga ega bo'lish mumkin. Bundan tashqari, yer maydonining yirik shaharlarga, savdo

qoʻllanildi. 1998—1999-yillarda mazkur soliq boʻyicha 5 pogʻonali stavka qoʻllanildi va eng yuqori soliq stavkasining darajasi 45 foizni tashkil etar edi. 2000-yilda ham yuqori soliq stavkasi saqlanib qolindi, yaʼni 4 pogʻonali stavkalar mavjud boʻlib, eng yuqori soliq stavkasining darajasi 40 foizni tashkil etar edi. 2001-yilga kelib, daromad soligʻini hisoblashning 3 pogʻonali tizimi joriy qilindi. Ammo, ish haqining 10 barobaridan yuqori boʻlgan daromadlardan eng yuqori stavkada (36 foiz) soliq olinadigan boʻldi.

Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad soligʻining chegara stavkasining 1999-yilgi 45 foizdan 2001-yilga kelib 36 foizga tushirilishiga qaramasdan mazkur davrda real stavka 15,4 foizdan 17,1 foizga oshdi. Bu holat toʻlov intizomining mustahkamlanganligi va aholining real daromadlari hajmining oshganligi bilan izohlanadi.

Prezidentimiz I.A.Karimov taʼkidlaganlaridek, jismoniy shaxslarning daromadini soliqqa tortish tizimini takomillashtirishning asosiy maqsadi soliq stavkalarini pasaytirish konsepsiyasini davom ettirish va 3 pogʻonali soliq stavkalaridan 2 pogʻonali soliq stavkalariga oʻtish hisoblanadi.

Tahlil natijalaridan koʻrinadiki, Respublikamiz budjet amaliyotida toʻgʻri soliqlarning umumiy hajmida salmogʻiga koʻra ikkinchi oʻrinni yuridik shaxslardan olinadigan daromad (foyda) soligʻi egallaydi. Mazkur soliqlarning salmogʻini pasayishi tendensiyasining yuzaga kelganligi asosan, soliq stavkalarining 1999—2003-yillar mobaynida sezilarli darajada pasaytirilganligi bilan izohlanadi. Masalan, 1999-yilda yuridik shaxslardan olinadigan daromad (foyda) soligʻining stavkasi 33 foizni tashkil etgan boʻlsa, 2003-yilga kelib bu koʻrsatkich 20 foizni tashkil etdi.

Respublikamizda toʻgʻri soliqlarning umumiy hajmida sezilarli salmoqni egallaydigan soliq turlaridan biri kichik korxonalaridan olinadigan yagona soliq hisoblanadi. 2003-yilda mazkur soliqning toʻgʻri soliqlar tarkibidagi soligʻi 5,6 foizni tashkil qildi. Shunisi ahamiyatliki, ushbu holat respublikamizda kichik va oʻrta biznes korxonalari tomonidan yaratilgan mahsulotlarning Yalpi ichki mahsulotdagi ulushini tahlil qilingan davr mobaynida sezilarli darajada oʻsganligi bilan izohlanadi. Masalan, 2000-yilning 1-yanvar holatiga mazkur koʻrsatkich respublika boʻyicha 29,1 foizni tashkil etgan boʻlsa, 2002-yilning 1-yanvar holatiga kelib uning darajasi 33,8 foizni tashkil qildi.

Mamlakatimizda kichik va oʻrta biznes korxonalari faoliyatining rivojlanishi hukumatning kichik va oʻrta biznes korxonalariga

yaratayotgan iqtisodiy va huquqiy shart-sharoitlar bilan izohlanadi. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2001-yil 10-iyuldagi 294-son qaroriga muvofiq kichik va o'rta biznes korxonalari eksport tushumining 50 foizi majburiy soliqdan ozod qilindi. Bundan tashqari, ularga naqd valutada tovarlar va xizmatlarni eksport qilishga ruxsat etildi.

Kichik va o'rta biznes korxonalariga yaratilgan muhim sharoitlardan yana biri, ularga imtiyozli kreditlar berish tartibining yo'lga qo'yilganligi hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi tijorat banklari tomonidan kichik va o'rta biznes korxonalariga berilgan imtiyozli kreditlardan olingan foizli daromadlar soliqqa tortilmaydi.

Respublikamiz amaliyotida to'g'ri soliqlar tarkibida salmog'iga ko'ra sezilarli o'rinlarni egallaydigan soliqlar sifatida ekologiya solig'i, yer solig'i hamda yuridik va jismoniy shaxslardan olinadigan mol-mulk soliqlarini e'tirof etish mumkin.

Mamlakatimiz soliq amaliyotida ekologiya solig'i 1998-yilning 1-yanvaridan boshlab joriy etilgan. Amaldagi soliq qonunchiligiga muvofiq, ekologiya solig'ining stavkasi mahsulot ishlab chiqarish tannarxiga nisbatan 1 foiz miqdorida belgilangan, 1999—2001-yillar mobaynida ekologiya solig'ining to'g'ri soliqlar hajmidagi salmog'i sezilarsiz darajada (0,4 %) o'sgan. 2003-yilda esa bu ko'rsatkich 1999-yildagiga nisbatan 2,4 punktga o'sgan va bu o'sish asosan yuridik shaxslardan olinadigan daromad (foyda) solig'i va yer solig'i salmog'ining pasayishi hisobiga yuz bergan. 2002-yilda ekologiya solig'i mutlaq summada 1999-yilga nisbatan 3,2 marta oshgan. Bu esa, sezilarli darajadagi o'sish bo'lib, ekologiya solig'ining to'g'ri soliqlar hajmidagi salmog'ining oshishiga olib keluvchi ikkinchi omil hisoblanadi. Yer solig'ining obyekt bo'lib, soliq to'lovchiga qarashli yer maydoni hisoblanadi. Shuning uchun bozor konyunkturasi o'zgarishi, xo'jalik faoliyatini yuritish sharoitlarida sezilarli o'zgarishlarning yuzaga kelishi mazkur soliqlar bo'yicha tushumlar summasi-ning bevosita to'g'ridan-to'g'ri kamayishiga olib kelmaydi. Yer solig'i bilan ishlab chiqarish hajmi o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri bog'liqlik mavjud emasligi yer solig'i bo'yicha tushumlar budjetning barqaror daromad manbayi sifatidagi rolini oshiradi.

Ayni vaqtda, shuni ta'kidlash lozimki, hozirgi vaqtda yer solig'i foydalanilayotgan yer resurslarining iqtisodiy samaradorligini hisobga olmaydi. Holbuki, yer maydonlari unda yetishtiriladigan o'simliklarning turlari bo'yicha turlicha daromadlilik darajasiga ega bo'lish mumkin. Bundan tashqari, yer maydonining yirik shaharlarga, savdo

markazlariga, transport kommunikatsiyalariga uzoq yoki yaqinligi ham yerdan foydalanish samaradorligiga kuchli ta'sir ko'rsatadi.

To'g'ri soliqlar ichida mol-mulk solig'i ham sezilarli o'rinni egallaydi. Bu soliq asosiy fondlar shaklidagi resurslarga nisbatan belgilangan soliqdir. Mazkur soliqlar bo'yicha tushumlar summasi to'liq mahalliy budjetlarga tushadi va mohiyatiga ko'ra barqaror daromad manbayi hisoblanadi.

Respublikamiz soliq amaliyotida mol-mulk solig'ini joriy qilishdan ko'zlangan maqsad, asosiy fondlardan samarali foydalanishni rag'batlantirish hisoblanadi. Xo'jalik yurituvchi subyektning balansidagi barcha mulklardan soliq to'lashga majbur qilish uni ortiqcha bino, mashina va uskunalardan qutilishga undaydi. Bu esa, o'z navbatida, ishlab chiqarish vositalari bozorini shakllantirishga, mahsulot tannarxini pasaytirishga imkoniyat yaratadi.

Rivojlangan industrial mamlakatlarda to'g'ri soliqlarni davlat budjetiga undirishda bir qator ijobiy yutuqlarga erishilgan. Xususan, Buyuk Britaniyada 1991-yildan boshlab korxonalarining foydasidan olinadigan soliqning stavkalarini pasaytirish siyosati amalga oshirila boshladi. Bir vaqtning o'zida fuqarolardan olinadigan daromad solig'ining stavkalari ham pasaytirila boshladi.

Korxonalarining foydasidan olinadigan soliq stavkalarini pasaytirib borish siyosati AQSh, Germaniya, Fransiya kabi rivojlangan davlatlarda ham qo'llandi, masalan, AQShda 1955-yilda mazkur soliq bo'yicha tushumlar summasining davlat budjeti daromadlarining umumiy hajmidagi salmog'i 30 foizni tashkil etgan bo'lsa, 1998-yilga kelib 12 foizni tashkil qildi. Mazkur soliq bo'yicha stavkalarni doimiy tarzda pasaytirilishi va amaldagi soliq stavkalarini kengaytirish ushbu soliq tushumlarini budjet daromadlari tarkibidagi salmog'ining pasayishiga olib keldi.

O'quv qo'llanmaning 1-bobida ta'kidlaganimizdek, rivojlangan industrial mamlakatlarda aholidan olinadigan daromad solig'i davlat budjeti daromadlarining 45 foizgacha bo'lgan qismini tashkil qiladi. Shunisi xarakterliki mazkur soliqni undirishda soliqqa tortilmaydigan minimum miqdorini belgilash muhim o'rin tutadi. Masalan, Germaniyada daromad solig'ini hisoblashda 7 turdagi xarajat moddasi soliqqa tortish bazasidan chegirib tashlanadi. Ayniqsa, soliq to'lovchining qaramog'ida yosh bolalarni saqlab turishi, farzandlarini professional ta'lim olishi bilan bog'liq xarajatlarga nisbatan sezilarli soliq imtiyozlari joriy qilingan.

AQShda fuqarolardan daromad solig'ini olishda soliqqa tortilmaydigan minimumdan tashqari standart chegirmalar mavjud. Xususan, soliqqa tortilmaydigan minimum miqdori 2650 AQSh dollarini tashkil etgani holda, standart chegirmalar soliq to'lovchilarning toifasi bo'yicha 4150 AQSh dollaridan 6150 dollargacha bo'lgan miqdorda belgilangan.

Shunisi xarakterliki, Germaniyada mol-mulk solig'ini ko'chmas mulkdan tashqari qo'zg'aluvchan mulkdan ham olinadi. Mol-mulklar qiymati daromadlar yoki mablag'larning aylanishi kabi keskin tebranishlarga ega bo'lmaganligi sababli mol-mulk solig'ini har 3 yilda bir marta hisoblanadi.

Fransiyada, mol-mulk solig'ining stavkalari mol-mulkning qiymatiga ko'ra tabaqalashtirilgan. Soliqqa tortiladigan mol-mulk o'z ichiga binolar, sanoat va qishloq xo'jalik korxonalari, harakatdagi mulk aksiya, obligatsiya kabi mulklarni olib, ularning umumiy bahosi belgilangan chegaradan oshgandagina soliqqa tortiladi.

AQShda mol-mulk solig'ini mahalliy budjetlar daromadining 30 foizgacha bo'lgan qismini tashkil etadi. Ko'char va ko'chmas mulk soliq obyektini bo'lib hisoblanadi. AQShda mol-mulk solig'ini undirish amaliyotiga xos bo'lgan asosiy xususiyatlaridan biri soliq stavkalarini oshirmasdan turib, soliq bazasi summasini ko'paytirish hisoblanadi. Bunga ko'chmas mulkni davriy qayta baholash natijasida erishiladi.

AQShda ko'chmas mulkka nisbatan belgilangan soliq stavkalari mulk qiymatiga ko'ra tabaqalashtirilgan.

Yuqorida amalga oshirilgan tadqiqot natijalari asosida to'g'ri soliqlarning davlat budjeti daromadlari hajmidagi salmog'ini oshirish yuzasidan quyidagi ilmiy-amaliy takliflar va tavsiyalar ishlab chiqish mumkin:

1) to'g'ri soliqlarning davlat budjeti daromadlari hajmidagi salmog'ining pasayish tendensiyasiga barham berish uchun yuridik shaxslardan olinadigan daromad (foyda) solig'ini tushumlarini budjet daromadlari tarkibidagi salmog'ini oshirish va barqarorlashtirish lozim. Bunda asosiy e'tibor korxonalariga nisbatan mavjud bo'lgan soliq imtiyozlarining holatiga, to'lovsizlik muammosining sabab-oqibatlariga qaratilishi lozim.

Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ining to'g'ri soliqlar hajmidagi salmog'ini 2004—2005-yillar mobaynida sezilarli darajada pasayishi mumkin. Chunki, 3 pog'onali soliq stavkalaridan 2 pog'onali stavkalarga o'tish va soliq stavkalarining chegaraviy darajasining pasaytirilishi soliq tushumlariga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Bu esa, to'g'ri soliqlarning davlat budjeti daromadlarining umumiy hajmidagi salmog'ini yanada pasaytirishga olib keladi. Shuning uchun ham, yuridik shaxslardan olinadigan daromad (foyda) solig'i tushumlarini 2004—2005-yillarda sezilarli darajada o'sishini ta'minlash obyektiv zaruriyat hisoblanadi. Chunki, to'g'ri soliqlarning 70 foizga yaqin qismini ana shu ikki soliq turi bo'yicha olingan tushum tashkil etadi;

2) yer solig'ining stavkalarini belgilashda, qishloq xo'jalik tovar ishlab chiqaruvchilari uchun foydalaniladigan yerdan olinadigan daromad miqdorini hisobga olish lozim.

Qishloq xo'jaligida band yerlarda yetishtiriladigan o'simliklarning turlari bo'yicha bir-biridan keskin farqlanuvchi daromad darajasiga egadir. Masalan, davlat xarid narxlarining ko'tarilishi, davlat buyurtmasining qisqartirilishi, paxta va bug'doydan olinadigan daromadlar darajasining sezilarli darajada o'sishiga imkoniyat yaratadi.

Holbuki, ko'plab qishloq xo'jalik mahsulotlari bahosining doimiy ravishda past ekanligi kuzatilishi mumkin;

3) mol-mulk solig'ining rag'batlantiruvchilik xususiyatini oshirish maqsadida soliqa tortilmaydigan minimum joriy qilish maqsadga muvofiqdir.

Mazkur soliq bo'yicha soliqa tortilmaydigan minimumning joriy etilishi iqtisodiyotning ustuvor tarmoqlarida faoliyat ko'rsatayotgan va fond sig'imi yuqori bo'lgan hamda faoliyatini endigina boshlagan korxonalarining moliyaviy holatiga ijobiy ta'sir qiladi. Buning natijasida, o'rta va uzoq muddatli davriy oraliqlarda ularning soliqa tortish bazasi kengayadi;

4) ekologiya solig'i bo'yicha olinadigan budjet daromatlari miqdorini ko'paytirish maqsadida ekologiya solig'i stavkalarini xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatining atrof-muhitga zararligiga bog'liq ravishda tabaqalashtirish lozim.

7.3. EGRI (BILVOSITA) SOLIQLARNI UNDIRISH AMALIYOTI

Egri soliqlar mahsulot bahosiga yoki xizmat ta'rifiga ustama sifatida belgilanadigan tovarlar va xizmatlardan olinadigan soliqlardir. Egri soliqlar obyektini belgilashda davlat tovar yoki xizmatlarning sotilishi paytida ushbu qiymatning bir qismiga o'z huquqlarini da'vo qilishi bilan haqiqatda yangi qiymatning taqsimlanishida ishtirok

etadi. Egri soliqlar to'g'ri soliqlardan farqli o'laroq soliq to'lovchining daromadi yoki mol-mulkiga bevosita bog'liq emas. Shu sababli, egri soliqqa tortish jarayonida yuzaga keladigan soliq yuki soliq to'lovchilarning moliyaviy faoliyatiga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir qilmaydi.

Egri soliqlar tovarning yoki xizmatning bahosida hisobga olinganligi uchun iste'molchi ularning pirovard to'lovchisi bo'lib hisoblanadi. Lekin tarmoq ichidagi raqobat yuksak bo'lganida va talab barqaror bo'lmagan holda soliqning muayyan qismi tovarni ishlab chiqaruvchi va sotuvchi tomonidan to'lanadi.

Egri soliqlar asosan xazinaga molik ahamiyatga ega, chunki bu soliqlar tovarlarni sotish, ish va xizmat ko'rsatishdan tushgan umumiy mablag'lardan bir qismini muntazam ravishda budjetta olish imkonini beradi. Bu soliqlar davlat budjetining barqaror daromadlari bo'lib, ular sotilgan mahsulot va ko'rsatilgan xizmatdan uzluksiz tushib turadigan pulga yaqin bo'lgan tovar ishlab chiqaruvchilar faoliyatining miqdoriy ko'rsatkichlariga va ularning to'lov muddatlariga bog'liq emas.

I. Jalolov o'zining ilmiy ishida soliqlarning, jumladan egri soliqlarning tasniflanishi borasida ilmiy tadqiqot olib borgan va natijada foyda, daromad va mulk soliqlarini — to'g'ri soliqarga, aksiz va QQS, bojxona bojlarini egri soliqlar tarkibiga kiritgan. Muallif o'zining ilmiy ishini faqat QQS va aksiz solig'i misolida bajarganligi uchun, shu soliqlarni keng yoritgan va chuqur tahlil qilgan. Binobarin, bizning fikrimizcha, resurs soliqlari tarkibiga kiruvchi va boshqa soliqlar (suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq, ekologiya solig'i, yer osti boyliklaridan foydalanganlik uchun soliq, yer solig'i, infratuzilmani rivojlantirish solig'i) ham iqtisodiy mohiyatiga ko'ra egri soliqlar qatoriga kiritilishi mumkin. Chunki ular ham aksiz va qo'shilgan qiymat soliqlari singari ishlab chiqarilgan mahsulot, ko'rsatilgan xizmatlar va bajarilgan ishlarning tan-narxiga qo'shilishi tufayli ularning bevosita narxiga kiritiladi va ularni ham oxir-oqibatda mahsulot va xizmatlarning oxirgi iste'molchilari to'laydilar.

Shunisi ahamiyatliki, barcha fuqarolar o'zlarining daromadlarining miqdoridan qat'iy nazar egri soliqlarni to'laydilar, chunki egri soliq'larga tortiladigan tirikchilik vositasi bo'lgan tovarlar fuqarolar tomonidan iste'mol qilinadi.

Xo'sh, qo'shilgan qiymatning o'zi qanday tartibda yuzaga keladi?

Qo'shilgan qiymat o'zining iqtisodiy mohiyatiga ko'ra, sotilgan mahsulotlar, ko'rsatilgan xizmatlarning qiymati bilan ishlab chiqarish jarayonida iste'mol qilingan oraliq tovarlar, xom-ashyolar va xizmatlarning qiymati o'rtasidagi farqdan iboratdir. Bunda ishchi kuchi bilan bog'liq xarajatlar hisobga olinmaydi. Ushbu bildirilgan fikrdan, qo'shilgan qiymatni ishchi kuchiga qilingan xarajatlar (ishlab chiqarish jarayonida ishtirok etuvchi xodimlarga berilgan ish haqi, mukofotlar va ularga tenglashtirilgan to'lovlar) va tovarni ishlab chiqarish natijasida olingan, foyda summasiga teng bo'lgan miqdor sifatida ham ko'rish mumkinligi kelib chiqadi.

Tabiiyki, ishlab chiqarish jarayonida va keyinchalik mehnat taqsimoti natijasida ma'lum bir tovar bozorga olib chiqilgunga qadar ishlab chiqarish va muomala jarayonidagi bir nechta bosqichlardan o'tadi, bu bosqichlarning har birida qo'shilgan qiymat yaratiladi. Tovarlarini ishlab chiqarish va sotish jarayonida ishtirok etuvchi har bir ishtirokchi qo'shilgan qiymatning ustiga o'zining hissasini qo'yadi. Shuning uchun tovarlarni va xizmatlarning qiymati ularni ishlab chiqarish va sotish jarayonida qo'shilgan qiymatlarning umumiy summasiga teng.

Shunday qilib, qo'shilgan qiymat egri soliqlarni undirish uchun birlamchi obyektiv asos hisoblanadi.

Hozirgi vaqtda xalqaro soliq amaliyotida egri soliqlarning asosiy turlari, QQS, aksiz solig'i va boj solig'i hisoblanadi.

QQSni davlat budjetining daromad qismiga jalb qilish g'oyasi dastlab XX asrning boshlarida yuzaga keldi. Bu taklifni birinchi marta Germaniya budjet amaliyotida joriy etishni 1919-yilda Vilgelm fon Simens ilgari surdi.

QQSni amaliyotga joriy etish va undirish mexanizmi birinchi marta fransuz moliyachisi M.Lore tomonidan ishlab chiqildi. Ammo QQS M.Lorening taklifidan so'ng o'tgan 10 yildan ortiq vaqt moboynda tajriba uchun taklif etilgan shaklda qo'llanildi. Fransiyada QQS aslida 1968-yildan boshlab joriy etildi.

XX asrning 70-yillarida QQS g'arbiy Yevropaning qator mamlakatlarining soliq amaliyotida joriy qilindi. Buning asosiy sababi va huquqiy asosi, Yevropa iqtisodiy hamjamiyati tomonidan hamjamiyatga a'zo mamlakatlarda QQSni undirishni tartibga solishning huquqiy me'yorlarini umumlashtirish to'g'risidagi maxsus Direktivaning qabul qilinishi hisoblanadi. Mazkur Direktiva 1977-yilda qabul qilindi va unda egri soliqlarning asosiy turi sifatida QQS e'tirof etildi.

QQSga xos bo'lgan muhim xususiyatlardan biri shundaki, soliqqa tortishniig obykti, nafaqat ichki bozordagi tovar aylanmasi, balki mamlakat korxonalariniig tashqi bozorlaridagi tovar aylanmasi ham hisoblanadi.

Iqtisodiy adabiyotlarda, ko'pchilik hollarda, QQSni «Yevropacha» soliq deb ham atashadi. Buning asosiy sabablari, birinchidan, QQS dunyoda birinchi marta Yevropa davlati bo'lgan Fransiyada joriy etildi; ikkinchidan, 1977-yilda mazkur Direktivaga asosan QQS bir vaqtning o'zida Yevropaning bir necha davlatlarida joriy etildi; uchinchidan, QQS g'arbiy Yevropadagi integratsion jarayonlarni shakllantirish va rivojlantirishda muhim rol o'ynadi.

Hozirgi vaqtda QQS Yevropa Ittifoqiga a'zo bo'lgan mamlakatlarning davlat budjetlarining daromadlarini shakllantirishda muhim o'rin egallaydi. Yevropa mamlakatlarida egri soliqlarning roli AQSh, Yaponiya, Kanada va Avstraliyaga qaraganda yuqoridir. Yevropa mamlakatlarida jami soliq tushumlarining hajmida egri soliqlarning salmog'i 40 foizdan yuqori bo'lib, ayrim mamlakatlarda 50 foizni tashkil etadi. Mazkur ko'rsatkich 50 foizdan yuqori bo'lgan mamlakatlar guruhiga Meksika, Turkiya va Koreya kiradi. AQSh, Yaponiya, Kanada va Avstraliyada esa ushbu ko'rsatkich 25—30 foizni tashkil qiladi.

Yevropa Ittifoqiga a'zo bo'lgan mamlakatlarda soliq tushumlarining tarkibida egri soliqlarning yuqori salmoqqa ega ekanligining asosiy sabablaridan biri, bu mamlakatlarda soliq stavkalarini umumlashtirilganligi va soliqqa tortish bazasining o'zaro uyg'unlashtirilganligi hisoblanadi. Bu masalaning O'zbekiston Respublikasi uchun amaliy ahamiyatga ega ekanligi shundaki, mamlakatimiz tovar aylanmasining sezilarli qismi Rossiya Federatsiyasi, Ukraina va Qozog'istonga to'g'ri keladi. Hozirga qadar mazkur mamlakatlar o'rtasida soliq stavkalarini umumlashtirish va soliqqa tortish bazasini uyg'unlashtirish masalasi hal qilinmagan. Bu esa, ushbu mamlakatlar o'rtasidagi o'zaro tashqi savdo munosabatlarini rivojlantirishga to'sqinlik qiladi.

Yevropa Ittifoqi (YeI)ning maxsus Direktivasiga muvofiq 1992-yilning 19-oktabridan boshlab QQSning minimal stavkalari beqilab berildi. Xususan, 1993-yilga qadar minimal stavkalarda QQSni olish bitta mamlakatda amalga oshiriladigan bo'ldi. Ya'ni, nollik stavka eksportyor mamlakatida qo'llaniladi, minimal stavkalar bo'yicha tovarlar va xizmatlar importyorlarning mamlakatida soliqqa tortiladi.

Jismoniy shaxslar tomonidan sotib olingan tovarlar mazkur tovarlar ishlab chiqarilgan mamlakatda QQSga tortiladi. Chunki,

Yevropa Ittifoqiga a'zo davlatlar o'rtasida fuqarolarning harakatlanishi erkin bo'lib, ular turli mamlakatlarda o'zlarining shaxsiy iste'mollari uchun tovarlar xarid qiladilar. Shuning uchun QQSni undirishni osonlashtirish maqsadida tovarlar sotib odingan mamlakatlarda QQSga tortiladi. Fuqarolar yashash joylariga qaytib kelganlarida QQSni to'lamaydilar.

Fransiyada standart soliq stavkalari mavjud bo'lib, 1998-yildan boshlab, ularning miqdori 20,6 foizni tashkil qiladi. Bundan tashqari QQSning pasaytirilgan va oshirilgan stavkalari ham mavjuddir. QQSning pasaytirilgan stavkalari 5,5 foiz va 2,1 foizni tashkil etsa, oshirilgan stavka 25 foizni tashkil etadi.

Fransiyada va Yevropa Ittifoqiga a'zo bo'lgan boshqa mamlakatlarda asosiy kapitalga investitsiya qilingan mablag'lardan QQS olinmaydi. Shuningdek tijorat banklari, moliya muassasalari, o'quv yurtlari QQSni to'lamaydilar.

Buyuk Britaniyada QQS joriy etilgan dastlabki paytda uning stavkasi 10 foizni tashkil qilar edi, keyin esa soliq stavkasi 8 foiz qilib belgilandi. Hozirgi vaqtda asosan 3 xildagi QQS stavkasi mavjud bo'lib, nollik stavka, pasaytirilgan stavka (5%) va oshirilgan stavka (17,5%) lardan iborat. Pasaytirilgan stavkada shaxsiy iste'mol uchun ishlatiladigan elektr toki hamda gaz QQSga tortiladi. Nollik stavkada esa oziq-ovqat mahsulotlari, jamoat transporti xizmatlari, nashriyot mahsulotlari, urug'chilik va chorvachilik mahsulotlari soliqqa tortiladi.

Buyuk Britaniyada ta'lim, meditsina xizmatlari, sug'urta va brokerlik xizmatlari QQSga tortilmaydi.

Shunisi xarakterliki, Buyuk Britaniyada yillik mablag' aylanmasi 54 000 funt sterlingacha bo'lgan tadbirkorlar QQSni to'lashdan ozod qilingan. O'zbekiston Respublikasida QQS bo'yicha imtiyozlarni belgilashda tadbirkorlar yillik aylanmaning miqdori hisobga olinmaydi. Bizning fikrimizcha, mulk shaklidan va iqtisodiy maqomidan qat'i nazar, barcha tadbirkorlarga QQSga tortilmaydigan yillik aylanma mab'lag' miqdorini belgilab qo'yish maqsadga muvofiqdir. Chunki, ko'plab faoliyatini endi boshlagan tadbirkorlar ishlab chiqarish va muomala xarajatlarining yuqori bo'lganligi sababli, ishlab chiqargan tovarlarning bahosini pasaytirish imkoniyatiga ega emaslar. Ularga nisbatan 20 foizli QQSning qo'llanilishi tovarlar bahosining sezilarli ravishda o'sishiga olib keladi. Natijada mazkur tadbirkorlar ishlab chiqargan tovarlarning raqobatbardoshligi yanada pasayadi.

Irlandiyada 2001-yildan boshlab, QQSning standart stavkasi 20 foiz qilib belgilandi. Mazkur stavka 2001-yilga qadar 21 foizni tashkil qilar edi. Standart stavkadan tashqari, nollik stavka va pasaytirilgan stavkalar (12,5%—4,3%) mavjud. QQS bo'yicha imtiyozlar nollik stavkani qo'llash shaklida soliqqa tortilmaydigan yillik aylanmani belgilab qo'yish shaklida qo'llaniladi.

Irlandiyaning eksport salohiyatini oshirish maqsadida eksportga nisbatan QQSning nollik stavkasi qo'llaniladi. Bundan tashqari agar tadbirkorning tovar aylanmasining umumiy hajmida eksport operatsiyalarining salmog'i 75 foizdan oshsa, u holda tadbirkor nollik stavkadan foydalanishga haqli hisoblanadi.

Belgiyada mamlakat soliq qonunchiligiga muvofiq QQSning 2 ta pasaytirilgan stavkasi qo'llaniladi. 6 foizli pasaytirilgan stavkada, asosan, oziq-ovqat mahsulotlari, suv ta'minoti, kinoteatrlar va mehmonxonalar xizmati QQSga tortiladi. 12 foizli pasaytirilgan stavkada esa kommunal to'lovlar, qishloq xo'jalik mahsulotlari QQSga tortiladi. Pasaytirilgan stavkalardan tashqari, QQSning asosiy stavkasi ham mavjud bo'lib, uning miqdori 21 foizni tashkil qiladi.

Italiyada QQSning stavkalari 4 foiz, 10 foiz va 20 foizni tashkil qiladi. Oziq-ovqat mahsulotlari, eksportga tovar sotish va kompaniyalarning aktivlarini sotib olish xarajatlari QQSga tortilmaydi.

Gollandiyada 2001-yildan boshlab, QQSning standart stavkasi 19 foizni tashkil qiladi. Mazkur stavka 2001-yilga qadar 17 foizni tashkil qilar edi. 6 foizli pasaytirilgan stavka oziq-ovqat mahsulotlariga, jamoat transport xizmatlariga, qishloq xo'jalik mahsulotlarining ayrim turlariga nisbatan qo'llaniladi. Nollik stavkalar esa eksportga nisbatan qo'llaniladi. Sog'liqni saqlash sohasidagi xizmatlar va ayrim turdagi moliyaviy xizmatlar QQSga tortilmaydi.

Shvetsiyada QQSning asosiy stavkasi 25 foizni tashkil qiladi. 12 foizli pasaytirilgan stavkalar oziq-ovqat mahsulotlariga va mehmonxona xizmatlariga nisbatan qo'llaniladi. 6 foizli pasaytirilgan stavka esa ro'znomalarga va madaniy tadbirlarga nisbatan qo'llaniladi. 2001-yildan boshlab, yo'lovchi transporti xizmatlari bo'yicha QQSning stavkasi amaldagi 12 foizdan 6 foizga tushirildi.

Shunisi xarakterliki, Shvetsiyada yillik mablag' aylanmasi 1 mln. Shvetsiya kronidan oshmaydigan tadbirkorlar QQS to'lashdan ozod qilinganlar.

XX asrning 80-yillaridan boshlab, QQS Amerika, Afrika va Janubi-sharqiy Osiyo hududidagi mamlakatlarning soliq amaliyotiga joriy qilindi. Yaponiya, Turkiya Hindiston, Indoneziya, Braziliya,

Kolumbiya, Misr kabi davlatlarda QQS mana shu davrda joriy qilingan.

Yaponiyada QQS 1984-yilda joriy qilingan. 1989-yilga qadar Yaponiyada QQSning joriy etilishi ishlab chiqarilayotgan tovarlarning raqobatbardoshligiga salbiy ta'sir qildi. Bu ta'sir, ayniqsa, qo'shilgan qiymat salmog'i sezilarli bo'lgan yuqori texnologiyali tarmoqlarga nisbatan kuchli bo'ladi, degan g'oya mavjud edi. Shuning uchun Yaponiyada Yevropa davlatlariga nisbatan uzoq muddat mobaynida QQS joriy etilmadi.

Akamattsu, Meazavo kabi Yaponiya moliya tizimini tadqiq qilgan taniqli iqtisodchi olimlarning ilmiy izlanishlaridan shunday xulosa qilish mumkinki, Yaponiya davlat budjeti defitsitini moliyalashtirish zarurati QQSni amaliyotga joriy etilishiga sabab bo'ldi. Chunki, QQS barqaror va iqtisodiy konyunkturaning tebranishlariga bevosita bog'liq bo'lmagan daromad manbayi hisoblanadi.

Rossiya Federatsiyasida 1992-yilda QQS aylanma soliqning o'rniga joriy etildi. Bu soliq aylanma solig'idan farqli ravishda faqat qo'shilgan qiymatdan undiriladi. Aylanma solig'i esa bir marotaba umumiy aylanmadan olinar edi. QQS esa ishlab chiqarish va muomala jarayonining har bir bosqichidan olinadi.

Xorijiy mamlakatlarda QQSni daromad manbayi sifatida qo'llash tajribasini o'rganish natijalari shuni ko'rsatdiki, birinchidan, QQS iqtisodiy konyunkturaning tebranishlariga bevosita bog'liq bo'lmagan barqaror daromad manbayi hisoblanadi; ikkinchidan, QQS aholining nisbatan kam ta'minlangan qatlamlarini ijtimoiy himoya qilish imkonini beradi; uchinchidan, QQS mamlakatning eksport salohiyatini oshirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi; to'rtinchidan, QQS faoliyatini yaqinda boshlagan va katta miqdordagi tovar aylanmasiga ega bo'lmagan tadbirkorlarni rag'batlantirishning moliyaviy vositasi hisoblanadi.

Ayni vaqtda, xorijiy mamlakatlar amaliyotida ham QQSni davlat budjetiga jalb qilishda sezilarli muammolar mavjud. Ana shunday asosiy muammolardan biri — ishlab chiqarish va muomala jarayonlarining har bir bosqichida yaratilgan qo'shilgan qiymatni to'liq hisobga olish imkonining mavjud emasligi hisoblanadi. Soliq organlari soliq to'lovchilarning barcha hisob raqami — fakturalarini tekshirish uchun jismoniy imkoniyatlarga ega emaslar. Shuning uchun hisob raqami — fakturalar tanlanma tekshiruv asosida tekshiriladi. Bunda har bir bitim bo'yicha amalga oshirilgan operatsiyalarning natijalari hisobotlarda o'z aksini topmaydi, hisobotlarda

faqat qoldiq ko'rsatkichlar o'z aksini topadi. Bundan tashqari, soliq organlari bojxona organlaridan har doim ham ishonchli ma'lumotlarni to'liq hajmda olmaydilar. Buning sababi shundaki, soliq to'lovchilar tomonidan bojxona hujjatlarini noto'g'ri to'ldirilganligi hisoblanadi. Masalan, Shvetsiyada hisobotlardagi taqqoslab bo'lmaydigan ma'lumotlarning 87 foizi hujjatlarni noto'g'ri to'ldirish natijasida yuzaga kelgan nomuvofiqlikga to'g'ri keladi, 10 foizi esa soliq davrlarining mos kelmasligiga to'g'ri keladi.

O'zbekiston Respublikasida QQS birinchi marta 1992-yilda 30 foizli stavkada joriy qilingan. Buning natijasida oborot solig'i va sotishdan olingan soliqlar bekor qilindi. 1992-yildan 2004-yilga qadar QQSning stavkalari bir necha marta qayta ko'rib chiqildi, jumladan, 1994-yilning iyul oyidan boshlab u 20 foiz qilib belgilandi, 1995-yilda 18 foizga tushirildi, 1997-yilda esa 17 foiz qilib belgilandi. Respublikamizda QQSning stavkasi 1998-yildan boshlab 20 foizni tashkil qiladi.

O'zbekiston Respublikasi davlat budjetining daromad manbayi sifatida QQS hozirga qadar o'zining muhim o'rnini va amaliy ahamiyatini saqlab kelayapti. Masalan, 2002-yilda QQSning davlat budjetining daromad tarkibidagi salmog'i 54,6 foizni tashkil qildi. Holbuki, bu ko'rsatkich 1999-yilda 46,1 foizni tashkil qilardi.

Egri soliqlarning ikkinchi turi aksiz solig'i hisoblanadi. Aksiz solig'i egri soliq sifatida tovarlar va xizmatlar bahosining tarkibida hisobga olinadi hamda mahsulotlarning (xizmatlarning) jami sotish aylanmasi summasidan hisoblanadi. Aksiz solig'i to'liq respublika budjetining daromadlar qismiga kelib tushadi va uning soliq yuki iste'molchilar zimmasida bo'ladi.

Aksiz stavkalarining darajasi tovarlarning sotilish bahosiga nisbatan foizlarda belgilangan bo'lib, ular mamlakatdagi barcha tovar ishlab chiqaruvchilar uchun yagona hisoblanadi. Ayrim davlatlarda, masalan, Fransiyada aksizlar tovarlarning natural birligiga nisbatan qat'iy stavkalarda belgilab qo'yilgan. Jumladan, 1 litr vino uchun aksiz solig'ining stavkasi 22 santimni, 1 litr shampan vinosi uchun 55 santimni, 1 litr pivo uchun esa 19,5 santimni tashkil qiladi.

AQShda aksiz soliqlari federal ahamiyatga ega bo'lgan soliq hisoblanadi. Lekin ularning davlat budjeti daromadlarining hajmidagi salmog'i nisbatan kichik.

Aksiz solig'i tamaki va alkogolli mahsulotlarga, transport xizmatlariga nisbatan joriy qilingan. Aksiz solig'ining stavkasi 10 foizni tashkil etadi.

Buyuk Britaniyada aksiz soliqlari egri soliqlarning tarkibida salmog'iga ko'ra QQSdan keyingi o'rinni egallayadi. Aksiz solig'i yonilg'i, alkogol va tamaki mahsulotlariga, transport vositalari va xizmatlariga nisbatan joriy qilingan. Uning stavkalari 10 foizdan 30 foizgacha oraliqda tebranadi.

Germaniyada aksiz solig'i bo'yicha tushumlarning asosiy qismi Federal budjetga o'tkaziladi, faqat pivoga nisbatan joriy qilingan aksiz solig'i bo'yicha tushumlar federal budjetga kelib tushmaydi. Aksiz solig'ining stavkalari tovarlarning noto'g'ri birligiga nisbatan foizlarda va yevroda belgilangan. Masalan, sug'urta bitimlari bo'yicha aksiz solig'ining stavkasi sug'urta polisi summasining 12 foiz miqdorida belgilangan. Shampan vinosiga nisbatan belgilangan soliq stavkasi 0,75 litr uchun 2 yevroni tashkil qiladi.

Rossiya Federatsiyasida 2001-yilning 1-yanvaridan boshlab, soliq kodeksining 2-qismining kuchga kiritilishi munosabati bilan, aksizlarni qo'llash doirasi sezilarli darajada kengaytirildi, yani an'anaviy aksiz solig'i to'lovchilar qatoriga ulgurji savdo tashkilotlari ham kiritildi.

Rossiya Federatsiyasida aksiz solig'ining davlat budjeti daromadlarining manbayi sifatidagi roli juda muhim bo'lib, u aksiz soliqlari bo'yicha tushum summalarini Federal budjet daromadlari tarkibidagi salmog'ining yuqori ekanligida namoyon bo'ladi. Masalan, 2003-yilda aksiz solig'i bo'yicha tushumlarning Rossiya Federal budjeti daromadlari tarkibidagi salmog'i 9,6 foizni tashkil qildi. 2001-yilda bu ko'rsatkich 15,8 foizni tashkil qilgan edi.

O'zbekiston Respublikasida aksiz solig'i egri soliqlarning asosiy turlaridan biri hisoblanadi va davlat budjeti daromadlarining 30 foizigacha bo'lgan qismini ta'minlaydi.

Respublikamizda aksiz solig'ining stavkalari 5 foizdan 77 foizgacha bo'lgan oraliqda tebranadi. Bundan tashqari, ayrim tovar turlari bo'yicha aksiz solig'ining stavkalari mahsulot birligiga nisbatan yuqori bo'lgan spirtli ichimliklar uchun aksiz solig'ining stavkasi 1 litr uchun 2600 so'm qilib belgilangan.

Ayrim aholi uchun ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan iste'mol tovarlari uchun aksiz solig'ining stavkalarini yuqori darajada belgilanganligi aksizlarning fiskallik ahamiyatini mamlakatimizda yuqori ekanligidan dalolat beradi. Masalan, o'simlik, paxta yog'i bo'yicha aksiz solig'i stavkasi 77 foizni, sholi — guruchga nisbatan 33 foizni tashkil qiladi.

Egri soliqlarning uchinchi asosiy turi boj to'lovlari hisoblanadi. Boj to'lovlari eksport-import va tranzit tovarlardan olinadi. Ular belgilangan stavkalar bo'yicha undiriladi. Amaliyotda boj to'lovlarini undirishda maxsus, advaler va aralash stavkalar qo'llaniladi.

Maxsus stavka deganda, tovar o'lchamining birligiga nisbatan qat'iy summada belgilangan stavkalar tushuniladi. Agar stavkalar tovar qiymatining bir qismi sifatida belgilangan bo'lsa bu advaler stavkalar deyiladi. Xomashyo, oziq-ovqatlar advaler stavkalari bo'yicha, tayyor mahsulotlar esa maxsus stavkalar bo'yicha soliqqa tortiladi.

Belgiya, Daniya, Kanada va Shvetsiyaning davlat budjeti daromadlarining tarkibida boj to'lovlarining salmog'i 5 foizgacha bo'lgan miqdorni, AQSh, Fransiya va Gsrmaniyada esa 2 foizgacha bo'lgan miqdorni tashkil etadi.

Rossiya Fvderatsiyasida 2000-yildan boshlab boj to'lovlari to'liq Federal budjetning daromadlariga kelib tushadi. Hozirgi vaqtda boj to'lovlarining Rossiya Federatsiyasi budjetining daromadlari tarkibidagi salmog'i 30 foizni tashkil qiladi. Chunonchi, 2002-yilda Rossiya bojxona xizmati tomonidan federal budjetga 588,22 mlrd. rubl miqdoridagi summa o'tkazildi.

Endi biz egri soliqlarning O'zbekiston Respublikasi davlat budjetining daromadlari tarkibidagi o'rnini tahlil qilamiz.

30-jadval

EGRI SOLIQLARNING O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI DAVLAT BUDJETI DAROMADLARI TARKIBIDAGI O'RNI (foizda)

№	Ko'rsatkichlar	1999	2000	2001	2002	2003	2003-yilda 1999-yilga nisbatan o'zgarishi, punktda
1.	Davlat budjeti daromadlari — jami	100,0	100,0	100,0			X
	Shu jumladan:						
	— egri soliqlar	46,1	45,6	51,9			

Keltirilgan ma'lumotlardan ko'rinad nida egri soliqlarning O'zbekiston daromadlarining umumiy hajmidagi ega bo'lgan. Bizning fikrimizcha, ma davlat budjeti daromadlarini shakllan ridan ijobiy holat hisoblanadi. Bur aksiz solig'i iqtisodiy konyunkturanir

Yil solig'i darur. chiqarish bu tovarlarni mahsulotlarning ani soliq stavkasiga asosiy turi's qolgan. Armo punktg pasaygan. QOSning egri

bo'lmagan barqaror daromad manbalari hisoblanadi va egri soliqlar bo'yicha tushumlarning asosiy qismini tashkil etadi.

O'zbekiston Respublikasi davlat budjeti ijtimoiy xarajatlarini o'sish tendensiyasiga ega ekanligi davlat budjeti daromadlari hajmini uzluksiz oshirib borishni taqozo qiladi. Bu esa, QQS, aksiz solig'i kabi barqaror daromad manbalarini budjet daromadlarining tarkibidagi yuqori salmog'ini ta'minlashni taqozo qiladi.

Endi biz egri soliqlarning tarkibi va dinamikasini tahlil qilamiz.

31-jadval

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI BUDJET AMALIYOTIDA EGRI SOLIQLARNING TARKIBI VA DINAMIKASI (foizda)

Ko'rsatkichlar	1999-y	2000-y	2001-y	2002-y	2003-y	2003-yilda 1999-yilga nisbatan o'zgarishi, punktga
I. Egri soliqlar-jami	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	X
Shu jumladan:						
1) QQS	54,0	53,0	49,0	44,1	47,0	7,0
2) Aksiz solig'i	43,1	41,5	46,1	48,2	44,6	1,5
3) Boj to'lovlari	1,7	2,5	2,7	2,9	3,2	1,5
4) Tovarlarini olib kirganliklari uchun jismoniy shaxslardan olinadigan yig'im	1,2	2,9	2,2	2,4	2,2	1,0
5) Jismoniy shaxslarning benzin, dizel yonilg'isi va gaz iste'mol qilganliklari uchun soliq	-	-	-	2,4	2,9	2,9

Yuqoridagi jadval ma'lumotlaridan ko'rinadiki, egri soliqlar bo'yicha tushumlarning umumiy hajmida salmog'iga ko'ra asosiy o'rinni QQS va aksiz solig'idan olingan tushumlar egallaydi. Xususan, 2003-yilda ikkala soliq turi bo'yicha olingan tushumlar summasi egri soliqlar umumiy summasining 90 foizdan ortiq qismini tashkil qildi.

QQS O'zbekiston Respublikasi Soliq amaliyotida egri soliqlar asosiy turi sifatida muhim o'rin tutadi. 1999—2003-yillar mobaynida QQSning egri soliqlar hajmidagi salmog'ining yuqori darajasi saqlanib qolgan. Ammo 2003-yilda bu ko'rsatkich 1999-yilga nisbatan 7,0 punktga pasaygan. Ushbu pasayish aksiz solig'i, boj to'lovlari va

boshqa egri soliqlar salmog'ining o'sishi hisobiga yuz bergan. Lekin shuni e'tirof etish lozimki, ushbu soliqlar ichida aksiz solig'i bo'yicha tushumlar summasini 2003-yilda 1999-yilga nisbatan mutlaq summada va salmoq jihatdan o'sganligi muhim amaliy ahamiyat kasb etadi. Chunki, aksiz solig'i egri soliqlarning tarkibida yuqori salmoqni egallaydi va hajmiga ko'ra QQSdan keyingi o'rinda turadi.

Ma'lumotlardan ko'rinadiki, 1999—2003-yillar mobaynida boj to'lovlari salmog'ining o'sish tendensiyasi kuzatilgan. Bu esa, respublikamizda xo'jalik subyektlarining va aholining tashqi savdo operatsiyalarini rivojlanib borayotganligidan dalolat beradi.

O'zbekiston Respublikasi soliq amaliyotida jismoniy shaxslardan transport vositalari solig'ini undirishni yengillashtirish maqsadida 2002-yilning 1-yanvaridan boshlab soliq summasini yonilg'i-moylash mahsulotlari narxi tarkibida undirish joriy qilindi. 2002-yilda birgina benzin yonilg'isi bo'yicha jismoniy shaxslardan undirilgan soliq miqdori 2000-yildagiga nisbatan 7,8 marta, 2001-yildagiga nisbatan esa 7,1 marta yuqori bo'ldi. Bu esa, mazkur soliqni davlat budjeti daromadlarining tarkibidagi ahamiyatining oshib borayotganligidan dalolat beradi.

Yuqorida amalga oshirilgan tadqiqot natijalariga asoslangan holda, fikrimizcha, egri soliqlarni davlat budjeti daromadlarining manbai sifatidagi rolini oshirish uchun quyidagi tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiqdir:

1) O'zbekiston Respublikasi davlat budjetining ijtimoiy xarajatlari o'sish tendensiyasiga ega ekanligi, hukumatning bosh islohotchi sifatida yirik investitsion xarajatlarining mavjudligini hisobga olib, davlat budjeti daromadlarining umumiy hajmida QQS va aksiz solig'i bo'yicha tushumlar summasining barqaror salmog'ini ta'minlash zarur;

2) QQSni undirish yuzasidan Yevropa Ittifoqiga a'zo bo'lgan yetakchi davlatlarning soliq amaliyotidagi ilg'or tajribalaridan respublikamiz sharoitida keng ko'lamda foydalanish zarur. Xususan, soliq stavkalarini ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan tovarlarning turlari bo'yicha tabaqalashtirish tartibini, tadbirkorlarning soliqqa tortilmaydigan aylanmalari bo'yicha minimal miqdorni belgilash usulini respublikamizning soliq amaliyotida qo'llash ijobiy natijalar beradi;

3) QQSni undirish va hisoblash usullarini takomillashtirish zarur.

QQSni hisoblashning chegirmalash usulida korxonalar to'lanishi lozim bo'lgan QQS summasini sotib olingan va ishlab chiqarish jarayonida ishlatilgan tovarlar (xizmatlar) qiymatini bu tovarlarni ishlatish yo'li bilan ishlab chiqarilgan va sotilgan mahsulotlarning qiymatidan chegirib tashlash va olingan natijani soliq stavkasiga

ko'paytirish yo'li bilan hisoblaydi. Shunday qilib, soliq bazasini aniqlashda sotilgan tovarlar qiymatidan xomashyo va boshqa oraliq tovarlarning qiymati chegirib tashlanadi.

Haqiqatda QQSni hisoblashning mazkur usuli foydani hisoblash usuliga yaqin, lekin uning murakkabligi shundaki, har doim ishlab chiqarish jarayonida ishlatiladigan tovar-moddiy boyliklarning qiymatini noto'g'ri aniqlash xavfi saqlanib qoldi.

Mazkur usulning asosiy kamchilligi shundaki, sotib olingan resurslar bo'yicha to'langan soliqlar summasi tannarxning tarkibida aks ettiriladi. Buning natijasida «yig'ilgan soliq» samarasi yuzaga keladi, soliqni undirish modeli esa ma'lum darajada kumulativ xarakterga ega bo'lib qoladi.

QQSni hisoblashning voz kechish usuli Yevropa Ittifoqiga a'zo bo'lgan mamlakatlarda keng qo'llaniladi. Bunda QQSning summasi tovarlar va xizmatlarni sotib olish jarayonida to'langan soliq summasi sotilgan tovarlar bo'yicha hisoblangan soliq summasidan ayirib, olingan natijani soliq stavkasiga ko'paytirish yo'li bilan aniqlanadi.

Mazkur usulning muhim xususiyati shundaki, QQSning summasi har bir tovar turi bo'yicha ishlab chiqarishning so'nggi bosqichidagi soliq stavkasiga bog'liq bo'ladi. Shunday qilib, agar oldingi bosqichlarda soliq stavkasi past bo'lgan bo'lsa yoki soliqdan ozod qilingan bo'lsa, bu yengillik ishlab chiqarishning so'nggi bosqichida olingan soliq summasi hisobidan qoplanib ketadi.

Demak, chegirmalash usulida voz kechish usuliga xos bo'lgan mazkur kamchilik mavjud emas. Buning ahamiyatga molik jihati shundaki, QQS bo'yicha beriladigan imtiyozlarning asosiy qismi tovarlarni ishlab chiqarish bosqichiga tegishlidir. Bu esa, ko'plab imtiyozlar ta'sirchanligining pasayishiga olib keladi, chunki xo'jalik subyektlari QQS bo'yicha muomala bosqichida imtiyozga ega bo'lmaganligi sababli imtiyozga ega bo'lgan ishlab chiqaruvchilar bilan oldi-sotdi munosabatlarini amalga oshirishdan manfaatdor bo'lmaydi.

Shunday qilib, voz kechish usulida QQS bo'yicha imtiyozlar berish faqat bittagina holatda, ya'ni imtiyozga ega bo'lgan korxonaning o'zi tovarlarni bevosita iste'molchiga sotsa yoki tovarlar QQS to'lashdan ozod qilingan chakana savdo korxonalari orqali sotilsagina samara beradi.

Agar QQS bo'yicha imtiyozga ega bo'lgan korxonaga so'nggi iste'molchi o'rtasida imtiyozga ega bo'lmagan oraliq bo'g'in mavjud bo'lsa, u holda QQS bo'yicha berilgan imtiyoz o'zining samaradorligini yo'qotadi.

DAVLAT BUDJETI DAROMADLARINING BOSHQA MANBALARI

8.1. DAVLAT BUDJETI SOLIQSIZ DAROMADLARINING ZARURLIGI, MOHIYATI VA TURKUMLANISHI

Davlat budjetining soliqsiz daromadlari tarkibiga davlatga tegishli mulklarni sotishdan va xususiylashtirishdan kelgan daromadlar, tashqi iqtisodiy faoliyatdan kelgan daromadlar, xorijiy davlatlardan olingan moliyaviy yordamlar va davlatning maxsus maqsadli budjet fondlari kiradi.

O'zbekiston Respublikasining «Budjet tizimi to'g'risida»gi qonuniga muvofiq davlat budjetining soliqsiz daromadlariga yuridik va jismoniy shaxslardan, shuningdek chet davlatlardan kelgan qaytarilmaydigan pul tushumlari, rezident-yuridik shaxslarga va chet davlatlarga berilgan budjet ssudalarini qaytarish hisobiga tushadigan to'lovlar va davlatning moliyaviy va boshqa aktivlarining joylashtirilishi, foydalanishga berilishi va sotilishidan olingan daromadlar kiritilgan.

Demak, «Budjet tizimi to'g'risida»gi qonunda soliqsiz daromadlarning yoki soliقدan tashqari to'lovlarning uch asosiy turi e'tirof etilgan.

Rossiya Federatsiyasida, yuqorida qayd etilgan uchta asosiy daromad turidan tashqari, Federal yo'l fondining mablag'lari, markazlashgan ijtimoiy rivojlantirish fondining mablag'lari ham budjetning soliqsiz daromadlari tarkibiga kiritilgan.

Bizning fikrimizga ko'ra, davlatning maxsus maqsadli fondlarining pul mablag'larini soliqsiz daromadlar tarkibiga kiritish maqsadga muvofiq emas. Buning sababi shundaki, birinchidan, mazkur fondlarga qilingan ajratmalar ijtimoiy xarakteriga ega bo'lib, bunda soliq to'lovchilar bilan davlat o'rtasida tovar-pul munosabatlari mavjud emas; ikkinchidan, maqsadli fondlarga qilingan ajratmalar soliq'larga xos bo'lgan muhim xususiyatga, ya'ni to'lovni amalga oshirishda subyektlar mulk shaklining o'zgarishi xususiyatiga egadir.

Soliqqa kirmaydigan, ya'ni soliqsiz daromadlarning ko'pchiligi doimiy, qat'iy belgilangan stavkada undiriladigan xazina (budjet)

daromadlari ko‘rinishiga ega bo‘lmaydi. Budgetning soliqsiz daromadlari qat’iy rejalashtirilmasliti kerak, lekin, amaliyotda ko‘p holdalarda ular, odatda ilgari yildagi tushumlar darajasida rejalashtiriladi. Soliqsiz daromadlar soliq daromadlari kabi O‘zbekiston Respublikasining vakillik organlari tomonidan jismoniy va yuridik shaxslar uchun joriy qilinadi. Soliqsiz daromadlar ham majburiy, ham ixtiyoriy shakllarda bo‘lishi mumkin.

Soliqsiz daromadlar ro‘yxati hamma darajadagi budjetlar uchun yagona bo‘lib, budjet tasnifi bilan belgilanadi va o‘z ichiga quyidagilarni oladi:

1. Davlat yoki mahalliy hokimiyat egaligida bo‘lgan mulkdan yoki xo‘jalik faoliyatidan olingan daromadlar, shu jumladan:

- davlat yoki mahalliy hokimiyat egaligidagi mulkni foydalanishga berishdan olingan daromadlar;
- davlatga tegishli aksiyalar bo‘yicha dividendlar;
- davlat yoki mahalliy hokimiyat egaligida bo‘lgan mulkni ijaraga berishdan, shu jumladan qishloq xo‘jaligi va noqishloq xo‘jaligi maqsadlaridagi yerlar uchun ijara to‘lovidan olingan daromodlar;
- vaqtinchalik bo‘sh turgan budjet mablag‘larini bank va kredit tashkilotlariga joylashtirishdan olingan daromadlar;
- xizmat ko‘rsatish va davlat xarajatlarini qoplashdan olingan daromadlar;
- davlat va mahalliy tashkilotlardan to‘lovlar;
- davlat yoki mahalliy hokimiyat egaligida bo‘lgan mulkdan yoki xo‘jalik faoliyatidan olinadigan boshqa tushumlar.

2. Davlat yoki mahalliy hokimiyat egaligida bo‘lgan mulkni sotishdan olingan daromadlar, shu jumladan:

- davlat mulki bo‘lgan korxonalar va tashkilotlarni xususiy lashtirish va davlat tasarrufidan chiqarishdan olingan tushumlar;
- kvartiralarini sotishdan tushumlar;
- davlat ishlab chiqarish va noishlabchiqarish fondlarini, transport vositalari va boshqa uskuna-jihozlarni sotishdan olingan daromadlar;
- musodara qilinib, davlat va mahalliy hokimiyat egaligiga o‘tgan egasiz mol-mulkni sotishdan olingan daromadlar.

3. Davlat zaxiralarini sotishdan olingan daromadlar.

4. Yer va nomoddiy aktivlarni sotishdan olingan daromadlar.

5. Davlatga qarashli bo‘lmagan manbalardan kapital transfertlar tizimlari.

6. Jarima-jazolarni qo'llash, yetkazilgan zararni qoplash, shu jumladan:

- standartlar va texnik shartlardan chetlashgan holda tayyorlangan mahsulotni ishlab chiqarganlik va sotganlik uchun tushumlar summasi;
- narxlarni qo'llash tartibini buzganlik uchun jazolar;
- jinoyatlar qilish va moddiy boyliklar kamomadida aybdor bo'lgan shaxslardan undiriladigan summalar.

7. Tashqi iqtisodiy faoliyatdan olingan daromadlar, shu jumladan:

- davlat kreditlari bo'yicha foizlar;
- davlat zaxiralarini sotishdan olingan daromadlar;
- markazlashtirilgan eksportdan tushumlar summasi;
- tashqi iqtisodiy faoliyatdan olingan boshqa tushumlar.

8. Boshqa turli soliqsiz tushumlar.

Budjetning soliqsiz daromadlari hududiy belgiga ko'ra (muayyan darajadagi budjetga kiritish), jalb qilish va shakllantirish usuliga ko'ra (majburiy yoki ixtiyoriy) va soliqsiz tushumlarini shakllantiradigan to'lovlarni undirishning konkret asoslariga ko'ra (davlat mulkini sotishdan olingan daromadlar) tasniflanadi.

Soliqlar va soliqdan tashqari to'lovlar ko'pgina o'xshash tomonlari bilan birga qator farqlarga ham ega.

Pul mablag'larining muayyan qismi davlat xazinasiga soliqdan tashqari to'lovlar tarzida kelib tushadi. Ular ham soliqlar va boshqa yig'img'lar singari davlat oliy hokimiyat idorasi tomonidan belgilanadi.

Shu bilan birga soliqlar va soliqsiz to'lovlar o'rtasida muayyan farqlar mavjud. Jumladan, bu farqlarni quyidagilardan iborat deb belgilash mumkin:

- soliqsiz to'lovlar soliqlardan farq qilib, ikki tomonlama huquq va burchlar kelib chiqishiga sabab bo'ladi. Masalan, faoliyatning muayyan turi bilan shug'ullanish huquqini beradigan litsenziyalarni olish maqsadida belgilangan to'lovlarning amalga oshirilishi boshqa shartlar bajarilgani taqdirda vakolatli ruxsatnomani berishi lozim bo'ladi;

- soliqlardan farq qilib, soliqsiz to'lovlar ko'pchilik hollarda majburiy ravishda to'lanmaydi. Soliq esa uni to'lash obyekti mavjud bo'lganida to'lanadi;

- soliqlardan farq qilib, soliqsiz to'lovlar muayyan maqsadga mo'ljallanadi hamda ana shu maqsadda undan foydalanish lozim.

Soliqsiz to'lovlar respublika budjeti va mahalliy budjetlar daromadlarida jamlanadi. Ushbu mahalliy soliq va yig'img'larining to'lov-

chilar doirasi, soliq solish obyektlari, soliq va yig'implar yuzasidan yengillik va imtiyozlar, soliq va yig'imni hisoblab chiqish va to'lash tartiblari mahalliy hokimiyat idoralarining bevosita o'zlari tomonidan belgilanadi.

Soliqsiz to'lovlar hududiy belgisiga ko'ra: umumdavlat miqyosidagi va mahalliy to'lovlarga; shakllanish usuliga ko'ra: majburiy va ixtiyoriy; jamlanish usuliga ko'ra: davlat budjetida yoki budjetdan tashqari jamlanadigan turlarga bo'linadi.

Soliqsiz to'lovlar olinish asoslariga ko'ra quyidagi turlarga bo'linadi:

- tabiat resurslaridan foydalanganlik uchun to'lovlar. Bu to'lovlarning tabiat obyektlaridan tejab-tergab, samarali foydalanishda ahamiyati kattadir;

- davlat idoralari tomonidan yuridik va jismoniy shaxslarga huquqiy ahamiyatga ega bo'lgan turli xizmatlar ko'rsatishdan olinadigan to'lovlar.

Ular jumlasiga:

- tashqi iqtisodiy va boshqa faoliyat tufayli bojxona idoralariga to'lanadigan to'lovlar;

- sud va boshqa huquq-tartibot idoralariga murojaat qilinganda to'lanadigan davlat boji;

- davlat ro'yxatidan o'tkazish paytida, litsenziya (ruxsatnoma) olish paytida, tovarlar uchun sertifikatlar olish paytidagi to'lovlar;

- bozorlar, yarmarkalar va boshqa savdo tarmoqlaridan foydalanganlik uchun olinadigan patta to'lovlari (O'zbekiston Respublikasining 1994-yil 9-dekabrda «Patta to'lovlari to'g'risida» gi qonuni asosida);

- qimmatli qog'ozlar chiqarish va joylashtirish, lotereya o'yinlarini o'tkazish uchun to'lovlar;

- davlat mulkini xususiylashtirishdan kelib tushuvchi daromadlar;

- jarima tarzidagi to'lovlar (jarimalar, penalar va boshqalar).

Shunday qilib, davlat budjetining soliqsiz daromadlari tarkibiga davlatga tegishli bo'lgan mulklarni sotish va xususiylashtirish natijasida olingan daromadlarini, davlatning tashqi-iqtisodiy faoliyatidan olingan daromadlarni va xorijiy davlatlardan qaytarib bermaslik sharti bilan olinadigan pul mablag'larini kiritish maqsadga muvofiqdir.

Fikrimizcha, soliqsiz daromadlarning zarurligi quyidagi omillar bilan belgilanadi:

1. Davlatga tegishli mulklardan foydalanish samaradorligining pasayishi natijasida davlat sektoriga tegishli korxonalarni moliyaviy holatini yaxshilash maqsadida ularni xususiylashtirishning zarurligi.

Davlat sektoriga mansub bo'lgan korxonalarining faoliyati ko'pchilik hollarda xususiy sektor korxonalariga nisbatan samarasiz bo'ladi. Shvetsiya, Fransiya va Buyuk Britaniya davlatlarining amaliyotida bunday holatlar bir necha marotaba kuzatilgan. Masalan, XX asrning 70-yillari oxirida Buyuk Britaniyada davlat sektoriga mansub bo'lgan korxonalarining sezilarli qismi moliyaviy yilni zarar bilan yakunladi. 1983-yilda eng yirik davlat korxonalaridan biri «British telekom» xususiylashtirildi. Uning aksiyalarining bozor bahosi 3,9 mlrd. funt sterlingni tashkil etar edi.

XX asr 80-yillarining ikkinchi yarmida Fransiyada davlat mulkini xususiylashtirish natijasida 7,0 mln. kishi aksiyadorlarga aylandi. Umuman olganda, ijtimoiy-iqtisodiy hamkorlik tashkilotiga a'zo bo'lgan mamlakatlarda davlat sektorining defitsiti 1993-yilda yalpi milliy mahsulotning 4,5 foizini tashkil qildi.

Davlat korxonalarini xususiylashtirish ular faoliyatining moliyaviy barqarorligini oshirishga, iste'mol bozorini tovarlar bilan to'ldirilishini ta'minlashga, ishsizlik muammosini hal qilishga hamda o'rta va uzoq muddatli davriy oraliqlarda soliq tushumlarini ko'paytirishga sezilarli darajada hissa qo'shadi.

2. Davlat budjeti daromadlarining miqdorini oshirish zaruriyatining yuzaga kelishi.

Davlat budjeti xarajatlarining sezilarli darajada o'sishi, davlatning iqtisodiy xarajatlarini oshirish zaruriyatini paydo bo'lishi hukumatga soliqsiz daromadlarni oshirish tadbirlarini ishlab chiqarish zaruriyatini yuzaga keltiradi. Ana shu maqsadda davlatlarga tegishli mulklarni sotish, davlatlar tegishli xorijiy valutalar va nodir metallarni xorijiy moliya bozorlarida joylashtirish yo'li bilan daromadlar olish va xorijiy tashkilotlarning moliyaviy yordamlarini jalb qilish zaruriyatini yuzaga keltiradi. Masalan: O'zbekiston Respublikasida hukumatga tegishli oltin — valuta zaxiralarining ma'lum qismi xalqaro moliya bozorlarida muddatli depozit shaklida joylashtiriladi va undan foiz ko'rinishida daromad olinadi. Bundan tashqari, soliqsiz daromadlardan davlat budjeti defitsitini kamaytirish maqsadida ham faol tarzda foydalaniladi. Masalan, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2003-yil 25-dekabridagi 567-sonli «O'zbekiston Respublikasining 2004-yilgi davlat budjeti parametrlari to'g'risida»gi qaroriga

muvofig 2004-yilda davlat budjeti defitsitini faqat qadrsizlanmaydigan (noinflatsion) manbalar, shu jumladan davlat mulkini xususiylashtirishdan olinadigan tushumlar hisobidan moliyalashtirishni ta'minlash ko'zda tutilgan.

Rivojlangan xorijiy davlatlar ichida Yaponiya soliqsiz daromadlarning davlat budjeti daromadlarining hajmidagi salmog'ining yuqori ekanligi bilan ajralib turadi. Bu ko'rsatkich Yaponiyada 15 foizni tashkil etadi. Yaponiya mahalliy budjetlari daromadlarining 25 foizgacha bo'lgan qismi soliqsiz daromadlardan tashkil topadi. Yaponiya budjet qonunchiligiga muvofig soliqsiz daromadlar tarkibiga quyidagi daromadlar kiritiladi:

- ijara to'lovlari;
- davlatga tegishli yer maydonlari va boshqa qo'zg'almas mulklarni sotishdan olingan daromadlar;
- jarimalar;
- obligatsiyalarni sotishdan olingan tushumlar;
- yutuqli lotereyalarni sotishdan olingan tushumlar;
- o'tgan yillarda ishlatilmay qolgan budjet mablag'lari.

Davlat budjetining soliqsiz daromadlari daromad manbalari sifatida nobarqaror va doimiy xususiyatga ega bo'lgan daromadlar hisoblanadi. Buning sababi shundaki, *birinchidan*, davlat mulkini xususiylashtirish jarayoni mohiyatiga ko'ra nobarqaror jarayon bo'lib, xususiylashtirishdan olinadigan daromadlarni nobarqaror bo'lishiga olib keladi; *ikkinchidan*, davlatga tegishli oltin — valuta zaxiralarini bozor stavkalarida joylashtirish natijasida olinadigan daromadlar joylashtiriladigan moliyaviy aktivlarning miqdoriga va bozor stavkalarining o'zgarishga bog'liq bo'lganligi sababli ulardan olinadigan daromadlarning summasi doimiy ravishda tebranib turadi; *uchinchidan*, xorijiy tashkilotlardan va davlatlardan olinadigan moliyaviy yordamlarning miqdori ularni beruvchilar tomonidan mustaqil ravishda belgilanadi. Bu esa ularning miqdorini oldindan belgilash imkonini bermaydi.

Xulosa qilib aytganda, soliqsiz daromadlar fiskallik va iqtisodiy funksiyalarni bajaradi. Ular daromad manbayi sifatida nobarqaror bo'lib, davlat budjeti daromadlarining umumiy hajmiga nisbatan kichik salmoqni egallaydi.

Endi biz O'zbekiston Respublikasi davlat budjeti daromadlarining tarkibida soliqsiz daromadlarning tutgan o'rniga baho borish maqsadida 32-jadval ma'lumotlaridan foydalanamiz.

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI DAVLAT BUDJETI
DAROMADLARINING TARKIBIDA SOLIQSIZ DAROMADLARINING
ULUSHI (foizda)**

Ko‘rsatkichlar	1999	2000	2001	2002	2003	2003-yilda 1999-yilga nisbatan o‘zgarishi, punktda
Davlat budjeti daromadlari — jami	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	X
Shu jumladan:						
— soliqsiz daromadlarning jami budjet daromadlari hajmidagi salmog‘i	12,6	17,0	8,8	8,6	4,6	8,0

Keltirilgan jadval ma’lumotlaridan ko‘rinadiki, soliqsiz daromadlarning davlat budjeti daromadlarining umumiy hajmidagi salmog‘i-ning tahlil qilingan davr mobaynida nobarqarorligi kuzatilgan. Bu esa, soliqsiz daromadlarning mohiyatiga ko‘ra nobarqaror daromad manbayi ekanligi bilan izohlanadi.

1999 — 2003-yillar mobaynida mazkur ko‘rsatkichning nobarqarorligi kuzatilgan holda uning 1999-yilga nisbatan 8,0 punktga pasayishi yuz bergan. Bu esa, soliqsiz daromadlarning solikli daromadlarga nisbatan davlat budjeti daromadlarining tarkibidagi o‘rni va ahamiyataning pasayib borayotganligidan dalolat beradi.

Rivojlangan xorijiy davlatlar budjet amaliyotida ham soliqsiz daromadlarning ahamiyati juda past. Masalan, AQShda soliqsiz daromaddarning Federal budjet daromadlari hajmidagi salmog‘i 4 foizdan oshmaydi.

8.2. SOLIQSIZ DAROMADLARINING DAVLAT BUDJETI DAROMADLARI HAJMIDAGI O‘RNI VA DINAMIKASI

Rivojlanayotgan mamlakatlarda davlat budjeti soliqsiz daromadlarining sezilarli qismi xorijiy mamlakatlardan olingan moliyaviy yordamlardan iborat ekanligi ushbu mamlakatlarda davlat budjeti daromadlarini shakllantirishda sezilarli muammolarning mavjudligi bilan izohlanadi.

Xorijiy moliyaviy yordamlarning asosiy qismi xalqaro-moliyaviy-kredit tashkilotlari tomonidan beriladi. Bunda asosiy o'rinlarni Xalqaro valuta fondi (XVF) va Jahon tiklanish va taraqqiyot banki (JTTB) egallaydi. XVF rivojlanayotgan mamlakatlarga moliyaviy yordam berishda asosiy e'tiborini mamlakatning to'lov balansining holatiga qaratadi. XVF tomonidan ajratiladigan moliyaviy yordamlar to'lov balansi doimiy ravishda defitsitga ega bo'lgan mamlakatlarga birinchi navbatda beriladi. JTTB esa, rivojlanayotgan davlatlarga moliyaviy yordam berishda asosiy e'tiborini mamlakat aholisining qashshoqlik darajasiga qaratadi. Hozirgi kunda Afrikaning Saxara davlatidan janubdagi mamlakatlar sayyoramizning eng qashshoq mamlakatlari hisoblanadi. Bu yerda mehnatga yaroqli aholining bir kunlik ish haqi 1 AQSh dollaridan pastdir. Shu sababli mazkur mamlakatlar bankning moliyaviy yordamlarini birinchi navbatda oladilar.

O'zbekiston Respublikasi Davlat mustaqilligiga erishgan dastlabki paytlardan boshlab, xorijdan mablag'lar jalb qilish masalasiga alohida e'tibor berdi.

2003-yilning 1-yanvar holatiga ko'ra xorijiy mamlakatlardan va xalqaro moliya-kredit tashkilotlardan jalb qilingan mablag'larning umumiy summasi 1580,9 mln AQSh dollarini tashkil qildi. Shuning 93,6 foizi kredit majburiyatlarining hissasiga to'g'ri keladi. Jalb qilingan mablag'larning qolgan qismi turli shakllarda olingan moliyaviy yordamlar hissasiga to'g'ri keladi.

Yuqorida keltirilgan ma'lumotlardan ko'rinadiki, moliyaviy yordamlarning miqdori nisbatan kichik bo'lib, ular davlat budjeti daromadlari nuqtayi nazaridan sezilarli darajadagi amaliy ahamiyatga ega emas.

Soliqsiz daromadlar tarkibidagi asosiy daromad turlaridan biri — davlatga tegishli bo'lgan mulklarni sotish va xususiy lashtirishdan keladigan daromadlar hisoblanadi.

Rivojlanayotgan davlatlarda, shu jumladan, MDHga a'zo mamlakatlarda davlat mulkini xususiy lashtirishdan va sotishdan olingan daromad soliqsiz daromadlar tarkibida sezilarli salmoqni egallaydi. Buning asosiy sababi shundaki, mazkur davlatlar uchun sobiq SSSR iqtisodiyotidan meros bo'lib qolgan davlat mulkinging ustuvorligiga asoslangan iqtisodiyot qoldi. Shu sababli mazkur mamlakatlarda ko'p ukladli iqtisodiyotni shakllantirish zaruriyati davlat mulkini xususiy lashtirishni dolzarb masalasiga aylantirdi. Xususan, Rossiya Federatsiyasida 2001-yilda davlat mulkini xususiy lashtirish va sotishdan olingan budjet daromadlarining umumiy summasi 17081,4 mln. rublni

tashkil qildi. Bu summaga munitsipial mulkchilik tasarrufida bo'lgan davlat mulkini sotish summasini qo'shsak u holda davlat mulkidan olgan budget daromadlarining umumiy summasi 37081,4 mln. rublni tashkil qiladi. Bu summani budget daromadlari nuqtayi nazaridan baholash uchun uning soliqsiz daromadlarining umumiy hajmidagi salmog'ini o'rganish kifoya qiladi. Agar 1996-yilda davlat mulkini sotish va xususiylashtirishdan olingan budget daromadlarining soliqsiz daromadlarining umumiy hajmidagi salmog'i 14,0 foizni tashkil qilgan bo'lsa, 2001-yilda bu ko'rsatkich 50,5 foizni tashkil qildi. 2002-yilga kelib esa, mazkur ko'rsatkich 38,7 foizni tashkil qildi.

Keltirilgan ma'lumotlarning tahlilidan ko'rinadiki, *birinchidan*, davlat mulkini sotish va xususiylashtirishdan olingan daromadlar Rossiya Federatsiyasi davlat budgetining soliqsiz daromadlari tarkibida asosiy o'rinni egallaydi; *ikkinchidan*, soliqsiz daromatlarga xos bo'lgan noabarqarorlik ushbu daromad turiga ham xos ekanligi yaqqol kuzatiladi.

Davlatga tegishli mulklarni sotishda va davlat korxonalarini xususiylashtirishda ushbu korxonalarining davlatga tegishli bo'lgan oddiy aksiyalarini sotish muhim o'rin egallaydi. Aksiyalarni sotishda ularning bozor bahosi muhim o'rin egallaydi. Agar oddiy aksiyalarning bozor bahosi yuqori bo'lsa, u holda aksiyalarni sotishdan olingan budget daromadlarining miqdori nisbatan katta bo'ladi. O'z navbatida, oddiy aksiyalarning bozor bahosi emitentning sof foydasining miqdoriga bog'liq sof foydaning miqdori qanchalik katta bo'lsa, ularga to'lanadigan dividendning miqdori ham shunchalik yuqori bo'ladi.

2003—2004-yillarda davlat mulkini xususiylashtirish dasturiga muvofiq, mazkur davr mobaynida respublikamizda ustav kapitalida davlatning ulushi 25 foizdan 51 foizgacha bo'lgan 673 ta korxonadagi davlatning ulushi birja va birjadan tashqari bozorlarda sotilishi lozim. Bu korxonalarining ichida iqtisodiy salohiyati yuqori bo'lgan bir qator yirik korxonalar — «Agama» sanoat korxonasi, «Jizzaxplastmass» HJ, «Elektrokimyozavodi», «O'zbekselmash» HJ, «Toshqishloq-mash» HJ kabi korxonalar mavjud. Ularning ustav kapitalidagi davlatga tegishli aksiyalarning sotilishi davlat budgetining soliqsiz daromadlari hajmining oshishiga olib keladi.

2003—2004-yillarda davlat mulkini xususiylashtirish dasturiga muvofiq, ustav kapitalida davlatning ulushi 51 foiz va undan yuqori bo'lgan 644 ta korxonaning ustav kapitalida davlatning ulushini qisqartirish ko'zda tutilgan. Shunisi xarakterliki, ko'pchilik korxonalarining ustav kapitalidagi davlatning ulushining 40 foizdan ortiq qismini sotish ko'zda tutilgan. Masalan, «Navoimontajavtomatika» DAKning ustav kapitalidagi davlat ulushining 49,0 foizini, «Andijon

bioxim zavodi» HJning ustav kapitalidagi davlat ulushining 45,0 foizini, «O'z kimyosanoat» DAKning ustav kapitalidagi davlat ulushining 49,0 foizini, «Olmaliq tog'-metallurgiya kombinati» HJning ustav kapitalidagi davlat ulushining 46,5 foizini sotish mo'ljallangan. Mazkur korxonalarining ustav kapitalidagi davlat ulushining muvaffaqiyatli tarzda sotilishi O'zbekiston Respublikasi davlat budjetining soliqsiz daromadlari hajmini sezilarli darajada o'sishiga olib keladi.

Davlat mulki bilan bog'liq daromadlarning ikkinchi turi davlatga tegishli bo'lgan mulklarni ijaraga berishdan olinadigan daromadlar hisoblanadi. Ijara to'lovlari shaklidagi mazkur daromadning miqdori ijaraga beriladigan mulklarning umumiy maydoniga va ijara stavkalariga bog'liqdir. Rossiya Federatsiyasida 2001-yilning 1-iyun holatiga Federal budjetga hisoblangan ijara to'lovlarining atigi 318,0 ming rubli Federal budjetga kelib tushdi. Holbuki, mazkur daromad turi bo'yicha Federal budjetga kamida 5300 mln. rubl kelib tushishi lozim. Amalga oshirilgan tadqiqotlar natijasi shuni ko'rsatadiki, *birinchidan*, juda katta umumiy maydonga ega bo'lgan davlat mulklari bo'yicha (82,7 kv. metr) yangi ijara shartnomalari tuzilmagan; *ikkinchidan*, to'lov intizomining yaxshi emasligi sababli 794,9 mln. rubl miqdoridagi ijara to'lovlari bo'yicha muddati o'tgan qarzdorlik mavjud; *uchinchidan*, ijara stavkalari va umuman ijara to'lovlari bo'yicha asossiz imtiyozlar mavjud.

Davlat mulki bilan bog'liq budjet daromadlarining uchinchi turi davlat mulkini sotishdan olingan daromadlar hisoblanadi. Davlat mulkini sotishda kompaniyaning kapitalizatsiya darajasi muhim o'rin tutadi. Kapitalizatsiya darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, davlat mulkini bir qator sotishdan olingan daromadlar miqdori shunchalik katta bo'ladi. Masalan, Rossiya Federatsiyasining davlat korxonalarida 1998—2000-yillarda kapitalizatsiya darajasining keskin pasayishi kuzatilgan. Xususan, «Slavneft» korxonasida 2000-yilda kapitalizatsiya darajasi mavjud 1188,5 mln. AQSh dollaridan 855,7 mln. AQSh dollariga tushib qolgan. Ya'ni, korxonaning kapitalizatsiya darajasi 332,9 mln. AQSh dollariga pasaygan. Bu esa, korxonaning bozor bahosini 2000-yilda 28 foizga pasayishiga olib keldi. Rossiya Federatsiyasi hisob palatasi tomonidan o'tkazilgan tekshirishlar natijasi shuni ko'rsatadiki, «Slavneft» rahbariyatining sho'ba korxonalar orqali aktivlarni boshqa kompaniyalarga o'tkazib yuborish natijasida korxonaning kapitalizatsiya darajasi keskin pasayib ketgan. «Slavneft» korxonasining boshqa kompaniyalarning balansiga o'tkazib yuborilgan sof aktivlarining miqdori 8400,0 mln. rublni tashkil qildi.

Davlat mulki bilan bog'liq daromadlarning to'rtinchi turi davlatning davlat korxonalarining ustav kapitaliga qo'ygan investitsiyalaridan oladigan daromadlari hisoblanadi. Davlat korxonalarining moliyaviy holati qanchalik barqaror bo'lsa, ular tomonidan oddiy aksiyalarga to'lanadigan dividendlarning darajasi shunchalik yuqori bo'ladi. Rossiya hukumatiga yirik miqdorda dividendlar to'lovchi korxonalar, RAO «Gazprom», NKA «Lukoil», NKA «Rostneft», NKA «Slavneft», AKA «Transneft», AKA «Transnefteprodukt», RAO «AES Rossii», OAO «Texskabeksport», AK «Alrosa» va OAS «TVEL» kompaniyalari hisoblanadi. Ular 1999-yilda davlat tomonidan olingan jami dividendlarning 71,0 foizini to'lagan bo'lsa, 2000-yilga kelib bu ko'rsatkich 87,0 foizni tashkil qildi¹.

Mazkur kompaniyalarning moliyaviy holatining barqarorligi ularning sof foydasi miqdorining katta bo'lishiga olib keldi. Natijada davlatga tegishli bo'lgan aksiyalarga to'g'ri keladigan sof foyda miqdorining minimal summasi 96900 mln. rublni tashkil qildi.

Endi biz O'zbekiston Respublikasi amaliyotida davlat mulkini sotish va xususiyashtirish bilan bog'liq daromadlarning amaldagi holatini tahlil qilamiz.

33-jadval

DAVLAT MULKINI XUSUSIYLASHTIRISHDAN OLINGAN
DAROMADLARNING O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI DAVLAT
BUDJETINING SOLIQSIZ DAROMADLARI TARKIBIDAGI
SALMOG'INING O'ZGARISHI

Ko'rsatkichlar	Yillar					2003-yilda 1999-yilga nisbatan o'zgarishi, punktda
	1999	2000	2001	2002	2003	
1. Davlat budjetining soliqsiz daromadlari — jami (mlrd. so'm)	78,4	155,1	110,8	0,2	108,4	+30,0
2. Xususiyashtirishdan olingan daromadlar (mlrd. so'm)	7,2	-	5,9	8,6	12,0	-5,2
3. Xususiyashtirishdan olingan budget Daromadlarining soliqsiz daromadlarning umumiy hajmidagi salmog'i (%)	9,2	X	5,3	5,3	11,1	+1,9

¹ A. Jo'rayev «Davlat budjeti daromadlarini shakllantirishning samarali yo'llari».

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinadiki, 2000-yilni hisobga olmagan-da, tahlil qilingan davr mobaynida davlat mulkini xususiylashtirish-dan olingan daromadlarning miqdori o'sish tendensiyasiga ega bo'lgan. Bu esa davlat mulkini xususiylashtirish jarayonini izchillik bilan amalga oshirilayotganligidan dalolat beradi.

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinadiki, 2003-yilda xususiylashtirish-dan olingan daromadlarning davlat budjeti soliqsiz daromadlarining umumiy hajmidagi salmog'i o'tgan yillardagiga nisbatan sezilarli darajada yuqori bo'lgan. Buning asosiy sababi shundaki, Prezidenti I.Karimov 2003-yil 17-fevral kuni Vazirlar Mahkamasida bo'lib o'tgan va 2002-yilda Respublikani ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish yakunlari hamda 2003-yilda iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish-ning asosiy yo'nalishlariga bag'ishlangan majlisda davlat mulkini xususiylashtirish jarayonini qattiq tanqid qilgan edi. Xususan, davlatga tegishli aksiyalarning joylashtirilmadan qolib ketayotganligi, aksiyadorlik jamiyatlariga aylantirilgan korxonalarni boshqarishda aksiyadorlarning rolini past ekanligi kabi ko'plab muammolarning mavjudligi Prezident tomonidan e'tirof etilgan edi. Shu boisdan ham, 2003-yilda xususiylashtirish jarayonlarining sur'atini yanada tezlashtirish, iqtisodiyotda xususi sektorning rolini oshirish masalalariga katta e'tibor berildi. Bu tadbirlar natijasida xususiylashtirish jarayonining samaradorligi oshdi. Birgina 2003-yilda xususiylashtirish dasturi asosida 2015 ta obyekt va aksiyalar paketi sotildi. Bu esa, 2002-yildagi mazkur ko'rsatkichga nisbatan 1,6 marta ko'p demakdir. Davlat mulkini xususiylashtirish negizida 980 dan ziyod xususi korxonalar va nodavlat mulki bo'lgan 400 ta boshqa turdagi korxonalar tashkil etildi, 2003-yilda 2002-yilga nisbatan korxonalarining aktivlari 3,5 barobar ko'p sotildi. Xususiylashtirishdan tushgan mablag'larning hajmi 2003-yil mobaynida 1,3 barobar ko'paydi, mulkni xorijiy investorlarga sotishdan olingan mablag'larning miqdori esa 3,4 barobar ortdi.

Davlat mulkini xususiylashtirish jarayonlari 2004-yilda ham izchillik bilan amalga oshirilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2003-yil 17-apreldagi «2003—2004-yillarda korxonalarni davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish dasturi to'g'risida»gi 185-sonli qarori bu boradagi muhim ahamiyatga ega bo'lgan me'yoriy hujjat hisoblanadi. Buning boisi shundaki, mazkur qarorga muvofiq, *birinchidan*, 2003—2004-yillarda birja va birjadan tashqari bozorlarda to'liq sotilishi kerak bo'lgan korxonalar va obyektlarning ro'yxati belgilab berildi; *ikkinchidan*, ishlab chiqa-

rishni texnika bilan qayta jihozlash va zamonaviylashtirish uchun xorijiy investorlarning investitsiya majburiyatlari hisobiga O'zbekiston Respublikasi hududiga keltiriladigan texnologik asbob-uskunalarga ehtiyot qismlar va butlovchi buyumlar investor tomonidan investitsiya majburiyatlari qabul qilingan vaqtdan boshlab investitsiya davrida bojxona to'lovlaridan ozod qilinadi. Bu esa xorijiy investorlarni xususiy lashtirish jarayonida faol ishtirok etishdan manfaatdorligini oshiradi.

Davlat mulkini xususiylashtirish natijasida ulardagi ishlab-chiqarish jarayonining samaradorligini oshirish va bir vaqtning o'zida soliqsiz daromadlar hajmini oshirish borasida Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida boy tajriba to'plangan. XX asrning 80-yillari boshlariga kelib, xususiylashtirish Fransiya, Belgiya, Italiya, Germaniya, Gollandiya, Ispaniya, Shvetsiya va Avstriyada hukumat iqtisodiy siyosatining asosiga aylandi. Buning asosiy sababi, mana shu davrda davlat korxonalarining moliyaviy holatini keskin yomonlashgani bo'ldi.

1983-yilda Fransiya iqtisodiyotining davlat sektorida 3 mingga yaqin korxonalar mavjud edi. Fransiyada davlat sektorining xissasiga investitsiyalarning 49 foizi, eksportning 30 foizi, qo'shilgan qiymatning 28 foizi, mamlakat iqtisodiyotida band aholining 23 foizi to'g'ri kelar edi. Butun metallurgiya, aluminiy ishlab chiqarish, elektronika sanoati, kimyo, oyna ishlab chiqarish, informatika, farmatsevtika sanoati davlatning qattiq nazorati ostida edi. Davlat korxonalari moliyaviy ahvolining yomonlashuvi shuning uchun ham Fransiya iqtisodiyotining yomonlashuviga sabab bo'ldi.

Fransiya xususiylashtirishni amalga oshirishda Buyuk Britaniya va AQShning tajribasidan keng foydalandi. Bunda «kam soliqlar, kam kafolatlar, kam davlat ishtiroki» shioridan foydalanildi, xususiylashtirish dasturiga muvofiq, Fransiyada 65 ta davlat korxonasini sotish ko'zda tutildi. Ularning 42 tasi bank-kredit sohasidagi, 13 tasi sug'urta sohasidagi, 9 tasi sanoat sohasidagi korxonalar edi.

1986—1988-yillar mobaynida mamlakatda 15 ta yirik kompaniya, shu jumladan, «Pariba» va «Suek» kompaniyalari xususiylashtirildi. 15 ta xususiylashtirilgan kompaniyalardan 14 tasi 1082 ta korxonani nazorat qilar edi. Natijada 15 ta kompaniyani xususiylashtirish natijasida 125 mlrd. frank miqdoridagi daromad olindi. Bu esa, Buyuk Britaniyada 1979—1985-yillar mobaynida amalga oshirilgan xususiylashtirish natijasida olingan daromadlardan 1,5 marta ko'pdir.

Sharqiy Yevroya mamlakatlarida amalga oshirilgan xususiylashtirish jarayonlari biz uchun ko'proq amaliy ahamiyat kasb etadi, chunki, bu mamlakatlarda 1990-yilga qadar sotsialistik tuzum hukmron edi.

Sharqiy Yevropa davlatlarida 1990-yillardan boshlab bozor munosabatlariga o'tish maqsadida iqtisodiy islohotlarning amalga oshirilishi dastlab, davlat korxonalarini xususiylashtirishni qamrab oldi. Professor T.A.Yesirkenovning tadqiqotlariga ko'ra, Bolgariya, Polsha va Ruminiyada davlat mulkining 50 foizini, Chexiya va Slovakiyada 70 foizini, Vengriyada 50 foizini xususiylashtirish rejalashtirilgan edi.

1995—1997-yillarda Vengriyada 1997-yilga qadar rejalashtirilgan xususiylashtirish hajmining 60 foizi amalga oshirildi. Mamlakat iqtisodiyotining asosiy tarmoqlari — elektroenergetika, telekommunikatsiya, banklar, kimyo sanoati xususiylashtirildi. Boshqa mamlakatlardan farqli ravishda, Vengriyada davlat korxonalarini xususiylashtirishda xorijiy kapital faol ishtirok etdi. Shuning uchun xususiylashtirishdan olingan daromadlarning 2/3 qismi xorijiy valutilarda olingan daromadlardan iborat bo'ldi. Bu esa, Vengriyaning tashqi qarzini kamaytirishda muhim rol o'ynadi¹.

1997-yilning oxiriga kelib, Vengriya iqtisodiyotining xususiylashtirish sektorida Yalpi ichki mahsulotning 80 foizga yaqin qismi ishlab chiqarildi. Lekin xorijiy kapitalning iqtisodiyotdagi yuqori mavqeyi saqlanib qoldi: bu ko'rsatkich sanoatda 75 foizni, energetika majmuyida 60 foizni, bank sektorida esa 60 foizdan ortiqni tashkil qildi.

Ma'lumotlardan ko'rinadiki, sobiq sotsialistik mamlakatlarda davlat korxonalari monopol mavqega ega edilar. Cheoxoslovakiyada har bir korxonalar monopolist hisoblanar edi. Shu sababli yaratilgan qo'shilgan qiymatning hajmida davlat korxonalarining salmog'i yuqori edi.

¹ A. Jo'rayev «Davlat budjeti daromadlarini shakllantirishning samarali yo'llari».

XULOSA

O'zbekistonda jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni isloh qilish, bozor islohotlarini chuqurlashtirish va iqtisodiyotni yanada erkinlashtirish sohasidagi chora-tadbirlarni ishlab chiqish va amalda ro'yobga chiqarish borasida katta ishlar amalga oshirildi. Bu borada quyidagilarni xulosa qilish mumkin:

- Budget tizimi — turli darajadagi budgetlar va budget mablag'lari oluvchilar yig'indisini, ularni tashkil etishni va tuzish prinsiplarini, shuningdek, budget jarayonida ular o'rtasidagi paydo bo'ladigan o'zaro munosabatlarni o'zida ifodalaydi.

Budget tizimining asosiy printsiplari — budget tasnifi tizimi, hisobga olish — budget hujjatlari va budget jarayoni tuzilishining yagonaligi, budget tuzilishining ma'muriy-hududiy tuzilishiga muvofiqligi, turli darajadagi budgetlarning o'zaro bog'liqligi, Davlat budgeti balansi, davlat daromadlarini aniq manbalar bo'yicha va xarajatlarini yo'nalishlar bo'yicha rejalashtirish, Davlat budgeti xarajatlarini tasdiqlangan budgetdan ajratiladigan mablag' doirasida sarflash va barcha darajadagi budgetlarning mustaqilligidan iborat.

Davlat budgeti daromad va xarajatlarning muvozanatligidan iborat moliyaviy reja deb yuritiladi. Ammo dunyoning ko'pchilik mamlakatlari Davlat budgetining daromad va xarajatlari teng holda bo'lishi juda kam uchraydi. Budget mexanizmlari orqali iqtisodiyotni tartibga solish davlat ixtiyoriga kelib tushadigan pul mablag'larini manyovrlashtirish orqali amalga oshiriladi. Bozor iqtisodiyotiga asoslangan boshqaruv sharoitida asosiy ishlab chiqarish kuchlari xususiylashtirilgan bo'ladi, bu esa Davlat budgetining iqtisodiy sohaga ta'sirini chegaralaydi. Lekin shunday iqtisodiy tarmoqlar, korxonalar mavjudki, ularni budget tomonidan moliyalashtirish, pirovardida, mamlakat ijtimoiy rivojlanishini ta'minlaydi. Bu korxonalar iqtisodiyotda muhim o'rin tutadi va ushbu korxonalarsiz iqtisodiyotda oqsoqlanish yuzaga kelib qolishi mumkin. Davlat ba'zi korxonalarini masalan, og'ir sanoat, qishloq xo'jaligi, transport korxonalari, temir yo'l tizimi, aloqa kabilarni budgetdan moliyalashtiradi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2003-yil 21-avgustdagi 361-sonli qaroriga muvofiq moliya vazirligi huzuridagi «Respublika yo'l jamg'armasi to'g'risida»gi Nizomga asosan jamg'arma mablag'lari umumiy foydalaniladigan avtomobil yo'llarini qurish, ta'mirlash, saqlash va ulardan foydalanish yuzasidan xarajatlarni qoplash uchun sarflanadi.

Budjetdan ta'lim tizimiga, ayniqsa maktab ta'limini rivojlantirishga katta mablag' sarflanmoqda. Vazirlar Mahkamasining 2003-yil 29-avgustdagi «Umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limiga izchil o'tishni ta'minlashga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida»gi 473-sonli qaroriga muvofiq 2004—2009-yillarda 82975 o'rinli akademik litseylar qurilishi rejalashtirilgan. Ta'lim muassasalarini darsliklar bilan ta'minlash, o'qitishning texnik vositalari, laboratoriya uskunalari va jihozlari, kompyuter texnikasiga bo'lgan ehtiyojini qondirish masalasi dolzarbligicha qolmoqda.

Vazirlar Mahkamasining 2004-yil 28-dekabrdagi 610-sonli qaroriga ko'ra, 2005-yil 1-yanvardan boshlab barcha korxonalar va tashkilotlar maktab ta'limini rivojlantirishga majburiy ajratmalar (ko'rsatilgan ko'rsatkichlarning 1 foizi miqdorida) 2004—2009-yillarda maktab ta'limini rivojlantirish Davlat umummilliy dasturini amalga oshirish joriy etildi. 2005-yil 29-iyundagi PF — 620-sonli Farmonga ko'ra 2005-yilning 1-iyulidan boshlab, budjetdan tashqarii Pensiya jamg'armasi, Respublika yo'l jamg'armasi va maktab ta'limi jamg'armasiga majburiy ajratmalar o'rniga yagona soliq to'lovi joriy etildi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, Davlat budjeti davlatning asosiy moliyaviy quroli sifatida umumdavlat xarajatlarini moliyalashtiradi.

Davlat budjeti moliya tizimida davlat moliyasi tarkibiga kiritilib, jamiyat iqtisodiy hayotida uning ahamiyati davlat moliyasining — budjetdan tashqarii maxsus fondlar, davlat krediti, davlat korxonalari moliyasiga nisbatan ancha yuqoriligi kuzatiladi. Davlat budjetining oldiga qo'ygan asosiy vazifalari, uning iqtisodiy va ijtimoiy hayotga aralashuv darajasi hamda mamlakat rivojlanishining u yoki bu bosqichida turganligiga qarab belgilanadi.

Mustaqillik yillarida O'zbekiston Respublikasi budjet tizimi o'zining shakllanish bosqichini boshdan kechirdi. Davlat budjeti jamiyatdagi mavjud moliyaviy resurslarni davlat ixtiyorida markazlashtirish va undan iqtisodiyotning turli sohalarini dotatsion moliyalash kabi vazifalardan asta-sekinlik bilan ozod etilmoqda.

Iqtisodiyotning erkinlashuvi sharoitida Davlat budjeti iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishda davlatning asosiy moliyaviy quroli sifatida yirik investitsion loyihalarni moliyalashtirish, ishlab chiqarish quvvatlarini yangilash, yangi ish o'rinlarini barpo etish va aholining ijtimoiy himoyasini ta'minlashdagi roli ortmoqda.

IQTISODIY ATAMALAR GLOSSARIYSI (IZOH)

Audit — xo'jalik yurituvchi subyektlarning moliyaviy hisobotlarini maxsus vakolatli auditor shaxslar (auditorlik firmalari) tomonidan hisobotning to'g'riligini va moliyaviy hajmda ho'jalik operatsiyalari tegishli qonunlar boshqa me'yoriy hujjatlarga mosligini, shuningdek to'laligi, haqiqiylikini, buxgalteriya hisobini yuritish yoki boshqa moliyaviy hisobotlarga qo'yilayotgan talablarga mosligini aniqlash maqsadida mustaqil ekspertiza va tahlil qilish. Audit, shuningdek konsaltingni — mijoz bilan tuzilgan shartnoma asosida xizmatlar ko'rsatishni ham o'z ichiga oladi.

Aksiz solig'i (fran. acciese; lot. accido — kesmoq, qirqmoq) — ichki bozor konyunkturasini muhofaza qilish va iste'mol darajasini muvofiqlashtirish maqsadida ishlab chiqarilgan yoki import qilinadigan tovarlarning ayrim turlariga, asosan ular narxiga qo'shilishini hisobga olgan holda belgilanadi.

Aholining pul daromadlari — aholi (ayrim shaxs yoki biror guruh) muayyan davr mobaynida oladigan pul miqdori — real daromadlarning asosiy shakli; ular tarkibiga ish haqi, dehqon (fermer xo'jaliklari)ning daromadlari, yordamchi tomorqa xo'jaligidan, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini sotish, xizmat ko'rsatishdan tushadigan daromadlar, nafaqa va stipendiyalar kiradi.

Aholining real daromadlari — jamiyat a'zolari muayyan davr mobaynida haqiqiy mehnat haqlari daromadlariga xarid qilishlari mumkin bo'lgan moddiy ne'matlar (tovarlar) va xizmatlar miqdori.

Akkreditiv — Xalqaro savdoda hisob-kitob qilish usuli; bunda bank importchining iltimosiga ko'ra hamda ko'rsatmalariga muvofiq eksportchiga to'lov o'tkazish (naqd hisob-kitob) yoki eksportchi taqdim etgan hujjatni akseptlash (kredit hisob-kitobida) majburiyatni oladi, bu ish muayyan summa va muddatda hamda ko'zda tutilgan hujjatlarga (odatda konosament, sug'urta polisi, hisob varaq — faktura va boshqalar) nisbatan amalga oshiriladi.

Aholining to'lov qobiliyati — aholining real daromadlari evaziga moddiy ne'matlar va xizmatlar xarid qilish imkoniyati.

AQSh soliq tizimi — soliq siyosati, moliya tadbirlari, davlatning tadbirkorlikka ta'sir o'tkazishi bozor munosabatlari rivojlangan bu mamlakat xo'jalik mexanizmining asosiy unsurlari hisoblanadi.

Balans — 1. Muvozanat. 2. Ko'rsatkichlar tizimi. U ishlab chiqarish vositalarining ham tarkib (aktiv), ham ularning manbalari, maqsadga mo'ljallanishi va qaytarish muddatlari (passiv) bo'yicha muayyan sanadagi holatning pul bilan ifodalanishidir. Balans yig'ma va buxgalteriya balanslari tizimiga bo'linadi.

Bank — alohida iqtisodiy muassasa bo'lib, u pul mablag'lari (omonatlar) ni bir yerga jamlaydi, kredit (qarzlar, ssudalar) beradi, pul hisob-kitoblarini amalga oshiradi, pullar (emissiya), qimmatli qog'ozlar (banknotlar, cheklar va veksellar) chiqaradi, davlatlar, korxonalar (firmalar), muassasalar va alohida shaxslar o'rtasida o'zaro to'lovli hisob-kitob qilish paytida vositachilik qiladi.

Bayon etilgan daromad — jismoniy yoki yuridik shaxsning soliq miqdorini hisoblash uchun soliq organlari maxsus hujjatlarga asosan bayon etgan daromadi.

Bevosita soliqlar — xo'jalikning moliyaviy faoliyatiga to'gridan-tog'ri ta'sir qiluvchi majburiy to'lovlar.

Bilvosita moliyalash — pul mablag'lari oila xo'jaliklaridan firmaga moliya vositalari orqali boradigan moliya bozorlari yo'nalishlari majmuyi.

Bilvosita soliq — to'g'ri soliqdan farqli ravishda, soliq to'lovchining daromadiga qarab, tovar va xizmatlarning sotilish narxiga qo'shimcha qiymat sifatida belgilanadigan va iste'molchi hisobidan undiriladigan soliq.

Birja mahalliy solig'i — birjadagi qiymatli qog'ozlar bo'yicha yig'im.

Birja solig'i — birja oborotida olinadigan soliq; proporsional stavkalarga binoan olib, bitimlar summaga nisbatan 1 — 2,5 foizni tashkil etadi.

Birjadagi oldi-sotdi bitimlaridan undiriladigan yig'img'lar — tovar-xom-ashyo, valuta va ko'chmas mulk birjalarida oldi-sotdi bitimlarni amalga oshirish yo'li bilan tovar yoki boshqa mol-mulk (xomashyo, valuta va shu kabilar) ni, mol-mulkka egalik huquqini sotib oluvchi, yuridik va jismoniy shaxslar mulkchilik shakllaridan qat'i nazar, yig'im to'lovchi hisoblanadi.

Bir marta olinadigan yig'im — bu to'lov turi bozor, yarmarkalar va maxsus savdo uchun ajratilgan boshqa joylarda savdo-sotiq faoliyati bilan shug'illanayotgan jismoniy shaxslardan yoki bozor hududiga kiruvchilardan undiriladi.

Boj (arab. o'lpon, soliq ma'nosida) — qadimdan bir davlat tomonidan ikkinchi bir davlatga to'lanadigan yoki bir mamlakatdan boshqa mamlakatga, viloyatdan viloyatga o'tish uchun, shuningdek, shahar va qishloq bozorlarida savdogarlardan olingan maxsus to'lov, o'lpon vazifasini bajarib kelgan.

Boj to'lovlari — tovarlar va transport vositalarini chegarasidan o'tkazishda, shuningdek qonunda belgilangan boshqa holatlarda olinadigan to'lovlarning barcha turlari: bojlar, aksiz solig'i, qo'shilgan qiymat solig'i, bojxona yig'implari va jismoniy shaxslardan undiriladigan yig'implar.

Bojxona deklaratsiyasi — chegaradan olib o'tiladigan tovarlar (eksport va import tovarlar, yuk-bagaj, qo'lda olib yuriladigan yuk, valuta, boshqa moddiy-ma'naviy boyliklar), transport vositalari to'g'risidagi ma'lumotlar qonun talablari asosida rasman qayd etilgan, bojxona nazoratini amalga oshirish uchun zarur bo'lgan yozma yoki og'zaki bayonnoma.

Bojxona kiritimlari — bojxona amallaridan davlat budjetining kiritimlar qismiga tushadigan mablag'lar. B.k. davlat chegarasidan o'tayotgan tovarlardan undiriladigan to'lovlardan, ya'ni bojlar, soliqlar, bojxona yig'implari, jarimalar, bojxona organlari tomonidan musodara etilgan tovarlar (mol-mulk)ni sotishdan hosil bo'ladigan tushumlardan tashkil topadi.

Bojxona siyosati — bojxona nazorati orqali mamlakat iqtisodiyotini barqarorlashtirish va rivojlantirish, ichki bozorni himoyalash, iste'molchilar manfaatlarini, salomatligini muhofaza qilish maqsadida davlat tomonidan belgilangan va amalga oshirilayotgan tamoyillar, tadbirlar, yo'nalishlar majmuasi.

Bojxona tizimi — davlat siyosati va boj mexanizmi organlarining faoliyati, boj to'lovlarining, bojxona faoliyatining mohiyatini anglatuvchi unsurlar majmuasi.

Budjet (ing.) — daromad va xarajatlar balansining pulda ifodalangan rejasi.

Budjet jarayoni — davlat budjetini tuzish, ko'rib chiqish, qabul qilish va ijro etish; uning ijrosini nazorat qilish, ijrosi borasidagi hisobotlarni tayyorlash va tasdiqlash, shuningdek, davlat budjetiga kiruvchi budjetlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni qonun hujjatlariga asosan tartibga solish.

Budjetdan tashqari fondlar — a) ijtimoiy fondlar — sug'urta fondi; pensiya fondi; bandlik fondi; majburiy tibbiy sug'urta fondi; b) noijtimoiy fondlar — yo'l fondi; ekologiya va boshqa maqsadli fondlar.

Budjet daromadlari va xarajatlarining tasnifi — yalpi mablag'ning daromad va xarajatlar tarkibiga bo'linishi.

Budjet tizimi — davlatning barcha budjetlari unsurlarining majmuasi.

Budjet to'lovlari — xo'jalik yurituvchi subyektlar va jismoniy shaxslar uchun qonunlarda belgilangan soliq, yig'im, boj va majburiy to'lovlar tizimi.

Davlat boji — ma'lum xizmat ko'rsatganlik uchun fuqarolar, muassasa va tashkilotlardan davlat organlari yig'ib oladigan yig'implar: ro'yxatga olish, pochta, sud, meros bojlari va h.k.ga tegishli qoidalar «Davlat boji to'g'risida»gi Qonunda belgilab berilgan.

Davlat nafaqa sug'urtasi — ish beruvchilar va fuqarolarning majburiy sug'urta badallari hisobidan fuqarolarni qarilik, nogironlik, boquvchisini yo'qotish holati va muayyan miqdordagi yillar xizmat qilganligi uchun mehnat nafaqalari bilan ta'minlash maqsadida amalga oshiriladigan sug'urta turi O'zRda «Davlat nafaqasi to'g'risida»gi Qonunga asosan amalga oshiriladi.

Davlat soliqlari — xo'jalik yurituvchi subyektlardan davlat budjetiga majburiy olinadigan pul mablag'i.

Davlat soliq inspeksiyasi — davlat soliq xizmatining aholini soliqqa tortish, soliqlarni o'z vaqtida undirish bilan bog'liq faoliyatini bevosita amalga oshiruvchi shahar va tumanlardagi quyi organ.

Davlat soliq qo'mitasi — O'zR DSQ soliq sohasida davlat nazoratini amalga oshiruvchi organ.

Davlat soliq tizimi — soliq to'lovlarining budjetga o'z vaqtida tushishini nazorat qiladigan ko'p pog'onali mexanizm tuzilmasi.

Davlat sug'urtasi — tabiiy ofatlar, baxtsiz hodisalar yoki biror sohadagi muhim tavakkalchiliklardan zarar ko'rgan shaxslar va tashkilotlarga yordam ko'rsatish, ular ko'rgan zararlarini qoplash shakllari hisoblanadi.

Davr xarajatlari — xo'jalik subyektlarining bevosita ishlab chiqarish jarayoni bilan u qadar bog'liq bo'lmagan xarajatlari.

Daromad — korxonalar, muassasa, tashkilotlar yoki ayrim jismoniy shaxslar hisobiga kelib tushadigan sof pul va boshqa mablag'lar.

Daromad (foyda) solig'ini to'lovchilar — moliya yilida soliq olinadigan daromad (foyda)ga ega bo'lgan yuridik shaxslar tushuniladi.

Daromad va xarajatlar modeli — davlat miqyosida bir tarmoqning daromadi ikkinchi tarmoqning iqtisodiy va moliyaviy holatiga ta'sir qilishini aniqlashga imkon beruvchi uslub.

Defitsit (lotincha defisit — yetishmaydigan, taqchil) — iste'molchilarga biror mahsulotning yetishmasligi tushuniladi.

Dollar — AQShning pul birligi, 100 sentga teng.

Dotatsiya (lotincha dotatio — hadya, xayr-ehson) — davlatning yoki xalqaro tashkilotning qaytarmaslik sharti bilan beradigan pul yordami.

Emissiya (lotincha emissio) — muomilaga pul va qimmatli qog'ozlar chiqarish. Pul emissiyasi emitent banklar banknotlar chiqarishi yoki xazina tomonidan qog'oz pul chiqarilishi tarzida yuz beradi.

Faktoring — moliyalash sohasidagi xizmatlarning bir turi, u asosan bozorga endigina kirib borayotganlar, shuningdek, kichik va o'rta firmalar uchun mo'ljallangan.

Franshiza — 1. Odatda yaxshi topilgan savdo ramzidan foydalangan holda avvaldan belgilab qo'yilgan qoida va me'yorlarga muvofiq xo'jalik faoliyatining muayyan ko'rinishini amalga oshirish huquqi. 2. Sug'urta

qildiruvchi ko'rgan zararni sug'urtalash shartlariga muvofiq sug'urtalovchi tomonidan qoplanishi zarur bo'lmagan qismi.

Fiskal (soliq-budjet) siyosati — hukumat organlari tomonidan iqtisodiyotga ta'sir ko'rsatish maqsadida soliqqa tortishni va davlat xaridlari tuzilmasini o'zgartirish bo'yicha amalga oshiriladigan choralar.

Jamg'armalar — xo'jalik yurituvchi subyektlar va uy xo'jaliklari daromadlarining tovarlarini sotib olishga va xizmatlarga yoki soliqlarni to'lashga ishlatilmaydigan qismi.

Jami (yalpi) daromad — moliya yilida yangidan yaratilgan mablag'.

Jismoniy shaxslar — fuqarolik huquq va majburiyatlarining egasi, tashuvchisi, jumladan, soliq to'lovchi bo'lgan insonlar, mazkur mamlakat fuqarolari, boshqa davlatlarning fuqarolari va fuqaroligi bo'lmagan shaxslar.

Joriy hisob varag'i — pul mablag'larini saqlash va naqd pulsiz hisob-kitoblarni amalga oshirish uchun kredit muassasida xo'jalik subyekti, mansabdor shaxs yoki fuqaro nomiga rasmiylashtirilgan maxsus hisob hujjati.

Ijtimoiy soliqlar — ish beruvchilar, xodimlar va tadbirkorlar tomonidan ijtimoiy fondlarga to'lanadigan maqsadli to'lovlar majmuyi.

Inflatsiya (pul qadrsizlanishi) — mamlakatda muomilada yurgan qog'oz pullar miqdorining xo'jalik oboroti ehtiyojlaridan ortiq darajada ko'payishi.

Investitsiyalar — foyda, dividend yoki daromadlarning boshqa shakllarini olish maqsadida sanoat, qishloq xo'jaligi va boshqa korxonalariga, shuningdek qimmatli qog'ozlarga sarmoya qo'yish.

Kredit kartochnasi — hisob-kitob qilish shakli bo'lib, bunda banklar ularning omonatchilari sotib olgan tovarlarni va xizmatlar haqini darhol to'lash majburiyatini oladilar. Bu hujjat plastik kartochna ko'rinishida bo'lib, unda nomer, egasining nomi, uning imzo namunasi, amal qilish muddati qayd etiladi. Muomalada nufuzli (oltin va platina) kartochnalar ham bo'ladi. 1983-yildan boshlab esa «aqlli» kartochnalar chiqarila boshlandi. Bunday kartochnalarga mikroprotessor (chip) o'rnatilgan bo'lib, katta xotiraga ega bo'lgan (odatdagi 72 belgi o'rniga, 8 ming belgili) shu mikroprotessorga mijoz to'g'risida qo'shimcha ma'lumotlar kiritiladi.

Kredit pullar — kredit hamda pulning to'lov vositasi sifatidagi vazifalar rivojlanishi asosida vujudga kelgan to'lov vositalari va muomala vositalari (banknotlar, cheklar, veksellar).

Kvazi-pullar — tijorat banklaridagi muddatli va jamg'arma omonatlarda turgan naqdinasiz shakldagi pul mablag'lari.

Likvid aktivlar — naqd pullar, oltin, talab qilib olinguncha saqlanadigan hisob varaqlaridagi mablag' qoldiqlari, bir kalendar oyigacha muddatga qo'yilgan depozitlar, xususiy va davlat qimmatli qog'ozlari, tijorat veksellari va boshqa tez sotiladigan bank mablag'lari.

Lizing — ixtisoslashgan lizing kompaniyasi vositachiligida asosiy fondlarga mablag' qo'yishni moliyalovchi o'ziga xos firma. U uchinchi shaxs uchun ma'lum miqdordagi tovarga mulkdorlik huquqini oladi, unga ijaraga qisqa, o'rta va uzoq muddatli qilib beradi.

Mahalliy budjet — viloyat, shahar va tumanlar bo'yicha daromad va xarajatlar balansining qiymat ko'rsatkichlaridagi ifodasi.

Mahalliy soliqlar va yig'imlar — mamlakat qonunlariga asosan, davlat hokimiyati mahalliy organlari o'z qarorlari bilan belgilangan va mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi uchun ularning vakolatlari doirasida foydalanilgan soliqlar.

Moliya vositalari — vazifasi oila xo'jaligining pul mablag'larini to'plash va keyinchalik bu mablag'larni boshqa firmalar tasarrufiga berishdan iborat bo'lgan moliya firmalari majmuyi.

Peniya (lotincha pena — jazo, jazolash) — jarimaning bir turi. Moliyaviy jazo chorasi.

Pul — umumiy ekvivalent rolini bajaruvchi alohida tovar turi, ayrboshlash va qiymat shakllari o'z-o'zidan rivojlanishi mahsulidir. Pul — bu tovar ishlab chiqarishning iqtisodiy toifasi. U umumiy qiymat ekvivalenti hisoblanadi.

Polis — sug'urta idorasi (sug'urtalovchi) ning sug'urtalash haqidagi bitimni tasdiqlovchi hujjat.

Soliq tizimi — davlat soliq modelining asosiy unsuri — soliq siyosati, mexanizmi va imtiyozlardan foydalanish jarayoni bo'lib tahlil qilinadi.

Sug'urta kompaniyasi — sug'urtalovchi vazifasini ado etadigan tashkilot, ya'ni u sug'urta hodisasi ro'y bergan taqdirda sug'urta qildiruvchi ko'rgan zararni qoplash majburiyatini zimmasiga oladi.

Ta'minlangan qarz — haqiqiy qiymati ssuda qarziga teng bo'lgan yoki undan ortiq bo'lgan, yoki bank kafolatiga, hukumat kafolatiga ega bo'lgan yo bo'lmasa belgilangan tartibda sug'urtalab qo'yilgan likvid garovi tarzidagi ta'minotga ega qarz.

To'g'ridan-to'g'ri (bevosita) mablag' bilan ta'minlash (moliyalash) — mablag'lar jamg'arma egalaridan qarz oluvchilarga bevosita boradigan moliya bozorlari yo'nalishlari majmuyi.

Trast — xususiy shaxslar va tashkilotlar uchun ishonchli vazifalarni bajaradigan kompaniya.

Qarz olib moliyalash — kreditorga firma mulkining biron-bir ulushiga egalik huquqini bermagan holda keyinchalik foizi bilan to'lash majburiyati hisobiga firma investitsiyalari uchun pul mablag'lari oladigan har qanday bitim.

Yig'imlar — xo'jalik yurituvchi subyektlar va jismoniy shaxslardan qonun asosida ma'lum maqsadlar uchun olinadigan mablag'.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI VAZIRLAR MAHKAMASINING

Q A R O R I

1999-yil 3-sentabr, 414-son

BUDJET TASHKILOTLARINI MABLAG' BILAN TA'MINLASH TARTIBINI TAKOMILLASHTIRISH TO'G'RSIDA

Davlat budjeti hisobiga mablag' bilan ta'minlanadigan tarmoqlarda iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish, budjet tashkilotlarini mablag' bilan ta'minlash mexanizmini takomillashtirish, budjet mablag'laridan samarali va aniq foydalanish maqsadida Vazirlar Mahkamasi qaror qiladi:

1. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining 2000-yil 1-yanvardan boshlab budjet tashkilotlari xarajatlarini mablag' bilan ta'minlashning yangi tartibini joriy etish to'g'risidagi taklifiga rozilik berilsin. U quyidagilarni nazarda tutadi:

- budjet mablag'laridan tejab, samarali va aniq foydalanish hamda budjet nizomini mustahkamlash uchun budjet tashkilotlari rahbarlarining mustaqilligini kengaytirish va mas'uliyatini oshirish;
- budjetdan mablag' oluvchi tashkilotlarni mablag' bilan ta'minlash mexanizmini soddalashtirish va budjet mablag'laridan foydalanishda yuqori natijalarga erishish maqsadida mavjud mablag'larini oqilona taqsimlash uchun shart-sharoitlar yaratish;
- budjet tashkilotlari xodimlari mehnatini rag'batlantirish, ular faoliyati samaradorligini oshirish va kadrlarning o'rnashib qolishi uchun shart-sharoitlar yaratish.

2. Belgilansinki, yangi tartibga muvofiq budjet tashkilotlarini mablag' bilan ta'minlash normativlar bo'yicha (faoliyat turiga ko'ra) xarajatlarning quyidagi guruhlarini bir satrda mablag' bilan ta'minlash usulida amalga oshiriladi:

I. Ish haqi va unga tenglashtirilgan to'lovlar (bolali oilalarga nafaqalar va kam ta'minlangan oilalarga moddiy yordam, stipendiyalar va boshqalar);

II. Ish haqiga qo'shimchalar;

III. Kapital qo'yilmalar (Davlat investitsiya dasturida nazarda tutilgan aniq ro'yxatlarga muvofiq);

IV. Boshqa xarajatlar.

Budjet tashkilotlarini mablag' bilan ta'minlash tartibi tasdiqlansin.

3. Yuridik shaxs maqomiga ega bo'lgan budjet tashkilotlarini mablag' bilan ta'minlash manbalarini:

- faoliyat turi bo'yicha tovarlar (ishlar, xizmatlar) ishlab chiqarish va sotishdan;

- budjet tashkilotlari tomonidan vaqtincha foydalanilmayotgan binolarni va davlatning boshqa mol-mulkini boshqa tashkilotlarga ijaraga berishdan;

- yuridik va jismoniy shaxslar tomonidan budjet tashkilotlariga homiylik (beg'araz) yordami berilishidan qo'shimcha daromadlar olish hisobiga kengaytirish maqsadga muvofiq deb hisoblansin.

4. Mazkur qarorning 3-bandida keltirilgan manbalardan qo'shimcha daromad olayotgan budjet tashkilotlari 2000-yil 1-yanvardan boshlab 5 yil muddatga Davlat budjetiga undiriladigan soliqlar va yig'implarning barcha turlaridan ozod qilinsin, bo'shab qolgan mablag'lar moddiy texnika va ijtimoiy bazani mustahkamlashga, shuningdek, ularning xodimlarini moddiy rag'batlantirishga maqsadli yo'naltirilsin.

5. Yuridik shaxs maqomiga ega bo'lgan budjet tashkilotlariga Budjet tashkilotini rivojlantirish jamg'armasini shakllantirish huquqi berilsin, jamg'arma:

- rejaga muvofiq budjetdan mablag' bilan ta'minlash hisobiga tushgan va hisobot choragining oxirgi ish kuni oxirida budjet tashkilotlari hisobvaraqlarida qolgan, tejab qolgan (foydalanilmagan) mablag'lar (kapital qo'yilmalarini mablag' bilan ta'minlash uchun nazarda tutilgan mablag'lar bundan mustasno);

- budjet tashkilotlari faoliyati turiga muvofiq tovarlar (ishlar, xizmatlar) ishlab chiqarish va sotishdan olingan daromdlar;

- vaqtincha foydalanilmayotgan binolarni va davlatning boshqa mol-mulkini boshqa tashkilotlarga ijaraga berishdan olingan mablag'ning 50%, qolgan 50% mablag' mahalliy budjet daromadlariga o'tkazish;

- yuridik va jismoniy shaxslar tomonidan budjet tashkilotlariga berilayotgan homiylik yordami hisobiga shakllantiriladi.

6. Budjet tashkilotlarining rivojlantirish jamg'armasi mablag'lari quyidagilarga:

- mavjud kreditorlik qarzlarini to'lashga;

- budjet tashkilotining moddiy texnika bazasini mustahkamlashga;

• ijtimoiy rivojlantirish va xodimlarni moddiy rag‘batlantirish tadbirlariga sarflanadi.

7. O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tegishli vazirliklar va idoralar bilan birgalikda:

• tijorat banklarida joriy hisobvaraqlar ochgan, yuridik shaxs maqomi beriladigan budjet tashkilotlari ro‘yxatini belgilashlari;

• budjet tashkilotlari faoliyati turini hisobga olgan holda budjetdan mablag‘ bilan ta‘minlash normativlarini ishlab chiqish va belgilangan tartibda tasdiqlash;

• budjet tashkilotlarini 2000-yil 1-yanvaridan boshlab mablag‘ bilan ta‘minlashning yangi shartlariga o‘tkazishga tayyorlash bo‘yicha zarur tadbirlarni amalga oshirishlari belgilandi.

8. O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi bir oy muddatda:

• tegishli vazirliklar va idoralar bilan birgalikda — budjet tashkilotlari tomonidan tovarlar (ishlar, xizmatlar) ishlab chiqarish va sotish tartibini, budjet tashkilotlari daromadlari va xarajatlarining buxgalteriya hisobi to‘g‘risidagi nizomni;

• O‘zbekiston Respublikasi Davlat mulki qo‘mitasi bilan birgalikda — budjet tashkilotlari tomonidan vaqtincha foydalanilmayotgan davlat mol-mulkini boshqa korxonalar va tashkilotlarga ijaraga berish tartibini ishlab chiqsin va belgilangan tartibda tasdiqlansin.

9. O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi budjet intizomiga rioya qilinishi ustidan qattiq nazoratni ta‘minlasin. Bunda:

• budjet mablag‘laridan, jumladan budjet tashkilotlarini rivojlantirish jamg‘armasi mablag‘laridan noo‘rin foydalanishni;

• budjetdan ajratiladigan mablag‘larning xarajatlar guruhlari bo‘yicha tasdiqlangan limitdan oshib ketishini;

• shtat-smeta intizomining buzilishini;

• xarajatlarni mablag‘ bilan ta‘minlashning belgilangan navbatiga ularni to‘lash muddatlari va to‘liqligiga rioya qilmaslik hollarining oldini olish belgilab qo‘yildi.

Moliya organlari, budjet tashkilotlari rahbarlari budjet intizomiga rioya qilinishi uchun mehnat, ma‘muriy va jinoyat qonunchiligida nazarda tutilgan tartibda shaxsan javob berishlari to‘g‘risida ogohlantirilsin. Bunda budjet tashkilotlarining qo‘shimcha daromadlar olishi bo‘yicha faoliyati budjet mablag‘lari hisobiga bajarilayotgan ishlar, ko‘rsatilayotgan xizmatlar hajmi va sifatiga zarar yetkazmasligi kerak.

Vazirlar Mahkamasining
1999-yil 3-sentabrdagi
414-son qaroriga ilova

BUDJET TASHKILOTLARINI MABLAG‘ BILAN TA‘MINLASH TARTIBI

Mazkur Tartibga O‘zR VM 31.12.2001-y. 490-son
Qaroriga muvofiq o‘zgartirishlar kiritilgan

I. UMUMIY QOIDALAR

1. Mazkur Tartib Davlat budjetidan mablag‘ bilan ta‘minlanadigan tashkilotlarga tatbiq etiladi. Mustaqil ravishda xo‘jalik hisobi faoliyatini yurituvchi, maxsus kelishib olingan tadbirlar uchun budjetdan dotatsiya va mablag‘lar oluvchi vazirliklar, idoralar, korxonalar va tashkilotlarga nisbatan mazkur Tartibni qo‘llash xususiyatlari O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tomonidan belgilanadi.

2. Budjet tashkilotlarini mablag‘ bilan ta‘minlashning mazkur tartibi quyidagilarni nazarda tutadi:

budjet mablag‘laridan tejab, samarali va aniq foydalanish hamda budjet intizomini mustahkamlash uchun budjet tashkilotlari rahbarlarining mustaqilligini kengaytirish va mas‘uliyatini oshirish;

budjet tashkilotlarini mablag‘ bilan ta‘minlash mexanizmini soddalashtirish va budjet mablag‘laridan foydalanishda yuqori natijalarga erishish maqsadida mavjud mablag‘larni oqilona taqsimlash uchun imkoniyatlar yaratish;

ish haqi va unga tenglashtirilgan to‘lovlarni, ish haqiga qo‘shimchalar, kapital qo‘yilmalar va boshqa xarajatlarni guruhlagan holda bir satrda mablag‘ bilan ta‘minlash usulida budjet tashkilotlarini normativlar bo‘yicha (faoliyat turiga ko‘ra) mablag‘ bilan ta‘minlashning yangi tartibini joriy etish;

budjetdan mablag‘ bilan ta‘minlashni budjet tashkilotlarining faoliyat turi bo‘yicha tovarlar (ishlar, xizmatlar) ishlab chiqarish va sotish faoliyatini kengaytirish bilan birga qo‘shib olib borish;

budjet tashkilotlari xodimlari mehnatini rag‘batlantirish, ular faoliyati samaradorligini oshirish va kadrlarning o‘rnashib qolishi uchun shart-sharoitlar yaratish.

3. Davlat mudofaa qobiliyatini, xavfsizligini ta'minlash, mam-lakatda ichki tartibni saqlash va boshqalar bilan bog'liq xarajatlarni mablag' bilan ta'minlash O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tomonidan nazarda tutilgan tartibda amalga oshiriladi.

II. XARAJATLARNI DAVLAT BUDJETIDAN MABLAG' BILAN TA'MINLASH

4. Xarajatlarning quyidagi guruhleri Davlat budjetidan mablag' bilan ta'minlanadi:

I. Ish haqi va unga tenglashtirilgan to'lovlar (bolali oilalarga nafaqalar va kam ta'minlangan oilalarga moddiy yordam, stipen-di-yalar va boshqalar);

II. Ish haqiga qo'shimchalar;

III. Kapital qo'yilmalar (Davlat investitsiya dasturida nazarda tutilgan aniq ro'yxatlarga muvofiq);

IV. Boshqa xarajatlar.

5. Mablag' bilan ta'minlash budjeti ijrosi jarayonida xarajatlar ro'yxati va smetasiga kiritiladigan o'zgartirishlarni hisobga olgan holda tegishli yil uchun tasdiqlangan budjet parametrlariga hamda budjet tashkilotlarining xarajatlar smetalariga muvofiq tuzilgan budjet xarajatlarining choraklar bo'yicha taqsimlangan yillik ro'yxatiga binoan amalga oshiriladi.

6. Budjet tashkilotlari O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tomonidan tasdiqlangan budjetdan mablag' bilan ta'minlash norma-tivlari asosida smeta va shtatlar jadvalini qonun hujjatlarida belgilan-gan tartibda mustaqil ravishda ishlab chiqadilar va tasdiqlaydilar.

Smetalar O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tomonidan tasdiqlangan Davlat budjeti daromadlari va xarajatlarining amaldagi tasnifnomasiga muvofiq xarajatlarning to'liq yoyilmasi ilova qilingan holda xarajatlarning to'rt guruhi bo'yicha tuzildi.

Ilova smetaning ajralmas qismi hisoblanadi, smetaning prognoz hisob-kitoblarini asoslash uchun xizmat qiladi va hisobot maqsadlari uchun foydalaniladi.

7. Budjet tashkilotlari tasdiqlangan smeta va shtatlar jadvalini ro'yxatdan o'tkazish uchun qonun hujjatlarida belgilangan tartibda O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligiga yoki uning hududiy moliya organlariga taqdim etadilar.

8. Tasdiqlangan smeta va shtatlar jadvalini ro'yxatdan o'tkazish, ilovalarni kelishish taqdim etilgan hujjatlarning tasdiqlangan budget xarajatlari limitlariga va normativlariga hamda budget parametrlariga muvofiqligini tahlili asosida tegishli moliya organlarida qonun hujjatlarida nazarda tutilgan tartibda amalga oshiriladi.

9. Budget tashkilotlarining tasdiqlangan smetasi va shtatlar jadvalini ro'yxatdan o'tkazish mazkur budget tashkiloti mablag' bilan ta'minlanadigan, budget parametrlari tasdiqlangan paytdan boshlab 40 kundan kechiktirmay tegishli moliya organlari tomonidan amalga oshiriladi.

10. Budget tashkilotlarining tasdiqlangan xarajatlar smetasi va shtatlar jadvalini, shuningdek amaldagi smeta va shtatlar jadvaliga kiritiladigan o'zgartirishlar ular O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligida yoki hududiy moliya organlarida ro'yxatdan o'tkazilgandan so'ng amalga kiritiladi.

11. Xarajatlarning I va II guruhlariga kiritilgan budget tashkilotlari birinchi navbatda mablag' bilan ta'minlanadi. Bunda II xarajatlarning guruhiga tegishli mablag' o'tkazmasidan I guruh xarajatlarini amalga oshirish taqiqlanadi.

12. Kapital qo'yilmalarga ajratmalar joriy budget-yili uchun tasdiqlangan Respublika investitsiya dasturiga muvofiq qurilishlarning aniq ro'yxatlariga va amaldagi qonun hujjatlariga muvofiq ajratiladi.

13. Xarajatlarning I va II guruhlarini respublika va mahalliy budgetlardan mablag' bilan ta'minlash smetalarga va budget xarajatlari ro'yxatlariga, ularga kiritilgan o'zgartirishlarni hisobga olgan holda, shuningdek oldingi hisobot davri uchun belgilangan baholash ko'rsatkichlarining bajarilishiga muvofiq har oyda amalga oshiriladi.

14. Budget tashkilotlarini: Respublika budgetidan mablag' bilan ta'minlash — O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligida belgilangan shakldagi (unda budget tasnifnomasi paragraflari va xarajatlar guruhlarini ko'rsatgan holda) xarajat jadvallari va xarajatlarining har bir guruhi bo'yicha bir satrda mablag' o'tkazish uchun to'lov qog'ozini bilan rasmiylashtiriladi.

15. Budget tashkilotlarining xarajatlarini mablag' bilan ta'minlashda yangi budget-yilida mablag' ajratish rejasi debitorlik qarzlarni kreditorlik qarzlardan ortiq summaga va budget tashkilotlarining hisobot-yilidan keyingi-yilning 1 yanvaridagi holatiga ko'ra tovar moddiy boyliklarning normativdan ortiq qoldig'i summasiga kamaytiriladi.

III. BUDJET TASHKILOTLARI TOMONIDAN DAVLAT BUDJETIDAN OLINGAN MABLAGLARNING SARFLANISHI

16. Budjet mablag‘lari budjet tashkilotlari tomonidan mustaqil ravishda, budjet ijrosi jarayonida belgilangan tartibda ularga kiritilgan, o‘zgartirishlarni hisobga olgan holda tasdiqlangan xarajatlar smetasi doirasida sarflanadi. Bunda xarajatlarning I va II guruhi birinchi navbatda mablag‘ bilan ta‘minlanadi.

17. Xarajatlarning III guruhi budjeti tashkilotlari tomonidan Respublika Investitsiya dasturida joriy moliya-yili uchun belgilangan limitlar doirasida mablag‘ bilan ta‘minlanadi.

18. «Boshqa xarajatlar» IV guruhi bo‘yicha mablag‘lar belgilangan limitlar doirasida quyidagi navbatga rioya qilgan holda sarflanadi:
ovqatlantirish;
dori-darmonlar;
kommunal xizmatlar;
boshqa xarajatlar.

19. Budjet tashkilotlari O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi yoki uning hududiy moliya organlari bilan kelishgan holda mavsumiy yoki shoshilinch tadbirlar (birinchi sinf o‘quvchilari uchun maktab anjomlari, kam ta‘minlangan oilalar bolalari uchun qishki kiyimlar xarid qilish, yuqumli kasalliklarga qarshi tadbirlar va boshqa tadbirlar) ni mablag‘ bilan ta‘minlash uchun mablag‘larni IV guruh mablag‘lari hisobiga tezkorlik bilan xarajat qilishlari mumkin.

20. IV guruh hisobiga avtomobillar va boshqa avtotransport vositalarini (maxsus avtotransport bundan mustasno), uyali telefonlar va ortiqcha dabdabali buyumlar (import ofis mebeli, audio-video texnika (o‘quv, ilmiy va tibbiy jarayonlarda foydalanadiganlardan tashqari), ofislar uchun gilamlar va boshqalar, xarid qilishga faqat O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi bilan kelishgan holda yo‘l qo‘yiladi.

21. Xarajatlarning u yoki bu guruhda paydo bo‘lgan kreditorlik qarzlari joriy moliya-yiliga belgilangan limitlar doirasida ularning paydo bo‘lishi navbatiga ko‘ra har qaysi guruh bo‘yicha to‘lanadi.

22. Hisobot choragining oxirgi ish kuni oxirida Budjet tashkilotlarining hisob varaqalarida qolgan tejab qolingani (foydalanilmagan) budjet mablag‘lari (kapital qo‘yilmalarni mablag‘ bilan ta‘minlash uchun nazarda tutilgan mablag‘lar bundan mustasno) olib qo‘yilmaydi, Budjet tashkilotini rivojlantirish jamg‘armasiga o‘tkaziladi va belgilangan tartibda sarflanadi.

23. Budjet tashkilotlarini kelgusi chorakda mablag' bilan ta'minlash hajmi hisobot choragida tejab qolingan (foydalanilmagan) budjet mablag'lari summasiga kamaytirilmaydi.

IV. BUDJET TASHKILOTINI RIVOJLANTIRISH JAMGARMASINI SHAKLLANTIRISH VA UNING MABLAG'LARIDAN FOYDALANISH TARTIBI

24. Yuridik shaxs maqomiga ega bo'lgan budjet tashkilotlarining qo'shimcha daromadlari mablag' bilan ta'minlashning quyidagi manbalari:

faoliyat turi bo'yicha tovarlar (ishlar, xizmatlar) ishlab chiqarish va sotish;

budjet tashkilotlari tomonidan vaqtincha foydalanilmayotgan binolarni va davlatning boshqa mol-mulkini boshqa tashkilotlarga ijaraga berish;

yuridik va jismoniy shaxslar tomonidan budjet tashkilotlariga ko'rsatiladigan homiylik (beg'araz) yordami hisobiga olinishi mumkin.

25. Budjet tashkilotini rivojlantirish jamg'armasi:

rejaga muvofiq budjetdan mablag' bilan ta'minlash hisobiga tushgan va hisobot choragining oxirgi budjet tashkilotlari hisob varaqlarida qolgan tejab qolingan (foydalanilmagan) mablag'lar (kapital qo'yilmalarni mablag' bilan ta'minlash uchun nazarda tutilgan mablag'lar bundan mustasno);

budjet tashkilotlari faoliyati turiga muvofiq tovarlar (ishlar, xizmatlar) ishlab chiqarish va sotishdan olingan daromadlar;

vaqtincha foydalanilmayotgan binolarni va davlatning boshqa mol-mulkini boshqa tashkilotlarga ijaraga berishdan olingan mablag'larning 50 foizi. Mablag'larning qolgan 50 foizini budjet tashkilotlari mahalliy budjetlar daromadiga o'tkazadilar;

yuridik va jismoniy shaxslar tomonidan budjet tashkilotlariga berilayotgan homiylik (beg'araz) yordami hisobiga shakllantiriladi.

26. Budjet tashkilotini rivojlantirish jamg'armasi mablag'lari faqat: avvalo mavjud kreditorlik qarzlarni to'lashga;

budjet tashkilotining moddiy-texnika bazasini mustahkamlash tadbirlariga;

ijtimoiy rivojlantirish va budjet tashkilotlarining xodimlarini moddiy rag'batlantirish tadbirlariga sarflanadi.

27. Budjet tashkilotida muddati o'tkazib yuborilgan kreditorlik qarz mavjud bo'lsa, Budjet tashkilotini rivojlantirish jamg'armasi

mablag'lari tejab qolingan budjet mablag'lari doirasida ushbu qarzni to'lashga (ishlar, xizmatlar tovarlar ishlab chiqarish va sotish bo'yicha jami xarajatlar o'rni qoplangandan so'ng) sarflanadi.

Agar kreditorlik qarzi budjet tashkilotining xarajatlari vaqtincha yetarli miqdorda mablag' bilan ta'minlanmaganligi munosabati bilan paydo bo'lgan taqdirda, kreditorlik qarzning Budjet tashkilotini rivojlantirish jamg'armasi hisobiga to'langan miqdori joriy moliya-yiliga belgilangan xarajatlar limiti doirasida budjetdan qoplanadi.

28. Agar kreditorlik qarzi budjet tashkilotlarining xarajatlar smetasiga ilovada nazarda tutilgan tegishli xarajatlar to'lanmaganligi va (yoki) xarajatlarning har qaysi guruhi bo'yicha belgilangan limitlarning oshib ketganligi munosabati bilan paydo bo'lgan bo'lsa, to'liq hajmda budjetdan mablag' bilan ta'minlangan taqdirda, budjet tashkilotini rivojlantirish jamg'armasi mablag'lari (ishlar, xizmatlar, tovarlar ishlab chiqarish va sotish bo'yicha jami xarajatlar o'rni to'ldirilgandan so'ng) avvalo xarajatlarning to'lanmagan qismi va belgilangan limitlarning ortib ketgan miqdori doirasida kreditorlik qarzlarni uzishga yo'naltiriladi.

29. Budjet tashkilotida kreditorlik qarzar mavjud bo'lmasa yoxud ular mazkur Tartibda belgilangan doirada va shartlarda to'langan taqdirda Budjet tashkilotini rivojlantirish jamg'armasining qolgan mablag'lari (homiyluk yordami, beg'araz yordami miqdori bundan mustasno):

Tushgan barcha mablag'larning kamida 75 foizi tovarlar (ishlar, xizmatlar) ishlab chiqarish va sotish bo'yicha jami xarajatlarning o'rnini to'ldirishga va moddiy-texnika bazani mustahkamlashga; (O'zR VM 31.12.2001-y. 490-son Qarori tahriridagi xat boshi)

Yuridik va jismoniy shaxslar tomonidan budjet tashkilotiga ko'rsatilgan homiyluk (beg'araz) yordamidan olingan mablag'larning barcha summasi, agar homiy bilan kelishilmagan bo'lsa, moddiy-texnika bazani mustahkamlashga sarflanadi.

V. BUDJETDAN AJRATILADIGAN MABLAG'LARNI VA BUDJETDAN TASHQARI MABLAG'LARNI HISOBG A OLISH TARTIBI

30. Moliya organlari va budjet tashkilotlarida buxgalteriya hisobi va hisoboti «Buxgalteriya hisobi to'g'risida»gi Qonunga, Davlat budjetidan mablag' bilan ta'minlanadigan muassasalar va tashkilotlarda buxgalteriya hisobi bo'yicha yo'riqnomaga, Davlat budjeti

daromadlari va xarajatlarining amaldagi tasnifnomasiga va O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining boshqa me'yoriy hujjatlariga muvofiq yuritiladi.

31. Faoliyat turiga ko'ra tovarlar (ishlar, xizmatlar) ishlab chiqarish va sotishdan olingan daromadlar Budjet tashkilotini rivojlantirish jamg'armasiga tushadi hamda amaldagi qonun hujjatlariga muvofiq hisobga olinadi.

Budjet tashkilotini rivojlantirish jamg'armasi mablag'larni shakllantirish va ulardan foydalanish munosabati bilan budjet tashkilotlari tomonidan buxgalteriya hisobining umumiy qoidalarini qo'llash xususiyatlari tarmoq xususiyatini hisobga olgan holda ishlab chiqilgan Budjet tashkilotlari daromadlari va xarajatlari buxgalteriya hisobi to'g'risidagi nizomda qayd etiladi.

32. Yuridik shaxs maqomini olgan budjet tashkilotlari belgilangan tartibda hisobda turadilar, bunda tegishli moliya organlariga hisobot-yilidan keyingi-yilning 15 martigacha bir yilda bir marta «Moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisobot «2-raqamli shaklda moliyaviy hisobot taqdim etadilar.

VI. BUDJET TASHKILOTLARI XARAJATLARI IJROSINI NAZORAT QILISH

33. Budjet mablag'laridan foydalanilishini nazorat qilish ham budjetdan ajratiladigan xarajatlarni mablag' bilan ta'minlash jarayonida (joriy nazorat), ham budjet tashkiloti tegishli xarajatlarni qilgandan keyin (keyinchalik nazorat qilish) amalga oshiriladi.

34. Budjet mablag'laridan foydalanilishini nazorat qilish budjetdan mablag' bilan ta'minlashning belgilangan normativlari va limitlari, davlat budjeti daromadlari va xarajatlarining amaldagi tasnifnomasi, tegishli budjetlarning tasdiqlangan parametrlari, tasdiqlangan shtat jadvallari va belgilangan tartibda ro'yxatdan o'tkazilgan budjet tashkilotlari xarajatlari smetasi, mazkur Tartibning qoidalarining va boshqa qonun hujjatlari asosida amalga oshiriladi.

35. Budjet tashkilotlari tomonidan mablag'larning sarflanishini, shu jumladan Budjet tashkilotini rivojlantirish jamg'armasi mablag'laridan maqsadli foydalanilishini nazorat qilish O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining Nazorat-taftish bosh boshqarmasi, uning hududiy organlari va joylardagi moliya organlari tomonidan qonun hujjatlari bilan berilgan vakolatlarga muvofiq amalga oshiriladi.

36. O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi va tegishli hududiy moliya organlari quyidagi huquqlarga ega:

- budjetdan mablag‘ bilan ta‘minlanadigan tashkilotlardan budjetni rejalashtirish, mablag‘ bilan ta‘minlash, tegishli tashkilot tomonidan budjet intizomiga rioya etilishini nazorat qilish uchun zarur bo‘lgan hisobot ma‘lumotlarini so‘rash;

- kredit muassasalaridan ularning ustavlariga muvofiq budjet tashkilotlarining operatsiyalari va hisob varaqlari to‘g‘risidagi ma‘lumotlarni olish;

- tashkilotlar tomonidan mablag‘lar g‘ayriqonuniy sarflanganda, budjet intizomi buzilishi hollari aniqlangan taqdirda, shuningdek ilgari ajratilgan mablag‘lardan foydalanish to‘g‘risidagi hisobotlar va boshqa belgilangan hisobot taqdim etilmaganda, bu haqda tegishli vazirliklar (idoralar), hokimliklar rahbarlarini xabardor qilgan holda tashkilotlarni budjetdan mablag‘ bilan ta‘minlashni cheklash va zarur hollarda to‘xtatib qo‘yish;

- budjet tashkilotlarining moliyaviy faoliyatini taftish qilish va tekshirish;

- amaldagi qonun hujjatlari buzilgan taqdirda tekshirish materiallarini huquqni muhofaza qilish organlariga berish.

VII. BUDJET TASHKILOTLARI RAHBARLARI VA MOLIYA ORGANLARI VAKOLATLI XODIMLARINING JAVOBGARLIGI

Budjet tashkilotlarining shtat jadvallari va xarajatlar smetasini tuzish va ro‘yxatdan o‘tkazishning to‘g‘riligi va asoslanganligi uchun javobgarlik

37. Budjet tashkilotlarining smetalari va shtat jadvallarini tuzish hamda tasdiqlangan smetalari va shtat jadvallarini ro‘yxatdan o‘tkazish tartibiga rioya etilishi, ularning tasdiqlangan tasnifnomaga, xarajatlar normativlari va limitlariga muvofiqligi uchun amaldagi qonun hujjatlariga muvofiq:

- budjet tashkilotlarining rahbarlari va bosh buxgalterlari — budjet tashkilotlarining ishlab chiqilgan va ro‘yxatdan o‘tkazish uchun kiritiladigan tasdiqlangan smetalari va shtat jadvallari to‘g‘riligi va asoslanganligi uchun;

- O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tizimining vakolatli xodimlari, shu jumladan Moliya vazirligi rahbarlari va markaziy

apparati xodimlari — budjet tashkilotlarining ro'yxatdan o'tkazilgan shtat jadvallari va yig'ma smetalari to'g'riligi va asoslanganligi uchun shaxsan javob beradilar.

- Budjet intizomiga rioya etilishi uchun javobgarlik.

38. Ham budjet mablag'lari hisobiga, ham mazkur Tartibda nazarda tutilgan boshqa manbalar hisobiga mablag' bilan ta'minlanadigan tashkilotlarning rahbarlari amaldagi mehnat, ma'muriy, jinoyat qonunchiligiga muvofiq budjet intizomi buzulishi uchun, shu jumladan:

- budjet mablag'laridan va boshqa pul mablag'laridan noo'rin foydalanilishi;
- muddati o'tkazib yuborilgan debitorlik va kreditorlik qarzlarni paydo bo'lishi;
- xarajatlar guruhlari bo'yicha tasdiqlangan budjetdan ajratiladigan mablag'lar limitlari oshirib yuborilishi;
- shtat-smeta intizomi buzilishi;
- xarajatlar smetasi ijrosi to'g'risidagi hisobot o'z vaqtida taqdim etilmaganligi uchun shaxsan javob beradilar.

39. Moliya organlari rahbarlari budjet intizomiga rioya qilinishi uchun mehnat, ma'muriy va jinoyat qonunchiligida nazarda tutilgan tartibda shaxsan javob beradilar.

*Qoraqalpog‘iston Respublikasi budjeti
va mahalliy budjetlarni ijro etishning
moliya organlarida buxgalteriya hiso-
bini yuritish bo‘yicha yo‘riqnoma*

MAHALLIY BUDJETLAR IJROSINING ASOSIY MUOMALALARI BO‘YICHA HISOB RAQAMLARI KORRESPONDENSIYASI

T/r	Muomalalar mazmuni	Hisob raqamlari shifri	
		Debet bo‘yicha	Kredit bo‘yicha
I. Budjetdan ajratilgan mablag‘larning tasarrufchilarini moliyalashtirish bo‘yicha muomalalar			
1	Budjetdan ajratilgan mablag‘larning tasarrufchilarini moliyalashtirish bo‘yicha muomalalar	014	011
2	Budjet mablag‘lari bo‘yicha talab qilib olinguncha asosiy depozit hisob raqamilaridan qaytarib olingan mablag‘larni mahalliy budjet mablag‘larning asosiy hisob raqamiga kelib tushishi	011	014
3	Mablag‘larni bankda ochilgan kapital qo‘yilmalarni va boshqa tadbirlarni moliyalashtirish uchun budjetdan ajratilgan mablag‘lar hisob raqamiga o‘tkazish	013	011
4	Mahalliy budjetning talab qilib olinguncha asosiy depozit hisob raqamlariga banklardagi kapital qo‘yilmalar bo‘yicha hisob raqamlaridan qaytarib olingan mablag‘larning kelib tushishi	011	013
II. Daromadlar bo‘yicha muomalalar			
5	Mahalliy budjetning bankdagi talab qilib olinguncha asosiy depozit hisob raqamiga daromadlarning kelib tushishi	011	040
6	Mahalliy budjetning bankdagi talab qilib olinguncha asosiy depozit hisob raqamiga aniqlanishi kerak bo‘lgan summalarni o‘tkazish	011	041
7	Tasdiqlangan budjetga muvofiq quyi budjetdan ortiqcha daromadlarning kelib tushishi	011	040
8	Aniqlanmagan tushumlarni daromadlarga qo‘shishi	041	040
9	Aniqlanmagan tushumlarni boshqa budjet daromadlariga o‘tkazish	041	011
10	Kelib tushgan ortiqcha daromadlarni qaytarish	040	011
11	Bir daromad turiga ortiqcha to‘langan mablag‘ni boshqa daromad turi bo‘yicha kamomadni to‘lash uchun hisob qilish	040	040

T/r	Muomalalar mazmuni	Hisob raqamlari shifri	
		Debet bo'yicha	Kredit bo'yicha
12	Davlat soliqlari va daromadlaridan ajratmalarni yangi belgilangan foizlarda amalga oshirilgan qayta hisob-kitobga muvofiq o'tkazishda: a) quyi mahalliy budjetlarning talab qilib olinguncha asosiy depozit hisob raqamiga o'tkazish b) quyi mahalliy budjetlarning talab qilib olinguncha asosiy depozit hisob raqamidan yuqori budjetning talab qilib olinguncha asosiy depozit hisob raqamiga tushumning kelib tushishi	040 011	011 040
13	Mahalliy budjet daromadlariga vaqtinchalik qo'shilgan summalarini hisobdan chiqarish a) Joriy-yil muomalalari bo'yicha b) o'tgan-yilgi muomalalar bo'yicha d) yakunlovchi muomalalar bo'yicha	040 042 040	011 011 042
14	Yuqori turuvchi mahalliy budjetdan talab qilib olinguncha asosiy depozit hisob raqamidan dotatsiya summalarini quyi budjet talab qilib olinguncha asosiy depozit hisob raqamiga tushirish	011	040
III. Xarajatlar bo'yicha muomalalar			
15	Tasdiqlangan budjetga muvofiq ortiqcha daromadlarni yuqori budjetga o'tkazish	020	011
16	Moliya organining topshirig'iga ko'ra xarajatlar bevosita mahalliy budjetning talab qilib olinguncha asosiy depozit hisob raqamidan to'lash	020	011
17	Budjetdan ajratiladigan mablag'larni tasarrufchilarning hisobotiga ko'ra banklar tomonidan to'langan kassa xarajatlarini hisobdan chiqarish	020	014
18	Banklarning hisobotiga ko'ra kapital qo'yilmalar bo'yicha kassa xarajatlarini hisobdan chiqarish	020	013
19	Budjetning banklarga ichki qarzdorlik bo'yicha qarzlarni qoplash (aktivlarni jalb qilish)	020	011
20	Jalb qilingan aktivlar bo'yicha foizlar va muddati o'tgan to'lovlar bo'yicha peniyalarni to'lash	020	011
21	Tasdiqlangan budjetga muvofiq dotatsiya summalarini quyi budjetga o'tkazish	020	011
Bir vaqtning o'zida budjet mablag'lari va kassa xarajatlari oluvchilarning budjet mablag'lari bo'yicha talab qilib olinguncha asosiy depozit hisobvaraqlari (3-f shakl) kitobida yozuv amalga oshiriladi			
IV. O'zaro hisob			
	Respublika bo'ysinuvidan mahalliy bo'ysinuvga o'tkazish		
22	Respublika budjetidan olinishi kerak bo'lgan summalarni o'zaro hisob-kitoblarga o'tkazish	061	071

T/r	Muomalalar mazmuni	Hisob raqamlari shifri	
		Debet bo'yicha	Kredit bo'yicha
23	Korxonada, muassasa va xo'jalik tashkilotlari mahalliy bo'ysinuvga o'tkazilgunga qadar respublika bo'yicha ochilgan budjetdan ajratiladigan mablag'lar summasini o'zaro hisob-kitoblarga o'tkazish	014 yoki 020	061
24	Respublika budjeti bilan o'zaro hisob-kitoblar bo'yicha qarzdorlikni qoplash uchun mahalliy budjetning talab qilib olinguncha asosiy depozit hisob raqamiga mablag'larning kelib tushishi	011	061
	Mahalliy bo'ysinuvdan respublika bo'ysinuviga o'tkazishda:		
25	Respublika budjetiga o'tkazilishi kerak bo'lgan summalarni o'zaro hisob-kitoblarga o'tkazish	071	061
26	Respublika budjeti bilan o'zaro hisob-kitoblar bo'yicha qarzdorlikni qoplash tartibida mahalliy budjetning talab qilib olinguncha asosiy depozit hisob raqamiga mablag'larning kelib tushishi	011	020 yoki 014
27	Mahalliy budjetning talab qilib olinguncha asosiy depozit hisob raqamidan respublika budjeti bilan o'zaro hisob-kitoblar bo'yicha qarzdorlikni qoplash uchun mablag'larni o'tkazish	061	011
	Bir mahalliy boshqaruvdan boshqa mahalliy boshqaruvga o'tkazishda:		
	Moliya organiga topshiruvchi balansi bo'yicha:		
28	Mahalliy budjetlarga o'tkazilishi kerak bo'lgan summalarni o'zaro hisob-kitoblarga olib borish	072	062
29	Topshirilgan korxonada, tashkilot va muassasa bo'yicha topshirish muddatiga qadar amalga oshirilgan moliyalashtirish summalarini o'zaro hisob-kitoblarga olib borish	062	020 yoki 014
30	Mahalliy budjetning talab qilib olinguncha asosiy depozit hisob raqamidan respublika budjeti bilan o'zaro hisob-kitoblar bo'yicha qarzdorlikni qoplash uchun mablag'larni o'tkazish	062	011
	Qabul qiluvchi moliya organining balansi bo'yicha:		
31	Mahalliy budjetdan olinishi kerak bo'lgan summalarni o'zaro hisob-kitoblarga olib borish	062	072
32	Qabul qilingan korxonada, tashkilot va muassasa bo'yicha tekshirish muddatiga qadar amalga oshirilgan moliyalashtirish summalarini o'zaro hisob-kitoblarga olib borish	014 yoki 020	062
33	Mahalliy budjetning talab qilib olinguncha asosiy depozit hisob raqamiga o'zaro hisob-kitoblar bo'yicha qarzdorlikni uzish uchun mablag'larning kelib tushishi	011	062

T/r	Muomalalar mazmuni	Hisob raqamlari shifri	
		Debet bo'yicha	Kredit bo'yicha
V. Budjet ssudalari bo'yicha muomalalar			
34	Respublika budjetidan olingan budjet ssudalari	011	051
35	Respublika budjetiga budjet ssudasi bo'yicha qarzdorlikni qoplash uchun o'tkazish	051	011
36	O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining xabariga binoan qoplanmagan budjet summasi o'zaro hisob-kitoblar bilan hisob qilinadi	051	061
37	Quyi budjetlarga budjet ssudalarini berish	052	011
38	Quyi mahalliy budjetlarga berilgan budjet ssudalarini qoplash uchun tushumning kelib tushishi	011	052
39	Yuqori mahalliy budjetdan budjet ssudasini olish	011	052
40	Quyi mahalliy budjetga budjet ssudasi bo'yicha qarzdorlikni qoplash uchun o'tkazish	052	011
41	Yuqori budjet xabariga binoan qoplanmagan budjet ssudasi o'zaro hisob-kitoblar bilan hisob qilindi. a) yuqori moliya organida b) quyi moliya organida	062 052	052 062
VI. Mahalli sxemalar bo'yicha muomalalar			
42	Sxemalar bo'yicha mahalliy budjetning talab qilib olinguncha asosiy depozit hisob raqamiga daromadlarning kelib tushishi	011	040
43	Shaxarlar va tuman mahalliy budjetidan sxemalar bo'yicha qarzdorlik hisob raqamiga viloyat budjetiga tegishli qismidagi o'tkazilgan daromadlar summasi	062	011
44	Viloyat budjetidan sxemalar bo'yicha respublika budjetiga tegishli qismidagi o'tkazilgan daromadlar summasi	061	011
VII. Hisob raqamlarining-yillik yakuni bo'yicha muomalalar			
45	«Budjet ijrosi natijasi» hisobvarag'i hisobidan chiqarish a) hisobot-yili tushgan daromadlar b) respublika budjetidan olingan mablag'larni (07-hisob raqami bo'yicha kredit aylanmalari) d) mahalliy budjetdan olingan mablag'larni (072-hisob raqami bo'yicha kredit aylanmalari) e) hisobot-yili amalga oshirilgan kassa xarajatlarini f) respublika budjetiga berilgan mablag'larni (07-hisob raqami bo'yicha debit aylanmalari) g) mahalliy budjetlarga berilgan mablag'larni (072-hisob raqami bo'yicha debit aylanmalari)	040 071 072 090 090 090	090 090 090 020 071 072

I-QISM

1. O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI DAVLAT BUDJETINING
KASSA IJROSI TO'G'RISIDAGI YO'RIQNOMA

Ushbu Yo'riqnoma O'zbekiston Respublikasining «O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki to'g'risida»gi qonunining 3-moddasiga, «Banklar va bank faoliyati to'g'risida»gi qonunining 27-moddasiga asosan Davlat budjetining kassa ijrosini amalga oshirish va uning hisobini yuritish qoidalarini belgilaydi.

Umumiy qoidalar

1.1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan taqdim qilingan davlat budjeti Oliy Majlis sessiyasida tasdiqlanadi.

1.2. O'zbekiston Respublikasi Davlat budjeti o'z ichiga Respublika budjetini, Qoraqalpog'iston Respublikasi budjetini, viloyatlar, shaharlar va tumanlar budjetlarini birlashtiradi.

1.3. Umumlashgan Davlat budjetini Davlat budjeti va budjetdan tashqari fond mablag'lari tashkil etadi. Budjetdan tashqari fondlarga quyidagilar kiradi: Davlat Mulk qo'mitasi fondi, Resublika Yo'l fondi, Bandlik xizmati fondi va Pensiya fondi.

1.4. O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining asosiy vazifalaridan biri «O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki to'g'risida»gi Qonunga asosan O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi bilan birgalikda Davlat budjetining kassa ijrosini ta'minlashdir.

1.5. Markaziy bankning topshirig'i bo'yicha barcha banklar «Banklar va bank faoliyati to'g'risida»gi Qonunga asosan O'zbekiston Respublikasi Davlat budjetining kassa ijrosi bo'yicha operatsiyalarni amalga oshiradilar.

1.6. O'zbekiston Respublikasi Davlat budjeti bo'yicha xizmat ko'rsatuvchi banklar quyidagilarni amalga oshiradilar:

1.6.1. Davlat soliqlari va daromadlari tushumlari hisobidan moliya bo'limlari tomonidan o'rnatilgan norma asosida mahalliy budjetlarga ajratmalar qilish;

1.6.2. Respublika Yo'l fondiga ajratilgan mablag'larni o'tkazish;

1.6.3. Respublika budjetining daromadlar va xarajatlar hisobini yuritish, daromadlar bo'yicha Davlat budjetining kassa ijrosi to'g'risidagi hisobotni moliya bo'limlari va soliq organlari bilan kelishilgan holda belgilangan muddatda Markaziy bankning Hududiy Bosh boshqarmalari taqdim etadi.

1.6.4. Davlat budjetiga soliqlar va daromadlarni shuningdek, Davlat Ijtimoiy sug'urta va Bandlik xizmati fondiga to'lovlarni o'z vaqtida o'tkazish uchun korxonalar, tashkilotlar va muassasalar tomonidan to'lov topshiriqnomalari taqdim etilishini nazorat qiladi.

1.6.5. Respublika va mahalliy budjetlar qaramog'idagi tashkilotlar va muassasalarga kassa va hisob-kitob xizmatlarini ko'rsatish, shu jumladan Markaziy bankning ko'rsatmalariga asosan budjet va budjetdan tashqari mablag'larning berilishini nazorat qilish.

1.7. O'zbekiston Respublikasi banklarida Davlat budjetining kassa ijrosi bo'yicha operatsiyalarining hisobi quyidagi balans hisobvaraqa-larida yuritiladi:

1.7.1. Markaziy bankning Hisob-kitob kassa markazlari:

21502 «hukumat boshqaruv organlarining talab qilib olinuvchi depozitlari»;

21506 «Boshqa vazirliklar va muassasalarning talab qilib olin-guncha depozitlari»;

21508 «Budjetdan tashqari tashkilotlarning talab qilib olinguncha depozitlari»;

1.7.2. Tijorat banklarida:

20202 «Hukumat va mahalliy hokimiyatning talab qilib olingun-cha depozitlari»;

20204 «Budjet tashkilotlarining budjetdan tashqari mablag'lari bo'yicha talab qilib olinguncha depozitlari».

1.7.3. Markaziy bankning Hisob-kitob kassa markazlarida va tijorat banklarida:

23402 «Respublika budjetining mablag'lari»;

23404 «Respublika qaramog'idagi budjet muassasalarining mablag'lari»;

23426 «Mahalliy hokimiyatning budjet hisobvaraqalari — tuman/shahar»;

23430 «Mahalliy hokimiyatning budjet hisobvaraqalari — Viloyat»;

23432 «Mahalliy hokimiyatning budjet hisobvaraqalari — Qora-qalpog'iston Respublikasi».

1.8. Moliya vazirligining 23402 «Respublika budjeti mablag'lari» hisobvarag'iga quyidagi mablag'lar kirim qilinadi:

1.8.1. Davlat budjetiga kelib tushgan soliqlar va daromadlar hisobidan belgilangan miqdorda qilingan ajratmalar summasi;

1.8.2. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan beril-gan qisqa muddatli qarz summasi;

1.8.3. Davlat qisqa muddatli obligatsiyalarini sotishdan kelib tushgan mablag'i;

1.8.4. Moliya vazirligining boshqa depozit hisob-kitob varaqalaridagi mablag'lari.

1.9. Respublika budjeti hisobidan qilinadigan barcha xarajatlar O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining 23402 «Respublika budjetining mablag'lari» balans hisobvarag'idagi qoldiq miqdorida amalga oshiriladi.

1.10. Respublika budjeti holatini o'rganish va hisob-kitoblarni tartibga solish uchun qabul qilinadigan chora-tadbirlar O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi bilan kelishilgan holda Markaziy bank tomonidan amalga oshiriladi.

1.11. Davlat budjetining kassa ijrosi bo'yicha bajargan ishlarining holatini tekshirib, shu jumladan, hujjatli tekshirishlar, banklarning ichki auditor xodimi tomonidan amalga oshiriladi.

1.12. Davlat budjetining kassa ijrosini amalga oshirishda belgilangan qoidalarga rioya etilishini nazorat qilish, qonunda ko'zda tutulgan tartibda tegishli organlar tomonidan amalga oshiriladi.

2. O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI DAVLAT BUDJETINING DAROMADLAR BO'YICHA KASSA IJROSI

2.1. Mulkchilik shaklidan qat'i nazar yuridik va jismoniy shaxslar tomonidan Davlat budjetiga o'tkaziladigan barcha to'lovlar O'zbekiston Respublikasi banklari tomonidan qabul qilinadi.

2.2. Budjetga to'lanadigan soliq va boshqa to'lovlar o'z-o'zini boshqarish organlari tomonidan qabul qilinishi va banklarga topshirilishi mumkin.

2.3. Soliq organlari alohida shahar va tumanlar bo'yicha soliq to'lovchilarning ro'yxatini va Respublika budjetiga ular to'laydigan soliqlar va daromadlar ro'yxatini O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining 1993-yil 2-fevraldagi 1-sonli «O'zbekiston Respublikasi budjeti daromadlari va xarajatlari tasniflagichi»da ko'rsatilgan bo'limlari bo'yicha ko'rsatgan holda, keyingi hisobot yil uchun joriy yilning dekabr oyida, budjetning daromadlar hisobvaraqlariga xizmat ko'rsatuvchi banklarga taqdim etishlari lozim.

2.4. Mahalliy soliqlar va daromadlar bo'yicha soliq to'lovchilarning ro'yxatida, ular tomonidan to'lanadigan soliqlar va daromadlarning nomi, to'lovlar qaysi mahalliy budjetga o'tkazilishi va moliya bo'limlarining (viloyat, shahar va tuman) tegishli hisobvaraqlari ko'rsatilgan bo'lishi lozim.

2.5 Soliq organlari yil davomida soliq to'lovchilar, shuningdek, soliqlar tarkibidagi o'zgarishlar to'g'risida banklarga yozma ravishda xabar berishlari shart.

2.6. Budgetga o'tkaziladigan to'lovlar soliq to'lovchilar (yuridik shaxslar) tomonidan, to'lov summasidan qat'i nazar pul o'tkazish yo'li bilan amalga oshiriladi.

2.7. Jismoniy shaxslar soliq va boshqa to'lovlarni, to'lov summalaridan qat'i nazar, naqd pul orqali yoki pul o'tkazish yo'li bilan to'lashi mumkin.

2.8. Budgetga o'tkazilishi lozim bo'lgan barcha turdagi to'lovlar, to'lovchilar joylashgan joyning o'zida respublika va mahalliy budgetlarning hisobvaraqlari ochilgan banklarga o'tkazib beriladi.

2.9. O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 1998-yil 8-oktabrda ro'yxatga olingan 496-sonli «O'zbekiston Respublikasida naqd pulsiz hisob-kitoblar to'g'risidagi nizom» ga asosan ayrim turdagi tovarlar bo'yicha qo'shimcha qiymat solig'i va aksiz solig'i summalari tovar yetkazib beruvchilarning to'lov talabnomalarida, to'lov topshiriqnomalarida, bundan tashqari akkreditivlardan olingan mablag'lar hisobvaraqlari reyestrlarida alohida ajratib ko'rsatiladi va o'rnatilgan tartibda to'lovchi yoki tovar yetkazib beruvchi joylashgan joyning o'zida budgetga o'tkaziladi.

2.10. Mahalliy budgetlarga ajratiladigan mablag'lar tegishli budgetlarning shaxsiy hisobvaraqlariga kirim qilinadi.

2.11. Budgetga to'lovlarni o'tkazish uchun to'lovchilar, tovar yetkazib beruvchilar va soliq organlari tomonidan banklarga taqdim etilgan to'lov hujjatlarida (to'lov topshiriqnomasi, to'lov talabnomasi, inkassa topshiriqnomasi) soliq to'lovchining identifikatsiya raqami (INN), soliq oluvchining identifikatsiya raqami, bundan tashqari to'lov hujjatlari tekstida to'lovning to'rtta belgili simbolini va «Davlat Soliq Qo'mitasi to'lovlar ma'lumotnomasi»ga asosan to'lovning nomi ko'rsatilishi lozim.

2.12. Bank buxgalteri to'lov topshiriqnomasining to'g'ri to'ldirilganligiga ishonch hosil qilib, uni to'lovga qabul qiladi.

2.13. Soliq to'lovchilarning talab qilib olinguncha depozit hisobvaraqlarida mablag'i mavjud bo'lsa, ularning taqdim etgan to'lov topshiriqnomalariga asosan soliq va daromadlar budgetga o'tkazib beriladi.

2.14. Soliq to'lovchilarning talab qilib olinguncha depozit hisobvaraqlarida mablag'lari yetarli bo'lmasa banklarga taqdim etilgan to'lov hujjatlari 2-sonli kartotekaga va ko'zda tutilmagan holatlar 90963 «Muddatida to'lanmagan hisob-kitob hujjatlari» hisobvarag'iga kirim qilinadi.

2.15. Soliq to'lovchilarning talab qilib olinguncha depozit hisobvaraqlariga kelib tushgan pul mablag'lari O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 1998-yil 11-fevraldagi 406-sonli «Xo'jalik subyektlarining bank hisobvaraqlaridan pul mablag'larini hisobdan

chiqarish tartibi to'g'risidagi yo'riqnomaga asosan to'lovlar amalga oshiriladi.

2.16. Moliya bo'limlari va soliq organlari o'z vaqtida budjetga o'tkazilmagan, muddati o'tgan to'lovlarni undirish va boqimandalarini budjet daromadlariga kiritish uchun banklarga inkassa topshiriqnomalarini, to'lov muddatini ko'rsatgan holda taqdim etishlari lozim. Soliq to'lovchilarning talab qilib olinguncha depozit hisobvaraqlarida mablag'i bo'lmasa banklarga taqdim etilgan inkassa topshiriqnomalari 2-sonli kartotekaga va ko'zda tutilmagan holatlar 90963 «Muddatida to'lanmagan hisob-kitob hujjatlari» hisobvarag'iga kirim qilinadi va o'rnatilgan tartibda to'lovlar amalga oshiriladi.

2.17. Banklarning aybi bilan soliq to'lovchilarning to'lov topshiriqnomalari va soliq-moliya organlarining inkassa topshiriqnomalari o'z vaqtida ijro etilmasa, banklar har bir muddati o'tgan kun uchun qonunda belgilangan tartibda va miqdorda pena to'laydi.

2.18. Davlat budjetiga o'tkaziladigan soliqlar va daromadlar, alohida yozilgan to'lov hujjatlariga asosan pul o'tkazish yo'li bilan va naqd pul bilan budjet daromadlarining shaxsiy hisobvaraqlariga kirim qilinadi.

Mahalliy budjetlarga ajratiladigan mablag'lar tegishli budjetlarning shaxsiy hisobvaraqlariga kirim qilinadi.

2.19. Budjet daromadlarining hisobvaraqlari orqali operatsiyalar amalga oshirilsa, shu hisobvaraqlardan ko'chirmalar va ilovalar soliq organlariga va tegishli daromadlarni boshqaradigan tashkilotlarga o'rnatilgan tartibda har kuni beriladi.

2.20. Byujdet daromadlari hisobvaraqlaridan ko'chirmalar qilingan kundan boshlab, uch kun mobaynida banklarga yozma e'tiroznoma bildirilmasa, ko'chirmalar tasdiqlangan deb hisoblanadi.

2.21. Soliq organlari va daromadlarni boshqaradigan boshqa tashkilotlar va muassasalar tomonidan to'lovlarni budjetga o'tkazishda yo'l qo'yilgan kamchiliklar aniqlanganda, ular o'zlariga xizmat ko'rsatuvchi banklarga bu haqda yozma ravishda xabar qilishlari shart. Shaxsiy hisobvaraqlar bo'yicha yo'l qo'yilgan kamchiliklar, tuzatish orderlari bilan bartaraf etiladi.

2.22. Budjetga o'tkazilgan mablag'larni kirim qilishda va hisobdan chiqarishda yo'l qo'yilgan kamchiliklar banklar tomonidan aniqlanganda, bu kamchiliklar tuzatish orderlari bilan mustaqil ravishda bartaraf etiladi.

2.23. Banklarga kelib tushgan soliqlar va daromadlar Respublika yoki mahalliy budjetlarga o'tkazilishi ko'rsatilmagan bo'lsa, bu daromadlar Respublika budjeti daromadlarining 12-bo'limi, 25-paragrafi, 62-simvoli «Boshqa tushumlar»ga kirim qilinadi. Aniqlanmagan daromad summalarini o'tkazish bilan bog'liq bo'lgan savollarni tegishli moliya bo'limlari mustaqil ko'rib chiqadi.

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI BANKLARI TOMONIDAN AHOLIDAN QABUL QILIB OLINGAN TO‘LOVLARNI QABUL QILISH VA BUDJETGA O‘TKAZISH

2.24. Davlat avtomobil nazorati, Davlat epidemiologiya stansiya-lari, hamda jarima solish huquqiga ega bo‘lgan hokimiyatlarning boshqaruv komissiyalari va boshqa tashkilotlar tomonidan solingan jarimalar va yig‘imlarni, shuningdek aholi tomonidan to‘lanadigan soliqlar va boshqa to‘lov summalari banklar tomonidan budjet daromadlariga o‘tkazish uchun qabul qilinadi.

2.25. Davlat boji banklar tomonidan naqd pulda qabul qilinganda, Davlat bojini to‘lovchilarga banklar naqd pulni qabul qilganligi to‘g‘risida kvitansiya beradi.

2.26. Banklar aholidan qabul qilib olingan to‘lovlarni oluvchilar-ning hisobvaraqlariga, tuzilgan shartnomaga asosan o‘tkazib beradi.

MAXSUS YIG‘UVCHILAR ORQALI TUSHADIGAN TO‘LOVLARNI QABUL QILISH VA BUDJETGA O‘TKAZISH

2.27. Davlat budjeti daromalarini o‘zlari qabul qilib olish uchun moliya bo‘limlaridan ruxsat olgan tashkilotlar maxsus yig‘uvchilar hisoblanadilar.

Bulgarga quyidagi tashkilotlar kirishi mumkin:

- bojxonalar;
- o‘rmon xo‘jaliklari;
- Ichki ishlar vazirligi organlari;
- Milliy xafsizlik xizmati organlari.

2.28. Maxsus yig‘uvchilar tomonidan yig‘ilgan mablag‘lar o‘rnatil-gan muddatlarda naqd pul bilan banklarga topshiriladi.

ISHCHI VA XIZMATCHILARNING ISH HAQIDAN USHLAB QOLINGAN SOLIQ VA BADAL SUMMALARINI O‘TKAZISH

2.29. Barcha mulkchilik shaklidagi korxonalar, tashkilotlar va muassasalar va boshqa xo‘jalik yurituvchi subyektlar tomonidan jis-moniy shaxslarga beriladigan ish haqi rag‘batlantirish hamda mukofot summalaridan va mehnat qonunchiligida belgilangan tartibda tuzil-

gan mehnat shartnomasida ko'rsatilgan boshqa daromadlar hisobidan daromad solig'i va badal summalari ushlab qolinadi.

2.30. Jismoniy shaxslarning joriy oy daromadlaridan daromad solig'ini ushlab qoladigan ba'zi xo'jalik yurituvchi subyektlar o'zlariga xizmat ko'rsatuvchi banklarga oyning ikkinchi yarmiga ish haqi olish uchun topshiradigan cheklar bilan bir vaqtning o'zida ushlab qolingani daromad solig'ini budjetga o'tkazish uchun to'lov topshiriqnomalarini taqdim etishlari lozim.

2.31. Jismoniy shaxslarning daromadlaridan ushlab qolingani daromad solig'ini budjetga o'tkazish uchun banklarga taqdim etilgan to'lov topshiriqnomalarining «To'lov maqsadi»da yo'riqnomaning 2.1-bandida keltirilgan rekvizitlar, shuningdek to'lov nomi ko'rsatilgan va «ish haqidan ushlab qolingani daromad solig'i summasi to'liq budjetga o'tkazildi» deb yozib qo'yilishi lozim.

2.32. Korxonalar, tashkilotlar va muassasalar jismoniy shaxslarning joriy daromadlaridan ushlab qolingani daromad solig'i to'g'risidagi ma'lumotlarni o'rnatilgan tartibda bevosita shu soliqlarning tushishini nazorat qiluvchi tegishli soliq organlariga va banklarga berishlari lozim.

2.33. Barcha mulkchilik shaklidagi korxonalar, tashkilotlar va muassasalar ish haqidan ushlab qolingani badal summasini Pensiya fondiga o'tkazish uchun oyning birinchi yarmi va oyning ikkinchi yarmiga ish haqi oladigan vaqtda to'lov topshiriqnomalarini o'zlariga xizmat ko'rsatuvchi banklarga taqdim etishlari lozim.

2.34. Budjet qaramog'idagi tashkilotlar va muassasalar ish haqidan ushlab qolingani badal summasini Pensiya fondiga o'tkazib berish uchun har oyda bir marta, oyning ikkinchi yarmi uchun ish haqi olayotgan vaqtda to'lov topshiriqnomalarini o'zlariga xizmat ko'rsatuvchi banklarga taqdim etishlari lozim.

2.35. Pensiya jamg'armasiga badal summasini markazlashtirilgan tartibda o'tkazib beradigan korxonalar, tashkilotlar va muassasalar bu haqda banklarga yozma ravishda xabar berishlari shart.

2.36. Ish haqidan ushlab qolingani badal summasini Pensiya jamg'armasiga o'tkazib berish uchun taqdim etilgan to'lov topshiriqnomalarida to'lov nomi, qaysi davr uchun ushlab qolingani kuchi ko'rsatilishi lozim.

2.37. Barcha mulkchilik shaklidagi korxonalar, tashkilotlar va muassasalarning talab qilib olinguncha depozit hisobvaraqlaridagi mablag'lari miqdoridan qat'i nazar, budjetga va budjetdan tashqari fondlarga to'lovlarni o'tkazish uchun taqdim etgan to'lov topshiriqnomalari banklar tomonidan qabul qilinadi. Talab qilib olinguncha depozit hisobvaraqlarida pul mablag'lari yetarli bo'lsa, shu zahoti

to'lanadi, agar pul mablag'lari yetarli bo'lmasa to'lov topshiriqnoma-lari 2-sonli kartotekaga va ko'zda tutilmagan holatlar 90963 «Muddatida to'lanmagan hisob-kitob hujjatlari» hisobvarag'iga kirim qilinadi. Talab qilib olinguncha depozit hisobvaraqlariga kelib tush-gan pul mablag'lari O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomo-nidan 1998-yil 11-fevraldagi 406-sonli «Xo'jalik subyektlarining bank hisobvaraqlaridan pul mablag'larini hisobdan chiqarish tartibi to'g'ri-sidagi yo'riqnoma»ga asosan to'lovlar amalga oshiriladi.

2.38. Uzoq muddat xizmat qilgani uchun, yillik ish yakuni bo'y-i-cha va mutaxassisligi bo'yicha belgilangan ustamalar uchun beriladi-gan rag'batlantirish summalaridan ushlab qolingana soliq summalarini budjetga o'tkazib berish uchun to'lov topshiriqnomalarini banklarga o'rnatilgan tartibda naqd pul olish uchun chek topshirayotgan vaqtda taqdim etishlari lozim

2.39. Budjetga o'tkaziladigan soliqdar va Pensiya fondiga o'tkazi-ladigan badal summolari to'lov summasidan qat'i nazar yaxlit sonlar-da o'tkaziladi. Bir yilda bir marta dekabrda o'tkazilishi mumkin.

2.40. Jismoniy shaxslar daromad solig'i bo'yicha budjetga va badal summolari bo'yicha Pensiya fondiga majburiyatlari bo'lmasa, soliq to'lovchilar banklarga to'lov topshiriqnomalarini topshirmaydilar va bu haqda boshqa soliqdar bo'yicha taqdim etiladigan to'lov topshiriq-nomalariga qayd etishlari lozim. Boshqa soliqdar bo'yicha taqdim etiladigan to'lov topshiriqnomalari bo'lmasa, bu haqda chekning orqa tomonining yuqori qismiga yozib qo'yishlari lozim.

2.41. Ta'tilga chiqqanda va ishdan bo'shaganda berilgan pul mab-lag'i uchun ushlab qolingana soliq va badal summolari asosiy ish haqi olinayotgan paytda o'tkazib beriladi. Dekabr oyining ikkinchi yarmida ushlab qolingana summalar dekabr oyi oxirida o'tkaziladi.

QIMMATBAHO METALLARDAN TAYYORLANGAN BUYUMLARNI VA QOTISHMALARNI TEKSHIRIB KO'RISH VA TAMG'ALASH UCHUN TO'LANGAN TO'LOVLARNI RESPUBLIKA BUDJETIGA O'TKAZISH

2.42. Barcha mulkchilik shaklidagi korxonalar, tashkilotlar va muassasalar, shuningdek alohida fuqarolar O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi «Qimmatbaho metallar va qimmatbaho toshlar» qo'mitasining sinov nazorati organlari tomonidan qimmat-baho metallardan tayyorlangan buyumlar va qotishmalarni tekshir-gani va tamg'alaganligi uchun belgilangan miqdorda to'langan

to'lovlar banklar tomonidan Respublika budjeti daromadlarining 12-bo'limi, 23 paragrafi, 24-simvoli «Qimmatbaho metallardan tayyorlangan qotishmalarni va tamg'alangan mahsulotlarni tekshirib bergani uchun to'lovlar» ga kirim qilinadi.

2.43. Xo'jalik yurituvchi subyektlar qimmatbaho metallardan tayyorlangan buyumlarni va qotishmalarni tekshirib ko'rgani hamda tamg'alangani uchun to'lovlarni to'lov topshiriqnomalariga asosan o'tkazadilar. To'lov topshiriqnomalarida inspeksiya nomi hamda to'lov maqsadi «Tekshirish va tamg'alash uchun to'lovlar» deb ko'rsatilishi lozim.

2.44. Sinov nazorati organlari tomonidan tayyor buyumlar va qotishmalarni tekshirib ko'rish hamda tamg'alash uchun qabul qilib olinganligi to'g'risida berilgan kvitansiyalarga asosan jismoniy shaxslar to'lovlarni naqd pul bilan to'laydilar.

2.45. Daromadlarning 12-bo'limi, 23-paragrafi, 24-simvoli bo'yicha shaxsiy hisobvarag'idan ko'chirmalar, ilovalari bilan birga sinov nazorat inspeksiyalariga beriladi.

JARIMA SUMMALARINI BUDJETGA O'TKAZISH TARTIBI

2.46. Ichki ishlar vazirligi, Davlat avtomobil nazorati, sanitariya nazorati, shuningdek jarima solish huquqi berilgan boshqa tashkilotlar tomonidan solingan jarima summalari alohida ochilgan Respublika budjeti daromadlarining 12-bo'limi, 2-paragrafi, 39-simvoli «Sanksiyalar va jarimalar bo'yicha tushumlar» shaxsiy hisobvaraqlariga o'tkaziladi.

2.47. Jarima solish huquqi berilgan tashkilotlar va muassasalar 1-yanvar holatiga, kelib tushgan jarima summalari bo'yicha-yillik hisobot ma'lumotlarini Davlat budjeti daromadlariga xizmat ko'rsatuvchi banklar bilan o'rnatilgan tartibda tasdiqlashlari lozim.

DAVLAT BOJINI, SHUNINGDEK XO'JALIK SUDLARI TOMONIDAN KO'RIB CHIQLILGAN ISHLAR UCHUN OLINADIGAN YIG'IMLARNI QABUL QILISH VA O'TKAZISH

2.48. Yuridik va jismoniy shaxslar davlat bojini to'lovchilar bo'lib hisoblanadilar. Davlat boji Respublika va Mahalliy budjet daromadlariga o'tkazilishi mumkin. Respublika budjetiga o'tkaziladigan

Davlat boji O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining 1993-yil 2-fevraldagi 1-sonli «O'zbekiston Respublikasi budjeti daromadlari va xarajatlari tasniflagichi» ning 11-bo'limida aks ettiriladi.

2.49. Davlat bojini yig'uvchi Davlat organlari Davlat bojining Respublika yoki mahalliy budjetlar daromadlariga o'tkazilishini aniqlaydi va boj to'lovchilarga xabar qiladi.

2.50. Yuridik va jismoniy shaxslar tomonidan Davlat boji pul o'tkazish yo'li bilan yoki naqd pul bilan to'lanishi mumkin.

2.51. Boj naqd pul bilan to'langanda umumiy rekvizitlardan tashqari to'lov nomi va qaysi tashkilotga nisbatan da'vo uchun Davlat bojini to'layotganligi ko'rsatilishi lozim.

2.52. Davlat bojini to'lash uchun yuridik shaxslar tomonidan banklarga taqdim etilgan to'lov topshiriqnomalarida qabul qilingan umumiy rekvizitlardan tashqari qo'shimcha rekvizitlar ko'rsatilishi shart. Davlat bojining o'tkazilishi ustidan nazoratni amalga oshirish maqsadida to'lov topshiriqnomalari, zarur hollarda, qo'shimcha nusxa bilan taqdim etiladi.

2.53. Tumanlarga bo'lingan shaharlarda Davlat boji shahar hokimiyatining qaroriga asosan shahar budjetiga o'tkaziladi.

2.54. Davlat boji to'lov topshiriqnomalariga asosan o'tkazilganda bank buxgalteri tomonidan boj to'lovchilarga qaytarib beriladigan to'lov topshiriqnomasining old yoki orqa tomoniga «Budjet daromadiga so'm kiritildi» deb (raqam va so'z bilan) yozib qo'yilishi lozim. Bu yozuv buxgalterdan tashqari bankning bosh buxgalter yoki uning o'rinbosari tomonidan imzolanishi va bank muhri bilan tasdiqdanishi lozim.

2.55. Ortiqcha yoki noto'g'ri o'tkazilgan Davlat boji summalari yuridik va jismoniy shaxslarga moliya bo'limlari tomonidan qaytariladi.

SOLIQLAR VA DAROMADLARDAN RESPUBLIKA BUDJETIGA VA MAHALLIY BUDJETLARGA AJRATMALAR MIQDORI TO'G'RSIDA BANKLARGA XABAR BERISH TARTIBI

2.56. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlis sessiyasi tomonidan soliqlar va daromadlardan Respublika budjetiga va mahalliy budjetlarga ajratmalar miqdori tasdiqlanadi.

2.57. Soliqlar va daromadlardan Respublika budjetiga va mahalliy budjetlarga ajratmalar miqdori to'g'risida Qoraqalpog'iston Respublikasi, Toshkent shahar va viloyatlar moliya bo'limlariga hamda banklarga quyidagi tartibda yetkaziladi:

2.57.1. Qoraqalpog‘iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahar budjetiga ajratmalar miqdori O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi va O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki bilan birgalikda tayyorlangan telegramma (modemogramma) viloyat moliya boshqarmalariga va Markaziy bankning Hududiy Bosh boshqarmalariga yuboriladi;

2.57.2. Shahar va tuman budjetlariga ajratmalar miqdori viloyat moliya boshqarmalari hamda Markaziy bankning Hududiy Bosh boshqarmalari tomonidan xabar qilinadi;

2.57.3. Tumanlarga bo‘lingan shaharlar bo‘yicha tuman budjetlariga ajratmalar miqdori shahar moliya bo‘limi tomonidan Davlat budjeti daromadlariga xizmat ko‘rsatuvchi banklarga ma‘lum qilinadi.

2.58. Davlat soliqlari va daromadlarida mahalliy budjetlarga ajratmalar miqdori qoidaga asosan butun sonlarda belgilanadi. Ayrim hollarda, budjetni balansga keltirish zaruriyati tug‘ilganda ajratmalar miqdori butun sonlarda o‘nli kasr bilan belgilanishi mumkin.

2.59. Soliqlar va daromadlardan mahalliy budjetlarga ajratmalar miqdori joriy yil davomida o‘zgarsa, bu haqda ushbu yo‘riqnomaning 2.57-bandida bayon etilgan tartibda xabar qilinadi.

2.60. Banklar mahalliy budjetlar ajratmalarining yangi miqdorini olganlaridan keyin, agar ajratmaning yangi miqdori yil boshidan o‘zgartirishni talab qilsa, olgan kunning ertasidan boshlab joriy yil boshidan buyon o‘tgan davr uchun qaytadan hisob-kitob qilishlari shart.

DAVLAT SOLIQLARI VA DAROMADLARIDAN QORAQALPOG‘ISTON RESPUBLIKASI BUDJETIGA VA MAHALLIY BUDJETLARGA AJRATMALAR AJRATISH TARTIBI

2.61. Davlat soliqlari va daromadlarining kunlik tushumlaridan Qoraqalpog‘iston Respublikasi budjetiga va mahalliy budjetlarga (viloyat, shahar, tuman) ajratmalar Davlat budjeti daromadlariga xizmat ko‘rsatuvchi banklar tomonidan dastur asosida avtomatlashgan holda belgilangan foizlar asosida, zarur bo‘lgan hollarda, qo‘lda amalga oshiriladi.

2.62. Respublika budjetining soliqlari yoki daromadlaridan mahalliy budjetlarga ajratmalar, daromadlarning alohida turi bo‘yicha shaxsiy hisobvaraqlarning debetida aks ettiriladi.

2.63. Respublika budjetiga kelib tushgan Davlat soliqlari va daromadlaridan mahalliy budjetlarga ajratmalar so‘m va tiyinlarda hisobga olinadi.

2.64. Qoraqalpog'iston Respublikasi budjetiga va mahalliy budjetlarga ajratmalarni o'tkazish uchun banklar ikki nusxada 04028417-shakldagi qaydnomani tuzadilar (3-ilovada namuna keltirilgan).

2.65. Qaydnomaning birinchi nusxasi «Respublika budjeti daromadlari» hisobvaraqlarining debeti va moliya bo'limlarining talab qilib olinguncha depozit hisobvaraqlari krediti bo'yicha buxgalteriya yozuvlari uchun foydalaniladi va bankning kunlik hujjatlariga tiqiladi, qaydnomaning ikkinchi nusxasi hisobvaraqlarning ko'chirmasi bilan birga tegishli moliya bo'limlariga beriladi.

2.66. Agar tumanlarga bo'lingan shaharlar bo'yicha Respublika budjetiga kelib tushgan soliqlar va daromadlardan shahar va tuman budjetlariga ajratmalar ajratilganda, ajratmalar bo'yicha uch nusxada qaydnoma tuziladi (3-a ilovada namuna keltirilgan).

2.67. Mahalliy budjetlarga qilingan ajratmalar va 23426, 23430, 23432 balans hisobvaraqlariga o'tkazilgan mablag'lar bo'yicha qaydnomalarni va alohida tuzilgan naqd pulsiz kirim-chiqim orderlarini Davlat budjeti bo'yicha operatsiyalarning hisobini yurituvchi buxgalter tuzadi va imzo qo'yadi. Bankning nazorat qiluvchi xodimi qaydnomalarda va naqd pulsiz kirim-chiqim orderlarida mahalliy budjetlarga o'tkaziladigan soliqlar va daromadlar summolari tegishli shaxsiy hisobvaraqlari bo'yicha to'g'ri ko'rsatilganligini, qilingan ajratmalar belgilangan foizlar bo'yicha to'g'ri hisoblanganligini tekshirishi shart.

2.68. Davlat budjeti daromadlari bo'yicha operatsiyalarni amalga oshiruvchi banklarda moliya bo'limlarining (Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyat, shahar va tuman moliya bo'limlarining mos hisobvaraqlari bo'yicha 23426, 23430, 23432) asosiy talab qilib olinguncha depozit hisobvaraqlari ochilmagan bo'lsa, mahalliy budjetlarga ajratilgan mablag'larni o'tkazish uchun moliya bo'limlari shu banklarda ikkilamchi talab qilib olinguncha depozit (tranzit) hisobvaraqlarini ochadilar.

2.69. Moliya bo'limlarining ko'rsatmalariga asosan banklar tomonidan ochilgan ikkilamchi talab qilib olinguncha depozit hisobvaraqlaridagi qoldiq summalar, moliya bo'limlarining asosiy talab qilib olinguncha depozit hisobvaraqlariga o'tkaziladi. Banklar tegishli hisobvaraqlardan ko'chirmalarni va ularga ilovalarni tegishli moliya bo'limlariga belgilangan tartibda beradilar.

2.70. Banklar soliqlar va daromadlardan Qoraqalpog'iston Respublikasi budjetiga va Mahalliy budjetlarga ajratmalar qilishdan tashqari, mahalliy budjetlarga belgilangan foizlar asosida o'tkaziladigan ajratmalarni quyidagicha tartibga olib boradi:

2.70.1. Hisobvaraqlari bitta bankda ochilgan shahar va tuman budjetlari uchun har kuni;

2.70.2. Tumanlarga bo'lingan shaharlar uchun shahar va tuman moliya bo'limlarining hisobvaraqlari bitta bankda ochilmagan bo'lsa — har oyning ikkinchi sanasidan kechiktirmay;

2.70.3. Qoraqalpog'iston Respublikasi budjeti va viloyatlar budjetlari bo'yicha — har oyning ikkinchi sanasidan kechiktirmay.

2.71. Soliqlar va daromadlardan mahalliy budjetlarga ajratilgan ajratma summalarini kunlik tartibga solib borish lozim. Mahalliy budjetlarga haqiqatda ajratilgan ajratma summalari bo'yicha tuzilgan qaydnoma ma'lumotlari bilan daromadlar shaxsiy hisobvaraqlariga-yil boshidan kelib tushgan mablag'lardan talab qilib olinguncha depozit (tranzit)hisobvaraqlarini ochadilar.

2.72. Soliqlar va daromadlardan ajratmalar tuman (shahar) budjetlariga to'liq ajratilmagan bo'lsa, u joriy kun tushumi hisobidan mahalliy budjetlarga o'tkaziladi. Agar tuman budjetlariga yirik miqdorda ortiqcha mablag'lar ajratilgan bo'lsa, tegishli tumanlarning moliya bo'limlari 23426 talab qilib olinguncha depozit hisobvaraqlaridan ortiqcha ajratilgan summalarni Markaziy bankning Hududiy Bosh boshqarmasi Hisob-kitob kassa markazlarida ochilgan Moliya vazirligining 23402 tranzit hisobvarag'iga o'tkazish uchun o'zlariga xizmat ko'rsatuvchi banklarga to'lov topshiriqnomalarini taqdim etishlari lozim. Kam miqdorda ortiqcha o'tkazilgan mablag'larni joriy kun tushumidan ajratmalar qilinayotganda tartibga solishga va o'tkazishga ruxsat beriladi.

2.73. Moliya bo'limlarining talab qilib olinguncha depozit hisobvaraqlarida yetarli mablag'lari bo'lmasa, yoki mutlaqo yo'q bo'lsa, ortiqcha ajratilgan mablag'lar summalari kunlik daromadlar tushumi hisobidan yoki yuqori moliya bo'limlarining hisobvaraqlaridan o'tkaziladi.

2.74. Mahalliy budjetlarga qilingan ajratmalarni tartibga solishdagi barcha o'zgarishlar operativ hisobotda va hisobdan tashqarida aks ettirilishi lozim.

2.75. Tumanlarga bo'lingan shaharlar budjetlari bo'yicha ajratmalarni tartibga solish, shahar va tuman budjet hisobvaraqlari bitta bankda ochilgan bo'lsa, yuqorida ko'rsatilgan tartibda amalga oshiriladi.

2.76. Markaziy bankning Hududiy Bosh boshqarmalari viloyat moliya boshqarmalari bilan birgalikda Davlat soliqlari va daromadlari hisobidan Qoraqalpog'iston Respublikasi va viloyatlar budjetlariga ajratilgan mablag'lar har oyda tartibga solib boriladi.

2.77. Davlat soliqlari va daromadlari hisobidan Qoraqalpog‘iston Respublikasi budjetiga va viloyatlar budjetlariga to‘liq o‘tkazilmagan yoki ortiqcha o‘tkazilgan summalar Qoraqalpog‘iston Respublikasi Moliya vazirligining va viloyat moliya boshqarmalarining to‘lov topshiriqnomalariga asosan tartibga solinadi.

2.78. Dekabr oyida tartibga solingan summalar natijasi shaxsiy hisobvaraqlarda hisobot yilning 31-dekabr holatiga aks ettiriladi.

2.79. Qoraqalpog‘iston Respublikasi Moliya vazirligi va viloyatlar moliya boshqarmalari Qoraqalpog‘iston Respublikasi budjetiga va viloyatlar budjetlariga ajratma qilinmagan mablag‘larni 23402 Respublika budjeti daromadlarining tranzit hisobvarag‘idan tegishli moliya bo‘limlarining 23432 yoki 23430 talab qilib olinguncha depozit hisobvaraqlariga o‘tkazib berish uchun Markaziy bankning Hududiy Bosh boshqarmasi Hisob-kitob kassa markazlariga to‘lov topshiriqnomalarini taqdim etishlari lozim. Bundan tashqari, Qoraqalpog‘iston Respublikasi budjetiga va viloyatlar budjetlariga to‘liq o‘tkazilmagan summalar navbatdagi daromallar tushumlaridan o‘tkazilishi mumkin. To‘liq ajratilmagan mablag‘larning hisobi yo‘riqnomaning 2.95-bandiga asosan hisobdan tashqarida olib boriladi.

2.80. Qoraqalpog‘iston Respublikasi Moliya vazirligi va viloyatlar moliya boshqarmalari Qoraqalpog‘iston Respublikasi budjetiga va viloyatlar budjetlariga ortiqcha o‘tkazilgan summalarni tegishli moliya bo‘limlarining 23432 yoki 23430 talab qilib olinguncha depozit hisobvaraqlaridan 23402 Respublika budjeti daromadlarining tranzit hisobvarag‘iga o‘tkazib berish uchun Markaziy bankning Hududiy Bosh boshqarmasi Hisob-kitob kassa markazlariga to‘lov topshiriqnomalarini taqdim etishlari lozim.

2.81. Markaziy bankning Hududiy Bosh boshqarmasi Hisob-kitob kassa markazlari taqdim etilgan to‘lov topshiriqnomalariga asosan Qoraqalpog‘iston Respublikasi budjetiga yoki viloyat budjetlariga ortiqcha o‘tkazilgan summalarni Markaziy bankning Toshkent shahar bosh boshqarmasi Hisob-kitob kassa markazida ochilgan O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining 23402 hisobvarag‘iga o‘tkazib berishi shart. To‘lov topshiriqnomalarining to‘lov maqsadida «Viloyat budjetlariga ortiqcha o‘tkazilgan summalarini qaytarish, soliqlar va daromadlarning shartli shaxsiy hisobvaraqlari va ularning nomlari» ko‘rsatilishi lozim.

2.82. Tumanlarga bo‘lingan shaharlarning budjetlarini tartibga solishda, agar shahar va tuman budjet hisobvaraqlari bitta shaharda joylashgan alohida banklarda ochilgan bo‘lsa, shahar budjetiga o‘rnatilgan foizlar miqdorida ajratilgan summalar bilan shahar

budjetiga haqiqatda ajratilgan summalar o'rtasidagi farq Markaziy bankning Hududiy Bosh boshqarmalari tomonidan qabul qilib olingan Davlat budjetining kassa ijrosi to'g'risidagi oylik hisobotiga asosan aniqlanadi.

2.83. Bundan tashqari shahar budjetiga to'liq ajratilmagan yoki ortiqcha ajratilgan mablag'lar yo'riqnomaning 2.81-bandida ko'rsatilgan tartibda amalga oshiriladi.

2.84. Toshkent shahri bo'yicha ajratmalarni tartibga solish shahar moliya boshqarmasi tomonidan amalga oshiriladi.

2.85. Viloyatlar budjetlariga ajratmalarni oylik tartibga solishda aniqlangan Davlat soliqlari va daromadlaridan ajratmalar bo'yicha farq summolari yo'riqnomaning 2.82-bandlarida ko'rsatilgan tartibda Markaziy bankning Hududiy Bosh boshqarmalari Hisob-kitob kassa markazlari tomonidan moliya boshqarmalari taqdim etgan to'lov topshiriqnomalariga asosan amalga oshiriladi.

2.86. Markaziy bankning Hududiy Bosh boshqarmalari Hisob-kitob kassa markazlari Davlat budjetining kassa ijrosi bo'yicha tuzgan oylik hisobotlarida Qoraqalpog'iston Respublikasi Moliya vazirligi va viloyat moliya boshqarmalari tomonidan Respublika budjetiga qaytarilgan mablag'lar summalarini, hisobotning «Moliya vazirligining hisobvarag'iga o'tkazilgan avizo summolari» ustunida hamda «Mahalliy budjetga ajratmalar» ustunida (-) ishora bilan «O'zbekiston Respublikasi budjet daromadlari tasniflagichi»da ko'rsatilgan daromadlarning shartli shaxsiy hisobvaraqlari bo'yicha alohida ajratib ko'rsatishi lozim.

2.87. Markaziy bankning Hududiy Bosh boshqarmalari Hisob-kitob kassa markazlari mahalliy budjetlarga ortiqcha ajratilgan summalarni Respublika budjetiga o'tkazilsa, bu summalar Qoraqalpog'iston Respublikasi budjeti va viloyat budjetlari bo'yicha operativ hisobotning «Mahalliy budjetga ajratmalar» ustunida (-) ishora bilan ko'rsatiladi.

2.88. Markaziy bank Hududiy Bosh boshqarmalarining Buxgalteriya hisobi va hisoboti boshqarmalari Hisob-kitob kassa markaziga taqdim etilgan to'lov topshiriqnomalariga asosan ortiqcha ajratilgan summalar O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining hisobvarag'iga o'z vaqtida o'tkazib berilganligini va Davlat budjetining kassa ijrosi bo'yicha operativ va oylik hisobotda to'g'ri ko'rsatilganligini nazorat qilib borishi, qilingan ishlar to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining buxgalteriya hisobi, hisoboti va Davlat budjetining kassa ijrosi departamentiga yozma ravishda xabar qilishlari lozim.

2.89. Qoraqalpog'iston Respublikasi budjeti va viloyat budjetlari hisobvaraqlarida yetarli mablag'lari bo'lmasa, ortiqcha ajratilgan summalar Moliya vazirligiga to'liq o'tkazilgungacha kunlik mahalliy budjetlarga ajratiladigan mablag'lar hisobidan to'lov topshiriqnomalariga asosan o'tkaziladi.

BUDJETGA NOTO'G'RI YOKI ORTIQCHA O'TKAZILGAN SUMMALARNI QAYTARISH VA O'ZARO BOSHQA TO'LOVLAR HISOBIGA O'TKAZISH

2.90. Budjetga noto'g'ri yoki ortiqcha o'tkazilgan mablag'lar soliq to'lovchilarga O'zbekiston Respublikasining «Soliq Kodeksi»ga asosan qaytariladi yoki o'zaro boshqa to'lovlar hisobiga o'tkaziladi.

2.91. Soliq organlari soliq to'lovchilarning arizasiga va ularning shaxsiy hisobvaraqlari ma'lumotlariga asosan soliqlarni qaytarish yoki o'zaro boshqa to'lovlar hisobiga o'tkazish to'g'risidagi xulosasini tegishli moliya bo'limlariga taqdim etadi.

2.92. Moliya bo'limlari daromadlar shaxsiy hisobvaraqlaridan soliqlarni soliq to'lovchilarning talab qilib olinguncha depozit hisobvaraqlariga qaytarish yoki o'zaro boshqa to'lovlar hisobiga o'tkazish uchun ularning summalarini ko'rsatgan holda banklarga to'lov topshiriqnomalarini taqdim etishadi.

2.93. Soliqlar va daromadlar, daromadlar shaxsiy hisobvarag'idan, Davlat budjetiga kunlik tushumlari hisobidan, Mahalliy budjetlarga ajratmalar qilishdan oldin soliq to'lovchilarga qaytariladi yoki o'zaro boshqa to'lovlar hisobiga o'tkaziladi.

2.94. Qaytarilishi yoki o'zaro boshqa to'lovlar hisobiga o'tkazilishi lozim bo'lgan soliqlar va daromadlar summasi tegishli soliqlar va daromadlar shaxsiy hisobvaraqlariga joriy kunda kelib tushgan mablag'lar summasidan ko'p bo'lsa, moliya bo'limlari tomonidan taqdim etilgan to'lov topshiriqnomalaridagi summalar to'liq o'tkazilgungacha qisman to'lashga ruxsat beriladi.

2.95. Moliya bo'limlari tomonidan banklarga taqdim etilgan to'lov topshiriqnomalari (to'lanmagan yoki qisman to'langan) hisobdan tashqarida hisobga olib boriladi.

2.96. O'zaro boshqa to'lovlar hisobiga o'tkazish uchun moliya bo'limlari tomonidan taqdim etilgan to'lov topshiriqnomalariga asosan soliq va daromadlar Respublika budjeti daromadlarining mos hisobvaraqlaridan yo'riqnomaning 2.98-bandlarida ko'rsatilgan tartibda Respublika budjeti daromadlarining moliya hisobvaraqlariga o'tkaziladi va yangi tushum kabi hisobga olinadi.

2.97. Soliq to'lovchilarga soliqlar va daromadlar moliya bo'limlari tomonidan banklarga taqdim etilgan to'lov topshiriqnomalariga asosan yo'riqnomaning 2.93-bandida ko'rsatilgan tartibda tegishli soliqlar va daromadlarning shaxsiy hisobvaraqlaridan qaytariladi.

2.98. Jismoniy shaxslarga soliq va soliqdan tashqari daromadlarni qaytarish uchun moliya bo'limlari mustaqil ravishda qaror qabul qiladilar va uni hujjatlar bilan birga banklarga taqdim etadilar.

2.99. Soliq va daromadlarni qaytarish to'g'risidagi qarorning bir nusxasi bankning kunlik hujjatlariga tikiladi.

2.100. Soliqlan tashqari daromadlarni qaytarish uchun tuzilgan hujjatlarda belgilangan rekvizitlardan tashqari quyidagilar ko'rsatilishi lozim: budjetning nomi, soliq va daromadlar qaytariladigan hisobvarag'i, O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining 1993-yil 2-fevraldagi 1-sonli «O'zbekiston Respublikasi budjeti daromadlari va xarajatlari tasniflagichi»ning bo'limlari, budjetga o'tkazilganligi to'g'risidagi hujjatning raqami va o'tkazilgan sanasi, oluvchining nomi va hisobvarag'i.

2.101. Banklar moliya bo'limlari tomonidan boshqarilmaydigan daromadlar summalari to'g'risidagi ma'lumotlarni tasdiqlashi mumkin.

II QISM

3. O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI DAVLAT BUDJETINING XARAJATLAR BO'YICHA IJROSI

3.1. Respublika budjeti hisobidan qilinadigan barcha amaliyotlar bo'yicha xarajatlar Moliya vazirligi tomonidan taqdim qilingan to'lov topshiriqnomalariga asosan amalga oshiriladi. Xarajatlar Respublika budjeti daromadlari hisobvarag'idagi qoldiq doirasida, Markaziy bankning Toshkent shahar Bosh boshqarmasi Hisob-kitob kassa markazida ochilgan Moliya vazirligining 23402 «Respublika budjeti mablag'larining» hisobvarag'i orqali amalga oshiriladi (bank kodi 00014).

3.2. Moliya vazirligining 23402 budjet daromadlari hisobvarag'ida, xarajatlarni amalga oshirish uchun mablag'lar yetarli bo'lmaganda, o'rnatilgan tartibda O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki bir oy muddatga qisqa muddatli kredit ajratadi.

3.3. Respublika budjeti hisobidan moliyalashtiriladigan vazirliklar, muassasalar va boshqa xo'jalik subyektlarining hisobvaraqlariga o'tkaziladigan mablag'lar Moliya vazirligining to'lov topshiriqnomalariga asosan o'tkaziladi. To'lov topshiriqnomalari «to'lov maqsadi»da xarajatlarning bo'limi, paragrafi, turi, hisobi va analitik hisobi

ko'rsatilishi lozim (xarajatlarning turi, hisobi va analitik hisobi 4-ildavda keltirilgan).

3.4. Vazirliklar va muassasalar o'zlarining qaramog'idagi korxonalar va tashkilotlarga, budjet mablag'larini o'tkazish uchun taqdim etgan to'lov topshiriqnomalarida, to'lov maqsadi va ma'lumotnoma bo'yicha budjet bo'linmalarini ko'rsatishlari lozim.

3.5. Respublika qaramog'idagi korxonalar va tashkilotlarga budjet mablag'larini hisobga olish uchun banklar tomonidan O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 1998-yil 18-noyabrda ro'yxatga olingan «O'zbekiston Respublikasi banklarida ochiladigan bank hisobvaraqlari to'g'risidagi» 539-sonli yo'riqnomasiga asosan alohida talab qilib olinguncha depozit hisobvaraqlarini ochadilar. Hisobvaraqlarning tartib raqami O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 1998-yil 16-noyabrda ro'yxatga olingan «O'zbekiston Respublikasi banklarida buxgalteriya hisobi va hisobotlari to'g'risida»gi 533-sonli yo'riqnomaning 5-ilovasi va O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining 1993-yil 2-fevraldagi 1-sonli «O'zbekiston Respublikasi budjeti daromadlari va xarajatlari tasniflagichi»da ko'rsatilgan tartibda ochiladi.

3.6. Budjet tashkilotlari talab qilib olinguncha depozit hisobvaraqlaridan qilinadigan xarajatlar, hisobvaraqlardagi qoldiq summa doirasida amalga oshiradilar.

3.7. Debitorlik qarzlari, hisobdor shaxslarning qarzlari qoplash uchun va budjet mablag'larini tasarruf etuvchilar tomonidan tovar-moddiy boyliklarni sotishdan kelib tushgan mablag'lar, hisobdor shaxslarga va debitorlik qarzlari qachon vujudga kelganligidan hamda tovar-moddiy boyliklar qachon sotib olinganidan qat'i nazar budjet muassasalarining banklardagi tegishli budjet hisobvaraqlariga o'tkaziladi.

3.8. Joriy yilda olingan va foydalanilmagan naqd pullar budjet muassasalarining talab qilib olinguncha hisobvaraqlarining kreditiga kirim qilinadi. Budjet tashkilotlari kassalariga banklardan naqd pullar olingan va u yangi yilning 1-yanvarigacha banklarga qaytarilmagan bo'lib, ular yangi yil hisobida qaytarilsa, naqd pullar budjet daromadlarining «Yig'implar va turli soliqdan tashqari daromadlar» bo'limining «Boshqa tushumlar» paragrafida hisobga olinadi.

3.9. Budjet hisobvaraqlariga boshqa manbalardan mablag'lar o'tkazish ruxsat etilmaydi, quyidagilar bundan mustasno;

- bolalar muassasalarini saqlash va o'qitish uchun kelib tushadigan mablag'lar;
- korxonalar, tashkilotlar o'z fondlari hisobidan bolalarning ovqatlanishini yaxshilash va bolalar muassasalarini kapital ta'mirlash,

jihozlar va uskunalarni sotib olish, bolalar muassasalari xodimlarini mukofotlash, hamda kasb hunar maktablariga ajratiladigan mablag'lar;

- O'zbekiston Davlat teleradiokompaniyasi tomonidan dasturlarni, e'lonlarni, axborotlarni va boshqa ko'rsatuvlarni ko'rsatish va eshittirishdan tushadigan daromadlari;

- budjet muassasalari tomonidan bino va inshootlarni kapital ta'mirlashni moliyalashtirish uchun budjetdan tashqari talab qilib olinguncha depozit hisobvaraqlaridan budjet mablag'lari bo'yicha talab qilib olinguncha depozit hisobvaraqlariga o'tkaziladigan, shartnomalar asosida bajarilgan ishlar va boshqa budjetdan tashqari mablag'lar.

- Amaliyot xarajatlarini moliyalashtirishda, agar shu maqsadlar uchun shahsiy mablag'lar ajratish ko'zda tutilgan bo'lsa;

- O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi va Markaziy bank ko'rsatmalariga muvofiq hamda qonunda ko'zda tutilgan hollarda budjet mablag'lari bo'yicha talab qilib olinguncha depozit hisobvaraqlariga mablag'lar o'tkazilganda.

3.10. Pul hisob-kitob hujjatlari O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 1998-yil 8-oktabrda ro'yxatga olingan 496-sonli «O'zbekiston Respublikasida naqd pulsiz hisob-kitoblar to'g'risidagi nizom»ga asosan banklarga taqdim etiladi.

3.11. O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi, Milliy xavfsizlik xizmati, Favqulodda holatlar vazirligi va Davlat bojxona qo'mitasi, Mudofaa vazirligining harbiy qismlari hisob-kitob pul hujjatlarida to'lov maqsadlarini ko'rsatmaydilar.

3.12. Respublika budjeti qaramog'idagi tashkilotlar va muassasalarga ish haqi to'lash uchun mablag'lar, Moliya vazirligi yoki tegishli moliya bo'limlaridan ro'yxatdan o'tkazilgan xodimlar ro'yxati (shtatlar) jadvali va xarajatlar smetasiga asosan, belgilangan muddatlarda beriladi. (Tashkilotlar va muassasalar o'zlariga xizmat ko'rsatuvchi banklarga moliya bo'limlari tomonidan ro'yxatdan o'tkazilgan xarajatlar smetasining nusxasini taqdim etishlari lozim.)

3.13. Ish haqi berish uchun pul mablag'lari berilganda, banklar o'rnatilgan tartibda ishchi va xizmatchilarning ish haqidan ushlab qolingani soliqlarni budjetga, shuningdek Pensiya fondiga badal summalarini va boshqa to'lovlarni o'tkazish uchun to'lov topshiriqnomalarini talab qiladilar.

3.14. Korxonalar, tashkilotlar va muassasalarga 23404 «Respublika qaramog'idagi budjet muassasalarining mablag'lari» hisobvarag'idan mablag'lar joriy chorak uchun ajratilgan va joriy yilning oldingi choraklarida foydalanilmagan mablag'lar miqdorida beriladi. Joriy

yilning 31-dekabrini hisobga olgan holda Respublika budjeti hisobidan mablag'lar ajratiladi.

3.15. Budjet tashkilotlari bilan yetkazib berilgan tovarlar va ko'rsatilgan xizmatlar uchun hisob-kitoblar qilinganda, banklar O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 1998-yil 8-oktabrda ro'yxatga olingan 496-sonli «O'zbekiston Respublikasida naqd pulsiz hisob-kitoblar to'g'risidagi nizom»dan foydalangan holda, quyidagilarga amal qiladilar:

3.15.1. Budjet mablag'lari hisobidan ochilgan akkreditivlarning ijro muddati joriy-yilning 31-dekabrda tugaydi. Budjet hisobvaraqlaridan 20 dekabrda boshlab o'tkaziladigan akkreditiv topshiriqnomalarida to'lov maqsadida «akkreditiv joriy yilning 31 dekabrni hisobga olgan holda amal qiladi» deb ko'rsatilishi lozim.

3.15.2. Mol yetkazib beruvchilarga xizmat ko'rsatuvchi banklar 31-dekabr kuni budjet mablag'lari hisobidan ochilgan akkreditivlarning foydalanilmagan qoldiq summalarini akkreditivlarni ochgan budjet muassasalarning hisobvaraqlariga o'tkazib berishlari shart.

3.15.3. Joriy yilning 16-dekabrda boshlab budjet muassasalari hisobvaraqlaridan bo'naklar berish to'xtatiladi, quyidagi hollar bundam mustasno; dekabr oyidagi xizmat safarlari uchun beriladigan bo'nak summolari, bolalar va davolash muassasalari uchun sotib olinadigan oziq-ovqatlar uchun, bu haqda to'lov hujjatlari va cheklarda ko'rsatilishi kerak.

3.16. Tashkilot va muassasalarning 23404 «Respublika qaramog'idagi budjet muassasalarining mablag'lari» hisobvaraqlaridan budjet mablag'larini, ularning budjetdan tashqari talab qilib olinguncha depozit hisobvaraqlariga (maxsus mablag'lar summolari va topshiriqnoma bo'yicha summolari) o'tkazishga ruxsat etilmaydi, quyidagi hollar bundan mustasno:

3.16.1. Xarajatlar noto'g'ri qilinganda o'tkazilgan mablag'lar;

3.16.2. Budjet mablag'laridan tadbirlarni qisman yoki to'liq moliyalashtirish uchun ajratilgan mablag'larni, talab qilib olinguncha depozit hisobvaraqlaridan o'tkazilgan xarajatlarni qoplash.

3.17. Tashkilotlar va muassasalar budjetdan tashqari talab qilib olinguncha depozit hisobvaraqlaridan mablag'larni 23404 «Respublika qaramog'idagi budjet muassasalarining mablag'lari» hisobvarag'iga 3.16.2-bandiga asosan o'tkazadi. Banklarga taqdim etilgan to'lov topshiriqnomalarida bu o'tkazmalarni o'tkazishning sabablari va zaruriyatlari ko'rsatilgan bo'lishi lozim.

3.18. Budjet muassasalarining bir hisobvaraqlaridan ularning ikkinchi hisobvaraqlariga mablag'lar o'tkazilganda, har bir holatda

bosh buxgalterning yoki uning o'rinbosarining ruxsati bo'yicha amalga oshiriladi va to'lov topshiriqnomalari ularning imzosi bilan rasmiylashtiriladi.

3.19. Xarajatlarning smetalarda ko'rsatilgan moddalar bo'yicha maqsadli ishlatilishi uchun budjet muassasasi rahbarlari javobgardirlar.

3.20. Bank xodimlari taqdim etilgan to'lov topshiriqnomalarida barcha rekvizitlar to'g'ri to'ldirilganligini tekshirib, hisobvaraqlarida mablag'lari bo'lgan holda ijroga qabul qiladilar.

3.21. Budjet mablag'larini tasarruf etuvchilar (vazirliklar, muassasalar, boshqarmalar) budjet mablag'lari hisobidan markaziy boshqaruv apparatini saqlash, markazlashgan tadbirlarni amalga oshirish uchun xarajatlar qilishga, shuningdek Moliya vazirligi tomonidan o'tkazilgan mablag'larni quyi pog'onadagi budjet mablag'larini tasarruf etuvchilar o'rtasida taqsimlash huquqi berilgan.

3.22. Quyi pog'onadagi budjet mablag'larini tasarruf etuvchilar, ularga berilgan huquq doirasiga qarab quyidagilarga bo'linadi:

3.22.1. Budjet mablag'larini tasarruf etuvchilar tomonidan tashkilot va muassasalar xarajatlari uchun, shuningdek budjet mablag'larini quyi tashkilot va muassasalar o'rtasida taqsimlash uchun o'tkaziladigan budjet mablag'larini oladigan, mustaqil smetaga ega bo'lgan korxonalar, tashkilotlar va muassasalar rahbarlari;

3.22.2. Budjet mablag'larini tasarruf etuvchilar tomonidan smetada ko'rsatilgan tadbirlar bo'yicha qilinadigan xarajatlar uchun o'tkaziladigan budjet mablag'larini oladigan, mustaqil smetaga ega bo'lgan korxonalar, tashkilotlar va muassasalar rahbarlari.

3.23. Budjet mablag'larini tasarruf etuvchilar va budjet tashkilotlari va muassasalarining bosh buxgalterlari budjet mablag'larini ularning hisobvaraqlaridagi qoldiq miqdorida maqsadga muvofiq taqsimlash va o'tkazish uchun, shuningdek tasdiqlangan smetalar asosida mablag'larni to'g'ri va tejab xarajat qilishga javobgardirlar.

RESPUBLIKA BUDJETI HISOBIDAN AYRIM TURDAGI XARAJATLAR BO'YICHA MABLAG'LAR AJRATISH

3.24. Moliya vazirligi O'z davlatzaxirasini Respublika budjeti hisobidan moliyalashtiradi va mablag'lar 23416 «Maxsus maqsadlar fondi» balans hisobvarag'iga korxonalar va tashkilotlar bilan (mulchilik shaklidan va ularning qaysi muassasalarga bo'ysunishidan qat'i nazar) tovar-moddiy boyliklar uchun hisob kitob qilish va safarbar etilgan zaxiralarni to'ldirish uchun o'tkaziladi.

3.25. O‘z davlatzaxirasi mavjud mablag‘lar doirasida javobgar saqlovchilar bilan hisob-kitob qiladi.

3.26. O‘z davlatzaxirasi javobgar saqlovchilar bilan hisob-kitob qilish uchun, har bir javobgar saqlovchilarga 23416 «Maxsus maqsadlar fondi» balans hisobvarag‘ida alohida shaxsiy hisobvaraqlar ochiladi. Ssudalar rasmiylashtirish uchun 17515 «Respublika budjetining maxsus xarajatlari» hisobvarag‘idan foydalaniladi.

INVESTITSIYA XARAJATLARI

3.27. Respublika budjeti hisobidan vazirliklar va muassasalarning investitsiyalarini moliyalashtirish (kapital qo‘yilmalari) uchun mablag‘lar Moliya vazirligi tomonidan o‘tkaziladi.

3.28. Investitsiyalarni moliyalashtirish uchun budjet mablag‘lari ajratilganda, Moliya vazirligi Bosh tijorat banklariga 12-shakldagi xarajatlar jadvalini jo‘natadi.

3.29. Respublika qaramog‘idagi budjet mablag‘larini tasarruf etuvchilar uchun banklarga berilgan 12-shakldagi xarajatlar jadvaliga va kelib tushgan budjet mablag‘lariga asosan ularga 23422 «Respublika budjetidan moliyalashtiriladigan investitsiyalar» hisobvaraqlari ochiladi. Investitsiyalarni moliyalashtirish korxonalar va tashkilotlarning o‘z mablag‘lari hamda budjet mablag‘lari hisobidan amalga oshirilsa, bu hisobvaraqlarga korxonalar va tashkilotlarning o‘z mablag‘lari hisobidan mablag‘lar o‘tkazadi. Buyurtmachilar bilan hisob-kitoblar shu hisobvaraqlar orqali amalga oshiriladi.

3.30. Investitsiyani moliyalashtirishga ajratilgan mablag‘lar hisobidan xarajatlar birinchi navbatda korxonalar va tashkilotlarning o‘z mablag‘laridan, so‘ngra Respublika budjeti mablag‘laridan amalga oshiriladi. Budjet mablag‘larining foydalanilmagan qoldig‘i yil oxirida Moliya vazirligi hisobvarag‘iga o‘tkaziladi.

3.31. O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligiga hududlar bo‘yicha ko‘zda tutilayotgan barcha soliqlar va to‘lovlarning to‘liq tushishini hisobga olgan holda hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ta‘minlash uchun, shu hududlarga maqsadli subvensiyalar berish huquqi berilgan.

RESPUBLIKA BUDJETIDAN XALQ BANKI FILIALLARIGA MABLAG‘LAR O‘TKAZISH

3.32. O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi Respublika budjeti mablag‘lari hisobidan Mudofaa vazirligi, Ichki ishlar vazirligi, Milliy

xavfsizlik xizmati, Favqulotda holatlar vazirligi va Davlat bojxona qo‘mitasi pensionerlariga pensiya va nafaqa to‘lash uchun Xalq banki filiallariga mablag‘lar ajratadi.

3.33. Rejalashtirilayotgan-yilda pensiya va nafaqalar summasini aniqlash uchun vazirliklar va boshqarmalar Moliya vazirligiga joriy-yilning 1-iyunigacha budjet talabnomalarini taqdim etadilar.

3.34. Banklar Respublika budjeti hisobidan Xalq banklariga quyidagi maqsadlar uchun o‘tkazmalarni amalga oshiradilar:

- pul-buyum lotereyalar yutuqlarini to‘lash va ularni o‘tkazish bilan bog‘liq bo‘lgan boshqa xarajatlar uchun o‘tkaziladigan mablag‘lar;

- Respublika ahamiyatidagi pensionerlarga pensiya to‘lash uchun o‘tkaziladigan mablag‘lar;

- O‘zbekiston Respublikasi orden va medallari bilan taqdirlangan shaxslarga mukofotlar to‘lash uchun o‘tkaziladigan mablag‘lar;

- O‘zbekiston Respublikasining 1992-yilgi ichki Davlat zayomi bo‘yicha yutuqlarni to‘lash uchun o‘tkaziladigan mablag‘lar;

MUDOFAA VAZIRLIGINING TASHKILOTLARI, MUASSASALARI VA HARBIY QISMLARI HISOBVARAQLARI BO‘YICHA OPERATSIYALAR

3.35. O‘zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligining ta‘minlovchi moliya bo‘limlariga moliyaviy operatsiyalarni amalga oshirish, budjet mablag‘larini hisobga olish va tasarruf etish uchun Markaziy bankning Hududiy bosh boshqarmasi Hisob-kitob kassa markazlarida 23404 «Respublika budjeti qaramog‘idagi muassasalarining mablag‘lari» budjet hisobvaraqlari, 21506 «Boshqa vazirliklar va muassasalarining talab qilib olinguncha depozitlari» talab qilib olinguncha depozit hisobvaraqlari ochiladi.

3.36. Bundan tashqari O‘zbekiston Respublikasi banklarida Mudofaa vazirligining tashkilotlari, muassasalari va harbiy qismlariga quyidagi hisobvaraqlar ochiladi:

- 21506 «Boshqa vazirliklar va muassasalarining talab qilib olinguncha depozitlari» hisobvaraqlari, Markaziy bankda;

- 21508 «Boshqa vazirliklar va muassasalarining talab qilib olinguncha depozitlari» hisobvaraqlari, Markaziy bankda;

- 20204 «Budjet tashkilotlarning budjetdan tashqari mablag‘lari bo‘yicha talab qilib olinguncha depozitlari» hisobvaraqlari, Tijorat banklarida.

3.37. Mudofaa vazirligi tashkilotlari, muassasalari va harbiy qismlariga hisobvaraqlar moliya boshqarmalarining maxsus ruxsatnomalariga va Markaziy bankning «O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi, Milliy xavfsizlik xizmati, Favqulodda holatlar vazirligi va Davlat bojxona qo‘mitasi, Mudofaa vazirligining harbiy qismlari, korxonalari, tashkilotlari va muassasalariga bank hisobvaraqlarini ochish qoidalari»ga asosan ochiladi.

3.38. Mudofaa vazirligining tashkilotlari, muassasalari va harbiy qismlari budjetdan tashqari mablag‘lari bo‘yicha talab qilib olinguncha depozit hisobvaraqlarida budjet va budjetdan tashqari mablag‘larini saqlashi mumkin. Bu hisobvaraqlarga Mahalliy budjetdan kelib tushgan mablag‘larni ham o‘tkazishi mumkin.

3.39. Mudofaa vazirligining tashkilotlari, muassasalari, harbiy qismlari va ta‘minlovchi moliya bo‘limlariga budjet va budjetdan tashqari mablag‘lari bo‘yicha talab qilib olguncha depozit hisobvaraqlaridan naqd pullar to‘lov maqsadi ko‘rsatilmagan cheklar (oluvchining ismi va familiyasi ko‘rsatiladi) bo‘yicha beriladi.

3.40. Shuningdek, Mudofaa vazirligining tashkilotlari, muassasalari, harbiy qismlari va ta‘minlovchi moliya bo‘limlari tomonidan taqdim etilgan to‘lov topshiriqnomalarida to‘lov maqsadi ko‘rsatilmaydi, uning o‘rniga budjet va budjetdan tashqari mablag‘lar bo‘yicha talab qilib olinguncha depozit hisobvaraqlari va «Harbiy» so‘zi ko‘rsatiladi.

3.41. Mol yetkazib beruvchilar bilan hisob-kitob qilishda to‘lov topshiriqnomalarning «to‘lov maqsadi»da hisobvaraq — fakturaning raqami va sanasi ko‘rsatiladi, tovar va xizmatlarning nomi yozilmaydi.

3.42. Mudofaa vazirligining ta‘minlovchi moliya bo‘limlari mablag‘larni bir vaqtning o‘zida bir necha harbiy qismlarga va boshqa muassasalarga o‘tkazish uchun taqdim etgan to‘lov topshiriqnomalari bilan o‘tkazmalar qaydnomasini va 5-ilovada keltirilgan xabarnomalarni ilova qilib berishi lozim. O‘tkazmalar qaydnomasining har bir varag‘iga mansabdor shaxslar tomonidan imzolanadi va ta‘minlovchi moliya bo‘limlari tomonidan muhr qo‘yilishi lozim, bundan tashqari o‘tkazmalarining umumiy summasi so‘z bilan eng oxirgi qaydnomada ko‘rsatiladi.

3.43. Mablag‘larni o‘tkazish uchun taqdim etilgan to‘lov topshiriqnomalari bilan o‘tkazmalar qaydnomasi, xabarnomalarsiz ilova qilinadi. Ta‘minlovchi moliya bo‘limlari, o‘tkazilgan mablag‘lar to‘g‘risidagi xabarnomalarni tashkilotlar, muassasalar, harbiy qismlarga yuborishi lozim.

3.44. Mablag‘lar bir vaqtning o‘zida bir necha harbiy qismlarga, tashkilotlar va muassasalarga to‘lov topshiriqnomalariga asosan

o'tkaziladi va uning «To'lov maqsadi»da Mudofaa vazirligining ta'minlovchi moliya bo'limlari tomonidan yuborilgan xabarnomalarning raqami ko'rsatiladi.

3.45. Harbiy qismlarning budjet mablag'lari bo'yicha talab qilib olinguncha depozit hisobvaraqlariga o'tkazilgan mablag'lar uchun, ularga bir shahar banklarida xizmat ko'rsatilsa, xabarnomalar banklar orqali yuboriladi.

3.46. Ta'minlovchi moliya bo'limlarining budjet mablag'lari hisobidan harbiy qismlarning budjetdan tashqari mablag'lari bo'yicha talab qilib olinguncha depozit hisobvaraqlariga mablag'lar to'lov topshiriqnomalariga asosan o'tkaziladi va to'lov topshiriqnomalari «To'lov maqsadi»da quyidagilar ko'rsatiladi:

- o'tkaziladigan mablag'lar bo'yicha Mudofaa vazirligining smeta moddolari, mol-mulk uchun olingan summalar bo'yicha esa, «Mol-mulk uchun» so'zi;

- Mudofaa vazirligi tashkilotlari, muassasalari va harbiy qismlari uchun ta'minlovchi moliya bo'limlari tomonidan o'rnatilgan shaxsiy hisobvaraqlar raqami.

3.47. Mudofaa vazirligining harbiy qismlari va boshqa tashkilotlari budjetdan tashqari mablag'larini to'lov topshiriqnomalariga asosan o'tkazadi va to'lov topshiriqnomalari «To'lov maqsadi»da budjetdan tashqari mablag'larning turi bo'yicha belgilangan raqami, shuningdek ta'minlovchi moliya bo'limlari tomonidan o'rnatilgan shaxsiy hisobvaraqlar raqami ko'rsatiladi.

3.48. Mudofaa vazirligining ta'minlovchi moliya bo'limlari o'zlari moliyalashtirayotgan harbiy qismlarning budjet hamda budjetdan tashqari mablag'lar bo'yicha talab qilib olinguncha depozit hisobvaraqlaridan mablag'larni chaqirib olish huquqiga ega.

3.49. Harbiy qismlarning hisobvaraqlaridan mablag'lar uchta nusxada tuzilgan yozma farmoyishga asosan chaqirib olinadi. Bu farmoyishning birinchi nusxasi banklarda nazorat uchun qoldiriladi, ikkinchi va uchinchi nusxalari esa banklar imzosi va muhri bilan tasdiqlanib, harbiy qismlarga xizmat ko'rsatuvchi banklarga yuboriladi.

3.50. Banklar mablag'larni chaqirib olish to'g'risidagi yozma farmoyishni olgandan so'ng harbiy qismlarning budjetdan tashqari mablag'lari bo'yicha talab qilib olinguncha depozit hisobvaraqlaridagi mablag'larni hisobdan chiqaradi va mablag'larni chaqirib olish to'g'risidagi farmoyishning raqamini va sanasini qayd etgan holda budjet hisobvaraqlariga o'tkazadi. Farmoyishning ikkinchi nusxasi kunlik hujjatlarga tikiladi, uchinchi nusxasi esa, harbiy qismlar hisobvaraqlarining ko'chirmasiga ilova qilinadi.

3.51. Harbiy qismlarning budjetdan tashqari mablag‘lari bo‘yicha talab qilib olinguncha depozit hisobvaraqlarida yetarli mablag‘lari bo‘lmasa, to‘lovlar mavjud mablag‘ miqdorida o‘tkaziladi va farmo-yishning ikkinchi nusxasiga qisman o‘tkazilganligi to‘g‘risida tegishli qaydlar qilinadi va to‘liq o‘tkazilguncha saqlanadi.

3.52. Harbiy qismlar tomonidan yil yakunigacha foydalanilmagan budjet mablag‘lari joriy yilning 31-dekabrigacha Mudofaa vazirligi-ning ta‘minlovchi moliya bo‘limlarining tegishli hisobvaraqlariga qaytariladi.

3.53. Mudofaa vazirligining harbiy qismlari va boshqa tashkilot-larining budjetdan tashqari mablag‘lari bo‘yicha talab qilib olingun-cha depozit hisobvaraqlaridagi budjetdan tashqari mablag‘lar yil oxirida o‘tkazilmaydi va qoldiq summa yangi yil hisobiga o‘tkaziladi.

3.54. Mudofaa vazirligiga qarashli ta‘minlovchi moliya bo‘limlari-ning taftishchi-inspektorlarining va mansabdor shaxslarning xizmat safari to‘g‘risidagi buyruqlari va shaxsini tasdiqlovchi hujjatlari asosi-da, ularning yozma talablariga asosan banklar taftish qilinayotgan Mudofaa vazirligining harbiy qismlari va tashkilotlari hisobvaraqlari-ning qoldiq summolari to‘g‘risidagi ma‘lumotnomalarni, shuningdek, hisob-kitob hujjatlarini va shaxsiy hisobvaraqlarini solishtirish uchun taqdim etadi.

4. RESPUBLIKA BUDJETI DAROMADLARI VA RESPUBLIKA QARAMOG‘IDAGI BUDJET MUASSASALARINING FOYDALANILMAGAN MABLAG‘LARINI YIL OXIRIDA YOPISH TARTIBI

4.1. Respublika budjeti mablag‘lari hisobidan budjet qaramog‘i-dagi tashkilotlar va muassasalarga mablag‘lar banklar tomonidan joriy yil uchun, 31-dekabrni hisobga olgan holda ajratiladi.

4.2. Respublika budjeti qaramog‘idagi tashkilotlar va muassasalar tomonidan foydalanilmagan budjet mablag‘larining qoldiq summolari Respublika budjeti daromadlarining tegishli shaxsiy hisobvaraqlariga o‘tkaziladi.

4.3. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining maxsus ko‘rsatmasiga asosan 23404 «Respublika qaramog‘idagi budjet mu-assasalarining mablag‘lari» hisobvarag‘idagi foydalanilmagan budjet mablag‘larining qoldiq summolari banklar tomonidan 31-dekabr kuni oxirgi reys bilan Markaziy bankning Toshkent shahar bosh boshqar-masi Hisob-kitob kassa markazida ochilgan O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining 23402 balans hisobvarag‘iga o‘tkaziladi.

4.4. 23422 «Respublika budgetidan moliyalashtiriladigan investitsiyalar» hisobvarag'idagi foydalanilmagan budget mablag'larining qoldiq summalari ham Moliya vazirligining hisobvarag'iga o'tkaziladi.

4.5. Yil yakuni bo'yicha budget mablag'laridan foydalanilganlik va olingan daromadlarning to'g'ri rasmiylashtirilganligini hisobotlarda aks ettirish tartibi ishlab chiqiladi va banklarga yetkaziladi.

5. QORAQALPOG'ISTON RESPUBLIKASI BUDJETI VA MAHALLIY BUDJETLARNING KASSA IJROSI

5.1. O'zbekiston Respublikasi banklari Qoraqalpog'iston Respublikasi budjeti va mahalliy (viloyat, shahar, tuman) budjetlarning kassa ijrosini amalga oshiradi.

5.2. O'zbekiston Respublikasi banklari tegishli budjetlar uchun quyidagi 23426, 23430, 23432 asosiy talab qilib olinguncha depozit hisobvaraqlarini ochadilar.

5.3. Qoraqalpog'iston Respublikasi budjeti va mahalliy budjetlarning asosiy talab qilib olinguncha depozit hisobvaraqlariga quyidagi mablag'lar o'tkaziladi:

- tegishli budjetlarning daromadlari va moliya bo'limlarining ikkilamchi (tranzit) talab qilib olinguncha depozit hisobvaraqlaridagi mablag'lar;
- mahalliy budjet hisobidan moliyalashtirish uchun ajratilgan mablag'larni tasarruf etuvchilarning hisobvaraqlaridan hamda mahalliy budjet hisobidan investitsiyalarni moliyalashtirishga ajratilgan mablag'lar moliya bo'limlari tomonidan qaytarib olinganda;
- boshqa yuqori va quyi budjetlardan kelib tushgan mablag'lar;
- boshqa belgilangan daromadlar;
- maqsadli subvensiya tushumlari;
- belgilangan normativlar bo'yicha ajratmalar.

5.4. Moliya bo'limlari tomonidan banklarga taqdim etilgan soliq to'lovchilarning ro'yxatida ko'rsatilgan soliqlar va daromadlar kelib tushganda, ushbu soliqlar va daromadlar tegishli moliya bo'limlarining hisobvaraqlariga to'g'ri o'tkazilishi lozim.

5.5. Qoraqalpog'iston Respublikasi budjeti va Mahalliy budjetlarning asosiy talab qilib olinguncha depozit hisobvaraqlaridan xarajatlar tasdiqlangan smetalarga asosan belgilangan tartibda amalga oshiriladi.

5.6. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi, Qoraqalpog'iston Respublikasi Moliya vazirligi, hududiy moliya boshqarmalari tomonidan berilgan maxsus ruxsatnomaga ega bo'lgan shaxslar budget mablag'larini tasarruf etuvchilar hisoblanadi.

5.7. Budget mablag'larini tasarruf etuvchilar, budget qaramog'idagi tashkilotlar va muassasalarning hisobvaraqlariga, ularni asrash xarajatlari uchun, bevosita ular tomonidan markazlashtirilgan tadbirlarni amalga oshirish uchun, boshqaruv apparatini asrash hamda moliyaviy reja va smetalarda ko'rsatilgan boshqa maqsadlar uchun mablag'lar o'tkazish huquqiga ega.

5.8. Mustaqil ravishda buxgalteriya hisobini yuritadigan mahalliy budgetlar qaramog'idagi tashkilotlar va muassasalarga talab qilib olinguncha depozit hisobvaraqlar ochiladi.

5.9. Budget mablag'larini tasarruf etuvchi tashkilotlar va muassasalarga talab qilib olinguncha depozit hisobvaraqlar, tegishli mahalliy budgetlarning moliya hisobvaraqlarida ochiladi va umumiy qabul qilingan tartibga asosan rasmiylashtiriladi.

5.10. Hokimiyat va uning bo'limlari qoshida tashkil etilgan, operatsiyalarni markazlashtirilgan buxgalteriya hisobi bo'yicha amalga oshirish uchun talab qilib olinguncha depozit hisobvaraqlar shu bo'limlar nomi bilan tegishli mahalliy budgetlarning maxsus hisobvaraqlarida ochiladi. Bu hisobvaraqlar bo'yicha birinchi imzo qo'yish huquqi shu bo'limning boshlig'iga va ikkinchi imzo qo'yish huquqi markazlashtirilgan buxgalteriyaning bosh buxgalteriga beriladi.

5.11. Mahalliy budgetlarning talab qilib olinguncha depozit hisobvaraqlaridagi qoldiq summalari, shu budget mablag'larini tasarruf etuvchilar bo'yicha, dastur asosida tekshiruv qaydnomasini oladilar va uning nusxasi tegishli moliya bo'limlariga va budget mablag'lari-ning tasarruf etuvchilariga beriladi.

5.12. Budget mablag'larini tasarruf etuvchilar shifrlari ro'yxati (8-ilova).

5.13. Mahalliy budgetlar va budget muassasalarining talab qilib olinguncha depozit hisobvaraqlaridagi mavjud qoldiq summalar yil oxirida yopilmaydi va yangi yil hisobiga qoldiq bo'lib o'tkaziladi.

5.14. Mahalliy budget hisobidan investitsiyalar bo'yicha ajratilgan mablag'larni va moliya bo'limlarining tranzit hisobvaraqlaridagi qoldiqlar mijoz topshirig'ini olmasdan mahalliy budgetlarning talab qilib olinguncha depozit hisobvaraqlariga o'tkaziladi.

MAHALLIY BUDJET QARAMOG'IDAGI TASHKILOTLAR VA MUASSASALARNING TALAB QILIB OLINGUNCHA DEPOZIT HISOBVARAQLARI BO'YICHA OPERATSIYALARNI AMALGA OSHIRISH TARTIBI

5.15. Tashkilotlar va muassasalarning smetalari bo'yicha belgilangan mablag'lar miqdorida budget mablag'laridan xarajatlar amalga oshiriladi.

5.16. Joriy yilning yanvaridan boshlab budget tashkilotlari va muassasalariga ish haqi to'lash uchun mablag'lar xodimlar ro'yxati (shtatlar) jadvalini va xarajatlar smetasini tegishli moliya bo'limlarida ro'yxatdan o'tkazgandan keyingina banklar tomonidan beriladi. Tashkilotlar va muassasalar o'zlariga xizmat ko'rsatuvchi banklarga moliya bo'limlari tomonidan ro'yxatdan o'tkazilgan xarajatlar smetasining nusxasini taqdim etishlari lozim.

5.17. Ish haqi berilganda banklar o'rnatilgan tartibda ushlab qolingani soliqlarning va Pensiya fondiga badal summalarining o'z vaqtida o'tkazilishini nazorat qilishlari lozim.

5.18. Moliya bo'limlarining to'lov topshiriqnomalariga asosan mahalliy budjetlarning asosiy talab qilib olinguncha depozit hisobvaraqlaridan mablag'lar budget mablag'larini tasarruf etuvchilarning talab qilib olinguncha depozit hisobvaraqlariga o'tkaziladi.

5.19. Markazlashtirilgan buxgalteriya hisobini yuritadigan budget muassasalariga yetkazib berilgan tovar-moddiy boyliklar va ko'rsatilgan xizmatlar uchun ularga xizmat ko'rsatadigan budget muassasalari tomonidan to'lovlarni o'tkazish uchun banklarga to'lov topshiriqnomalari taqdim etiladi.

5.20. Budget muassasalarining talab qilib olinguncha depozit hisobvaraqlariga quyidagi mablag'lar o'tkazilishi mumkin:

- tovar-moddiy boyliklarni sotishdan olingan mablag'lar;
- debitorlik qarzlari va qachon sotib olinganidan qat'i nazar, tovar-moddiy boyliklarni sotib olish bilan bog'liq bo'lgan shaxslarning majburiyatlari bo'yicha kelib tushgan summalar.

5.21. Bolalar muassasalarining talab qilib olinguncha depozit hisobvaraqlariga ota-onalar tomonidan bolalarni tarbiyalash va o'qitish uchun kelib tushgan mablag'lar, korxonalar, tashkilotlarning fondlari hisobidan bolalarning ovqatlanishini yaxshilash uchun ajratilgan mablag'lar, shuningdek ishchilarni rag'batlantirish, bolalar muassasalarini kapital ta'mirlash, inventarlar va uskunalarini sotib olish uchun hamda belgilangan tartibda tushadigan boshqa mablag'lar kiritiladi.

6. O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI DAVLAT BUDJETINING KASSA IJROSI TO'G'RISIDAGI HISOBOTLARNI TUZISH TARTIBI

6.1. O'zbekiston Respublikasi banklari buxgalteriya hisobotlari ma'lumotlari asosida O'zbekiston Respublikasi Davlat budjetining kassa ijrosi to'g'risida operativ, oylik va yillik hisobotlarni tuzadi.

Hisobotlarning hajmi va shakli O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan Moliya vazirligi bilan kelishilgan holda o'rnatiladi.

6.2. O'zbekiston Respublikasi Davlat budjetining kassa ijrosi to'g'risidagi hisobotlar banklar tomonidan Markaziy bankning Hududiy Bosh boshqarmalariga taqdim etiladi.

6.3. Markaziy bankning Hududiy Bosh boshqarmalari banklardan qabul qilib olgan hisobotlar asosida yig'ma hisobotlarni tuzadilar va ularni Respublika Markaziy bankiga belgilangan muddatlarda taqdim etadilar. Yig'ma hisobotlar o'rnatilgan muddatlarda topshirilishi shart.

6.4. Markaziy bankning Hududiy Bosh boshqarmalari va Respublika banklari uchun hisobotlarni topshirish tartibi va muddati O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan o'rnatiladi.

6.5. Davlat budjetining kassa ijrosi to'g'risidagi hisobot ma'lumotlarining to'g'riligi hamda hisobotning o'z vaqtida o'rnatilgan tartibda topshirilishi bo'yicha bank rahbarlari va bosh buxgalterlari javobgardirlar.

6.6. Davlat budjetining kassa ijrosi to'g'risidagi yig'ma hisobotlar Moliya vazirligi, Davlat Soliq Qo'mitasi va Markaziy bankning Hududiy Bosh boshqarmalari tomonidan tegishli moliya va soliq boshqarmalariga taqdim etiladi.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI DAVLAT BUDJETINING KASSA IJROSI TO'G'RISIDAGI OPERATIV HISOBOT

6.7. O'zbekiston Respublikasi Davlat budjetining kassa ijrosi to'g'risidagi operativ hisobot banklar tomonidan 2234 GBS «Davlat budjeti va budjetdan tashqari fondlar bo'yicha operaiv hisobot» shakli bo'yicha har ish kuni uchun tuziladi.

6.8. O'zbekiston Respublikasi Davlat budjetining kassa ijrosi to'g'risidagi operativ hisobot banklar tomonidan Respublika va mahalliy budjetlar hisobvaraqlari, shuningdek budjetdan tashqari fondlar hisobvaraqlari bo'yicha ma'lumotlar, quyidagi tartibda berilishi lozim:

- Respublika budjeti mablag'lari summasi (23402-balans hisobvarag'i kredit oboroti bo'yicha);

- Respublika budjeti daromadlari hisobvarag'idan Mahalliy budjetlarga ajratmalari summasi (23402-balans hisobvarag'i debet oboroti bo'yicha);

- Respublika budjeti qaramog'idagi budjet muassasalarning mablag'lari summasi (23404-balans hisobvarag'i qoldig'i bo'yicha);

- mahalliy budjet (tuman/shahar) mablag'lari summasi (23426-balans hisobvarag'i qoldig'i bo'yicha);
- mahalliy budjet (viloyat) mablag'lari summasi (23430-balans hisobvarag'i qoldig'i bo'yicha);
- Qoraqalpog'iston Respublikasi budjeti mablag'lari summasi (23432-balans hisobvarag'i qoldig'i bo'yicha);
- budjetdan tashqari mablag'lar bo'yicha budjet tashkilotlarining talab qilib olinguncha depozit hisobvaraqlari summasi va yo'l fondi mablag'lari (Tijorat banklarida 20204-balans hisobvarag'i qoldig'i va Markaziy bankda 21502, 21506, 21508 balans hisobvaraqlar qoldiqlari bo'yicha);
- Respublika va mahalliy budjetlar hisobidan investitsiyalarni moliyalashtirish uchun ajratilgan mablag'lar summolari (23422, 23424 balans hisobvaraqlarining debet va kredit oborotlari va qoldig'i bo'yicha);
- Bandlik xizmati fondi mablag'lari summolari (20296-balans hisobvarag'ining debet va kredit oborotlari va qoldig'i bo'yicha);
- Davlat Mulk Qo'mitasining xususiylashtirish bo'yicha mablag'lari summolari (Tijorat banklarida 20202 va Markaziy bankda 21502-balans hisobvarag'ining debet va kredit oborotlari va qoldig'i bo'yicha);
- Pensiya fondi mablag'lari summolari (Tijorat banklarida 20296 va Markaziy bankda 21508-balans hisobvarag'ining debet va kredit oborotlari va qoldig'i bo'yicha).

6.9. Operativ hisobotning oxirida nazorat summasi hisoblab chiqarilishi lozim.

6.10. O'zbekiston Respublikasi Davlat budjetining kassa ijrosi to'g'risidagi operativ hisobot ming so'm hisobida tuziladi va o'rnatilgan tartibda Markaziy bankning Hududiy Bosh boshqarmalariga ular o'z navbatida Respublika Markaziy bankining buxgalteriya hisobi, hisoboti va Davlat budjetining kassa ijrosi departamentiga taqdim qilinadi (5-ilova).

6.11. Ma'lumotlarning to'g'riligini va hisobot ko'rsatkichlarining nisbiy o'sish dinamikasini tekshirib borish maqsadida, bankning bosh buxgalteri har kuni hisobot ma'lumotlarini undan oldingi kun hisobot ma'lumotlari bilan taqqoslab borishi kerak.

6.12. Davlat budjetining kassa ijrosi to'g'risidagi kunlik operativ hisobotini bank bo'limlaridan moliya bo'limlari va soliq organlari har kuni olishlari mumkin.

6.13. Markaziy bankning Hududiy Bosh boshqarmasi tomonidan tuzilgan yig'ma operativ hisobot ma'lumotlari har oyning birinchi

sanasiga balans hisoboti ma'lumotlari bilan, shuningdek Davlat budgetining kassa ijrosi to'g'risidagi 2204 SKE-Hukumat hisobvaraqlari — Respublika budget daromadlari, 2214 GEX-Hukumat hisobvaraqlari — Respublika budget xarajatlari va 2224 SKE-«Qo'shimcha hisobot» shakllari bo'yicha oylik hisobot ma'lumotlari bilan taqqoslab ko'rishlari lozim.

6.14. Viloyat moliya va soliq boshqarmalari hisobot ma'lumotlarini har kuni Markaziy bankning hududiy Bosh boshqarmalari tomonidan tuzilgan yig'ma operativ hisobot ma'lumotlari bilan solishtirib ko'rishlari mumkin.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI DAVLAT BUDJETNING KASSA IJROSI TO'G'RISIDAGI OYLIK HISOBOTI

6.15. «O'zbekiston Respublikasi Davlat budgeti daromadlarining kassa ijrosi to'g'risidagi oylik hisoboti banklar tomonidan (2204 GRE hisobot shakli) har oyning birinchi sanasiga ming so'm hisobida tuziladi. Hisobot «Respublika budgetining daromadlar va xarajatlar tasniflagichi» asosida 23402 «Respublika budgetining mablag'lari» hisobvaragi bo'yicha ochilgan shaxsiy hisobvaraqlarning debet va kredit oborot summalari yil boshidan o'sib boruvchi tartibda tuziladi.

6.16. Respublika budgetining daromadlar bo'yicha oylik hisoboti quyidagi shaklda tuziladi:

- Respublika budgetiga kelib tushgan daromadlar yil boshidan o'sib boruvchi tartibda «Tushumlar» ustunida ko'rsatiladi;

- Respublika budgetidan mahalliy budgetlarga o'tkazilgan ajratmalar summasi-yil boshidan o'sib boruvchi tartibda «Ajratmalar» ustunida ko'rsatiladi;

- O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining hisobvarag'iga o'tkazilgan elektron vizalar summalari yil boshidan o'sib boruvchi tartibda «Yopish» ustunida ko'rsatiladi.

6.17. Hisobotda keltirilgan «Tushumlar» va «Ajratmalar» ustuni o'rtasidagi farq «Yopish» ustunida ko'rsatilgan summaga teng bo'lishi shart.

6.18. Respublika budgetiga joriy oyning oxirgi ish kunida kelib tushgan daromadlar hisobidan mahalliy budgetlarga ajratmalar qilinmagan, shuningdek Moliya vazirligining 23402 «Respublika budgetining mablag'lari» tranzit hisobvarag'iga elektron avizolar o'tkazilmagan mablag'lar, banklar tomonidan tuzilgan hisobotda

aks ettirilmaydi. Bu mablag'lar balans hisobotining 23402 «Respublika budjetining mablag'lari» hisobvarag'ida aks ettiriladi.

6.19. Respublika budjeti daromadlari bo'yicha tuzilgan oylik hisobot ma'lumotlari O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining 1993-yil 2-fevraldagi 1-sonli «O'zbekiston Respublikasi budjeti daromadlari va xarajatlari tasniflagichi»ning bo'limlari va daromadlarining turlari bo'yicha aks ettirilishi lozim.

6.20. Respublika budjeti daromadlari bo'yicha oylik hisobot bir necha soliq organlariga xizmat ko'rsatuvchi banklar tomonidan oldin har bir soliq organlari uchun alohida, undan keyin bank bo'yicha yig'ma oylik hisobot tuziladi.

6.21. Respublika budjeti daromadlari bo'yicha oylik hisobot banklar tomonidan ming so'm hisobida tuziladi. Oylik hisobot tuzilayotganda 500 so'mgacha bo'lgan summalar hisob-kitob paytida hisobga olinmaydi, shuningdek 500 so'm va undan yuqori bo'lgan summalar 1000 so'm hisobida olinadi. Ushbu yaxlitlangan summalar hisobotlarning umumiy summasini o'zgartirmasligi kerak.

6.22. Banklar oylik hisobotni keyingi oyning birinchi ish kunidan kechiktirmasdan Markaziy bankning Hududiy Bosh boshqarmalariga taqdim etishadi.

6.23. Markaziy bankning Hududiy Bosh boshqarmalariga oylik hisobotni topshirish bilan birga, banklar hisobotning nusxasini tegishli moliya bo'limlari va soliq organlariga taqdim etadilar.

6.24. Moliya bo'limlari va soliq organlari o'zlaridagi ma'lumotlarni hisobot ma'lumotlari bilan solishtiradilar va hisobotda imzo qo'yib o'z muhri bilan tasdiqlashlari lozim. Agar ma'lumotlar to'g'ri kelmasa, bu holda yozma ravishda tegishli banklarga xabar beradilar. Banklar moliya bo'limlari va soliq organlari ma'lumotlari bilan hisobot ma'lumotlari o'rtasida aniqlangan farq summalarining sabablarini aniqlashlari va bartaraf etishlari shart.

6.25. Respublika Markaziy bankining ko'rsatmasiga asosan banklar tomonidan GCR 2224-«Qo'shimcha hisobot» shaklidagi oylik hisobot tuziladi.

6.26. Markaziy bankning Hududiy Bosh boshqarmalari banklarning oylik hisobotlarini tekshirib ko'rganda, Respublika budjetiga kelib tushgan soliqlar va daromadlardan mahalliy budjetlarga qilingan ajratmalar, o'rnatilgan foizlar miqdorida to'g'ri amalga oshirilganligiga, shuningdek Davlat budjeti daromadlarining kassa ijrosi to'g'risidagi operativ hisobot ma'lumotlari bilan to'g'riligiga e'tibor berish lozim.

6.27. Markaziy bankning Hududiy Bosh boshqarmalari banklardan olingan oylik hisobotlar asosida oylik yig'ma hisobot tuzadilar va O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankiga elektron pochta orqali, keyingi oyning 4-sanasidan kechiktirmasdan, yuborishlari lozim.

6.28. Markaziy bankning Hududiy Bosh boshqarmalari oylik hisobotni O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankiga va hisobotning nusxasini tegishli moliya va soliq boshqarmalariga taqdim etishlari lozim.

6.29. O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining Buxgalteriya hisobi, hisoboti va Davlat budjetining kassa ijrosi departamenti Markaziy bankning Hududiy Bosh boshqarmalari tomonidan Davlat budjetining kassa ijrosi to'g'risidagi oylik hisobotlarni o'z vaqtida topshirilishini va ularning to'g'ri taqdim etilishini nazorat qilib boradi.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI DAVLAT BUDJETINING KASSA IJROSI TO'G'RISIDAGI YILLIK HISOBOT

6.30. Davlat budjetining kassa ijrosi to'g'risidagi yillik hisobot banklar tomonidan uch nusxada tuziladi: hisobotning birinchi nusxasi Markaziy bankning Hududiy Bosh boshqarmalariga taqdim etiladi, uning ikkinchi nusxasi o'zida qoladi va uchinchi nusxasi tegishli soliq organlariga taqdim etiladi.

6.31. Davlat soliqlari va daromadlaridan mahalliy budjetlarga qilingan ajratmalar to'g'ri o'tkazilganligini taqqoslash uchun banklar mahalliy budjetlarga joriy yil davomida ajratilgan mablag'lar summasi to'g'risida uch nusxada ma'lumotnoma tuzadi va tegishli moliya bo'limlariga va soliq organlariga taqdim etadi.

6.32. Moliya bo'limlari va soliq organlari taqdim etilgan ma'lumotnomaning ikkita nusxasini tasdiqlab banklarga qaytarib berishlari lozim.

6.33. Banklar daromadlar bo'yicha yillik hisobot ma'lumotlarini, daromadlarni boshqaradigan tashkilotlar va muassasalarning hisobot ma'lumotlari bilan taqqoslashlari shart. Ma'lumotlarni tasdiqlash uchun ular tomonidan joriy yil davomida budjet daromadlariga o'tkazilgan summalar to'g'risida uch nusxada ma'lumotnoma oladilar.

6.34. Banklar ma'lumotnomani olgan kundan boshlab uch kun davomida ma'lumotnomada ko'rsatilgan daromadlar summalarini hisobot ma'lumotlari bilan taqqoslab ko'rishi hamda ma'lumotnomaning uchta nusxasini tasdiqlashi va gerbli muhr qo'yilgan ikkita nusxasini tashkilotlar va muassasalarga qaytarib berishlari shart.

6.35. Banklar daromadlarning taqqoslanganligi to'g'risidagi ma'lumotnomani, tushuntirish xatini yillik hisobot bilan birga Markaziy bankning Hududiy Bosh boshqarmalariga taqdim qiladilar.

6.36. Markaziy bankning Hududiy Bosh boshqarmalari Davlat budjetining kassa ijrosi to'g'risidagi yig'ma yillik hisobotni tuzishdan oldin quyidagilarni tekshirishlari shart:

6.36.1. Yig'ma oylik hisobot ma'lumotlarining moliya bo'limlari va soliq organlari, bojxona boshqarmalari, Xalq bankining ma'lumotlari bilan to'g'ri ekanligini;

6.36.2. Mahalliy budjetlarga o'tkazilgan ajratmalarning to'g'ri ekanligini.

6.37. Markaziy bankning Hududiy Bosh boshqarmalari tomonidan taqdim qilingan yig'ma yillik hisobotga tushuntirish xatida quyidagilarni aks ettirishi lozim:

- banklarning yillik hisobotlarini tekshirish davomida aniqlangan va yig'ma hisobot topshirilgan vaqtgacha bartaraf qilinmagan farq summalari va ularning sabablari, shuningdek ular yuzasidan qabul qilingan chora-tadbirlar to'g'risida;

- banklarning yillik hisobotlari moliya bo'limlari va soliq organlari tomonidan tasdiqlanganligi hamda yillik hisobot ma'lumotlari o'rtasida farq mavjud bo'lsa ularning sabablari to'g'risida;

- Respublika budjeti daromadlari bo'yicha hisobot ma'lumotlari bilan yangi yilning birinchi sanasiga tuzilgan oylik hisobot ma'lumotlari o'rtasida farq aniqlansa, ularning sabablari va boshqalar to'g'risida.

6.38. Markaziy bankning Hududiy Bosh boshqarmalari Davlat budjetining kassa ijrosi to'g'risidagi yillik hisobotni O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankiga quyidagi tartibda taqdim etadi:

- davlat soliqlari va daromadlaridan Mahalliy budjetlarga ajratmalar to'g'risidagi ma'lumotnoma, so'm va tiyin hisobida tuziladi (moliya, bojxona bo'limlari va soliq organlari tomonidan tasdiqlangan bo'lishi lozim);

- ming so'm hisobida programma asosida tuzilgan hisobotni disketda (oylik hisobot shakli bo'yicha) va qog'ozga chiqarilgan shaklining birinchi nusxasi. Unda Markaziy bankning Hududiy Bosh boshqarmasi boshlig'i va bosh buxgalterning imzosi va muhri qo'yilgan bo'lishi shart;

- Respublika budjeti daromadlarining nomi va shartli hisobvaraqlari, bo'limlari, paragraflari, simvollari bo'yicha so'm va tiyin hisobida tuzilgan hamda moliya bo'limlari va soliq organlari tomonidan tekshirilgan hisobotning birinchi nusxasi.

6.39. Davlat budjetining kassa ijrosi to'g'risidagi yillik hisobot «Xizmat paytida foydalanish uchun» grif bilan rasmiylashtiriladi va belgilangan tartibda qayd etilishi, berilishi va saqlanishi lozim.

6.40. O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankiga taqdim etiladigan Davlat budjetining kassa ijrosi to'g'risidagi yillik hisobotga Markaziy bankning Hududiy Bosh boshqarmasi boshlig'i va bosh buxgalteri imzolashi, shuningdek viloyat moliya va soliq boshqarmalari boshlig'i va bosh buxgalteri imzo qo'yishi va o'zlarining muhri bilan tasdiqlashi lozim.

6.41. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki Davlat budjetining kassa ijrosi to'g'risidagi yig'ma yillik hisobotni taqdim etish muddatlarini belgilaydi va yillik hisobot Markaziy bankning Hududiy Bosh boshqarmalari tomonidan belgilangan muddatda taqdim etilishi shart.

ICHKI AUDIT XODIMI TOMONIDAN DAVLAT BUDJETNING KASSA IJROSI BO'YICHA BANK ISHINI TEKSHIRISHNING NAMUNAVIY DASTURI

Markaziy bankning amaldagi ko'rsatmalariga muvofiq Respublika budjeti va mahalliy budjetlar kassa ijrosining to'liq bajarilishini ta'minlash maqsadida banklarning o'z xodimlari tomonidan reja asosida tekshirishlar o'tkazilishi va amaliy yordam berilishi lozim.

Tekshiruvchilar tekshirish davomida quyidagilarga e'tibor berishlari lozim:

1. Davlat budjetining kassa ijrosiga doir direktiv ko'rsatmalarining o'z vaqtida va to'g'ri bajarilayotganligi hamda oldingi taftish va tekshirishlar davomida aniqlangan summalar farqi va kamchiliklar bartaraf etilganligi;

Davlat budjetining daromadlari va xarajatlari bo'yicha operatsiyalarni amalga oshirish uchun taqdim etilgan hisob-kitob pul hujjatlari rekvizitlarining to'g'riligini, tanlab olish yo'li bilan tekshirish, shuningdek shaxsiy hisobvaraqlarning to'g'ri ochilganligi va yuritilishi;

ayrim operatsiyalar va yozuvlarning to'g'riligiga shubha tug'ilganda ushbu operatsiyalar va yozuvlar bo'yicha hujjatli tekshirish o'tkazish. Davlat mablag'larini o'g'irlash va suiiste'mol qilish hollari aniqlansa, bank boshlig'i va bosh buxgalteri bilan birgalikda zarur chora-tadbirlarni ishlab chiqish va qabul qilish;

Tekshirish jarayonida Davlat budjetining kassa ijrosiga doir ishlarni tashkil etishda va amaldagi qoidalarga asosan budjet operatsiyalarini amalga oshirishda kamchiliklar aniqlansa, ushbu kamchilik-

larning yuzaga kelish sabablarini aniqlash va rahbariyat bilan birgalikda tashkiliy masalalardagi kamchiliklarni bartaraf etish (mijozlarni qabul qilishni tashkil etish, hujjatlarning aylanish jadvali, vazifalarni taqsimlash, kompyuterlarning amaldagi dasturlariga o'zgartirishlar kiritish) bo'yicha chora-tadbirlarni ishlab chiqish lozim. Aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etish bo'yicha tegishli choralarni ko'rish, xodimlarga yo'l-yo'riq va zarur amaliy yordamlar ko'rsatish lozim.

2. Tekshirish davomida aniqlangan kamomadlar va kamchiliklar bo'yicha tegishli choralar ko'rish bank boshqaruvchisiga topshiriladi.

2.1. Davlat budjetining kassa ijrosi bo'yicha direktiv ko'rsatmalarning mavjudligi, ularni saqlash tartibi va holatini, yo'riqnomalar va boshqa me'yoriy hujjatlarga kiritilgan qo'shimchalar va o'zgartirishlarning o'z vaqtida amalda tatbiq etilishi.

2.2. Korxonalar, muassasalar va jismoniy shaxslarga xizmat ko'rsatishning tashkil etilishi. Hujjatlar aylanishi va mijozlarga xizmat ko'rsatish jadvalining hamda bank xodimlari bo'yicha lavozim vazifalari ro'yxatlarining mavjudligi va ularga rioya etilishi.

2.3. Budjet operatsiyalarini amalga oshirish bilan band bo'lgan xodimlarning malakasini oshirish bo'yicha (texnik o'quvlar, seminarlar, leksiya, har xil uchastkalarining ishlarini o'rganish) ishlarining tashkil etilishi.

3. Davlat budjeti daromadlari.

3.1. Soliqlar va daromadlar O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligining 1993-yil 2-fevraldagi 1-sonli «O'zbekiston Respublikasi budjeti daromadlari va xarajatlari tasniflagichi»da ko'rsatilgan bo'limlar, shartli shaxsiy hisobvaraqlar bo'yicha to'g'ri aks ettirish uchun tegishli moliya bo'limlari tomonidan boshqariladigan daromadlarning ro'yxati va boshqa muassasalar tomonidan boshqariladigan daromadlarning ro'yxati, shuningdek soliq to'lovchilarning va ulardan undiriladigan soliqlar va daromadlar ro'yxati o'z vaqtida taqdim etilishi. Ro'yxatlarga tegishli o'zgartirishlar o'z vaqtida kiritilishi.

3.2. «O'zbekiston Respublikasi budjet daromadlari ma'lumotnomasi»ga asosan budjetga to'lovlarni kiritish uchun shaxsiy hisobvaraqlarning to'g'ri ochilishi.

3.3. Respublika budjetiga va mahalliy budjetlar daromadlariga o'tkaziladigan to'lovlarni o'z vaqtida va to'g'ri kiritilishi.

3.4. Yuridik hamda jismoniy shaxslardan budjetga to'lovlarni qabul qilishning belgilangan tartibiga rioya etilishi va bu to'lovlar budjet daromadlariga o'z vaqtida kiritilishi.

3.5. Korxonalar, tashkilotlar va muassasalar ishchi va xizmatchilarining ish haqidano ushlab qolingano soliqlar va badal summalarini

budjetga hamda ijtimoiy sug'urta fondiga o'tkazilishi ustidan nazorat qilinishi.

3.6. Xo'jalik yurituvchi subyektlarning hisobvaraqlarida to'lovlarni o'tkazish uchun yetarli mablag'lari bo'lmaganda, to'lovlar «Xo'jalik subyektlarining hisobvaraqlaridan mablag'larni undirib olish tartibi» to'g'risidagi yo'riqnomaga asosan mutanosib ravishda o'tkazilishiga rioya etilishi, muddati kelgan to'lovlar bo'yicha hujjatlarni topshirishdan bosh tortish hollariga yo'l qo'yilmayotganligi.

3.7. Budjetga soliqlar va daromadlarni tortishuvsiz undirib olish uchun soliq organlari xatlarining o'z vaqtida bajarilishi.

3.8. Davlat bojini budjetga kiritishda o'rnatilgan tartibga amal qilinayotganligi.

3.9. Jarimalarning qabul qilinishi va ularni tegishli budjet hisobvaraqlariga to'g'ri o'tkazilishi.

3.10. Mahalliy budjetlarga mablag'lar to'g'ri ajratilganligi.

3.11. Mahalliy budjetlarga belgilangan foizlar miqdorida qilingan ajratmalarni har oyda o'z vaqtida tartibga solib turilganligi.

3.12. Soliq organlariga va boshqa muassasalar tomonidan boshqariladigan daromadlar bo'yicha shaxsiy hisobvaraqlardan ko'chirmalar va ularga tegishli ilovalarning (bildirishnomalar, to'lov topshiriqnomalari, qaydnomalar va boshqa hujjatlar ilovalari) o'z vaqtida berilishi (jo'natilishi).

4. Davlat budjeti qaramog'idagi muassasalarning budjetdan tashqari mablag'lari.

4.1. Budjetdan tashqari mablag'lar bo'yicha talab qilib olinguncha depozit hisobvaraqlarini ochish uchun belgilangan tartibga rioya etilishi. Ruxsatnomada ko'rsatilgan daromadlar va xarajatlarning belgilangan smetalar doirasida amalga oshirilishi ustidan nazorat qilinishi.

4.2. O'zidan yuqori turuvchi muassasalarning maxsus ruxsatnomalarisiz ochiladigan talab qilib olinguncha depozit hisobvaraqlari bo'yicha operatsiyalarning to'g'ri amalga oshirilishi.

4.3. Davlat budjetining kassa ijrosi to'g'risidagi davriy hisobotlarni tuzish bo'yicha ishlarni tashkil etish, hisobotlarni yuborish muddatlariga rioya etilishi. Hisobotlarni tuzish va ularni jo'natish usullarini takomillashtirish bo'yicha banklar tomonidan ishlab chiqilgan chora-tadbirlar.

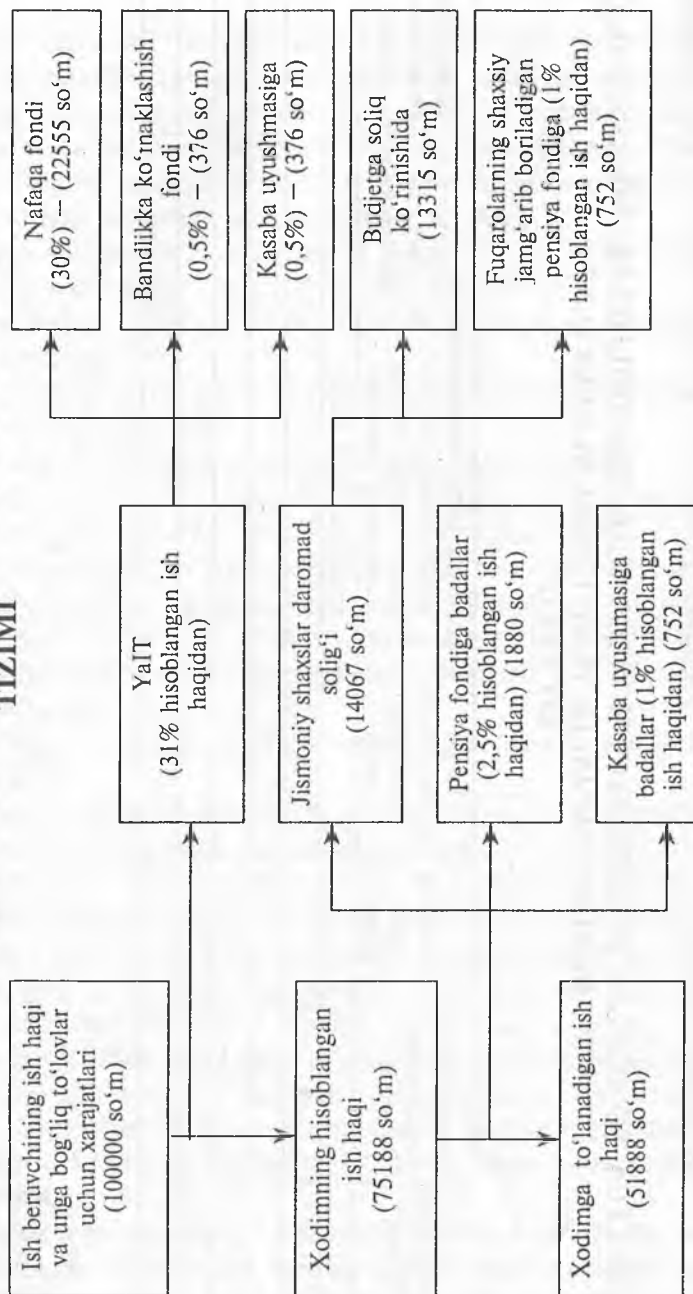
4.4. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan Davlat budjetining kassa ijrosi bo'yicha amalga oshirilayotgan ishlarning ahvolini yaxshilash bo'yicha berilgan ko'rsatmalarining bajarilishini nazorat qilish.

**BUDJETGA TO'LOVLAR TO'LAYDIGAN KORXONALAR, TASHKILOTLAR, MUASSASALAR
VA BOSHQA XO'JALIK YURITUVCHI SUBYEKTLAR
RO'YXATI**

To'lovchining hisobvarag'i	Korxon va tashkilotning nomi	To'lovning nomi	To'lov o'tkaziladigan budjetning nomi	Respublika budjeti daromadlari tasniflagichining bo'lim, paragraf raqami va bank hisobotining simvollari	Daromadlar bo'yicha hisobvatarqlar	To'lovchining identifikatsiya raqami
1	2	3	4	5	6	7

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI «FUQAROLARNING JAMG'ARIB BORILADIGAN PENSIYA JAMG'ARMALARI TO'G'RISIDA»GI QONUNDA KO'ZDA TUTILGAN MAJBURIY JAMG'ARIB BORILADIGAN PENSIYA BADALLARINI O'TKAZISH

TIZIMI

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, T.: «O'zbekiston», 2005.
2. O'zbekiston Respublikasining «Budjet tizimi to'g'risida»gi qonuni, 2000.
3. O'zbekiston Respublikasining «Mahalliy organlarni o'z-o'zini boshqarish va mablag' bilan ta'minlash to'g'risida»gi qonuni, 1993.
4. O'zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi, — T.: «Adolat» 1997.
5. O'zbekiston Respublikasining «Sug'urta to'g'risida»gi qonuni, 2002.
6. *I.A.Karimov*, «O'zbekiston — iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo'lida». — T.: «O'zbekiston». 1995. 267-b.
7. *I.A.Karimov*, «O'zbekiston kelajagi buyuk davlat». — T.: «O'zbekiston». 1992.
8. *I.A.Karimov*, «O'zbekiston: bozor munosabatlari o'tishning o'ziga xos yo'li». — T.: «O'zbekiston». 1993.
9. *A.Ahadov*, «Ikki palatali parlament va mahalliy davlat hokimiyati vakillik organlariga saylovlarning o'ziga xos xususiyatlari». «Qishloqda ijtimoiy va iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish asoslari». — T.: «Ijod dunyosi». 2004.
10. *A.Abduvohidov*, «Umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar tizimiga izchil o'tishni ta'minlash chora-tadbirlari». «Qishloqda ijtimoiy va iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish asoslari». — T.: «Ijod dunyosi». 2004.
11. *A.H. Babich, L.N. Pavlova*, «Государственные и муниципальные финансы». Учебник. — М.: Юнити. 1999. стр.423.
12. *A. Vaxobov, X. Djamolov*, «Согласование межбюджетных отношений». — T.: «Moliya». 2002.
13. *A.Vahobov, Z. Sirojiddinova*, «O'zbekiston Respublikasi Davlat budjeti». — T.: Moliya. 2001.
14. *L.A. Drobosina*, «Общая теория финансов». — М.: «Банки и биржи». 1999. 431 стр.
15. *N.Jumayev, U.Burxanov*, «Moliyaning dolzarb muammolari». — T.: «Yangi asr avlodi». 2003.
16. *A.Jo'rayev*, «Davlat budjeti daromadlarini shakllantirishning samarali yo'llari». — T. «Fan». 2004.
17. *R.Jo'rayev*, «Ta'limga e'tibor — nurli kelajakka poydevor». «Qishloqda ijtimoiy va iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish asoslari». — T.: «Ijod dunyosi». 2004.
18. *T.Jo'rayev, J.Abdullayev*, «Mahalliy budjet daromadlarini kengaytirish manbalari va budjet intizomiga rioya etish muammolari». «Qishloqda ijtimoiy va iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish asoslari». — T.: «Ijod dunyosi». 2004.
19. *M.Yo'ldoshev, Y.Tursunov*, «Moliya huquqi». — T.: Mehnat. 1999. 219-b.

20. *T. Malikov*, «Soliqlar va soliqqa tortishning dolzarb masalalari». — T.: «Akademiy». 2002.
21. *Sh. Mirziyoyev*, «Iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish — davr talabi». «Qishloqda ijtimoiy va iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish asoslari». — T.: «Ijod dunyosi». 2004.
22. *N. Nazirov, G. Qodirov*, «Budjet va budjet tizimi». — T.: «Ijod dunyosi». 2003.
23. *M. X. Saidov*, «Oliy ta'lim muassasalarini moliyalash». — T.: «Moliya». 2002.
24. *A. Soliyev, H. Xo'jaxonov*, «Noishlabchiqarish (xizmat ko'rsatish) sohalari iqtisodi, buxgalteriya hisobi va auditi». — T.: «Mehnat». 1999.
25. *M. M. To'laxo'jayeveva*, «O'zbekiston Respublikasida moliyaviy nazorat tizimi». — T.: «Iqtisodiyot va huquq dunyosi». 1998.
26. *B. A. Чжен*, «Денги и финансовые рынки». — T.: ИПК «Шарк». 1996.
27. «Davlat moliyasi tizimi». Normativ-huquqiy hujjatlar to'plami. 1-jild. — T.: «O'zbekiston». 2001.
28. «Davlat moliyasi tizimi». Normativ-huquqiy hujjatlar to'plami. 2-jild. — T.: «O'zbekiston». 2001.
29. «Davlat moliyasi tizimi». Normativ-huquqiy hujjatlar to'plami. 3-jild. — T.: «O'zbekiston». 2001.
30. O'zbekiston Respublikasi davlat budjetining kassa ijrosiga oid qonunchilik hujjatlari, T.: «O'zbekiston». 2003.
31. *A. O'Imasov, M. Sharifxo'jayevev*, «Iqtisodiyot nazariyasi». — T.: «Mehnat». 1995.
32. *J. Qo'chqorov*, «Davlat budjeti daromadi va xarajatlari tarkibi, tuzilmalari hamda ularning qonuniy asoslari». «Qishloqda ijtimoiy va iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish asoslari». — T.: «Ijod dunyosi». 2004.

MUNDARIJA

Kirish	3
1-bob. «Budjet tizimi» kursining predmeti, mazmuni va vazifalari	5
1.1. Fanning predmeti, mazmuni va vazifalari	5
1.2. Fanning boshqa fanlar bilan bog'liqligi	6
1.3. O'zbekistonda budjet tizimining shakllanishi	6
2-bob. Davlat budjetining iqtisodiy mohiyati	22
2.1. Davlat budjetining iqtisodiy mazmuni va mohiyati	22
2.2. Davlat budjetining boshqa iqtisodiy kategoriyalar bilan munosabatlari	27
2.3. Davlat budjetining daromadlar va xarajatlar balansi	29
3-bob. Budjet daromadlari tarkibi	32
3.1. Davlat budjeti daromadlari tuzilmasi	32
3.2. Budjetning soliqli daromadlari	35
4-bob. Budjet xarajatlari tarkibi	50
4.1. Budjet xarajatlari tarkibi va xarajat moddalari	50
4.2/ Xalq xo'jaligini moliyalashtirish xarajatlari	63
4.3. Maorif xarajatlari	68
4.4. Sog'liqni saqlash xarajatlari	83
4.5. Madaniyat xarajatlari va boshqa xarajatlar	88
5-bob. Ijtimoiy muhofaza xarajatlarini moliyalashtirish	93
5.1. O'tish davrida ijtimoiy barqarorlik masalalariga davlat tomonidan e'tibor berilishi	93
5.2. Ijtimoiy-madaniy xarajatlarning ahamiyati, turkumlanishi va hozirgi zamon xususiyatlari	96
5.3. Ijtimoiy kafolatlarni moliyaviy ta'minlash	98
5.4. Aholini ijtimoiy himoya qilish siyosati	106
6-bob. Davlat budjeti daromadlarini shakllantirish asoslari	144
6.1. Davlat budjeti daromadlarini shakllantirishning zarurligi, mohiyati, manbalari va omillari	144
6.2. Davlat budjeti daromadlarini tasniflash mezonlari	154
6.3. Davlat budjeti daromadlarini shakllantirish yuzasidan xorijiy davlatlar ijobiy tajribalarini o'zlashtirish	163
7-bob. Davlat budjetining soliqli daromadlari	174
7.1. Davlat budjetining soliqli daromadlari tarkibi va dinamikasi tahlili	174
7.2. To'g'ri (bevosita) soliqlarni undirish amaliyoti	201
7.3. Egri (bilvosita) soliqlarni undirish amaliyoti	210
8-bob. Davlat budjeti daromadlarining boshqa manbalari	223
8.1. Davlat budjeti soliqsiz daromadlarining zarurligi, mohiyati va turkumlanishi	223
8.2. Soliqsiz daromadlarning davlat budjeti daromadlari hajmidagi o'rni va dinamikasi	229

